

Notes

Notes

VOLUM 36
2021

Aquest llibre ha estat editat amb el suport de

Les lletres **Notes** de la portada han estat dibuixades per Joan Abelló.

Notes

Revista miscel·lània de recerca i divulgació sobre Mollet del Vallès i el Baix Vallès
Volum 36 (gener de 2021)
Revista anual, des de 1987
© dels articles: els autors
© de l'edició: Centre d'Estudis Molletans – Ajuntament de Mollet del Vallès
Plaça Major, 1
08100 Mollet del Vallès
cem@molletvalles.cat
www.molletvalles.cat/cem

Notes no es fa responsable del contingut ni de les opinions expressades en els articles que s'hi publiquen.

Edició: Centre d'Estudis Molletans – Ajuntament de Mollet del Vallès
Coordinació: Jordi Bertran Duarte i Olga Rabasa Yrla
Consell de redacció: Jordi Bertran Duarte, M. Rosa Boada Gallego, Raul Broto Cervera, Oriol Fort Marrugat, Olga Rabasa Yrla
Revisió d'estil i lingüística: M. Rosa Boada Gallego
Traducció a l'anglès: OLISTIS, SCCL
Fotografia de portada: carrer de Barcelona, dècada de 1920.
Font: Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès
Disseny gràfic i compaginació: Laia Bosch Valentí
Impressió: IG Santa Eulàlia

Tiratge: 750 exemplars

ISSN versió impresa: 1578-6009
ISSN versió electrònica: 2385-4367
ISBN: 978-84-946558-4-5
DL: B-37-059-1987

Notes està indexada a Dialnet i RACO; avaluada a MIAR.

La versió electrònica de *Notes* està subjecta a una llicència Creative Commons del tipus "Reconeixement – No Comercial – Sense Obra Derivada" (cc by-nc-nd).

SUMARI

PRESENTACIÓ	5
MISCEL·LÀNIA	7
Llegendes i excursions de Vicenç Plantada. Delegat a Mollet de l'Associació d'Excursions Catalana (1880-1890)	9
J. Armangué	
De Mollet a Plegamans amb Francesc Maspons. Un paisatge arqueològic i llegendari	35
J. Armangué	
De la vinya i el vi. El passat agrícola en el record de la pagesia del Baix Vallès	59
G. Piñero	
Joan Fortuny i Santamaria, la forja de la primera meitat del segle XX a Mollet del Vallès	67
E. Vizcarra	
El pas de les Fletxes Blaves per Mollet del Vallès, en el context de l'avanç de les tropes voluntàries italianes sobre Catalunya (gener-febrer de 1939)	85
M. A. Suárez	
«Anem a buscar el papa!». Cisqueta Ambròs: l'exili d'una nena molletana (1939)	129
O. Fort	
Fer, l'humorista de l'enginy inesgotable. Degà de l'humor gràfic català contemporani	159
J. Capdevila (Kap)	
L'impacte dels moviments socials en la transformació de Mollet (1971-1987)	191
M. Fernández	
Esbart Dansaire de Mollet: 25 anys	211
J. Noró	
MEMÒRIA ORAL	231
Pere Lluís Pedragosa, un home fet a si mateix. Entrevista a una veu imprescindible per a la memòria del segle XX a Mollet	233
O. Rabasa	
RECERCA JOVE	245
Teledetecció aplicada a una explotació hortícola de Gallecs	247
M. Martínez, M. Pérez, J. Viñallonga	
PATRIMONI	263
El fons Joan Ambròs i Lloreda. Història i contingut	265
O. Fort	
Mollet: musa i vincle entre artistes	271
A. Garcia	
Menhir de Mollet o del Pla de les Pruneres	277
J. Bertran	
El meu primer dia	283
R. Abalos	

Presentació

En un any tan difícil com ha estat el 2020, hem aconseguit tenir un nou *Notes*. Hem hagut de canviar la manera de fer-ne la presentació pública, però malgrat els confinaments i altres mesures de control de la pandèmia de la covid-19, teniu a les vostres mans un nou número, ple d'articles interessants i amens.

Amb la presentació del número anterior de *Notes*, el 35, ja vam anunciar alguns canvis en la revista, bàsicament el fet que tornàvem a l'essència amb la miscel·lània i deixàvem de banda el monogràfic, que el reservàvem per a publicació dins la Col·lecció Vicenç Plantada. Alhora, introduïem un nou apartat, el recull de memòria oral, que vam encetar amb la Balbina Camp i que en aquest número continua amb el Pere Lluís.

En aquella presentació avançàvem, també, que volíem situar *Notes* en un nou context de qualitat informativa i editorial, i per això hem començat a introduir canvis que ens acosten més als patrons i als criteris que regeixen les millors revistes del país i del món. Salvant les grans distàncies i sense oblidar quina és la nostra missió, la promoció dels estudis locals, creiem que podem fer millores substancials per, si més no, estar ben situats en la cerca per internet, per tal que la revista pugui estar indexada en bases de dades d'arreu i en millorem la difusió i la visibilitat. Aquests canvis, que ara hem començat a introduir i que seguiran en els propers números, ens han d'ajudar a augmentar la qualitat informativa i del procés editorial de la revista, alhora que la qualitat dels articles de recerca en el rigor i, si és possible, en l'originalitat.

La nostra revista no es mereix menys. Degana en el món dels estudis locals al Baix Vallès, la ingent quantitat informativa i la profunda tasca de recerca feta al llarg de més de trenta anys, amb més de tres-cents articulistes i prop de set mil pàgines publicades amb la informació sobre Mollet i el Baix Vallès, la nostra gent, la nostra història i el nostre entorn ens demanen aquest pas endavant, que anirem aplicant en els propers anys.

Ara em plau novament convidar-vos a la lectura d'articles, com sempre, molt interessants, als autors i les autores dels quals vull agrair efusivament. Gràcies també a l'empresa KAO, pel seu constant suport; als serveis municipals que hi treballen, per fer-la possible; i a tot el grup de persones, al voltant del Consell Assessor del CEM, amb el seu director al capdavant, per aquesta feina tan important, que, al cap i la fi, ha estat determinant per a la construcció de la nostra identitat com a ciutat. Ens en sentim plenament orgullosos.

Josep Monràs i Galindo
Alcalde i president del Centre d'Estudis Molletans

Miscel·lània

Llegendes i excursions de Vicenç Plantada. Delegat a Mollet de l'Associació d'Excursions Catalana (1880-1890)

Joan Armangué i Herrero*

Resum: Intensament relacionat amb el moviment excursionista català, Vicenç Plantada i Fonolleda (1839-1913) es construeix un lloc de prestigi comarcal, tot introduint a Mollet del Vallès un model d'associacionisme cultural fidel als principis de la Renaixença. Col·labora amb les principals publicacions periòdiques, tant barcelonines com vallesanes, lligades al nou concepte de catalanisme d'arrel romàntica que comença a tendir cap a la politització. Això, però, arribarà en una fase successiva; de moment Plantada es relaciona amb el diari *La Renaixensa* i amb l'Associació d'Excursions Catalana per la seva condició de corresponent i delegat local: a través de les seves col·laboracions, conferèn-

cies i publicacions molletanes aconseguirà que les cròniques de Mollet del Vallès arribin arreu de Catalunya. En aquest article aprofundim l'estudi de les seves habilitats relacionals, el seu concepte personal d'excursionisme i la seva manera de veure el folklore, en el qual crida el nostre interès la fusió entre història i llegenda, que li atorga un lloc preminent en la difusió renaixentista del llegendari vallesà.

9

Paraules clau: arqueologia, Associació d'Excursions Catalana, excursionisme científic, folklore, Gallecs, Francesc Maspons i Labrós, llegendari, megalitisme, Mollet del Vallès, Pedra Salvadora, Romanticisme, Vicenç Plantada i Fonolleda

The legends and hikes of Vicenç Plantada. Mollet delegate for the Hiking Club of Catalonia (1880–1890)

Abstract: A man with close ties to the Catalan hiking movement spearheaded by the Hiking Club of Catalonia, Vicenç Plantada i Fonolleda (1839-1913) carved out a position of regional prestige by introducing a model of cultural associationism faithful to the principles of the Catalan Renaixença (Catalan Renaissance) to

Mollet de Vallès. He worked with the main Barcelona and Vallès periodicals promoting the new concept of romantic Catalanism, which was on the cusp of tending towards increased politicisation. That phase, however, would arrive at a later date; at the time, Plantada was a local correspondent for the *La Renaixensa* newspaper and a delegate for the Hiking Club of Catalonia: his contacts, conferences and publications from Mollet ensure the chronicles of the municipality cir-

* Periodista, filòleg i professor de la Universitat de Càller (Sardenya, Itàlia), jarmangué@libero.it
Article rebut el 3 de febrer de 2020; acceptat el 14 de juny de 2020.

culate throughout Catalonia. In this article, we take an in-depth look at his interpersonal skills, his personal understanding of the Catalan hiking movement, and his perception of folklore, particularly his fusion of history and legend, which earned him a pre-eminent place in the circulation of

Vallès folklore during the Renaixença.

Keywords: archaeology, Hiking Club of Catalonia, scientific hiking, folklore, Gallecs, Francesc Maspons i Labrós, legends, megalithism, Mollet del Vallès, Pedra Salvadora, Romanticism, Vicenç Plantada i Fonolleda

1. L'Associació d'Excursions Catalana (1878-1890)

L'Associació d'Excursions Catalana (AEC) va néixer a Barcelona el 21 de setembre de l'any 1878 com a escisió de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques (ACEC), fundada dos anys abans. Un dels primers afanys de la nova entitat fou la creació de delegacions excursionistes per tot el territori català a càrrec de socis delegats, consocis dels residents a Barcelona. Els presidents que se succeïren al capdavant de l'Associació foren Josep Fiter, Ramon Arabia i Francesc de Sales Maspons i Labrós (Samper 2013: 86-87).

10

2. Creació de la delegació molletana de l'AEC (1878-1879)

Entre els socis de l'AEC més interessats a establir relacions de caràcter associatiu amb Mollet del Vallès i els seus dinamitzadors culturals, destaca sense cap ombra de dubte Josep Fiter i Inglès, jove barceloní que havia estat fundador de l'ACEC i ara presidia l'AEC (1878-1879). Se'ns fa evident que el seu interès fonamental és una làpida de marbre en llatí que es trobava a la façana de l'església de Sant Vicenç de Mollet.

Gràcies al seu càrrec de president, no li resultà gaire difícil d'entrar en contacte amb el rector d'aquella es-

glésia, el menor observant Mn. Vicenç M. Triadó, que fou tot seguit proposat i nomenat soci delegat a Mollet el 2 de novembre de 1878, abans de l'aparició del primer número del *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, el 20 de novembre. Entre els socis residents que havien defensat la seva candidatura hi destaca, naturalment, Josep Fiter.¹

D'una manera o altra, el president i el rector de Sant Vicenç acordaren la que havia de ser la primera excursió col·lectiva de l'AEC a Mollet del Vallès. Els contactes personals previs a la visita ens són demostrats per una expressió que trobem en boca de Ramon Arabia, quan a la crònica de l'excursió es refereix al rector molletà amb aquesta gentilesa: «En Mollet fórem obsequiats per mossèn Vicenç Triadó amb l'amabilitat que té acostumada».²

Efectivament, el 6 de gener de 1879 se celebrà una visita a Mollet, que quedava de pas per arribar a Caldes de Montbui, on interessaven als excursionistes tres làpides de marbre localitzades a la façana de l'església parroquial. A Mollet, escriu Arabia a l'acta de l'excursió, Mn. Vicenç Triadó «nos ensenyà la iglésia, quin altar major, d'estil gòtic flamígero, és una verdadera preciositat, i a més nos donà ocasió de fixar-nos en uns característics detalls de la pica d'aigua

¹ Extraïem aquestes dades de caràcter associatiu de Pérez 1997: 57. L'autor consultà les fitxes del Llibre de socis de l'arxiu de l'AEC, de manera que pot fer constar en nota les dates i els responsables de les propostes dels nous socis molletans.

² Ramon Arabia, «Excursió col·lectiva a Caldes de Montbui i Mollet» (*Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, n. 3, gener de 1879, p. 33).

Figura 1. Retaule de Sant Vicenç a l'altar major de l'antiga església gòtica, fotografiat a la dècada de 1920-30. Font: Conxita Manils i Molins

beneïda de la dreta, únics en son gènere.³ Una làpida examinarem també, mes sobre d'ella parlarem més extensament en altre número». En efecte, no els interessa gaire, de moment, donar detalls sobre com s'havia procedit, aquell mateix mes de gener, a

Figura 2. La làpida sostreta és trobada al costat de la porta principal de l'antiga església. La fotografia correspon a la dècada de 1930, quan ja feia molts anys que la làpida estava a Barcelona. Font: Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès

l'hora d'aconseguir la làpida per tal de poder-la estudiar amb major comoditat i que passés a enriquir el nou Museu de l'associació.

Això s'havia esdevingut en una segona excursió, el 19 de gener, a la qual participaren els socis Josep

³ Com que l'església va ser destruïda durant la Guerra Civil, podrien resultar interessants els dibuixos que van fer-ne els excursionistes Josep Fiter i Roman Arnet i que en acabat van donar al Museu (Butlletí, n. 7, maig de 1879, p. 110).

Fiter, Canal i Roman Arnet (aquest darrer havia proposat ell també, amb Josep Fiter, el nom de Mn. Triadó com a soci). La delegació barcelonina se'n tornà de Mollet amb un extraordinari botí «gràcies a les gestions i desinterès de nostre delegat P. Vicenç M. Triadó»: fonamentalment la desitjada làpida de marbre, que el rector prèviament ja havia fet extreure de la façana; dues bales del temps de la Guerra de la Independència, i un cos d'estàtua del segle XVI que representava sant Vicenç Ferrer; tot plegat procedent de l'església parroquial.

La làpida de Mollet fou considerada l'element més important dels objectes recollits (i resultà doble: romana per una banda i cristiana per l'altra). El *Butlletí* s'hi referirà sovint⁴ i hi dedicarà dos articles del pare Fidel Fita, famós epigrafista arenyenc, aleshores resident a Madrid.⁵

Els responsables de l'operació no sabien encara, però, que certes irregularitats d'aquella donació havien de procurar seriosos maldecaps a Mn. Triadó, tal com ens n'informa Vicenç Plantada al seu interessant article de 1884 «Principi d'una falsa tradició».⁶

3. Vicenç Plantada, soci delegat a Mollet (1880-1881)

Les dues estades a Mollet d'aquells savis procedents de Barcelona, emicients des del punt de vista social i cultural, catalanistes convençuts, van desvetllar un moderat furor entre persones afins a Mn. Vicenç Triadó. Poc després de conèixer-los o d'haver-ne tingut notícia, i probablement consell, de part del rector, ja consten com a socis delegats a Mollet dos altres noms lligats a l'església: Pere Pons i Prat, vicari de Sant Vicenç; i Joan Gaia, rector de Gallecs. Només tornarem a sentir parlar d'aquest delegat tan local l'1 de gener de 1881,⁷ quan saludarà a l'estació de Gallecs tres dels distingits socis pioners: Arnet, Canal i Arabia, que amb el tren del Calderí van de Mollet a Caldes de Montbui.⁸ De Pere Pons, no en tornarem a saber res més.

No va ser gaire més actiu que aquests consocis el metge molletà Benet Altisench, alta a l'AEC el 1880. En canvi, havia de fer feina per quatre el nostre Plantada, nomenat soci delegat a Mollet el 4 de juny de 1880: un dels seus tres proposants havia estat Ramon Arabia (Pérez 1997: 57).

Dins d'aquesta gran entitat, el mestre i veterinari poblejà que era, devia

⁴ Destaca la «Vetllada del dia 22 de Març de 1879», durant la qual «lo Sr. Fiter e Inglès procehí [sic] a la lectura d'una extensa ressenya de l'excursió particular practicada lo 19 de gener proppassat a Mollet. [...] Descrigué després l'entusiasta acollida del digne delegat de l'Associació, mossèn Vicenç Me Triadó, judicant més tard les curiositats totes que tanca la iglésia, especialment la notable pica del segle XII [sic, per «XVI»] i la graciosa portada del renaixement» (*Butlletí*, n. 5, març de 1879, p. 63).

⁵ «Carta del soci honorari P. Fidel Fita sobre la làpida descoberta en l'excursió dels dies 6 i 19 de gener a Mollet» (*Butlletí*, n. 4, febrer de 1879, p. 44-47); i «Interpretació de la làpida del segle XII trobada a Mollet» (*Butlletí*, n. 7, maig de 1879, 105-106).

⁶ «Principi d'una falsa tradició». Text llegit el 17 de gener de 1884 (*Butlletí*, n. 68-69, maig de 1884, p. 96-97); vegeu-ne la transcripció dins Plantada 1997-98, II, 106-108 (el text és firmat el 1883). Pel que fa a la polèmica relativa a la donació de la làpida, veg. Pérez 1995.

⁷ El 1883 trobarem com a rector de Gallecs Mn. Pau Piferrer, que rebrà a la parròquia de Gallecs un grup d'excursionistes, entre els quals Francesc Maspons i Vicenç Plantada: «Excursió col·lectiva a Gallecs» (*Butlletí*, n. 86, novembre de 1885, p. 219-223).

⁸ Artur Osona, «Excursió particular a Santa Maria de l'Estany, los dies 1 i 2 de gener de 1881» (*Butlletí*, n. 30, març de 1881, p. 67-68).

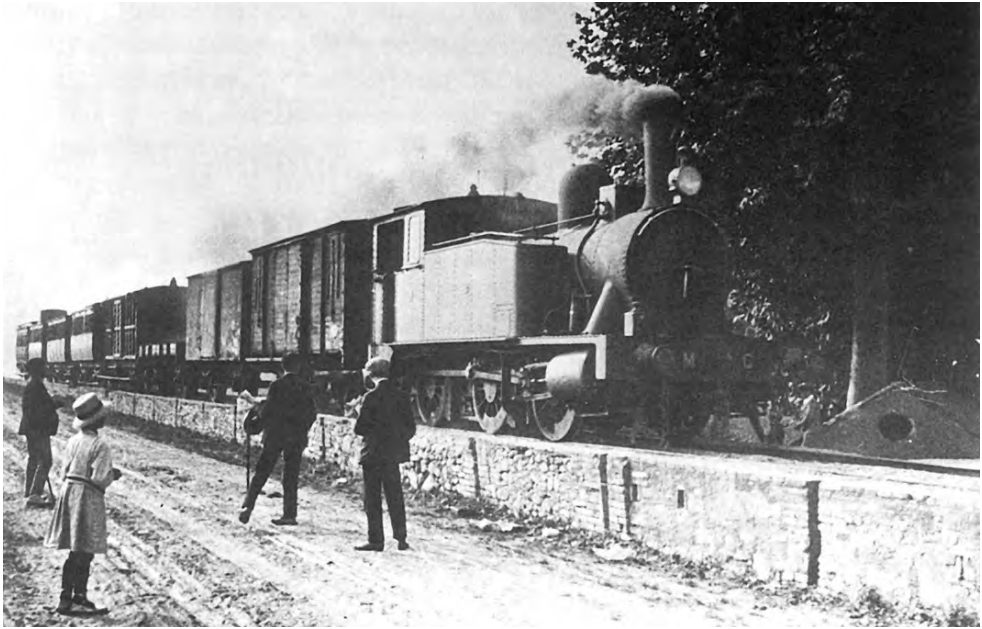

Figura 3. Comboi del Calderí, a principis del s. XX. Font: Carles Salmerón i Bosch

trobar que no tenia un paper definit dins de l'AEC i que no sabia quin joc li tocava fer; de manera que va romandre inicialment passiu, com els seus consocios de delegació. La seva activitat associativa, durant aquells primers mesos, fou gairebé nul·la: es limità a fer donació a la Biblioteca de l'AEC dels seus dos opuscles publicats a Barcelona el 1880: *Teorías para impedir la formación del granizo* i *Algunos amigos íntimos del agricultor*. Ens interessa ara concentrar-nos en aquest segon títol, a la portada del qual l'autor ja firmava com a soci delegat de l'Associació d'Excursions Catalana.

L'1 de gener de 1881 va despertar-se, però, alguna cosa en l'esperit inquiet de Plantada. Com el seu consoci de Gallecs, ell també va tenir

aquell dia l'oportunitat de saludar, a Mollet, la delegació de l'AEC que baixava del tren procedent de Barcelona i canviava de línia per tal d'anar cap a Caldes de Montbui. L'acompanyava l'altre consoci local, nou com ell, Benet Altisench.⁹ Es tractava encara de delegats que tenien com a únic encàrrec acollir els excursionistes de l'Associació, posar-se a la seva disposició, trobar-los guies, organitzar les coses i, al capdavall, tornar-se a quedar sols i incomunicats.

Ara bé, una altra cosa s'esdevé aquell mateix dia: acaba d'aparèixer el primer número del diari *La Renaixensa*, amb el qual Plantada col·laborarà intensament al llarg dels anys amb les seves cròniques molletanes. La pri-

⁹ Llegim a l'acta de l'excursió: «Assistiren en aquesta excursió los socis Srs. Ramon Arnet, Canal, i Ramon Arabia [i Artur Osona, secretari i redactor de l'acta], que sortits a les 5h 50' del matí del dissabte (dia primer d'any) amb lo tren de Granollers, baixaren a Mollet, on los esperaven los delegats Srs. Altisench i Plantada a les 6h 35', tornant a sortir a les 7,40 amb lo tren cap a Caldes de Montbui [el Calderí]».

mera d'aquestes cròniques, del 3 de març de 1881, assenyala que l'autor ha regalat a la redacció de *La Renaixensa* els mateixos dos opuscles als quals ens hem referit més amunt; i recorda més una carta d'acompanyament de l'obsequi que no pas la proposta d'una nota periodística.¹⁰ L'èxit, doncs, potser no gaire esperat, de la publicació del seu text en una revista tan prestigiosa, devia empènyer Plantada a procedir amb la mateixa estratègia a l'AEC, amb la intenció d'aproximar-se a la redacció del *Butlletí* i, alhora, a la seu central de Barcelona.

I és que el primer article de Plantada publicat al *Butlletí* recalca, traduïts al català, alguns paràgrafs sencers de la seva crònica a *La Renaixensa*. Podria ben bé ser, aquesta també, una mena de carta d'acompanyament dels dos llibretons oferts a la Biblioteca, als quals es refereix l'autor no gaire de passada. Li interessa destacar el fet que ha creat una societat infantil molletana protectora dels animals i que, per tal d'enfortir-ne l'esperit, ha publicat ell mateix un llibretó intítulat *Algunos amigos íntimos del agricultor*, llibretó amb el qual obsequia la biblioteca de l'entitat.¹¹

I amb això, el bon veterinari ha fet el seu petit primer pas no només al *Butlletí*, sinó a l'estructura interna de l'Associació, cosa que li permetrà un contacte directe i immediat amb els millors estudiosos de folklore que podia oferir-li Catalunya, entre els quals, fonamentalment, Francesc Maspons.

4. Donatius de Plantada per a la Biblioteca i el Museu (1881)

Anirem veient, i ens hi referirem de manera explícita, que els actes presencials de Plantada anaren normalment acompanyats d'un obsequi directament relacionat amb el tema tractat; alhora, els obsequis sovint trobaran una explicació en algun acte que l'havia acompanyat.

Vicenç Plantada donava molt de valor als objectes que lliurava al Museu, i això ara, a nosaltres, podria sobtar-nos amablement; però ens informa de manera subtil del caràcter del nostre cronista, del consoci de comarques (que diem ara), de la seva agrícola sensibilitat en contrast amb la sensibilitat d'aquells senyors de Barcelona. El mateix 1881, Plantada va fer donació al Museu dels següents objectes: «Vàries secrecions de goma¹² en lo roure. Trossos de sulfat de barita, trobat en lo terme de St. Fost [sic]. Un niu d'aranyes recollit en los encontorns de Mollet. 3 electròscopos per a descobrir aigües subterrànies. Un brot de pi nano»;¹³ i per a la Biblioteca, materials bibliogràfics molletans: els goigs de Sant Jaume apòstol «en lo antiquíssim temple de Gallecs del Vallès»; i del gloriós Sant Valerià.¹⁴ És a dir, devocions locals... i personals: per a Plantada, com qui diu elements de cultura popular i material trobats al pati de casa.

Un dels primers socis que Plantada havia conegut a l'AEC –ja n'hem

¹⁰ Veg. aquest article publicat dins Pérez 1997: 74-75.

¹¹ Vicenç Plantada, «Societat infantil molletana. Protectora dels animals útils a la pagesia» (*Butlletí*, n. 32-33, maig-juny de 1881, p. 136).

¹² Es refereix a les estructures tumorals conegudes científicament com a gales o cecidis.

¹³ *Butlletí*, n. 32-33, maig-juny de 1881, p. 144. En totes les citacions de textos procedents del *Butlletí* de l'AEC, normalitzem l'ortografia mirant de no vulnerar els aspectes morfològics. Així i tot, transformem «ahont» en «on», en tots els casos; i «ab» en «amb».

¹⁴ *Butlletí*, n. 36-37, setembre-octubre de 1881, p. 240. Recordem que Mn. Joan Gaia, aleshores rector de Gallecs, era soci delegat de l'AEC a la localitat.

parlat—, el Sr. Ramon Arnet, aquell mateix any havia regalat al Museu una làpida inèdita procedent de Terrassa i una verge bizantina; i ja hem tractat prou la làpida romana i altres béns de l'església que Mn. Vicenç Triadó havia lliurat a l'Associació. Els donatius de Plantada ens semblen ben tristos, que amb la seva bonhomia es presentava a la seu de l'AEC amb un niu d'aranyes, amb la branca d'un pi... Som ben lluny de la immensa capacitat de lliurar obsequis del notable consoci Cels Gomis, al qual la Junta Directiva va dedicar aquestes paraules: «Los infrascrits, atenent a la importància creixent i ininterrompuda dels donatius del nostre consoci Cels Gomis [asseguren] que és just demostrar lo agraiment de l'Associació per a qui tant i tant fa en favor d'ella [ja que] los actuals armaris del Museu a penes basten ja a contenir tots los objectes que el formen».¹⁵

Però qui fa el que pot, no està obligat a fer més. I alhora, anirem veient l'oportunitat d'alguns dels objectes regalats per Plantada. Fixem-nos, per exemple, en els tres electroscopis (branquetes d'arbre que servien per a trobar aigua sota terra). Vet aquí la seva explicació.

Vicenç Plantada va pronunciar la seva primera conferència a la seu barcelonina de l'Associació el dia 5 d'abril de 1881: «Modo de saber on existeixen aigua i metalls subterranis».¹⁶ Hi explica com funcionen els electroscopis, tot fent demostracions amb alguns exemplars que havia portat per a l'ocasió; enllestida la xerrada, obsequia el Museu amb

tres d'aquests objectes. Poc després, a la crònica relativa a la seva «Excursió a Montmeló», del 12 de maig, assenyalarà amb mal amagat orgull (orgull associatiu) que, tot tornant a Mollet, havia tingut ocasió de veure «lo plàtano del que se'n tallà un electroscope dels que hi ha en lo Museu de l'Associació i que serviren per a ma conferència». Es tractava d'un detall veritablement personal. De material ben pobre (una branca de plàtan en forma de Y), però de tant de valor emotiu que, dos anys més tard, l'amable molletà obsequià encara l'Associació amb un opuscle —que no hem aconseguit de localitzar ni hem trobat descrit enlloc—, firmat per ell mateix sobre la Conferència dada per lo donador en la Associació d'Excursions Catalana, lo dia 5 d'abril de 1881. Està clar que «lo donador» no ho és del niu d'aranyes ni de la goma de roure..., sinó dels tres estimats electroscopis que l'entitat havia acceptat per al propi fons museístic.

I ara veurem d'on va sortir la branca de pi, de la qual tan satisfet estava el nostre amic.

5. Primera excursió col·lectiva de la delegació molletana (1881)

És ben possible que Vicenç Plantada, amb el seu posat més aviat ingenu, el seu tarannà pagesívol, els seus interessos de modest propietari rural..., deixés desorientats els seriosos intel·lectuals d'un dels principals centres associatius de Catalunya des d'on es difonia l'esperit de la Renaixença: un mestre satisfet que la seva societat infantil protectora dels animals hagués salvat dues niuades aquell

¹⁵ Butlletí, n. 32-33, maig-juny de 1881, p. 146; pel que fa a Cels Gomis, veg. Samper 1913.

¹⁶ Butlletí, n. 32-33, maig-juny de 1881, p. 103-104. Tots els textos firmats per Vicenç Plantada apareguts en aquest butlletí es poden llegir al llibre en dos volums a càrrec de Ferran Pérez, *Obres Completes de Vicenç Plantada* (Plantada 1997-98).

any i que fos ben considerada pel rector local, Mn. Vicenç Triadó, cosa que havia de fer saber tant a la redacció de *La Renaixensa* com del *Butlletí* de l'AEC. Fins i tot destacava pel llenguatge escrit, més espontani que no pas l'encorbatat, encarcerat, de certs consocis: al seu primer article no s'havia estat d'aconsellar d'emprendre-se-les «a pedrada seca» contra certs adults maltractadors d'animals. I se't presentava amb pedretes de sulfat de barita a les mans i et deia: «Miri, per al Museu».

Si aquesta imatge que a nosaltres ens sembla entranyable va ser considerada, malgrat tot, com una estranyesa, lleugeresa o debilitat, veurem que progressivament la redacció del *Butlletí* i, amb ella, els equips directius que se succeïen al capdavant de l'Associació, van anar canviant de parer. I d'una manera que al seu moment se'ns farà diàfana.

16

Això començà el maig de 1881, quan Plantada decidí d'imitar els costums i rituals propis de la filosofia del *Butlletí* a l'hora de redactar la seva primera acta d'una «Excursió a Montmeló» (*Butlletí*, n. 32-33, maig-juny de 1881, p. 134-136). Efectivament, els consocis molletans de l'AEC han acordat de fer una activitat conjunta, pròpia d'una delegació amb una certa autonomia, amb capacitat d'actuació pròpia.

És clar que una cosa és l'"informe" que Plantada presenta a l'Associació i tota una altra la realitat que deuen haver viscut. Però llegim atentament aquesta crònica. De primer, convé assenyalar que encara mai no havíem trobat reunits tots els membres actius de la delegació de Mollet per tal de dur a terme un projecte comú: «A les 3 h de la tarda nos reunirem en la plaça

de Mollet los socis delegats mossèn Vicenç Mª Triadó, D. Benet Altisench i lo infrascrit, a qui nombraren secretari, i sortirem del poble per lo carrer de la Pietat».¹⁷ I volem destacar a més un aspecte formal que, però, trobem decididament d'impacte: es tractava no només d'una activitat de la delegació molletana, sinó també d'un primer contacte interdelegacions Mollet-Parets:

Abans d'arribar a l'estació deixàrem dita via [la carretera de Barcelona a Girona], emprenent un caminet que hi ha a la dreta i que ens conduí a la rectoria [de Montmeló]. Allí hi trobàrem a nostre benivolgut consoci de Parets, n'Andreu Verdaguer, i lo reverend Anton Prat, senyor rector del Coll, los quals nos acompanyaren, aixís com també l'hereu de ca'n Mansió, Rafel Fontcuberta, que conra lo terreno.

I un cop enllestida l'excursió, «després de saludar-nos tots los excursionistes, nos despedirem amb la idea de fer alguna altra excursió».

Tot molt formal. Tant, que el secretari de l'acta, Plantada, per enllestir el seu encàrrec haurà de ser rigorós, fred, esquemàtic i analític. En resulta un text avorrit, però per a nosaltres carregat de simbologia.

Ens fa gràcia imaginar-nos aquests tres bons molletans, que sempre devien anar enganxats poble i parròquia amunt i avall, que decideixen de fer plegats aquella novetat que a ciutat en diuen excursions. Pot resultar alhora simpàtic el fet que, en comptes de sortir en tren de Barcelona (amb tots els detalls d'horaris que això generalment suposa), surtin senzillament «per lo carrer de la Pietat». Així de simple i immediat. A més, diu que no poden escollir camí,

¹⁷ Avui, carrer de Gaietà Ventalló

perquè ja només en queda un («puig la [carretera] de la Pineda Fosca ha desaparegut per a conrar-la»). Sense tartana, quan Plantada estava acostumat a utilitzar-la per la seva condició de veterinari (per arribar-se a Sant Fost, a Parets, etc.). Han decidit, en definitiva, de fer un salt com qui diu al poble del costat. La destinació, anar a berenar sota un pi, «objecte principal de nostra excursió».

Vet aquí que arribem al pi de la branca que el Museu de l'AEC acceptarà com a donatiu de mans de Vicenç Plantada:

Després d'haver passat per lo barri de ca'n Bonastre, abans d'arribar dalt de la serra per la carretera que va a Parets, trencàrem a l'esquerra; passats uns quants pins, entràrem a una vinya i a cosa d'uns vint passos, arribàrem

a l'objecte principal de nostra excursió. Era aqueix un famós pi-nano de pinyons (*Pinus Pinea* L), arrelat en un terreny argilós-sorrenc en sa superfície i saulonenc-blanquinós a uns dos i mig pams sota terra, de propietat de D. Felip Solà, veí de Barcelona. Fa 34 anys que fou sembrat de pinyons aquell tros de terra, creixent normalment tots los pins menos lo que anem a descriure; tenint-lo en tanta estima lo senyor Solà que al tallar-los per a plantar-hi vinya fa set anys, lo respectà com joia molt preuada.

I ara de nou l'autor, el senyor secretari, passa a descriure amb to sever l'aspecte extern de l'arbre i en diagnostica una malaltia provocada per una larva: és per això que el pi nano, conegut també com a rabassut, mesura només 170 cm (l'alçada d'un home, la seva alçada).

Figura 4. Vicenç Plantada, fotografiat el 23 d'abril de 1912, al costat del pi nano o rabassut de Montmeló, durant la que seria la seva darrea visita al famós pi abans de la seva mort, el 20 de novembre de 1913. Font: Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès

Malgrat l'estil esquemàtic del text, hi trobem afortunadament un parell de notes folkloriques. La principal és la referència al famós miracle de sant Vicenç Ferrer:

[Tot sortint de Mollet] passàrem deixant a l'esquerra lo Trenc que havia sigut hostal; ca'n Gurguí, Ribera, Puig i lo també abans famós Hostal de la Grua, davant del qual hi ha una capelleta tancada amb un reixat de ferro y llum totes les nits y molts dies, en la que es venera lo Sant Cristó que hi deixà sant Vicenç Ferrer¹⁸ després d'haver fet en aqueix lloc un notable sermó i un important miracle.¹⁹

Més endavant, Vicenç Plantada s'interessarà per l'origen d'un nom, origen que resulta fantasiós i obre el camí a allò que anomenem una llegenda explicativa: «[...] girant nostra conversa sobre que Montmeló deu pot ésser son nom a la forma del turó que té al N.E., nomenat de les Tres Creus, per semblar mig meló»;²⁰ i consigna una difosa comparació popular, gens etimològica i del tot improbable:

Nos digué mossèn Vicenç [Triadó] que un franciscà li havia dit: «Qui vegi aquell turó ja pot fer-se la il·lusió

de que es troba a Jerusalem mirant lo Calvari, doncs té una forma igual», a lo que afegí lo senyor Fontcuberta que a varis havia sentit a dir lo mateix.

Notable, enginyós i irònic l'estil de la següent frase: a més del plàtan del qual va fer-ne, com hem vist, un electroscopi, en arribar a Mollet procedent de Montmeló Plantada té ocasió de tornar a veure

la notable figuera, qual origen ni los nostres avis recorden, que viu al dret de la volta de sobre les campanes al N. de la nostra torre campanar, desafiant los freds, vents, fortes seques i les garrotades que de tant en tant sofreix amb l'objecte de que es mori, ateses les amples esquerdes que van produint ses arrels.

Per acabar, assenyalem que aquest és el darrer cop que hem trobat Mn. Triadó en contacte amb la delegació i amb Mollet. Poc després d'aquesta excursió, el 1884, serà traslladat a Hostafrancs, des d'on continuarà col·laborant amb el Butlletí amb periòdics comunicats.

Vet aquí que, per tot plegat, l'obsequi de la branca de pi nano a l'Associació adquiriria als ulls del donador un valor decididament emotiu.

18

¹⁸ Recordem que aquest popular predicador medieval era i és encara el patró de Mollet del Vallès i que dona nom a l'església parroquial, que li és dedicada, motiu pel qual el seu nom era molt difós a la localitat. Vicenç Plantada i Vicenç Triadó es reuniren sovint a la rectoria de l'església de Sant Vicenç: la festa patronal se celebra el 22 de gener.

¹⁹ Veg. la fitxa relativa a aquest miracle al *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic* (Oriol-Samper 2011: p. 364). Francesc Maspons havia d'escriure més endavant sobre aquest «important miracle», com a nota del seu opuscle sobre *Lo Vallés* (1881: 17-18), el següent paràgraf: «Conta la tradició que un dia al mig de l'estiu anava St. Vicenç Ferrer seguit d'una munió de gent desitjosa d'escoltar sa santa paraula; que arribà a l'Hostal de la Grua, més enllà de Mollet, i com tothom tingué una set que l'abrusava, St. Vicenç convertí en vi l'aigua que en lo pou hi havia. Conta també que una altra vegada St. Vicenç hi passà i, demanant beure, l'hostaler ambiciós li féu pagar a ell i a tota la comitiva que duia lo vi que tragué del pou, doncs que encara en dava, i que llavors St. Vicenç, en càstig, féu que lo vi se tornés altra volta aigua i fos eixa ben escassa».

²⁰ El DCVB, s.v., ens dona la següent explicació etimològica: «Segons Griera, del llatí monte motulone, 'muntanya cònica'. Així i tot, els muntanyencs han endevinat, si més no, que fou el turó de Montmeló qui donà nom a la localitat.

6. Els costums populars del Vallès

No cal dir que aquesta crònica, amb la revelació de l'activitat i l'activisme de la delegació molletana —que de fet era un tenaç presencialisme personal i associatiu de Plantada— degué ser molt ben rebuda entre els oients. Les timideses inicials del de Mollet, els temors infundats, s'esvaïren en ocasió de la veritable prova iniciàtica de Plantada a la platea de l'entitat: el 24 de febrer de 1882 fou llegida públicament una comunicació seva sobre la versió molletana de «La Serravella», un costum tradicional estès al Vallès, propi de Quaresma.²¹ Amb aquest tema i aquesta profunda devoció —que no fora l'adequada per a un secretari redactor d'una acta—, Plantada ara ja pot esplanar-se literàriament a l'hora de presentar una humil cançó infantil:

Lo dia que parteix pel mig la Quaresma és un dimecres. Al·lusiva és tal vegada a aqueixa partió la festa que els nois del Vallès cada any celebren per dita diada baix lo nom de Serravella. Alguna ploma més ben trempada que la meva potser ho aclareixi. Per ma part lo que puc i m'atreveixo a fer és una lleugera descripció de la tan alegre festa de la infància.

A la manera que els fadrins i fadrines disfruten quinze dies abans d'arribar a la festa major, pensant amb la cobla, envelat, catifes i vestits; als nois també

se'ls veu pintada la satisfacció abans del dia de la Serravella, pensant amb los companys de la colla, bandera, faixados, xarreteres,²² serra, cistell, ous, botifarres, quartos, nous, panses...

La lectura interessà tant que tot seguit els «Costums populars del Vallès» esdevingueren una secció permanent del *Butlletí*, fins a la seva desaparició el 1890. Aquell any 1881 se'n publicaren quatre lliuraments o episodis, si volem, que al llarg de la dècada arribaran a ser una trentena.

Aquesta prosa relaxada i sentida amb què Plantada s'estrena al *Butlletí* com a folklorista, a nosaltres ara ens resulta ben oportuna per tal de posar en evidència la predisposició personal i literària de Plantada envers la llegenda: no recull materials d'aquest gènere, ara, sinó cançons, jocs i costums en general; però és la seva pregona conformació estètica, la seva manera íntima de veure i expressar la vida rural, allò que el duu a conferir un estil llegendari a la realitat, fins i tot la més banal i quotidiana. Fixem-nos, per exemple, amb quina sensibilitat descriu el joc de «Tim, tam»:

Aqueix joc és molt senzill. L'usen los nois, noies, joves i ancians. En quant a mi,²³ m'agrada molt quan lo veig practicar entre un avi i nebotet:²⁴ per això, permeti-se'm que el descriga tal com s'acostuma a fer entre los dos últims

²¹ «La Serravella. Costums populars del Vallès» (*Butlletí*, n. 40-41, gener-febrer de 1882, p. 24-26). Plantada es tornarà a interessar per la cançó de «La Serravella» set anys més tard (encara dins dels seus «Costums populars del Vallès»), quan li serà publicada una nota en què demostrarà una major consciència comarcal, des del moment que publicarà les versions de Santa Perpètua de Mogoda, Montmeló i Caldes de Montbui» (*Butlletí*, n. 127-132, abril-setembre de 1889, p. 227-229).

²² xarreteres: cotxets, carretons.

²³ L'autor deixa de banda la monòtona descripció del joc, la seva mecànica narrativament freda, per tal de lliurar-se a una descripció naturalista, un quadre de costums (seguint en això l'estètica literària del període), amb gran sensibilitat i habilitat literària. Dona un aire llegendari al present en evocar el pas de les generacions, tal com insinua la idea última de la narració.

²⁴ nebotet: aquí probablement dialectalisme per nét.

en una casa de pagès a la vetllada, mentre lo porquer fa bullir la calderada,²⁵ apretant-la amb un bastó que fa força; la mestressa pitja les cols que bullen rabiosament en una gran olla, a benefici de l'ardor d'una grossa garbonassa²⁶ que sota lo seu cul crema, i l'amo va donant ordres al majordom o mossos. Assentat l'avi en l'ascó, banc o cadira, lo nebodet se posa ajupit o agenollat a sos peus, recostat de bocaterrosa a la falda de l'avi.

[...] Ara torna a fer-se lo sobredit: en aqueix cas se canvien i és bonic veure un avi amagat a la falda del nebodet, cantant aqueix tot picant-li l'esquena.²⁷ Los demés de la família tot sovint se rebenten de riure ("Costums populars del Vallès", XI: «Tim, tam»; *Butlletí*, n. 52, gener de 1883, p. 13-14).

20

Si el fragment que acabem de transcriure és indicatiu de l'ambició literària de Plantada, de la seva tirada cap a mirar d'embolcallar el lector en un ambient tradicional, generacionalment repetitiu, històric..., encara més oportuna serà la manera com ens introdueix en l'àmbit popular d'un antic romanç medieval, «La Porqueirola», fossilitzat en la vida quotidiana de la dona vallesana. La reiteració obsessiva de les tasques femenines dins i fora de la llar ens acompanyarà, ben bé, fins al llindar de la llegenda:

Aquesta cançó, per lo general, és cantada solament per les dones d'aqueixa rogalia durant les seves feines ja domèstiques, ja del camp.²⁸ Aixís és que la refilen, ja posades en un para-sol a l'hivern, o a l'estiu en una corrent de fresca marinada adobant o fent nou; filant o fent mitja; rentant los plats o fent bugada; ja al mig dels sembrats xarcolant²⁹ amb lo magallonet; ja arrencant faves, favons, veces, mongetes; segant amb la falç³⁰ ordís i blats que hagen quedat petits; ja esporgant, esbrotant i ensofrant vinyes; collint raïms, fent garbons; en una paraula, en totes aquelles feines que no poden conseguir los braços dels hòmens, no parant des que es comença a fer clar, o abans moltes vegades, fins que es fa fosc. D'aquell modo sembla que adquireixen forces per a poder suportar la fatiga que fan, que sembla major de lo que permet llur naturalesa; si bé dec dir que, de tant en tant, passen algun rato critiquejant lo que succeeix en lo poble; los festeigs que hi ha; explicant les donzelletes llurs amors, les casades llurs alegries o penes i les de més edat llurs més o menos interessants històries ("Costums populars del Vallès", II: «La Porqueirola»; *Butlletí*, n. 44-45, maig-juny de 1882, p. 110-113).

Des del punt de vista associatiu, com a lema de batalla adreçat sense por envers els consocis de rang superior en l'estructura de l'AEC, la conclusió de Vicenç Plantada al romanç medieval és

²⁵ calderada: «Menja consistent en una barreja de segó o farina de blat de moro o patates esclafades, amb aigua, que es dona als porcs, a les vaques de llet i als vedells (DCVB, s.v.: «Calderada» = «Abeurall»).

²⁶ garbonassa: gros feix de branques primes que serveix per fer foc.

²⁷ Molt emotiva aquesta imatge, que ens ajuda a entendre el caràcter de l'autor, la seva bonhomia.

²⁸ Molt més que no pas al text anterior, aquí es fa evident la voluntat d'intensificar l'aspecte llegendari de la vida quotidiana, gràcies a aquest estil repetitiu, acumulatiu, de la feina tradicional de les dones que, al capdavant, el portarà a les cançons i a les èpoques antigues (notem la simpàtica presència de les dones de més edat, amb les seves anècdotes històriques, expressada també aquí de manera irònica).

²⁹ xarcolant: netejant els sembrats de males herbes.

³⁰ falç: escrit *faus*.

ben bé un sincer programa d'intencions: «Servint aqueix preàmbol de capçal de les cançons antigues, com aquí diuen, que confio recollir en mes excursions per aqueixos pobles». No farà ben bé això: ara anomena de nou excursions les sortides que sovint ha de fer pels entorns de Mollet per motius professionals. I més que no pas antics romanços i cançons antigues, recollirà jocs d'infància, creences i corrandes vallesanes. Ara bé, interessats com estem a estirar el fil del llegendari històric i personal de Plantada, aquí deixarem de banda aquest vessant folklòric del nostre autor.

Abans d'això, però, ens interessa destacar el fet que el mateix 1882 Vicenç Plantada, amb Cels Gomis i Josep Cortils, s'encarregarà de la recollida de certes cançons populars que, en número total de tretze, formaran un «Aplec de cançons populars catalanes», aparegut a l'Anuari de l'AEC el 1883.³¹ Per a fer realitat aquest projecte, escriu Emili Samper, «la Junta Directiva d'aquesta entitat va designar Francesc de Sales Maspons i Labrós “perquè ordeni i anoti estes cançons amb sa reconeguda competència per a eixos estudis”» (Oriol-Samper 2017: 46).³² Es tracta del primer cop que trobem Francesc Maspons en relació amb Vicenç Plantada. La col·laboració entre els dos folkloristes serà a partir d'ara decididament fecunda.

7. Vicenç Plantada i Francesc Maspons, excursionistes a Mollet (1882-1883)

L'any 1883 l'Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana va publicar també un text de Francesc Maspons dedicat a una excursió personal que l'havia dut, durant la tarda i vespre de la nit de Sant Joan de 1882, De Mollet a Bigues.³³ Efectivament era pràctica habitual a l'Associació que l'Anuari recollís discursos i memòries d'interès pronunciats durant l'any precedent, tant si havien trobat cabuda com si no al Butlletí. Gràcies a aquesta excursió, els dos folkloristes s'hi van trobar.

Francesc Maspons coneixia el territori vallesà, des del moment que la seva casa pairal era prop de Mollet, a Bigues. Per arribar-hi cada estiu, per tant, estava acostumat a baixar del tren a Mollet (tal com feien tots els excursionistes que, sortint de Barcelona, volien endinsar-se per aquest sector del Vallès) i prosseguir en tartana per la carretera de Sant Feliu de Codines fins a destinació. Avui, però, farà el camí a peu, i així podrà permetre's petites marrades per satisfer la seva habitual curiositat. Per a això no necessitarà cap guia ni cap punt de referència a Mollet: no cal que Vicenç Plantada dugui a terme també aquest cop la seva grisa missió d'hospitalari soci delegat.

Ara, tot pujant pel camí de Palau-dàries cap a Plegamans, en direcció a

³¹ Ferran Pérez (Plantada 1997-98: 105-106) atribueix a Plantada només una d'aquestes cançons, que no és més, encara, que una segona versió d'una altra present a l'«Aplec».

³² El paràgraf citat d'Emili Samper continua així: «L'aparició de l'aplec en aquest moment concret va ser una fita important. L'any 1882 s'havien publicat les darreres obres folklòriques d'autors pertanyents al folklore literari», és a dir, Francesc Pelagi Briz, Maria de Bell-lloc i Manuel Milà i Fontanals (Samper 2017: 46). Amb això s'obrirà definitivament la porta al folklore excursionista, dins del qual s'inscriu plenament Vicenç Plantada, contra Francesc Maspons, que ha fet de pont entre les dues tendències dels estudis folklòrics de finals del segle XIX.

³³ Extret de l'Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana - 1882. Barcelona: Estampa de Jaume Jepús, 1883. Vegeu l'article «De Mollet a Plegamans amb Francesc Maspons. Un paisatge arqueològic i llegendari», en aquest mateix volum de Notes.

Caldes, Maspons passa pel costat del que quedava d'un antic dolmen (a ulls d'avui, probablement un menhir), actualment desaparegut. La gent l'anomenava Pedra Salvadora.³⁴ L'estranyesa de la presència d'aquella pedra insòlita al territori fa que els habitants se l'expliquin amb una llegenda. Vet aquí una de les versions que Maspons n'aporta:

Altra tradició més bonica encara el poble en conta [sobre la Pedra Salvadora]. Diu que una noia que un capaltard anava a atravesar lo Llobregat, se trobà amb forta revinguda que la'n privava i, desesperada, convenint-li atravesar-lo, cridà al seu socors el diable, que li prometé fer un pont amb tal que ella li dongués després la sua ànima. I ella

va convenir-hi, i diu que lo diable s'hi posà a treballar que era un trebull³⁵ de feina, diu que anava a buscar les pedres a Céllecs³⁶ i d'una volada les duia a puesto, que prompte alçà tota la fàbrica. Llavors la noia va espantar-se i, espaordida, correu cap a una casa de pagès, contà a la vella lo que li passava i eixa se n'entrà al galliner, agafà lo gall i amb l'espaordiment va cantar-ne. Era quan lo dimoni s'ensopegava a passar per damunt d'aquell turó i, al sentir lo cant, deixà anar la pedra a terra i ell va enfonsar-se. I la noia fou salvada (Maspons 1882: 5-6).

Més enllà de la col·laboració dins l'«Aplec de cançons populars catalanes», que posava en contacte indirecte

22

Figura 5. La Pedra Salvadora, fotografiada el 6 de maig de 1934 per Antoni Martí Baster. Font: Arxiu Històric de Sabadell

³⁴ Per a la descripció de la Pedra Salvadora, veg. Ansó-Campoy (2007) i Bertran-Bosch-Tenas (2011), amb diverses fotografies i una bibliografia adequada.

³⁵ trebull: per tribull, un maldecap.

³⁶ Actualment Céllecs, un massís entre Vilanova del Vallès i Òrrius que delimita, alhora, les comarques del Vallès Oriental i el Maresme.

els dos folkloristes, no sabem quins podien ser, el juny de 1882, els contactes personals entre Maspons i Plantada. Les freqüents lectures dels “Costums populars del Vallès” a la seu de l'Associació no eren presencials: Vicenç Plantada feia arribar els seus textos per correu, i altri s'encarregava de llegir-los. Així i tot, Maspons tenia constància d'una referència de Plantada a la llegenda de la Pedra Salvadora, des del moment que comentant la diabòlica llegenda del dolmen aclareix en nota:

Aixís la té recollida nostre soci delegat de Mollet, D. Vicenç Plantada i Fonolleda, que tant de bo n'hi hagués un com ell a cada població de Catalunya de tan treballador i estudiós.

És decididament amable la picada d'ullet al consoci molletà, al qual agraeix no només la col·laboració folklòrica i associativa, sinó també les iniciatives locals que van arribant a oïdes del directiu: efectivament, amb les eleccions del 30 de juny de 1883 Francesc Maspons serà escollit president de l'AEC. Abans d'això, i després de la seva personal excursió de Mollet a Bigues, el nou president ha tingut ocasió de presenciar dues lectures de materials procedents de Mollet, per mà de Vicenç Plantada: «Una excursió particular al menhir de Gallecs»³⁷ (10 de novembre de 1882) i «Excursió a la Pedra Salvadora» (5 de març de 1883), totes dues inèdites i actualment irrepetibles.

Sembla ben bé que es tracti de conferències encarregades —o bé no dels tot casuals, si volem dir-ho així. De qualsevol manera, se'ns fa evident que en aquest context de lectures

vallesanes Maspons havia pogut accedir a la versió de Plantada relativa a la llegenda demoníaca de la Pedra Salvadora, i fins i tot consultar el manuscrit original (custodiat a l'Arxiu). I com que les notes, com veurem tot seguit, corresponen a l'any 1883, Maspons hauria pogut afegir la referència al volenterós consoci i reconèixer-li la paternitat de la llegenda: «Aixís la té recollida nostre soci delegat de Mollet».

Vet aquí, doncs, que Plantada i Maspons al capdavant han coincidit en un interès comú: el territori i el folklore molletans. Aquesta serà la llavor d'altres projectes de més alta volada.

Podem deduir, a més, que en la seva comunicació sobre «Una excursió particular al menhir de Gallecs» Plantada tractà sobre la presència de pedres erràtiques al territori de la delegació que dinamitzava. Interessats per aquesta singularitat geològica, un grapat d'excursionistes convocaren una sortida col·lectiva a Gallecs, inicialment prevista per al 4 de març de 1883, que no es va poder dur a terme, a causa del mal temps, fins al 8 d'abril. Francesc Maspons, responsable de l'acta d'aquesta «Excursió col·lectiva a Gallecs», enceta així la seva justificació:

L'actiu delegat de Mollet D. Vicenç Plantada i Fonolleda havia escrit que en terme de Gallecs havia vist una grossa pedra que en son concepte podia ésser un bloc erràtic, com també podien ser-ho algunes altres pedres d'aquells voltants. Amb eixa coincidència l'Associació va acordar fer-hi una excursió (Butlletí, n. 86, novembre de 1885, p. 219-223).

³⁷ Es refereix a la Pedra de Gallicant o Pedra de Can Traïdor, avui desapareguda. Trobareu una descripció a Bertran-Bosch-Tenas (2011).

Figura 6. La mateix estació, fotografiada a la dècada de 1910, on anys abans –el 8 d'abril de 1883– Plantada va rebre als membres de l'Associació d'Excursions Catalana. Font: Jordi Mas i Gómez

24

Si Plantada ho havia escrit, vol dir que també en aquesta ocasió Maspons ho havia sentit durant la lectura pública de la crònica del molletà.

Ja hem assenyalat que el dia previst per a la sortida, el 4 de març, les condicions atmosfèriques van fer avortar el projecte. De manera que la conferència de Plantada llegida l'endemà, «Excursió a la Pedra Salvadora», representava una mena de compensació, des del moment que aquesta era, precisament, una de les pedres erràtiques presents a les serres de Mollet que hom tenia previst de visitar en persona.

L'acta de l'excursió és sòbria en les seves formalitats, però ens informa sobre una novetat d'interès; aquest cop Plantada no es limitarà a fer d'am-

fitrió: «A les 6 h del matí arribarem a l'estació de Mollet, on trobarem a l'esmentat senyor Plantada, qui ja ens esperava i ens acompanyà tota l'excursió». Ha participat a l'acte amb tots els seus drets de membre de l'Associació d'Excursions Catalana i de responsable de la delegació de Mollet.³⁸

8. Vicenç Plantada, guia de Maspons a Gallecs i a la serra de Palaudàries (1883)

Tot seguit analitzarem com pogué influir Plantada en el llegendari molletà de Maspons. Abans, però, convé que ens aturem a recordar un costum editorial generalment difós entre oradors: és clar que un text publicat no ha de coincidir necessàriament amb el text precedentment llegit en pú-

³⁸ Potser és com a conseqüència d'aquesta excursió que arribà al Museu un nou donatiu. Escriu Ramon Arabia: «Un altre fragment [de làpida] fou trobat per una casualitat [a Mollet] per l'Associació i és avui propietat seva, estant depositat en lo Museu de Santa Àgata de Barcelona baix lo número 307» (Butlletí, n. 63, desembre de 1883, p. 248).

blic; i en aquest sentit, no hi ha dubte que l'apartat de notes de *De Mollet a Bigues*, relatiu al 1882, és poc anterior al moment de la seva publicació (post. juny 1883). Ja ens ho feien imaginar una sèrie d'incongruències que no cal que aquí analitzem; n'hi haurà prou amb assenyalar que en una nota ens topem amb una citació aparentment anacrònica. L'autor aclareix, tot recordant el dolmen de Vallgorguina: «Escrites les precedents ratlles, l'infatigable consoci Arthur Osona [...] trobà un altre [dolmen] que el poble anomena *Pedra arca*. Segons l'acta de dita excursió, se compon de la pedra plana i de sols dos sustentàculs». Ara bé, Artur Osona no farà aquesta excursió fins al 8 d'abril de 1883 i l'acta serà publicada al núm. de maig-juny del *Butlletí*.³⁹ Entre l'excursió de Mollet a Bigues de la nit de sant Joan de 1882 i la publicació de la crònica d'Artur Osona, el juny de 1883, Maspons ha tingut un any de temps per enriquir la seva informació i afegir notes al text:⁴⁰ ha tingut accés a les dues conferències de Vicenç Plantada i l'ha escoltat atentament durant l'excursió que el 1883 va durlos junts a Gallecs i, ell per segon cop, a la serra de Palaudàries.

Comparant algunes notes escol·lides amb les cròniques de les dues excursions de Maspons, la primera en solitari i la segona guiat per Vicenç Plantada, deduïm quina informació pogué aportar el molletà al president de l'AEC. La primera dada, i alhora la més important, consisteix en els blocs erràtics de què va tractar Plantada

a la seva conferència «Una excursió particular al menhir de Gallecs»; blocs que provocaren gran interès i que motivaren l'excursió.

Cal tenir en compte que cap dels dos excursionistes no podia saber que els homes del neolític eren capaços de desplaçar pedres monumentals per tal de fer-ne l'ús desitjat en el lloc escollit. De manera que hom considerava que el desplaçament de la pedra granítica, de muntanya, a un territori terrós només s'explicava fent recurs a les forces de la natura (i, en ambients populars, a certes forces màgiques). Més que no pas un error de caràcter geològic (que ho és), aquí considerarem aquesta creença com una nota llegendària.

Maspons només empra l'expressió en qüestió, *bloc erràtic*, en una nota a *De Mollet a Bigues*, en descriure la pedra de can Falguera:⁴¹

És simplement una pedra molt grossa, rodona, posada allí a l'atzar sense cap altra que pels voltants l'acompanyi, ni puga d'ella endevinar-se d'on és vinguda. [Nota:] L'amo de la terra on se troba eixa pedra l'anomena «Pedra del Diluvi». Sia com se vulga, és indubtable que sols les aigües pogueren dur-la allí, salvant grans altures i distàncies, i crec sens cap dubte que pot ben dir-se que és un bloc erràtic (Maspons 1883: 9-10, n. 1).

I es va convèncer tant de la bondat de l'expressió de Plantada que l'any següent, en la crònica de l'«Excursió col·lectiva a Gallecs», va esplaiar-se literàriament fins al punt de fantasiejar un paisatge catastròfic:

³⁹ «Excursió particular al Corredor. Dòlmens de Pedra Gentil (Vallgorguina) i Pedra Arca» (*Butlletí*, n. 56-57, maig-juny de 1883, p. 188-196).

⁴⁰ Naturalment, no totes les notes són tardanes. En una ocasió l'autor es refereix al «present any 1882».

⁴¹ Maspons també deu tenir constància del nom popular de la «Pedra del Diluvi» a través de Plantada: els simples excursionistes de passada no coneixen, naturalment, els particulars de les famílies que viuen escampades al territori.

Eixes pedres [menhirs i restes de dòl-mens visitats] poden considerar-se com blocs erràtics. Enlloc algun de tot aquell terreny hi ha pedra granítica; en canvi aquesta abunda molt en les muntanyes de la costa, sobretot cap amunt d'elles. No hi ha més que passar-hi, siga per allí on se vulga, per a convèncer-se'n: sobretot en la muntanya de Nostra Senyora del Corredor, per tot arreu s'hi veuen grossíssims blocs de pedra de dita llei. Doncs bé [...], se convencerà qualsevol de que hi degué haver una gran avinguda d'aigües que entraren pels indrets de dita muntanya del Corredor i llençaren les pedres cap endintre, i per cert que degué ser una avinguda grossa i de força, si no fou més o menys continuada, doncs precisament la pedra més grossa, que com he dit és la de can Falguera, és la més lluny i la més alta de totes, gairebé a dalt de la serra. Verdaderament, admiren les evolucions que hi degué haver en la naturalesa abans la terra no fou definitivament sentada, i la força de les mateixes. Qui és capaç de figurar-se aquelles moles de pedra, arrencades senceres de les muntanyes i nedant per entremig d'impetuoses aigües cap a dalt d'aquelles serres per a quedar clavades allí com perenne testimoni de la grandiositat de la naturalesa? (*Butlletí*, n. 86, novembre de 1885, p. 222-223).

O de la grandiositat de l'home, afegiríem nosaltres; de la grandiositat de les gestes humanes.

Un altre tema que pot tractar-se d'una influència de Plantada en l'opuscle de Maspons *De Mollet a Bigues* és el de l'existència d'un estany primordial a Gallecs. En trobem la prova en una altra nota del biguetà, aparentment posterior a la redacció del text:

Com a prova de l'estany que va haver-hi, la casa més antiga, que és posada a certa altura, sens dubte al

límit d'allí on aquell devia arribar-ne, s'anomena encara a can Estany (Maspons 1883: 8, n. 1).

El 1883 Vicenç Plantada acompanyà el seu consoci a aquesta masia. A la seva crònica, sense major informació, Maspons repetí les dades que havia conegut gràcies al molletà:

A les 9h 48m sortírem d'aquella bonica estada i, agafant per darrera de la iglésia, en direcció N.O., pujàrem cap a la serra de detràs i amb 25 minuts fórem a la casa coneguda per ca l'Estany. Diuen que és la casa més antiga del poble i que porta aquell nom perquè estava sobre l'estany, arribant fins prop d'ella mateixa les aigües (*Butlletí*, n. 86, novembre de 1885, p. 222).

Podríem afegir encara altres notes que donarien major ressonància al nom de Vicenç Plantada a mesura que l'acosten a l'obra del president de l'AEC. Però com que no tenen caràcter literari ni llegendari, aquí les deixarem de banda.

9. «Lo Turó de la Bandera» (1883)

Tots aquests èxits personals de Vicenç Plantada —ara amic del president i mereixedor del seu sentit reconeixement públic— l'ajuden a sentir-se cada cop més segur d'ell mateix i de les seves habilitats, de manera que es creu preparat per seguir els costums literaris dels principals representants del folklore català del període. I ho farà, com és lògic, amb el seu estil propi, amb el seu tarannà natural: si ells recullen i transmeten breus llegendes populars que han recollit al llarg d'excursions, el senzill mestre i veterinari molletà es referirà en canvi al seu llegendari familiar, en el qual ha nascut i crescut, a la seva història personal i la història local per difondre-les amb

l'estil llegendari propi d'una conversa com qui diu espontània. No inventa un conte: de la mateixa manera que és capaç de fer llegendaria la vida quotidiana —ho hem vist més amunt—, ara fa no llegenda històrica, sinó que proposa una història llegendaria referida a la Guerra de la Independència, del Francès o de l'any vuit. I tot a partir d'una curiositat topogràfica, com més amunt ho ha fet amb el nom de Montmeló: ara vol explicar al lector l'origen del topònim *turó de la Bandera*, molt difós a Catalunya i present a Sant Fost, ben a prop de Mollet.

La llegenda de Plantada «Lo Turó de la Bandera (Guerra de la Independència)» va ser llegida als bancs de l'AEC el 18 de maig de 1883. Firmada el mes d'abril, la seva redacció havia estat per tant molt propera a la recent excursió col·lectiva a Gallecs. L'entitat, però, no s'ocupà de la publicació del text: va fer-se'n càrrec el diari *La Renaixensa* (n. 26, 1883, p. 201-204),⁴² amb el qual el nostre corresponsal de Mollet col·laborava des de la seva fundació. Plantada hi recordava els actes heroics dels milicians locals Gaietà Ventalló i Pere Falguera, el Mestre.

Les primeres paraules de la contalla són clarament adreçades als seus consocis, tot i que s'obren generosament al fenomen conjunt de l'excursionisme català. Ens sembla un paràgraf prou interessant:

Ara que va extenent-se tant la idea excursionista, gràcies a l'activitat de les associacions Catalana i Catalanista de Barcelona⁴³ i lo Ratpenat de València, me sembla que no deixa de tenir interès, baix lo punt de vista històric, que descrigui l'origen del nom Turó de la Bandera, que crec se troba en alguns termes de Catalunya,⁴⁴ aixís com alguns episodis que amb ell se relacionen.

Orgullós de la informació aportada al seu escrit, deu anys més tard Vicenç Plantada escriurà encara a les pàgines de *La Renaixensa* una crítica irònica envers l'autor d'un popular calendari, que havia plagiat el seu article directament de la revista:⁴⁵

Agraïxo al senyor J.F.I. que en lo calendari «Ermità dels Pirineus» dongui a conèixer a en Gaietà Ventalló, fill d'aqueix poble [de Mollet], citant alguns dels seus fets durant la Guerra de la Independència. Tots los d'aquí que ho llegeixin creuen que ho copià de la revista de *La Renaixensa*, any XII, planes 202 i 203; sols que, per a que no es pugui dir que és traduït literalment, troben féu algunes modificacions, com traslladar la Creu Vermella i l'Hostal del Prat un quilòmetre més avall que era la primera i és lo segon, i el modo com en Ventalló féu la sorpresa. Considero no serà per demés citar ara que també mereix un record en Pere Falguera, coetani del Gaietà, perquè obrava im-

⁴² *La Renaixensa*, n. 26, 1883, p. 201-204. Per a la lectura del text remetem a Plantada 1997-98, II: 69-72. En aquest mateix volum són transcrits altres relats històricollegendaris del nostre autor, apareguts a *La Renaixensa*: «Batalla de Mollet» (1883) i «Un episodi de la Guerra dels Matiners» (1898). No podem afegir-hi res de nou respecte del que consignem al cos d'aquest treball. En tot cas, val la pena de tenir en compte l'incipit de la «Batalla de Mollet»: «Vaig a descriure aquella batalla tal com la sentí contar moltes vegades a les persones que la presenciaren. Avui encara hi ha viu en Ramon Ros, qui havent-la llegida, la trobà exacta».

⁴³ És a dir, l'Associació d'Excursions Catalana i l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques.

⁴⁴ A la mateixa comarca del Vallès Oriental hi tenim, per exemple, els turons de la Bandera del Montseny i de Montmeló.

⁴⁵ *La Renaixensa*, 7 de gener de 1893. Sense amagar-se gaire, Plantada firma la notícia amb l'acrònim «V.P.F.». Transcrivim l'article a partir de l'edició a càrrec de Ferran Pérez (Plantada 1997-98, II: 127).

pulsat pel mateix esperit patri, com se prova en la revista i planes citades.

10. Vicenç Plantada, un consoci apreciat (1883-1885)

Després del primerenc reconeixement públic a càrrec de Francesc Maspons, no ens venen ara de nou les periòdiques mostres d'estima envers Plantada per part de la redacció del *Butlletí*. La secció dedicada als costums populars del Vallès s'havia consolidat i els lliuraments eren cada cop més freqüents i els articles més llargs i articulats. Les lectures mai no mancaren al llarg dels anys, i amb elles Plantada difonia no només temes que Francesc Maspons estimava particularment,⁴⁶ sinó que li permetien d'expressar aquella bonhomia que ja li endevinàvem, una certa aristocràtica ingenuïtat. Vegem, per exemple, amb quina innocència descriu un nen molletà que juga sol a pilota:

Amb la pilota un noi s'hi diverteix passant lo temps de vàries maneres: ja tirant-la a una paret, encara que siga dintre una casa; ja anant fent-la rebotre amb la palma de la mà dreta, tant si la deixa sacar⁴⁷ com si li dona lo cop mentres és enlaire; ja anant per lo carrer tot caminant, tirant-la enlaire i quan baixa amb la mateixa palma donant-li cops per a enlairar-la de nou, durant això fins que cau a terra, en qual cas lo noi mateix se considera que ha perdut i ha de tornar a començar ("Costums populars del Vallès", XXX: «Pilota. Joc d'un noi sol»; *Butlletí*, n. 77-78, febrer-març de 1883, p. 52).

Admirable. Trobo que les coses no han canviat gaire a Mollet. Però calia consignar-ho..., tal com fem també nosaltres.

Naturalment aquest insòlit "costum popular" no aconseguí cap mena de transcendència; sí que l'aconseguí, en canvi —ara ho veurem—, el joc del «titllo» en la seva versió local, que nosaltres en diríem l'«eixarranca». Plantada fins i tot n'havia proposat una figura al núm. de desembre de 1882 del *Butlletí*. Les coses anaren de la següent manera.

La redacció del *Butlletí*, en la persona de Ramon Arabia, es va sentir ofesa o, si més no, sorpresa que la *Biblioteca de las Tradiciones Populares Españolas* (Sevilla 1884), obra dirigida per Antonio Machado Álvarez, pare del poeta, no es referís al titllo de Plantada:

D. Sergio Hernández de Soto [en un volum de la *Biblioteca de las Tradiciones Populares Españolas*] nos ofereix 127 *juegos infantiles* d'Extremadura perfectament explicats i confrontats amb los similars d'altres punts d'Espanya, França i Itàlia, acompanyant ademés una làmina explicativa del joc de *La Rayuela* amb 24 maneres de jugar-li en diferents punts: no hi ha lo corresponent català de Titllo, que explicà lo Sr. Plantada (*Butlletí*, n. 79, abril de 1885, p. 91).

És per aquest motiu, diu, que ell mateix s'havia adreçat al reconegut antropòleg i folklorista, aleshores catedràtic a la Institución Libre de Enseñanza, per tal d'aclarir les coses: «Ja havem escrit a dit Sr. Machado la referència al joc de Titllo, publicat per lo Sr. Plantada en nostre *Butlletí*» (n. 51, desembre de 1882, p. 232-233).

Considerem entranyable aquest interès tan actiu, participatiu envers el consoci molletà, home que conduïa un dels puntals de l'estructura del *butlletí* de l'entitat, els "Costums po-

⁴⁶ Ens referim sobretot als jocs, que també ell havia divulgat (Maspons 1874).

⁴⁷ si la deixa sacar: si la deixa rebotar.

pulars del Vallès”, una secció estimada. El veiem com una mostra d'apreci i afabilitat (recordaven el seu joc, exposat dos anys i mig enrere...), com l'hi veiem també nosaltres en les dues següents referències.

En la crònica relativa a una «Excursió particular a les serres de Bertí» l'autor recorda un element del paisatge que li havia cridat l'atenció,

los para-pedregades o deselectritzadors, col·locats en tots los punts culminants de la cinglera, des de S. Feliu de Codines fins més enllà de Gallifa, per a preservar de la pedra que tots los anys destruïa les collites i que, efectivament, des de que es col·locaren fa ja tres anys [= 1880], mai més ha tornat a fer mal. Los esmentats aparatos, los primers que es posaren a Catalunya i a Espanya, foren col·locats per la casa Dalmau, de Barcelona (Butlletí, n. 69-70, juny-juliol de 1884, p. 142-146).

Fins aquí res d'estrany, però a peu de pàgina una «Nota de l'Associació» aclareix un punt que considera oportú: «La idea de voltar d'aquestos para-pedregades (que ell anomena *priva-fer-pedra*) lo terme sobredit, se deu a nostre consoci D. Vicenç Plantada i Fonolleda, de Mollet». Hi ha, doncs, una mà a la redacció (Maspons?) que coneix els interessos de Plantada envers els canons pirotècnics enemics de les pedregades, recorda les seves *Teorías para impedir la formación del granizo* (1880), comparteix aquella forma de progrés a favor de l'agricultura i, en definitiva, li vol reconèixer públicament la paternitat ideològica del projecte al Bertí-Gallifa.

Les relacions associativa i redaccional entre Plantada i l'AEC són, doncs, òptimes. El nostre mestre i veterinari complementa les seves obligacions

amb les aficions lligades a l'excursionisme i l'estudi del folklore. Com a mestre, porta endavant la seva escola privada, on continua proposant als seus alumnes, com a suport didàctic, un activisme ambiental dins de la societat infantil molletana protectora dels animals, que ell mateix havia creat: tema que es relaciona, tal com hem vist, amb la seva primera crònica a *La Renaixensa* i amb el seu primer article aparegut al *Butlletí* (1881); paral·lelament a això, com a veterinari, el seu amor envers els animals (que conviu amb l'amor a la cacera) l'havia dut ja en el passat a publicar *Algunos amigos íntimos del agricultor* (1880), on introduïa la idea dels animals útils a l'agricultura. Hi havia tornat amb un altre estudi, els «Mamíferos del Vallés» (1882), aparegut a l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana*. I havia estat decididament incisiu, si el record del seu ensenyament havia donat fruit a Blanes, on el delegat Josep Cortils havia d'escriure quatre anys més tard:

Era aquí desconegut l'eriçó fins l'any 1881, en què uns carrabiners trobaren un d'eixos petits mamíferos en la platja de Sabanell, pocs dies després un pastor n'agafà un altre, i des de llavors se n'han vist en diferents indrets del terme. És d'esperar que no s'impedirà la propagació d'un animallet inofensiu i que es compta entre los útils a l'agricultor (Butlletí, n. 80-81, maig-juny de 1885, p. 112-116).

A peu de pàgina, una nota remet a l'esmentat article de Plantada, «Mamíferos del Vallés». Una altra mostra de reconeixement, doncs, de part del consoci blanenc o d'aquella mà amiga a la redacció del *Butlletí*, rere la qual continuem imaginant-nos Francesc Maspons.

30 Figura 7. Alumnes de l'Estudi Vell amb el mestre Vicenç Plantada, dècada de 1900. Font: Maria Mercè Rota Humet

11. Vicenç Plantada i Francesc Maspons. Altres excursions (1884-1885)

El dilluns de Carnaval de 1884, Francesc Maspons i Valentí Almirall assistiren, amb un grup d'excursionistes de l'AEC, a la funció del ball de gitanes de Mollet, on coincidiren de nou amb els socis delegats Pere Altisench i Vicenç Plantada. Gràcies a la seva intercessió, aconseguiren un palc de primer ordre per a l'atenta observació de la dansa: el terrat de can Casarramona, a la plaça Major.⁴⁸ Tant Maspons com Almirall explicaren aquesta notable experiència en sengles articles posteriorment llegits als locals de l'Associació. Seguidament, aquestes conferències foren incloses a la *Miscelánea Folk-lòrica*, de 1887, que representava el volum IV de la «Biblioteca popular» de l'Associ-

ció d'Excursions Catalana. L'estudi de Maspons resta encara ara un punt de referència per al coneixement d'aquesta dansa molletana i vallesana en general (Macià 2017).

L'any següent, quan Plantada travessava aquella mateixa plaça —que, per cert, segons escriu a la seva *Geografia local* (1893), era l'única a la localitat— va coincidir amb el Sr. Casarramona, fet que recordarà a la crònica sobre l'«Excursió a Sant Fausto de Capcentelles. Visita a la fàbrica de dinamita» (Butlletí, n. 111, desembre de 1887, p. 213-215), amb les següents paraules:

A les 3h t. del dia 29 de setembre de 1885 vaig sortir de casa per a anar a fer una visita a un matxo de dita fàbrica [de dinamita] que s'havia rostit

⁴⁸ Avui, plaça de Prat de la Riba

molta part de la pell amb l'àcid nítric que es buidà de les bombones rompudes de resultes d'un volco dins de Sant Fausto. Al passar per la plaça, en Jaume Casarramona, hereu de la casa del terrat que amb tanta amabilitat nos deixà lo dilluns de Carnestoltes per a que los excursionistes poguessen veure lo ball de les Gitanes.

Tot i aquesta insòlita i aventurosa arrencada, la crònica de l'excursió (que no ho és) no ens ofereix cap altre interès. És més, ens encurioseix el fet que Plantada decideixi de difondre una passejada de valor insignificant, una sortida professional per medicar (o sacrificar) un cavall ferit en una fàbrica. La crònica no fa referència a la tornada cap a Mollet, ni s'al·ludeix en cap altra ocasió al company de xerrada durant el camí d'anada. I publicada dos anys després de viure's aquella monòtona experiència... representa simplement un fragment de record.

De fet, se'ns fa evident que Plantada vol omplir un buit redaccional, necessita recordar als lectors del *Butlletí* (que són, naturalment, la Junta directiva i els consocis de l'AEC) que la seva activitat excursionista és encara viva, que la delegació molletana de l'Associació és activa encara. Però malgrat aquest entusiasme i els seus èxits personals, de fet ara ja no es pot parlar de bo de bo d'una veritable delegació molletana, sinó simplement d'una activitat informativa a càrrec d'un cronista i consoci no resident sinó local, que ja no dinamitza ni l'excursionisme ni l'activitat associativa a Mollet. Col·labora i continuarà col·laborant, això sí, amb el *Butlletí* de l'AEC.

12. Entre donatius, conferències i excursions (1886)

El cant del cigne, si volem, o més senzillament una reminiscència d'allò

que havien estat els anys de glòria de Plantada al capdavant de la delegació (1881-1885), assumiria els tons foscos i humils d'un encàrrec de funcionariat si no fos que una amistat sincera continuava apropant Francesc Maspons i Vicenç Plantada. A l'acta d'una «Excursió col·lectiva al Farell» celebrada el 28 de febrer de 1886, Francesc Maspons va escriure:

Érem lo Sr. Arabia i jo. A Mollet devíem trobar el Sr. Plantada (D. Vicenç), delegat de l'Associació, mes una d'eixes anomalies tan comuns en Espanya féu que dit senyor no hagués rebut la carta d'avís, la qual dormia lo somni dels justos en la carteria de dit poble. [...] No trobant el senyor Plantada en l'estació, anàrem a casa sua, en la que nos convidà a esmorzar.

Malgrat haver-los d'obrir la casa d'aquesta manera tan afable com inesperada, Plantada ja havia predisposat allò que havien de menester els membres del directiu que arribaven de Barcelona: un bon guia que... un cop a Caldes de Montbui els tornés a convidar a esmorzar:

[A l'estació] trobarem lo guia que ens havia preparat lo Sr. Plantada, conegut per lo Roig, qui treballa en l'estació, i després d'haver-nos previngut de minestra [...] anàrem a sortir per l'antic pont romà de sobre la Riera (*Butlletí*, n. 100, gener de 1887, p. 2-5).

Però res més que això. Vicenç Plantada és un home de pocs interessos però intensos, obsessius, duradors per a tota la vida. No abandonarà l'Associació Catalana d'Excursions, però hi adaptarà el seu propi tarannà, que no és veritablement excursionista sinó associa-

tiu, col·laborador, i se centrarà exclusivament a complir amb els seus compromisos i portar endavant les iniciatives consolidades.

Abans d'això, però, encara un altre cant del cigne, ben bé com si es tractés d'un retorn als orígens, a la humilitat natural. I és que trobem entre els donatius que l'Associació rep (i accepta!, i classifica i numera...!) un niu de vespes i un altre d'oriols, de part naturalment de Vicenç Plantada. Com que ara ja coneixem el metòdic molletà, intuïm que aquests nius han de tenir relació amb alguna nova activitat associativa i, en efecte, l'hem endevinada: el desembre de 1886 apareixia a les pàgines del Butlletí (n. 98-99, novembre-desembre de 1886, p. 209-210) un article de Plantada dedicat a la «Vespa d'olla. Nota per a il·lustrar la Fauna del Vallés». Hi llegim, entre descripcions de caràcter naturalista, els següents paràgrafs directament relacionats amb els obsequis esmentats:

[Resulta] molt difícil trobar un niu sencer [de vespa d'olla]. En lo desembre últim tinguí la satisfacció de recullir-ne un (no ho havia pogut lograr mai) en la propietat de casa Crus de Gallecs, sufragànea i terme municipal de Mollet, lo que he tingut lo plaer de que haja sigut acceptat per a figurar en lo Museo de l'Associació d'Excursions Catalana.

[Nota:] Lo mateix m'ha passat amb los nius d'oriols: lo primer que he vist fou lo que l'hereu Torrents de Sant Fausto tingué l'amabilitat de regalar-me l'estiu passat, lo que també he entregat per a lo Museo de l'Associació.

Una futura donació de Plantada a la Biblioteca (1888) tindrà relació directa amb la literatura popular, de canya i cordill: entre opuscles de caràcter administratiu hi trobem els «Goigs del gloriós màrtir sant Valerià» (una versió dels quals ja havia donat ell mateix l'any 1881), una «Cançó nova d'una noia de Tortellà» i una «Cançó nova d'un viudo»

13. Cap a la desaparició (1887-1890)

Les col·laboracions amb el diari *La Renaixensa* representen una altra de les tenaces i ininterrompudes activitats de Vicenç Plantada. Durant aquests anys hi publicà un seguit d'històries que, si bé tenen totes un aire llegendari, com és costum en els escrits del nostre autor –fins i tot en els originals–, no són fàcilment classificables: «Una cacera en una Nit dels Morts» (1884), «Història d'un bufarut en lo Baix Vallès» (1886), «Un episodi de la Pineda Fosca» (1887) i «Una bruixa estranya» (1887): creences, supersticions, rondalles, contes populars...⁴⁹ De fet, no trobarem nous materials pròpiament llegendaris fins a la publicació de la crònica de l'«Excursió al Castell de Brocà»,⁵⁰ a la qual dedicà els dies 24-26 de juny de 1888. Aquesta fou, al capdavant, una excursió llarga i complexa, però la narració consisteix essencialment en la fixació d'un itinerari, en la seva descripció, amb observacions sistemàtiques sobre les dificultats materials del camí. Entenem, alhora, que com l'excursió a la fàbrica de dinamita de Sant Fost, també en aquest cas Plantada ha dut a terme l'empresa endut per interessos privats, professionals: buscar

⁴⁹ Per a la lectura dels textos remetem a Plantada 1997-98, II: 75-85 i 90-95.

⁵⁰ Guardiola de Berguedà

aigua subterrània amb els seus arja famosos electroscopis. És per això que ens sorprèn trobar-hi de sobte les següents interessants referències al llegendari local:

Al N. [del Castell] hi ha, a uns tres quarts, la capella de Sant Marc. [...] Es conta que un dia sant Marc es trobava a la capella de Santa Cecília de Riutort: li devia convenir ser prompte a la seva capella, doncs que amb una gambada va pujar als Castellassos i amb una altra a Sant Marc. Va apretar tant lo peu a Castellassos que encara la roca guarda lo clot. També conten que un dia faltà lo calze de Santa Cecília esmentada: lo trobaren a Aussege, un lo comprà i tornà a la sufragànea de Brocà.

[El fuster que feia de guia] em digué que los quatre ponts que hi ha en la vila [de la Pobla] per a passar d'uns carrers als altres sobre lo Llobregat, lo poble diu que els feren los moros (Butlletí, n. 121-123, octubre-desembre de 1888, p. 282-286).

Bibliografia

- ANSÓ-CAMPOY (2007): Judith Ansó Ros, Glòria Campoy Collado, «A propòsit de la Pedra Salvadora». Notes, 22 (2007). Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, p. 17-28.
- BERTRAN-BOSCH-TENAS (2011): J. Bertran, J. Bosch, M. Tenas, «Els menhir del Baix Vallès». Notes, 26 (2011). Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, p. 121-148.
- MASPONS (1874): Francesc Maspons, *Jochs de la infància*. Barcelona: Estampa de Frederich Martí.
- MASPONS (1881) [= 1882]: Francesc Maspons, «Lo Vallès». Extret de l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana - 1881*. Barcelona: Estampa de Jaume Jepús, 1882.
- MASPONS (1882) [= 1883]: Francesc Maspons, «De Mollet á Bigas». Extret de l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana - 1882*. Barcelona: Estampa de Jaume Jepús, 1883.

Pel que fa a les excursions del període, restà inèdita «Una excursió a Castellruf», llegida a la seu de l'AEC el 12 de juny de 1888; i dins de la secció «Costums populars del Vallès», que durant els tres darrers anys (1888-1890) va deixar de banda els jocs de la mainada per tal d'especialitzar-se en els «Costums que s'han perdut», restaren també inèdites al Butlletí les lectures del «Folklore del Vallès» (31 de gener de 1889) i unes «Cançons populars del Vallès», amb música del també molletà Joan Rota i Castells (12 de març de 1889).

I tot seguit, un sobtat canvi radical: de la fusió, al capdavant, de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques i l'Associació d'Excursions Catalana, l'any 1890, va néixer el Centre Excursionista de Catalunya, de manera que el Butlletí de l'AEC es va deixar de publicar. Vicenç Plantada emprendreà ara una nova i molt més moderna activitat de col·laboració amb les emanacions culturals i socials de la nova realitat política que començava a insinuar-se.

- ORIOI-SAMPER (2011), Carme Oriol, Emili Samper, *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*. Col·lecció Biblioteca Digital, 5. Tarragona. Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili. Versió digital.
- ORIOI-SAMPER (2017): Carme Oriol, Emili Samper, ed., *Història de la literatura popular catalana*. Patrimoni Literari, 2. Alacant, Palma, Tarragona.
- PÉREZ (1994): Ferran Pérez, «Comentari a "Una cassera en una nit dels morts" de Vicenç Plantada». Notes, 8 (1994). Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, p. 131-136.
- PÉREZ (1995): Ferran Pérez, «Els orígens de l'excursionisme a Mollet del Vallès». Notes, 9 (1995). Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, p. 75-87.
- PÉREZ (1997): Ferran Pérez, «Biografia de Vicenç Plantada», dins *Plantada 1997-98*, I: 15-65.

- PLANTADA (1997-98): *Obres completes de Vicenç Plantada*, ed. Ferran Pérez i Gómez, 2 vols. Centre d'Estudis Molletans: Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.
- PLANTADA (1880): Vicenç Plantada, «Mamíferos del Vallés». *Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana - 1882*. Barcelona: Estampa de Jaume Jepús, p. 567-570.
- PLANTADA (1880): Vicenç Plantada, *Algunos amigos íntimos del agricultor*. Barcelona: N. Ramirez.
- PLANTADA (1880): Vicenç Plantada, *Teorías para impedir la formación del granizo y el desarrollo del viento en los días tempestivos*. Barcelona: N. Ramirez.
- PLANTADA (1893): Vicenç Plantada, *Geografía local de Mollet del Vallés: ab noticia geográfich-escolar dels pobles dels encontorns y son mapa topográfich*. Barcelona: Lluís Tasso.
- SAMPER (2013): Emili Samper, *De l'anarquisme al folklore. Cels Gomis i Mestre (1841-1915)*. Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili.
- SAMPER (2017): Emili Samper, «El període romàntic: Els inicis de l'interès per la literatura popular a Catalunya». *Dins Oriol-Samper 2017*: 15-60.

De Mollet a Plegamans amb Francesc Maspons. Un paisatge arqueològic i llegendari

Joan Armangué i Herrero*

Resum: Francesc Maspons i Labrós (Granollers, 1840 – Bigues, 1901), lligat a un concepte romàntic de la natura, expressa en la memòria d'una excursió, *De Mollet a Bigues* (1883), la seva visió literària del paisatge arqueològic i llegendari del Vallès, base de la seva estètica. L'excursió va arrencar el 23 de juny de 1881 de Mollet del Vallès, en direcció a can Maspons, a Bigues i Riells. L'excursionista comptava amb un contacte de relleu a Mollet: el mestre i veterinari Vicenç Plantada, apassionat de l'estudi del folklore propi del Baix Vallès. Plantada orientà Francesc Maspons sobre l'itinerari, li anticipà la localització de certs monuments me-

galítics i enriquí amb llegendes locals el seu relat. Francesc Maspons ens descriu el paisatge vallesà amb un esperit... arqueològic. Per a ell, el paisatge no és només la visió, admiració i narració de l'experiència. Hi ha dins un esperit de comunió cosmològica, una mística romàntica, que el condueix cap a la definició d'un llegendari vallesà.

Paraules clau: arqueologia, Associació d'Excursions Catalana, excursionisme científic, folklore, Gallecs, Francesc Maspons i Labrós, geologia, llegendari, megalitisme, Mollet del Vallès, paisatge, Pedra Salvadora, Romanticisme, Vallès, Vicenç Plantada i Fonolleda

35

From Mollet to Plegamans with Francesc Maspons. An archaeological landscape of legends

Abstract: Francesc Maspons i Labrós (Granollers, 1840 – Bigues, 1901) was known for his romantic vision of nature. In his 1883 memoirs of a hike from Mollet to Bigues (*De Mollet a Bigues*), he expresses his literary perception of the Vallès's legend-filled archaeological landscape that formed the basis of his aesthetic. The excursion began in Mollet, on the 23rd of June 1881, and headed towards Can Maspons, in Bigues i Riells. Maspons had a crucial con-

tact in Mollet: the teacher and veterinarian Vicenç Plantada, who was a passionate scholar of folklore in the Baix Vallès region. Plantada advised Francesc Maspons on the route, anticipating the location of specific megalithic monuments and enriching his account with local folklore. Francesc Maspons describes the Vallès landscape with... an archaeological spirit. For him, the landscape was about more than just viewing, admiring, and narrating the experience. He believed it contained a spirit of cosmological communion, a romantic mysticism, that led him to his definition of a legendary tradition in the Vallès region.

* Periodista, filòleg i professor de la Universitat de Càller (Sardenya, Itàlia), jarmangué@libero.it
Article rebut el 29 d'agost de 2019; acceptat el 20 de juny de 2020.

Keywords: *archaeology, Hiking Club of Catalonia, scientific hiking, folklore, Gallecs, Francesc Maspons i Labrós, geology, legends,*

megalithism, Mollet del Vallès, landscape, Pedra Salvadora, Romanticism, Vallès, Vicenç Plantada i Fonolleda

1. Propòsit

Amb el present article volem defensar una definició del concepte de paisatge en l'obra de caràcter folklòric de Francesc Maspons.¹ Coneguts el personatge i les seves relacions amb els Jocs Florals de Barcelona, amb els certàmens literaris en general, amb el món de l'associacionisme i els contactes personals i familiars amb els principals folkloristes del període romàntic, probablement podríem entendre la definició a un ample ventall d'escriptors del darrer vintenni del segle XIX. Es tractaria, en definitiva, d'una tendència literària fortament lligada al Romanticisme que, però, amb l'advent del fenomen excursionista, anirà tendint de manera lenta però progressiva envers interpretacions de la literatura popular de caràcter més racional. L'obra de Maspons fa de pont entre aquestes dues tendències del folklorisme català de l'època (Samper 2017: 39).

Amb aquest propòsit, cercarem el paisatge arqueològic i llegendari de Francesc Maspons, base de la seva estètica però també de la filosofia amb la qual afronta la interpretació de la cultura rural, en un opuscle seu intítulat *De Mollet a Bigas*. Ens centrarem, però, en la primera part de l'excursió, és a dir, de Mollet

a les localitats veïnes de Palau-solità i de Plegamans (ara un sol municipi, oficialment Palau-solità i Plegamans). L'original de Maspons relatiu a aquesta excursió serà tractat a la segona part del present estudi, amb l'edició del text,² tot deixant de banda la transcripció de les notes de l'autor: feixugues, llargues, de vegades enciclopèdiques. Aquestes notes, però, seran la principal font de la nostra lectura, resumida en les paraules que segueixen.

2. L'obra i la seva edició

L'any 1883 l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana* va publicar un text de Francesc Maspons dedicat a una excursió personal que l'havia dut, durant la tarda i el vespre de la nit de Sant Joan, de Mollet a Bigues. Era pràctica habitual, a l'Associació, que l'*Anuari* recollís els discursos i memòries d'interès que havien estat pronunciats durant l'any precedent, de manera que la conferència de Maspons es remunta al 1882.³

Per tal de poder valorar altres aspectes de caràcter cronològic, convé que ens aturem a recordar certs fonaments elementals, gairebé aquí ingenus, però que no volem passar per alt. És natural que un text publicat no ha de coincidir necessàriament

¹ Per a la redacció d'aquest primer paràgraf hem seguit fidelment la terminologia i la periodització proposades per Emili Samper (2017: 1.1.3.2 i 1.2.1). Alhora, remetem a aquest treball per a l'aprofundiment de l'obra de Francesc Maspons, tot deixant-ne de banda aquí els aspectes biogràfics; veg. també, però, Pujol 2010: 7-52.

² En totes les citacions normalitzem l'ortografia mirant de no vulnerar els aspectes morfològics. Així i tot, transformem *ahont* en *on*, en tots els casos; i *ab* en *amb*.

³ Veg., per tant, Maspons 1882. Com que la diferència d'any entre els aspectes bibliogràfics externs i interns del volum poden crear confusió; i, a més, com que hem treballat i viatjat amb un «Extret del Anuari - 1882», ens hi referirem sempre tenint en compte aquesta data.

amb el text precedentment llegit en públic, i sobre això no tenim res a dir-hi; però l'apartat de notes amb què Francesc Maspons enriqueix sovint els seus treballs és evidentment posterior.⁴ En el nostre cas ho advertim per una petita sèrie d'incongruències que anirem assenyalant al seu moment: parlem essencialment de la repetició d'una nota, d'una mateixa llegenda, o de paleses contradiccions i incongruències entre allò narrat al text i allò estudiat en nota. Els exemples es van trobant al llarg d'una simple lectura, però nosaltres, com és lògic, hi dedicarem una observació més atenta.

Ara bé, trobem una nota de gran interès que ara volem destacar.⁵ Després d'un llarg llistat de llegendes del Vallès (del qual parlarem més endavant), la següent frase ens aclareix: «L'escriptora Dª Maria de Bell-lloc, de gairebé totes eixes tradicions i de moltíssimes costums de la comarca n'ha fet un aplec que li fou premiat en lo certamen artístic literari de Granollers del present any 1882». Ens està parlant de la seva germana, Maria Pilar Maspons que, sota l'habitual pseudònim de Maria de Bell-lloc, aquell any havia estat guardonada al Segon Certamen Artístic i Literari del Casino de Granollers pel seu recull de *Costums y tradicions del Vallés* (Oriol-Samper 2011: 553). El Casino, fundat el 1880 per tal d'acollir la classe benestant i conservadora del territori, va encarregar precisament a Francesc

Maspons la presidència del Jurat de la primera convocatòria; a la segona, el 1882, amb Víctor Balaguer a la presidència, Maria de Bell-lloc va obtenir el premi (Armangué 2004: 28).

La redacció definitiva del text, doncs, és posterior a l'obra de la seva germana.

3. L'itinerari: base a Mollet i relacions amb els folkloristes locals

L'excursió, doncs, va arrencar un 23 de juny de Mollet del Vallès, en direcció a la casa pairal de Francesc Maspons, a Bigues (fracció del municipi de Bigues i Riells). La seva família l'hi esperava per tal de celebrar plegats la nit de Sant Joan.

La localitat vallesana era fàcilment accessible gràcies a la línia de tren Barcelona – Girona, per Granollers, inaugurada el 1854 («l'estació de França o de Baix»; Renfe: Mollet-Sant Fost); el 1862 una nova estació a Mollet («l'estació del Nord o de Dalt»; Renfe: Mollet-Santa Rosa) va enriquir la seva xarxa ferroviària, gràcies a la inauguració del darrer tram que completarà la línia Barcelona – Sant Joan de les Abadesses, per Vic. Hi havia també, des de 1880, el tren que duia a Caldes de Montbui, el Calderí.

Convé saber, a més, que l'Associació d'Excursions Catalana comptava amb un delegat a Mollet: mossèn Vicenç Triadó, rector de la parròquia local,⁶ que acostumava a acollir amb generositat els seus consocis viatgers. Ens consta que en alguna ocasió va posar a disposició d'aquests il·lustres excursionistes

⁴ És interessant, però, tenir en compte la clara opinió d'Apel·les Mestres, que coneixia l'obra de Maspons i, en algun dels seus treballs, l'havia citat de manera elogiosa. En efecte, al «Prefaci» del seu recull de *Tradicions*, escriu: «He suprimit totalment les notes comparatives –veritable calamitat de les modernes obres folkloriques–, que, si bé poden ser interessants per a alguns lectors, resulten inútils per a la majoria» (Mestres 2009: 23).

⁵ Com que text i notes ocupen poc espai, no indicarem la pàgina d'on extraiem les nostres citacions, fàcilment localitzables.

⁶ Dedicada a Sant Vicenç: vet aquí el motiu de l'abundància d'homònims a Mollet.

el guia que havien de necessitar.⁷ No és pas el cas, però, de Francesc Maspons, que coneixia perfectament el territori i no necessitava un acompanyant: aquelles serres i aquells cims havien estat sempre casa seva. Ens ho confirma, alhora, una repetitiva, romàntica i egocèntrica —si volem— confessió quan, al llarg de la seva excursió, ens el trobem místicament immers en el paisatge vallesà: «Jo anava sol, sol, cap amunt enmig d'aquella naturalesa feréstega, i confesso que m'atreia». Sembla, fins i tot, que hagi de justificar la seva adhesió solitària a l'esperit de la natura.

Fou Mn. Vicenç Triadó qui va empenyer el mestre i veterinari Vicenç Plantada (1839-1913) envers l'estudi del folklore propi del Baix Vallès. Sortides locals, excursions, van permetre al molletà d'entrar en contacte amb les corrandes i els romanços del territori, que va anar arreplegant ensems a certes llegendes del Vallès.⁸ El 1880 va ser nomenat ell també delegat a Mollet de l'Associació d'Excursions Catalana (AEC); i el 1881 va començar a col·laborar amb *La Renaixença*. Relacionat, doncs, amb aquests dos ambients, acabà fent amistat amb Francesc Maspons. Llurs interessos de caràcter molletà, ben mirat, eren paral·lels: la primera sortida de Vicenç Plantada va ser el 12 de maig de 1881; immediatament ens consten, inèdites, una «Excursió particular a Gallecs» i una «Excursió a la Pedra Salvadora».⁹ Es tracta

del mateix lloc i la mateixa pedra protagonistes d'una bona part de l'itinerari de Francesc Maspons, serra amunt. Ara bé, també en aquest cas el de Bigues va ser més tardaner que no pas el de Mollet: la llegenda demoníaca de la Pedra Salvadora havia estat precedentment recollida per Vicenç Plantada, de manera que Maspons, a *De Mollet a Bigues*, no pot fer més que referir-se al seu consoci local, en nota, amb les següents paraules: «Aixís la té recollida [la llegenda] nostre soci delegat de Mollet, D. Vicenç Plantada i Fonolleda, que tant de bo n'hi hagués un com ell a cada població de Catalunya, de tan treballador i estudiós».

No és aquest el lloc adequat per extreure conclusions de les coincidències cronològiques i temàtiques entre els dos folkloristes.¹⁰ El cert és que amb aquestes relacions i amb aquests informadors, Francesc Maspons arribava a Mollet ben preparat.

4. Sortida de Mollet: el camí de Palaudàries

L'autor ens informa, amb molta exactitud, del punt d'arrencada de la seva excursió:¹¹ puja cap al nord per «lo camí carreter que va de Mollet a Sant Feliu del Pinyó (= Sant Feliu de Codines).¹² Surt del carrer Major del primer de dits pobles, al costat de la casa que avui té el número 28».

Identifiquem aquest carrer Major amb la carretera, avui l'avinguda de

⁷ Extraïem aquestes informacions de la «Biografia» de Vicenç Plantada dins Pérez 1997: 15-65

⁸ L'«Aplec Plantada» va acabar a l'arxiu R. Serra i Pagès, actualment custodiat a l'arxiu de l'Abadia de Montserrat.

⁹ Cròniques llegides, però no publicades, a l'AEC al llarg de l'any 1883.

¹⁰ Vegeu l'article «Llegendes i excursions de Vicenç Plantada, delegat a Mollet de l'Associació d'Excursions Catalana (1880-1890)», en aquest mateix volum de Notes.

¹¹ A partir d'aquí, anirem citant sobretot les notes de l'autor, que no apareixen a la nostra transcripció.

¹² Es tracta del camí de Palaudàries o de Sant Valerià, el camí que portava a l'antiga parròquia de Sant Esteve de Palaudàries i l'ermita de Sant Valerià de Roberts, on s'hi celebrava un aplec de molta anomenada. Ambdós, església i ermita, pertanyen al municipi de Lliçà d'Amunt.

- ① Punt d'inici (avui, avinguda de Jaume I cantonada amb el carrer del Batlle Tura)
- ② Cementiri
- ③ Pedra Salvadora (desapareguda)
- ④ Punt panoràmic, abans d'entrar a la boscúria, des d'on Maspons divideix Gallecs i explica la formació geològica del territori
- ⑤ Fi del terme de Mollet. El camí continua cap a can Falguera (Plegamans), Sant Esteve de Palaudàries, Sant Veleria de Roberts...

⑤ Localització de les fotografies que il·lustren l'article
 Nota: les primeres fotografies conegudes de Mollet són de principis del s. XX. Malgrat això, aquestes imatges són una bona aproximació a allò que va veure Maspons

■ Nucli urbà de Mollet a finals del s. XIX

— Itinerari de Francesc Maspons pel camí de Palaudàries o de Sant Valerià

Figura 1. La carretera (avinguda de Jaume I) a principis del s. XX, vista des de la cantonada del carrer d'Espanya, direcció Granollers. Font: Jordi Mas Gómez

Figura 2. Cal Xafacarros (avinguda de Jaume I cantonada amb el carrer del Batlle Tura) a principis del s. XX, punt d'inici del camí de Palaudàries. Font: Josep M. Suñé Arbussà

40

Jaume I. Segons ens informa Jordi Bertran,¹³ Mollet mai ha tingut, de manera oficial ni popular, un carrer *Major* com a tal. Maspons, per bé que coneix bé el territori, no és molletà, de manera que, molt probablement, utilitza *major* com a sinònim de *principal*. Per a un foraster de l'època, l'únic gran vial d'arribada a la població i també el carrer més llarg i amb més dinamisme comercial era la carretera. A més a més, sabem amb certesa que l'antic número 30 de la carretera estava al costat del punt on arrencava el camí de Palaudàries. Ves per on, allà, en el número 30, hi tenia la casa i l'escola el mestre Vicenç Plantada (BERTRAN 2019: 19).

El camí, doncs, que suaument Maspons pujava cap a la serra ben aviat havia de deixar-lo fora del casc urbà; ara, però, ha estat absorbit per les cases fins al parc de la Plana

Lledó, on hi ha incorporat el cementiri. Es tracta d'edificis moderns, i només crida l'atenció una caseta de planta baixa, al número 19, amb la façana decorada amb motius d'estil Liberty.

En el que ara és el parc de la Plana Lledó, Maspons arriba al cementiri: el distingeix de lluny gràcies a una creu alta. Aquest cementiri, com és natural, d'aleshores ençà ha estat reformat i ampliat d'acord amb les noves necessitats demogràfiques (per dir-ho d'alguna manera). Actualment consta l'any 1954 clarament escrit en una de les parets laterals. Des d'una porta que s'obre en aquesta paret exterior, a la part antiga del cementiri, es distingeix efectivament un panteó amb una creu de pedra al capdamunt, en una posició lleugerament més elevada que no pas la resta de les tombes.¹⁴

¹³ Geòleg molletà i actual director del Centre d'Estudis Molletans, a qui agraïm vivament l'atenta lectura de l'original del present article i tots els consells que va voler donar-nos.

¹⁴ Vam tenir ocasió de parlar-ne amb l'obrer responsable de la mantenició del cementiri aquell dia (08.08.2019).

Figura 3. Panoràmica de Mollet (dècades de 1920-30) des de la torre de Can Mulà (el mateix edifici de l'actual Biblioteca). A primer terme, la torre Ventalló (avui, desapareguda); a la dreta, el campanar de l'església parroquial de Sant Vicenç i, a la part superior esquerra (en petit), s'observen la masia fortificada de Can Lledó i el cementiri. Font: postal de Lucien Roisin, conservada al Museu Abelló

41

Figura 4. Panoràmica de Mollet (dècades de 1920-30) des de les vinyes que hi havia on avui trobem el parc de la Farinera. Com a teló de fons de la plana vallesana, el massís del Montseny. Font: postal de Lucien Roisin, conservada per la família Soldevila Mogas

Figura 5. El cementiri vist des de l'era del Sindicat (avui, plaça de Joan Miró) a finals dels anys 50 o principis dels 60. A primer terme, s'observen alguns cotxes per l'antic traçat de la carretera de Gallecs (avui, carrer de Gallecs). Font: família Galobardes Molins

42

I deixant enrere el cementiri, Maspons continuà, sempre costa amunt, l'antic camí de Palaudàries, ara esborrat pel parc de la Plana Lledó. Un cop arribats a l'actual avinguda de Rívoli, que fa de circumval·lació de la part alta de Mollet, el camí continua entre l'actual pista d'atletisme i el camp de futbol, fins a l'autopista AP-7. Allà, on ara trobem una llarga passera que supera el buit del rebaix de l'autopista, l'antic camí arribava al punt culminant de la serra. Dalt de tot, a tocar del camí, hi havia la Pedra Salvadora,¹⁵ ara desapareguda. El megàlit, però, ha llegat el seu nom a la pista municipal d'atletisme.

5. La Pedra Salvadora i el paisatge arqueològic

Però aquell dia, com és clar, encara hi era. Maspons ens descriu la Pedra amb un esperit... arqueològic:

A poca estona (prop de mitja hora des de Mollet) vaig ésser al pla del Serradet, des d'on lo camí agafa la carena

de la serra. Allí, en aquell punt, hi jau una pedra llarga i ampla; diu que es un dolmen. Qui l'hi ha dut? Quin poble hi anà a alçar allí un altar o tomba?

Llegim en nota que la pedra «té de longitud 2,30 metres i de latitud 2,90». I no ens sembla estrany que aquesta exactitud coincideixi amb una fase posterior a la redacció del text (volem dir en nota), perquè és improbable que Maspons pogués prendre mesures mètriques. A més d'això, per error aquesta mateixa nota es repetirà dues pàgines més endavant, com si l'autor no tingués gaire present el treball que en aquells moments feia o dirigia. En deduïm que la informació va arribar a Maspons posteriorment a l'excursió, però no ens sentim amb cor d'anticipar quina podria ser en això la mediació de Vicenç Plantada.

Maspons continua la seva descripció de les restes del dolmen (que, de fet, podrien ser peces d'un sol menhir):

¹⁵ Per a la descripció de la Pedra Salvadora, veg. Bertran-Bosch-Tenas 2011: 132-133, amb diverses fotografies.

Figura 6. Processó per anar a la Pedra Salvadora (principis segle XX) amb la finalitat de fer ploure. Font: Mollet el pas del temps (Botey 1990)

Figura 7. La Pedra Salvadora, fotografiada el 6 de maig de 1934 per Antoni Martí Baster. Font: Arxiu Històric de Sabadell

En aquell turó queda encara, allí és, ajaguda a terra i mig colgada, la taula o pedra que el formava. Los sustentàculs, dos només, los altres qui sap on paren, són per allí al voltant, l'un al peu mateix de la pedra i l'altre un xic més enllanet, a vora del camí que hi porta. Avui la religió catòlica s'ha emparat d'ella i també la santifica. Cada any per lo primer diumenge de maig, surt de la iglésia de Mollet una professó amb gonfanons i creu, i pujant allí dalt, des d'ella lo senyor Rector beneeix totes les vinyes del terme, que des d'allí totes se obiren, i lo poble en pes prega per a que Déu les salvi i de tot dany les guardi.

És a dir, en el fons es tractava d'un rústic (i primitiu) comunidor, des del qual «lo senyor Rector» (com per exemple el consoci Mn. Vicenç Triadó) reptava en nom de Déu les forces de la natura per tal que fos-

sin benèfiques envers els cultius: que evités sequera i pedregades.¹⁶ Amb aquesta coincidència, si volem de caràcter prehistoricocatòlic, ens trobem davant per davant d'un cas clar de sincretisme religiós: un ritual ortodoxament catòlic damunt les restes d'allò que fou «altar o tomba» pagans. Francesc Maspons exposa amb paraules pròpies aquest complex procés: «La religió catòlica s'ha emparat d'ella [la Pedra] i també la santifica».

Però per a Maspons el paisatge arqueològic que analitzem no és només la visió, admiració i narració de l'objecte descrit. Hi ha dins (a més d'això i de l'estudi) un esperit de comunió cosmològica. Hi ha, en definitiva, una mística romàntica que encara empeny: el paisatge absorbeix la ment, que es deleix en la contemplació.

¹⁶ N'hem vist una fotografia a Mollet, el pas del temps, que duu el següent peu: «Processó per anar a la pedra salvadora, amb la finalitat de fer ploure» (Botey 1990: 40).

Vegem-ne alguns exemples:

Lo cert que al trobar-se un amb monuments d'edats passades [...], tan antigues, se li commou l'ànima considerant la munió de civilitzacions i pobles que s'han passat damunt nostre.

Jo des d'allí tot això se me'n venia a la memòria i m'embadalia amb tot aquell Vallès, enamorat de l'ànima, que a mon entorn era.

I jo sentia ma terra i la sentia encara més amb tot aquell món de tradicions com ne guarda.

Però la intimitat de Maspons amb el paisatge no passa només pel megalitisme, sinó també per la memòria del llegendari.

6. La Pedra Salvadora i el paisatge llegendari

44

Perquè, com qui diu de sobte, Francesc Maspons cau en un amable engany. Per tal de proposar una explicació al nom de la Pedra, ens en dona una de pròpia de l'imaginari popular: «Diu que a la guerra dels francesos,¹⁷ anava perseguit per eixos un jove de la encontrada, quan, veient-se perdut, s'amagà sota d'ella i va salvar-se, i des de llavors per eix nom és coneguda». Ens trobem, ja es veu, davant d'una llegenda explicativa; a partir del topònim, es cons-

trueix la base per a una llegenda que justifiqui el nom del lloc.¹⁸ Perquè, de fet, una pedra *comunidora*, amb l'aparat de processó i senyor rector, i d'aigua beneïda i d'una creu, ja feia prou per salvar com bonament podia la terra molletana.¹⁹

I ara, un cop entrats al món de la llegenda, Maspons recorrerà de nou al seu consoci Vicenç Plantada i en copiarà una «altra tradició més bonica [que] encara el poble en conta». Es tracta d'una variant de la coneguda i generalment difosa llegenda del Pont del Diable de Martorell, damunt del Llobregat, que el diable ha de construir en una sola nit;²⁰ en fer-se de dia, l'última pedra que arrossega pel camí li cau de les mans, tot donant lloc a dòlmens i menhirs, a roques insòlites o pedres erràtiques. En aquest cas, a la Pedra Salvadora.

La versió de Vicenç Plantada presenta l'alegre variant que, en comptes de fer-se de dia de debò, una vella escanya un gall per tal que canti, de tal manera que el dimoni queda enganyat. Maspons, tal com hem anticipat, remet al recol·lector d'aquesta llegenda amb paraules amables. I tot seguit transcriu una altra versió de la llegenda, que «jo l'havia sentida contar un xic diferent, més senzilla e igual a la que comunament se conta de totes eixes pedres». En fer això, Maspons no té en compte que més en-

¹⁷ Sembla que aquesta guerra fou viscuda de manera intensa a Mollet. L'any 1881 Maspons havia escrit: «Quan la guerra dels francesos, se defensà també la comarca com a brau, essent cèlebre l'acció que tingué lloc en Mollet, en 1810, en què nostres tropes derrotaren completament a les franceses, fent-los-hi gran nombre de morts i presoners» (Maspons 1881: 27).

¹⁸ Els diferents tipus de relat de caràcter explicatiu (llegenda, contarella i tradició) són molt ben analitzats per Oriol 2011, amb el valor afegit que diversos exemples tenen relació amb noms de pedres.

¹⁹ Fora irònic i alhora oportú que la present explicació no fos més que una segona llegenda explicativa, a càrrec nostre. Irònica, per simpatia; i oportuna perquè quedaria ulteriorment demostrat el passatge espontani d'arqueologia a etnopoètica, a la construcció inconscient de llegendes.

²⁰ Segons Cels Gomis, «gairebé tots els ponts que tenen un arc atrevit són atribuïts al diable. El poble no comprèn com els constructors han pogut manegar-s'ho per fer un arc d'aquelles proporcions i busca un origen sobrenatural a la seva construcció» (cit. a partir de Vergés 2008: 74).

davant, al text i no en nota, ell mateix inclourà la mateixa variant, ara referida a la Pedra del Diluvi, rodona, a Palau-solità i Plegamans, de manera que el lector la troba repetida. Es tracta, és clar, d'un nou exemple de distanciament respecte a l'original a l'hora d'aplicar-hi les notes, en aquest cas del tot inútilment.

7. La Pedra Salvadora: fantasia i paisatge imaginat

Un cop enllestida l'excursió i amb llibres a la mà, Maspons pogué trobar en la serenitat de la seva biblioteca el temps necessari per aprofundir el tema que ara el té aturat al peu del dolmen del camí de Palaudàries. De manera que se li acut d'incloure una llarga nota de temàtica arqueològica en què exposa tot el que sap sobre aquests monuments megalítics, és a dir, els dubtes amb què ell mateix afronta el debat científic sobre l'origen dels pobles constructors, sobre llurs itineraris al llarg de la penetració en terres catalanes i els usos concrets que feien dels dòlmens. Com que després de cent-quaranta anys d'intensa recerca arqueològica la bibliografia i el pensament propis del XIX han quedat obsolets, no ens entretindrem a analitzar aquests dubtes.

Ens sobta, però, que al text narratiu sembla que Maspons no entingui gaires, de dubtes: els deixa de

banda amb una bona dosi de fantasia, de pura imaginació enlluernadora, de reconstrucció literària de la història: «Jo me'l figuro, en aquell poble, sia el qui vulga, indòmit, salvatge i guerrer, travessant lo Vallès i deixant per tot ell mostres de sa prepotent petjada». I proposa un itinerari de penetració molt precís, basat en els seus coneixements personals del territori.

Per a això li cal recórrer a una pretesa llei de les invasions: «Sapigut és, que per a avançar terres, en quan poguessen, anaven aquells antics pobles vorejant les aigües»; de manera que els constructors megalítics degueren entrar al Vallès per l'est, seguint el riu Mogent, «una de les entrades de la comarca», és a dir per Vallgorguina, on construïren el conegut dolmen.²¹ Baixant encara pel Mogent, arribaren prop de Cardedeu, «en lo que avui són los boscos del Sr. Comte de Bell-lloch», on alçaren un altre dolmen «que encara s'hi conserva».²² Tot seguit n'alçaren encara un altre on el Mogent i el Congost formen el Besòs, és a dir entre Montmeló i Montornès del Vallès.²³

I aquí és on se'ns mostra de sobte la immensa ingenuïtat poètica (i científica) de Maspons: segons el seu punt de vista (que fora talment una certesa), en aquell punt «de segur que hi degué haver un moment d'espera; la terra era massa hermosa

²¹ Una nota descriu breument el dolmen i remet a la *Breve reseña de los descubrimientos arqueológicos llevados á cabo por el Centro artístico de Olot* (Olot, imp. de Bonet, 1878). No ens ha semblat necessari consultar aquesta obra, però la referència demostra que l'autor treballava amb materials bibliogràfics recents.

²² En realitat, es tracta d'un cromlec en terres del comte (dec aquesta informació a l'amic Josep Vives, barceloní resident a Cardedeu). Entre els anys 1871-1904 era segon comte de Bell-lloc el fill de Maria Mercè de Belloch i Ramon de Mercader, Joaquim de Mercader i de Belloch. Tot i que el comte residia a Cornellà del Llobregat, era titular del castell de Bell-lloc, actualment al terme de la Roca del Vallès, però molt a prop de l'actual límit amb Cardedeu.

²³ Per a la descripció de la Pedra de Llinàs o Pedra del Diable, a Montmeló, veg. Bertran- Bosch-Tenas 2011: 126, amb una fotografia.

per a no aturar-s'hi».²⁴ Al capdavant, «empès aquell poble per algun altre que detràs d'ell venia», va pujar pel serrat de Mollet per deixar-nos-hi el dolmen de la Pedra Salvadora. Amb memòria i fantasia (i enyorança del Romanticisme), Francesc Maspons ha seguit per tant la penetració dels invasors des de la seva arribada per lleuant fins a la seva sortida cap a ponent, tot acomiadant-se del Vallès a la serra de Mollet abans de continuar la seva via. No cal dir que aquesta reconstrucció confereix un gran valor simbòlic i poètic a la tristament perduda Pedra Salvadora.²⁵

8. Travessant Gallecs: l'antic estany

I desvetllant-se d'aquestes llargues meditacions, l'excursionista reprèn la seva via: ha arribat a dalt de la carena de la serra que continua davant seu, resseguida sempre pel camí de Palaudàries. Tot i que aquest camí encara existeix, nosaltres en seguirem un de paral·lel per tal de retrobar Maspons més endavant, quan el camí que ell segueix es creua amb el de Sabadell a Granollers (avui, la carretera C-155). Ell, des del carener, deixava enrere i a l'esquerra l'església i el nucli de cases de Gallecs; nosaltres, en canvi,

el travessarem pel fons de la vall i, si volem, fins i tot amb una moderna comoditat: es tracta de «la carretera de Gallecs [...], la nova carretera que va obrir-se, per on avui se circula en cotxe, la qual travessa tota la part de Gallecs dins el terme municipal de Mollet» (Garcia-Pey 2001: 149-150).

Per fi vaig continuar ma via. Lo camí segueix encara un xic entre vinyats, per a entrar luego en la boscúria;²⁶ a mà dreta va pujant la vall de Palaudàries,²⁷ que ja més no es deixa, i a mà esquerra per entre boscos i una doble serra, al fondo s'obre Gallecs, situat al peu d'una torrentera.

Diu la tradició que aquí [...] un dia passà una caravana de Gallegos [...] e hi va fundar una capelleta amb lo patró de llur casa, lo gloriós sant Jaume, i que d'això li ve lo nom de Gallecs que encara avui porta.

També aquesta intrigant història de Gallecs passejant-se pel Vallès té tot l'aspecte de ser una llegenda explicativa. De fet, per a l'origen del topònim *gallecs* han estat proposades diverses solucions. Per a Joan Carles Ortiz (2003: 26), el terme podria

²⁴ Més endavant es referirà de passada al menhir de la Pedra Llarga, situat al carrer del mateix nom, a Palau-solità i Plegamans, probablement el seu emplaçament originari (per a la seva descripció, veg. Bertran- Bosch- Tenas 2011: 130, amb una fotografia). Es troba a la plana i, per tant, a Maspons no li venia de pas. L'havia ja descrit (amb l'acompanyament d'un dibuix de Felicià Mari), a la seva conferència de l'any anterior (Maspons 1981: 7).

²⁵ En data posterior a la conferència pronunciada a la seu de l'Associació d'Excursions Catalana, Francesc Maspons va tenir accés, encara, a nova informació, i no deixà de consignar-la en nota: «Escrites les precedents ratlles, l'infatigable consoci D. Arthur Osona, en una de ses excursions, després de haver visitat lo primer de dits dòlmens (el de Vallgorguina), ne trobà un altre que el poble anomena *Pedra arca*, en terres de ca n'Adrià, terme de Villalba Sasserra, prop de Collsabadell; segons l'acta de dita excursió, se compon de la pedra plana i de sols dos sustentàculs, aixís com la de Vallgorguina ne té set. Mideix 12 pams de N. a S. per 7 de E. a O. Y se'n conta la mateixa tradició del diable» (aquest darrer subratllat és nostre).

²⁶ Arriba al continu forestal que formaven i encara formen els boscos de Cal Llonc, Can Mulà i Can Veire (Mollet) i Can Cerdà i Ca n'Arimon (Palau-solità i Plegamans), a l'oest del camí carener que recorre Maspons; i Can Valls (Lliça de Vall) i Can Mament (Lliça d'Amunt), a l'est, d'aquest camí.

²⁷ Es refereix al torrent de Can Pa-i-aigua, un dels cursos fluvials que aigües avall originen la riera Seca o riera de Merdans.

Figura 8. Figuera i camps a prop de can Jornet, a principis del s. XX. Font: Magdalena Torras Malgà

Figura 9. Santa Maria de Gallecs, dècada de 1920. Font: Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès

referir-se a un tipus de pedra; o bé podria tractar-se d'una evolució a partir del gentilici *gallicus*.²⁸ Així i tot, a Francesc Maspons la teoria llegendària sembla confirmar-se-li per una realitat que també nosaltres hem de tenir en compte. En nota consta que:

Avui en dia encara passen comitives errants de Gallegos pel Vallès; alguns s'ocupen en escurar xemeneies, emperò la major part, sobretot en lo baix de la comarca, se dediquen a fer cordes.

Parlem, però, de l'església de Santa Maria de Gallecs. Des del carener, Maspons la veu com una *capelleta*. En nota, però, aprofundeix la qüestió:

La iglésia de Gallecs, per més que recomposta, se veu que és molt antiga [de fet, de fundació paleocristiana]; ha canviat de patró, doncs que en lloc de tenir en l'altar a St. Jaume, hi té a la Verge, ocupant aquell un de sos altars laterals.

Les coses poden canviar, naturalment, amb el pas del temps; però no hi ha constància que l'església de Gallecs hagi estat mai dedicada a sant Jaume (Ortiz 2003). Pel que fa a l'interior, una visita pastoral de l'any 1630 ens informa que hi ha un altar dedicat a sant Isidre; en una altra de 1727 se'ns hi diu que hi ha cinc altars: «El major, dedicat a S. Maria, el de S. Bartomeu, el de S. Miquel, el del S. Crist i el de S. Jaume» (Ortiz 2003: 17). No sembla que la de-

voció gallega tingui res a veure amb la col·locació dels altars, ni que els bons gallecs hi fessin res per aquests paratges. Ara bé, ja som de nou dins del món llegendari que Francesc Maspons arrossega amb tanta lleugeresa. I és que encara no havíem anticipat quin altre treball (en aquest cas de debò èpic, herculi) havien dut a terme els gallecs:

Aquí [a Gallecs] fou l'últim punt on se sostengué l'estany que formava lo Vallès abans de completament desaparèixer, i diu també que un dia passà una caravana de Gallegos i a còpia de treball va dessecar-lo.

Pel que fa a aquest aspecte, trobem testimoniances posteriors, potser independents o potser conseqüència de l'article de Maspons. En la visita pastoral del 26 d'octubre de 1886 (Ortiz 2003: 26), Mn. Enric Dies va escriure:

La tradición local asegura que [l'església] fue construida por unos gallegos ocupados en disecar unos grandes estanques que había en estos fondos del Vallés.

Per una declaració oral que transcriu Joan Carles Ortiz (2003: 26), sabem que a Joan Coromines l'existència d'un estany en aquella contrada li semblava del tot versemblant,²⁹ des del moment que notà la presència d'una masia molt propera a l'església de Santa Maria anomenada,

²⁸ Joan Coromines, segons una declaració oral (Ortiz 2003: 26), en això no hi hauria estat d'acord, a causa de la permanència tendencial de la síl·laba tònica: el mot no s'ha transformat en *gallecs* sinó en *gallecs*, és a dir, en una paraula aguda.

²⁹ Ara bé, segons ens informa el geòleg molletà Jordi Bertran (19.05.2020), les evidències geològiques contradiuen aquesta hipòtesi, ja que ca l'Estany se situa sobre dipòsits d'origen al·luvial-col·luvial d'edat pleistocè superior. Ni a ca l'Estany ni enlloc del territori de Gallecs no hi ha cap evidència de dipòsits lacustres, ni recents ni anteriors a l'aparició dels homínids. El més semblant, salvant les moltes diferències, són alguns dipòsits palustres relacionats amb antigues zones d'aiguamolls temporals, més o menys persistents en el temps, que trobem en la confluència dels límits municipals de Mollet, la Ilagosta i Santa Perpètua, ja fora de l'àmbit de Gallecs (BERTRAN i TARRAGÓ, 1996).

precisament, ca l'Estany. Ara bé, de fet això ja ho havia assenyalat Francesc Maspons en una extensa nota que acaba així:

És molt natural que els torrents que formessen aquelles branques se trobessin tancats i anant a parar la majoria al fondo que avui és Gallecs, hi formaren un estany o llac que devia costar molt de dessecar-lo. Com a prova de l'Estany que va haver-hi, la casa més antiga, que és posada a certa altura, sens dubte al límit d'allí on aquell [estany] devia arribar-ne, s'anomena encara a ca n'Estany.

I és que, de fet, més que no pas d'un estany local (que no fora més que un humil residu hidrològic, que fins i tot la geologia qüestionaria), Maspons imagina i veu un enorme llac, que ascendeix a la categoria d'un veritable mar i dóna peu a un relat fantasiós i èpic sobre els orígens geològics del Vallès.

9. Travessant Gallecs: el mar antic

«Se concibeix que aixís siga», confirma Maspons. La idea és bona; i la convicció pregona, antiga. De la lectura de les muntanyes que formen cercle a l'entorn del Vallès i gràcies a l'abundància de rieres que en baixen per abeurar el Besòs, en el període quaternari, segons Maspons, s'hauria format un llac immens. Ens ho explicava de manera literària i clara a les *Tradicions del Vallès*, de l'any 1876:³⁰

Antigament, diu que aqueixa [productora plana] era un gran i formós llac que sobreixia pel cantó de les muntanyes més baixes, o sia de Sant Cugat, i anava per fi a parar al Llobregat. [...] Tot aquell fons, doncs, quedà sec, amb el cinc jaients que hi

donen les damunt dites muntanyes, pels quals s'alimentava el llac, i que des de llavors han vingut a formar les cinc rieres que fertilitzen la comarca.

Abans d'això, però, el turó de Montcada estava unit a les muntanyes de la costa, i en deixava fora el pla de Barcelona: el mont Tàber, Montjuïc i Sant Gervasi eren illes dins del mar obert. Amb un suport bibliogràfic adequat, l'any 1881 Maspons aprofundí el tema al seu article dedicat a «Lo Vallès»:

Segons l'erudit Dr. D. Jaume Almera, en son llibre *De Monjuich al Papiol a través de las épocas geológicas* (Barcelona 1880) [...], havent-se enfonsat en una d'elles [= en una de les conques], per efecte dels continus alçaments i detriments de la terra, tota la comarca del Papiol y Sant Cugat, lo braç de mar miocènic que per lo que és avui Vendrell havia invadit lo Penedès, se precipità cap al Vallès fins tocar quasi a les estribacions del Montseny, fent-ne de les dues comarques, Vallès i Penedès, un extens mar (Maspons 1881: 3).

Altres alçaments de terres separaren les dues bandes del mar intern, i les aigües dolces del Vallès aconseguiren de foragitar-ne les salades, sobretot quan, al capdavant, el turó de Montcada es desenganxà definitivament de les muntanyes de la costa, i per aquell trau el llac es dessecà.

Aquest procés queda reflectit (i és per això que en parlem) a l'excursió *De Mollet a Bigues*: en parlar del turó de Montcada, Maspons no es pot estar d'adjectivar-lo així: «per on desaiguaven les aigües del llac».

Al seu article sobre «Lo Vallès», Maspons (1881: 5) deixava escrites

³⁰ Citem a partir de Maspons 1952: 18, «amb ortografia i sistema gramatical regularitzats», tal com consta en el pròleg a càrrec de Francesc Maspons i Anglasesell.

les versions geològica i llegendària «segons lo poble»:

Lo particular és que, a pesar de l'antiqüíssima època en què tot allò succeí, la tradició oral està enterament conforme amb la ciència. Segons aquella, lo Vallès era un llac: més d'una i dues voltes l'he comprovada. Difereix tan sols la tradició dels estudis geològics en què segons lo poble lo llac tenia l'eixida per Sant Cugat cap lo riu Llobregat, essent aixís que com s'ha vist era ben bé al revés; i explica sa desaparició contant en senzilla forma que un dia un pastor que guardava ses ovelles en la serra que unió les muntanyes de la costa amb lo turó de Montcada, féu amb son gaiato un solc o regueró pel mig d'elles, i s'hi precipità l'aigua de l'estany, fins a deixar seca tota la comarca.

50 Aquesta, doncs, és la gran *llegenda personal* de Maspons, si volem dir-ho així, que ens ha acompanyat des del mar miocè i el període quaternari, a través del llac del Vallès i el seu desguàs, fins a l'estany de Gallecs, ca l'Estany i, al capdavall, als «gallegos» de Mollet. I ho ha fet entre ciència i erudició, d'un munt d'imaginació, de la mà per tant de la fantasia i d'aquella ingenuïtat romàntica que tot ho confon en la llegenda.

10. El llegendari vallesà

Entenem que els conceptes de geografia i geologia, amb tantes altres doctrines i ciències, ja són compresos dins allò que habitualment en diem *paisatge*, ni que sigui de manera informal, en una conversa espontània. És per això que aquí no aprofundim aquests aspectes. La història del mar vallesà, per tant, ha estat una llarga marrada per tal d'aproximar-nos al paisatge intern de Francesc Maspons, a la seva percepció geològica, arqueològica i llegendària del paisatge. I percepció global alhora, perquè els tres

conceptes pilars de la seva emoció resten units en aquest esperit encara deutor del Romanticisme; tant com resten units en el moment de la creació literària, quan es fonen les fronteres. La tensió que notem en aquest excursionista solitari, professional entès en el valor de la terra, en la cura que necessita, i alhora dinamitzador cultural impregnat de cultura, d'erudició i d'informació, de projecció associacionista i humana; la tensió que hi notem és la dialèctica entre el seu gaudi personal, *actual*, i tot allò que li recorda el *passat*: la geologia, és cert, amb la seva força creadora, i el canvi geogràfic, sempre en evolució (depauperació, de fet); però també el llegat dels pobles que ens han precedit en aquest mateix territori.

Ho expressa de manera transparent aquesta citació:

Lo cert que al trobar-se un amb monuments d'edats passades, de pobles desconeguts, de races tan antigues, se li commou l'ànima considerant la munió de civilitzacions i pobles que s'han passat damunt nostre.

I aquest traspàs s'esdevé no només amb els monuments, sinó també amb les llegendes. Tot recordant la de la Pedra del Diable durant el trajecte que pel camí de la Serra el duu cap a Palau, ara declara:

Jo des d'allí tot això se me'n venia a la memòria i m'embadalia amb tot aquell Vallès, enamorat de l'ànima, que a mon entorn era.

La frase és bona perquè ve carregada d'ambigüitat poètica: l'home està enamorat del Vallès, o bé de l'ànima del Vallès? O bé és l'ànima enamorada? O tot plegat alhora? Els moments místics poden portar a aquests embadaliments en

benefici de la poesia..., però no pas la fredor del despatx de casa. Perquè una llarga nota ens desperta de sobte amb una càrrega d'informació tan exhaustiva que hem volgut dir-ne el *llegendari del Vallès*. Val la pena transcriure-la completa, perquè les dades que aporta són precioses.

Les tradicions del Vallès, a pesar de ser comarca relativament petita, són nombroses. Citant les principals puc dir que en quant a les de muntanya són: les de S. Sever i S. Medí en lo Tibidabo i S. Cugat del Vallès; la del comte Jofre i de la Cova Simanya en S. Llorenç del Munt; la de la mort del Drac en eixa i el Puig de la Creu; la del Castell de Guanta i del Farell en la muntanya d'est nom; la de S. Miquel del Fai, convent de Monges, Dones d'aigua i Encantades en les muntanyes de Bertí; la del Salt de la Núvia en Puiggraciós; i la de les Encantades de la Casa-falda de Montmany. En quant a les de la Serrania o Serra del Vallès, puc citar: la del Monjo de S. Cugat, la del mal caçador, la de les pedres del diable, la del S. Cristo de Feliu de Codines, la de l'home dels arços, la de la Majestat de Caldes, la de la capella de S. Bartomeu, la de la Mare de Déu de la Doma, la de Gallecs, la de Santa Justa, la del Cristo de Bellulla, etc.; i en quant a les de la Plana, la de S. Vicenç Ferrer, de S. Francesc, etc.

Aquest llistat, avorrit si volem, representa el pal del paller del llegendari vallesà. I ara l'autor, amb gran deferència com li és costum, amb orgull de germà, ens recorda quin paper ocupava en la recol·lecció d'aquests materials la seva germana Maria Pilar, Maria de Bell-lloc:

L'escriptora Dª Maria de Bell-lloc, de gairebé totes eixes tradicions i de moltíssimes costums de la comarca n'ha fet un aplec que li fou premiat en lo certamen artístic literari de Granollers del present any 1882.

N'hem parlat més amunt, per qüestió de dates. Ara ens interessa, en canvi, l'aspecte bibliogràfic que acompanya la frase de Maspons. De fet, Maria de Bell-lloc ja havia arrellegat moltes d'aquestes llegendes en publicacions anteriors: primer a *La Renaixensa* entre els anys 1871 i 1875; tot seguit a *Salabruças*, en forma versificada, i encara a les *Narracions y llegendas* presentades als Jocs Florals d'aquell mateix any 1875, immediatament publicades per la institució; i a *Llegendas catalanas*, el 1881 (Armangué 2004: 13). No deixa de sorprendre la fecunditat de l'escriptora, que l'any següent encara va poder participar, i guanyar, el premi literari de Granollers, tal com ens recordava el seu germà.

El mateix Francesc Maspons, a més de materials dispersos,³¹ havia difós sis d'aquestes llegendes a les *Tradicions del Vallès* (1876): «El Fort Farell», «La dona d'aigua», «La llegenda del drac», «Les Encantades de Vallderrós», «El Salt de la Núvia» i «Sant Miquel del Fai». Pel que fa la llegenda «De la Majestat de Caldes», l'havia recordada al seu discurs a l'Associació d'Excursions Catalana, firmat el dia 1 de desembre de 1880 (Maspons 1881: 22); a *De Mollet a Bigues*, repeteix fins i tot tres cops les de la Pedra del Diable; la de Gallecs acaba d'explicar-nos-la poques pàgines més amunt; i a la segona part d'aquesta mateixa excursió, ara fora del nostre interès, analitzarà llargament les diverses interpretacions que arreu es fan de la llegenda de l'home dels arços.

Amb aquesta feinada de caràcter folklòric vallesà, els dos germans aconsegueixen allò que s'havien proposat pocs anys enrere (Samper 2017: 40): si Francesc Pelai Briz s'havia ocupat de la poesia popular i Francesc Maspons

³¹ Remetem a Violant 1990: 105.

de les rondalles, els dos germans junts s'havien d'encarregar de la recollida de les llegendes catalanes.³² A causa de la doble missió de Francesc i d'un mètode

personal més lleuger, Maria Pilar aconseguí sempre (i també ara, el 1882) d'arribar abans que el seu germà en la difusió del *llegendari vallesà*.

³² Pel que fa a l'ambició personal de Francesc Maspons en aquest terreny, veg. Violant 1990: 105-106.

Bibliografia

- Armangué, Joan (2004): «Presentació». Dins *Bell-lloc* (2004: 5-29).
- Bell-lloc, Maria de (2004): *Llegendes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bertran, Jordi (2019): «Els centres educatius de Mollet. Una visió de síntesi (1845-2019)». *Notes*, 34. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, p. 13-39.
- Bertran-Tarragó (1996): Jordi Bertran, Mercè Tarragó, «Punts d'interès geològic de Mollet del Vallès i Gallecs». *Notes*, 10. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, p. 95-110.
- Bertran-Bosch-Tenas (2011): Jordi Bertran, Josep Bosch, Montserrat Tenas, «Els menhirs del Baix Vallès abans de la descoberta del menhir de Mollet: geologia, arqueologia, història i etnografia». *Notes*, 26. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans, p. 121-148.
- Botey, Lambert (Coord.) (1990): *Mollet, el pas del temps*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions.
- Corbalán, Joan (1995): «Mollet del Vallès i "El Calderí"». *Notes*, 9. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans.
- Garcia-Pey, Enric (2001): *Els noms de lloc i de persona de Mollet del Vallès*. «Col·lecció Vicenç Plantada», 6. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans.
- Maspons, Francesc (1876): *Tradicions del Vallès*. Barcelona: Impremta La Renaixença.
- Maspons, Francesc (1881) [= 1882]: «Lo Vallès». *Extret de l'Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana - 1881*. Barcelona: Estampa de Jaume Jepús, 1882.
- Maspons, Francesc (1882) [= 1883]: «De Mollet á Bigas». *Extret de l'Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana - 1882*. Barcelona: Estampa de Jaume Jepús, 1883.
- Maspons, Francesc (1952): *Tradicions del Vallès*. Barcelona: Barcino.
- Mestres, Apel·les (2009): *Tradicions*, ed. Joan Armangué. Valls: Cossetània.

- Oriol, Carme (2002): *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore*. Valls: Cossetània.
- Oriol, Carme (2011): «Literatura oral i territori: llegendes, contarelles i tradicions referides a lloc». Dins *Llegendes i paisatges dels Països Catalans*, ed. Àngel Vergés, Jordi Colomer. «Quaderns», 30. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, p. 13-21.
- Oriol-Samper (2011), Carme Oriol, Emili Samper, *Repertori biobibliogràfic de la literatura popular catalana: el cicle romàntic*. Col·lecció Biblioteca Digital, 5. Tarragona. Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili. Versió digital.
- Oriol-Samper (2017): Carme Oriol, Emili Samper, ed., *Història de la literatura popular catalana*. Patrimoni Literari, 2. Alacant, Palma, Tarragona.
- Ortiz, Joan Carles (2003): *Santa Maria de Gallecs. Estudi de materials, tècniques constructives i estat de conservació*. «Col·lecció Vicenç Plantada», 8. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans.
- Pérez, Ferran (1997): *Obres Completes de Vicenç Plantada*. I. Cròniques i articles en 'La Renaixença'. «Col·lecció Vicenç Plantada», 1. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans.
- Pujol, Josep M. (2010): «Francesc de S. Maspons i Labrós en la rondallística». Dins *Francesc Maspons, Lo rondallaire*, ed. Albert Mestres. Valls: Cossetània 2010: 7-52.
- Samper, Emili (2017): «El període romàntic: Els inicis de l'interès per la literatura popular a Catalunya». Dins *Oriol-Samper 2017*: 15-60.
- Vergés, Àngel (2008): *Llegendes del Pla de l'Estany*. «Col·lecció Popular Llegendes», 24. Sant Vicenç de Castellet: Farell Editors.
- Villanueva, Santiago (1993): «Francesc Maspons i Labrós, folklorista del Vallès». *Notes*, 7. Mollet del Vallès: Centre d'Estudis Molletans.
- Violant, Ramona (1990): *La rondalla i la llegenda*. *Contribució a l'estudi de la literatura folklòrica catalana*. «Cultura Popular», 8. Barcelona: Altafulla.

Annex*

De Mollet a Bigues

-|-

De Mollet a Palau-solità i Plegamans

Lo cor parla sempre d'allò que més estima. Só del Vallès, eixa és ma terra;¹ per això si l'any passat ne vaig escriure,² enguany també se me n'hi torna la ploma. I perdonat me sia.

Vull contar tot travessant la serra, seguint los espessos boscos, amb lo sol ardent del mes de juny, aspirant l'aire embalsamat de la comarca, tot un món de tradicions i records, embadaliment de l'ànima.

Era la vigília de S. Joan, que beneït siga, quan vaig sortir de Mollet, al començar de la tarda, cap a dalt del Vallès, a la muntanya.

L'hora era quieta, lo sol en tot son esplendor i els blats anaven gronxant-se encar d'ací per allà tot demanant qui els recollís la pesanta espiga. Semblava que tota la naturalesa s'abeurava en aquella atmosfera d'amor i vida.

Vaig deixar les cases,³ i pujant-ne per la serra que al peu mateix del poble s'enfila, cap al Nord, prompte vaig trobar-me amb lo fossar, sol i desert, amb la porta barrada i una tomba al mig, amb la creu alta que per dalt sortia; aucells i herbes sols hi donaven vida. Vaig acostar-m'hi i vaig resar-ne. «Ànimes beneïdes que ací descanseu, lo perdó sia amb vosaltres. Generacions enteres, l'una darrera l'altra, vindran aquí a jaure; aixís qui sols haurà hagut goig en eixa vida, com qui el dolor en cruel martiri haurà trossejat la sua ànima. Sort qui dormirà en la pau del Senyor».

Tot voltant eren vinyes, dretureres anaven pujant la costa. De tant en tant per entre mig d'elles s'alçava algun pi ufanós i de fornida soca,⁴ com a record, deixat per l'amo, d'un temps millor en què l'ambició no havia entrat encara a les cases, ni los pagos de rei se n'havien endut tampoc tota la hisenda.⁵

Recordo haver sentit a dir que algun temps, no fa molt, los pins arribaven fins al peu mateix de Granollers, capital de la comarca, i en escriptures

¹ Francesc Maspons va néixer a Granollers el 23 d'abril de 1840, tot i que la seva família era originària de Bigues, on hi tenien la residència estiuenca, can Maspons, encara ara activa, casa pairal de la històrica família (Villanueva 1993: 35-43).

² Efectivament, el 1881 Maspons va publicar a l'*Anuari de l'Associació d'Excursions Catalana* un article dedicat a «Lo Vallès» (Maspons 1881).

³ Actualment aquest primer tram de l'excursió és urbà.

⁴ Això és encara així: els pins solitaris sovint indiquen els termes de les terres de cultiu.

⁵ Notem aquí que l'autor exposa amb naturalitat, i amb experiència pròpia, un parer ben de pagès, amb un punt de vista com vulguem: just o interessat. El cert és que se li veu esperit de pagès ric.

* Extracte de l'escrit original de Francesc Maspons en el qual està basat aquest article: primera part de l'opuscle *De Mollet a Bigues* (Maspons 1882)

antigues⁶ só llegit traure's artiga dels plans de Montmeló i Palou, com si diguéssim de la terra baixa.

Jo anava pujant cap amunt; la pampolada era ufanosa i tendra i per sota mostrava ja lo sabrós fruit, que en sent a la tardor havia d'omplir de goig tota aquella terra.

A poca estona⁷ vaig ésser al pla del serradet, des d'on lo camí agafa la carena de la serra. Allí, en aquell punt, hi jau una pedra llarga i ampla;⁸ diu que és un dolmen. Qui l'hi ha dut? Quin poble hi anà a alçar allí un altar o tomba?

Difícil és dir-ho, mes és lo cert que al trobar-se un amb monuments d'edats passades, de pobles desconeguts, de races tan antigues, se li com-mou l'ànima considerant la munió de civilitzacions i pobles que s'han passat damunt nostre. Pensant que hi ha coses més durables que no pas tota la força de l'home, quasi del tot ignotes a pesar de son gran saber i estudi.

Jo me'l figuro en aquell poble, sia el qui vulga, indòmit, salvatge i guer-rer, travessant lo Vallès i deixant per tot ell mostres de sa prepotent petjada.

No hi ha més que recordar que envers llevant, per lo jaç del riu Mogent, s'obre una de les entrades de la comarca i que allí se troba un dolmen. És en terme de Vallgorguina, conegut per la *pedra gelada* i avui per la *pedra gentil*, i per allí devia entrar, seguint la llei de les invasions, aquella raça.

Sapigut és, que per a avançar terres, en quant poguessen, anaven aquells antics pobles vorejant les aigües, i seguint lo dalt dit riu, un xic més avall, edificà aquella, en lo que avui son los boscos del Sr. Comte de Bell-lloc,⁹ terme de Cardedeu, un altre dolmen que encara s'hi conserva.

Més avall, a l'arribar a la plana oberta, en lo lloc on se junten lo Mogent i el Congost per a nàixer lo Besòs,¹⁰ allí també n'hi construí un altre qui sap si per a celebrar amb holocaustos la reunió amb algun altre poble que s'esdevingués baixar per la segona de dites rieres.¹¹

I en allí de segur que hi degué haver un moment d'espera: la terra era massa hermosa per a no aturar-s'hi i per altra part lo riu seguia envers un clos tancat per altes muntanyes, lo que és avui pla de Barcelona, i els privava de seguir llur empresa ruta.

Per fi seguint sa via, o empès aquell poble per algun altre que detràs d'ell venia, se decidí a rompre per un costat o altre i s'enfilà cap amunt la serra.

I allí dalt, quan fou al primer replà, abans de baixar a l'altra banda, despedint-se d'aquell oasi on havia descansat, a l'obirar noves terres, altre monument hi volgué aixecar i hi deixà un nou dolmen.¹²

⁶ Recordem que Francesc Maspons era notari de professió i tenia, naturalment, interessos al Vallès, d'on era originari.

⁷ Llegim en nota: «Prop de mitja hora des de Mollet».

⁸ Llegim en nota: «Té de longitud 2,30 metres i de latitud 2,90».

⁹ Entre els anys 1871-1904 era segon comte de Bell-lloc el Sr. Joaquim Mercader i Belloch, titular del castell de Bell-lloc, actualment al terme de la Roca del Vallès.

¹⁰ És a dir, entre Montmeló i Montornès del Vallès.

¹¹ Ja anirem veient prou bé que aquesta reconstrucció històrica, a més de personal i poètica, és també molt fantàsica, descriptivament animada, imaginada intensament.

¹² Es refereix de nou al dolmen de la Pedra Salvadora.

En aquell turó queda encara, allí és, ajaguda a terra i mig colgada, la taula o pedra que el formava. Los sustentàculs, dos només, los altres qui sap on paren, són per allí al voltant, l'un al peu mateix de la pedra i l'altre un xic més enllanet, a vora del camí que hi porta.

Avui la religió catòlica s'ha emparat d'ella i també la santifica. Cada any per lo primer diumenge de maig, surt de la iglésia de Mollet una professó amb gonfanons i creu, i pujant allí dalt, des d'ella lo senyor Rector beneeix totes les vinyes del terme, que des d'allí totes s'obiren, i lo poble en pes prega per a que Déu les salvi i de tot dany les guardi.

La gent l'anomena pedra Salvadora. Diu que a la guerra dels francesos anava perseguit per eixos un jove de l'encontrada quan, veient-se perdut, s'amagà sota d'ella i va salvar-se, i des de llavors per eix nom és coneguda. Avui ja no fóra allò possible, doncs que los vallejaments de la vinya en què es troba, ses cavades i esmagencades, quasi l'han colgada.¹³

Mes altra tradició més bonica encara el poble en conta. Diu que una noia que un capaltard anava a travessar lo Llobregat (noti's que per damunt d'eix era la sortida del Vallès), quan se trobà amb forta revinguda que la'n privava, i desesperada, convenint-li travessar-lo, cridà al seu socors el diable, que li prometé fer un pont amb tal que ella li dongués després la sua ànima. I ella hi va convenir-hi, i diu que lo diable s'hi posà a treballar que era un trebull [per tribull] de feina, diu que anava a buscar les pedres a Céllecs¹⁴ i d'una volada les duia a puesto, que prompte alçà tota la fàbrica. Llavors la noia va espantar-se i espaordida correu cap a una casa de pagès, contà a la vella lo que li passava i eixa se n'entrà al galliner, agafà lo gall i amb l'espaordiment va cantar-ne. Era quan lo dimoni s'ensopegava a passar per damunt d'aquell turó, i al sentir lo cant deixà anar la pedra a terra i ell va enfonsar-se. I la noia fou salvada.¹⁵

Jo des d'allí tot això se me'n venia a la memòria i m'embadalia amb tot aquell Vallès, enamorat de l'ànima, que a mon entorn era. Allí, cap amunt, les altes muntanyes, totes variades i boniques; a mà esquerra S. Llorens del Munt, alt i majestuós sempre; més a propet, lo Puig de la Creu; a l'enfront, lo macís Farell; i després, seguint lo semicercle, lo coronat Sant Sadurní, les llargues muntanyes de S. Miquel del Fai i Pla de la Garga; l'esvelt Puiggraciós, lo coronat Tagamanent, Vallfornés i l'alterós Pla de la Calma.

Al mig, tot al meu voltant, les serres que d'aquelles baixen, formant-ne onades de vinyats, camps i boscos, donen lloc a nombroses i fresques valls sempre plenes d'hermosor i fresca.¹⁶

¹³ Es tractava de la vinya del Xancarrí, al camí de dalt la carena (Garcia-Pey 2001: 150).

¹⁴ Céllecs, un massís entre Vilanova del Vallès i Örius, delimita les comarques del Vallès Oriental i el Maresme.

¹⁵ Llegim en nota: «Aixís la té recollida nostre soci delegat de Mollet, D. Vicenç Plantada i Fonolleda, que tant de bo n'hi hagués un com ell a cada població de Catalunya de tan treballador i estudiós».

¹⁶ Tot i que el lloc on s'està ara Francesc Maspons és molt agradable i serè per ell mateix, si no fos per la lectura de les seves ratlles no entendriem gaire com havia estat abans, de tan ple com es troba d'urbanitzacions que l'esquitxen, de carreteres que la tallen, sortides d'autopista i... manca de pins. El considerem un valor afegit al text de Maspons, sobretot si pot ser llegit in situ.

I al fons, detràs meu, l'extesa [sic] plana, tres variants d'un sol tresor, tres formes distintes d'una preuada joia.

I jo sentia ma terra i la sentia encara més amb tot aquell món de tradicions com ne guarda, amb tot aquell perfum i frescor de joia que mostrava, amb aquella regadiua plana i amb totes aquelles muntanyes de la costa o «de baix», com ne diu lo poble, tan variades en llur forma com exuberants de brosta i de valls preciosíssimes,¹⁷ totes feréstegues gairebé fins ara, com que a principis d'aquest sigle [XIX] en llurs boscoses costes diu que el sen-
glar encara s'hi criava.

Per fi vaig continuar ma via. Lo camí segueix encara un xic entre vinyats, per a entrar luego en la boscúria; a mà dreta va pujant la vall de Palaudàries, que ja més no es deixa, i a mà esquerra, per entre boscos i una doble serra, al fondo s'obre Gallecs situat al peu d'una torrentera.

Diu la tradició que aquí fou l'últim punt on se sostengué l'estany que formava lo Vallès abans de completament desaparèixer, i diu també que un dia passà una caravana de gallegos i a còpia de treball va dessecar-lo i hi va fundar una capelleta amb lo patró de llur casa, lo gloriós sant Jaume, i que d'això li ve lo nom de Gallecs que encara avui porta.

La boscúria com més endins més espessa va fent-se; és de pi bo o pinyer (*Pinus pinea*), o sia de soca alta i dreta i de caps plana; per manera que un, al veure's entremig d'ella, cobert per aquell alterós teixinat, voltat de sos alts troncs alts i espessos, al sentir brunzinar tota aquella espessedat per sobre d'un mateix, al veure-se-la moure's, majestuosa i reposadament, de l'un costat a l'altre, sent l'ànima posseïda d'una idea de grandiositat i força que tota l'avassalla i captiva. Que bé s'hi està entremig d'ella! Jo per allí dins anava seguint ma ruta.

Lo sol era fort i s'estenia de cap a cap sens que un núvol li fesombra, la buvó [= bavor] de la terra pujava cap amunt, i les plantes mateixes semblava com si cremessen, ni una sola veu se sentia ni es veia ningú per la terra. Jo anava sol, sol, cap amunt enmig d'aquella naturalesa feréstega, i confesso que m'atreia.

Les altes muntanyes resplendien totes de blau, com confonent-se amb la celestial volta, i en lo pla, a tot lo que pels encontors veia, s'hi estenia una hermosa i llarga capa d'esmaragda que tot ho brillantava i enriquia.

Tot aquell contrast era per a més embadalir-se, i més encara quan hi contemplava les dues altes muntanyes, fites del Vallès, que s'alcen majestuosas a l'una i altra banda.

A ponent lo Montserrat, de formes tan característiques i estranyes, ric jo-
iell de la terra catalana; i a sol ixent lo vell i agegantat Montseny, record dels poetes, símbol de nostra terra, ço és la fe i la pàtria; aquest que hi envia cada dematí los raigs de sol que durant lo dia han de vivificar-lo, aquell que lo co-
breix cada tarda amb ric mantell d'or i grana, per a que Déu a la nit lo guardi.

¹⁷ Una altra nota també molt llarga (i per a nosaltres de poc interès en el present estudi) descriu de manera detallada les muntanyes de la costa, «base del semicercle que formen les altes muntanyes del Vallès».

I aixís vaig arribar en territori de can Falguera,¹⁸ terme de Plegamans, quasi al mig de la serra: allí es troba una altra pedra.¹⁹ No és un dolmen ni menhir com la que es troba sota mateix, a Palau²⁰ i ja en lo pla, o com les dalt dites; és simplement una pedra molt grossa, rodona, posada allí a l'atzar, sense cap altra que pels voltants l'acompanyi ni puga d'ella endevinar-se d'on és vinguda.²¹

Se'n conta la mateixa tradició endavant referida.²² Diu que lo diable va demanar a Déu que li permetés fer una cosa que demostrés la sua prepotència, i que Nostre Senyor va concedir-li que construís un pont sobre el riu Llobregat, que tant necessari era, però amb la condició de que amb una sola nit degués acabar-lo. Diu que lo dimoni al ser capaltard se posà a treballar i anava a buscar les pedres d'una volada al cim de Puiggraciós (noti's que aquí, que ja som al mig del Vallès, no les va a buscar a Céllechs sinó a les muntanyes prelitorals), que amb un no res va fer-lo, mes que al dur l'última pedra sentí cantar lo gall i va deixar-la anar a terra, on va quedar-se, i ell va desaparèixer.

De totes maneres és notable dita pedra en aquell punt posada, i després d'aturar-m'hi una estona vaig tornar a seguir cap amunt, per sobre la vall de Palaudàries, estreta i fonda, boscosa i deserta. Al mig s'hi alça la iglésia²³ i per allí als voltants unes quantes cases; tot lo demás és boscúria. Damunt mateix del poble, al cim de la carena, pariona a la serra que seguia, s'hi alça l'ermita de S. Batllerià [per «Valerià»],²⁴ on s'hi celebra un aplec de famosa anomenada; hi acut tota la pagesalla aixís del pla com de la muntanya, i el dia de 14 d'abril en què se celebra²⁵ s'omple tot allò d'una gentada immensa, que fan un dels quadros més bonics de la comarca.²⁶

¹⁸ Més endavant tornarà a referir-se a aquesta masia: tot informant el lector que «és lo sigle XVI d'allí on comença el record encara vivent en la pagesia catalana», no deixarà de destacar que, entre d'altres, can Falguera «mostra en la pedra al cim de la porta» l'any 1582.

¹⁹ Es refereix a la Pedra de Can Falguera, un possible menhir que fou dinamitat a la dècada de 1950 (BERTRAN-BOSCH-TENAS 2011: 133).

²⁰ Es refereix a la Pedra Llarga, també coneguda com Pedra del Diable o Pedra del Diluvi, menhir situat al carrer del mateix nom, a Palau-solità i Plegamans. Es troba a la plana i, per tant, a Maspons no li venia de pas.

²¹ Així i tot, en nota escriu: «L'amo de la terra on se troba eixa pedra l'anomena "Pedra del Diluvi". Sia com se vulga, és indubtable que sols les aigües pogueren dur-la allí, salvant grans altures i distàncies, i crec sens cap dubte que pot ben dir-se que és un bloc erràtic». Observi's que la Pedra Llarga també és coneguda amb el nom de Pedra del Diluvi.

²² L'autor no té en compte que aquesta llegenda ja havia estat resumida abans, en nota, per tal de comparar-la amb la versió de Vicenç Plantada relativa a la Pedra Salvadora.

²³ Es refereix a l'església de Sant Esteve de Palaudàries (Lliçà d'Amunt), al mig d'un petit conglomerat de cases, amb molt pocs habitants.

²⁴ Es tracta de l'ermita de Sant Valerià de Roberts (Lliçà d'Amunt).

²⁵ A Maspons (1881: 34), tractant el mateix tema, hi consta que la celebració s'esdevé el 12 d'abril; però de fet el dia de Sant Valerià és el 14 d'abril, tal com correctament llegim aquí.

²⁶ Des d'un observatori no gaire llunyà, ara baixant per la carretera que duu de Sant Feliu de Codines a Caldes de Montbui, Maspons havia descrit l'any anterior aquest mateix paisatge amb les següents paraules: «A mà esquerra se veu lo castell de Montbui a dalt d'un puig i, seguint la serra que naix del mateix, s'hi veuen en ses diferents bifurcacions diversos pobles i l'ermita de Sant Vallerià, en lo terme de Palaudàries, en la que lo dia 12 d'abril [sic!] s'hi celebra un dels més populars aplecs de la comarca» (Maspons 1881: 34).

De la vinya i el vi. El passat agrícola en el record de la pagesia del Baix Vallès

Gerard Piñero i Viñas*

Resum: Aquest article és un tast d'una memòria agrícola més extensa, confeccionada sobretot a través de la recuperació de la memòria oral dels antics pagesos del Baix Vallès. A partir de la informació facilitada per vint-i-dos informants, vinculats a la pagesia baixvallesana de la segona meitat del s. XX, hem recuperat la història de pràctiques agrícoles i varietats

antigues pròpies d'aquest territori, i també les seves particularitats lingüístiques en el vocabulari del vi i la vinya. Aquest article se centra a explicar el cultiu tradicional de la vinya i l'elaboració del vi a casa nostra.

Paraules clau: agricultura, Baix Vallès, cultius tradicionals, memòria oral, varietats locals, vi, vinya.

Of vines and wine. The agricultural past as remembered by the rural community of the Baix Vallès

Abstract: This article is a taster of the more extensive agricultural recollections compiled, predominantly, from the recovered oral memories of the old rural communities of the Baix Vallès. Based on the information provided by 22 sources with links to rural life in the Baix Vallès during the second half of the twentieth century, we've

retrieved historical information about the region's agricultural practices and old horticultural varieties, as well as information about specific regional vocabulary related to wine and vines. This article focuses on the vine cultivation and winemaking traditions of our region.

Keywords: agriculture, Baix Vallès, traditional crops, oral memories, local varieties, wine, vineyards.

1. El perquè del cultiu de la vinya

El cultiu de la vinya a casa nostra es remunta a èpoques pretèrites, ancestrals. Jordi Planas situa ja el seu cultiu en l'època romana:

Així s'explica, per exemple, la presència de la vinya al Vallès durant l'an-

tiguitat romana. Les àmfores procedents del Vallès descobertes a Roma acrediten que en aquest període històric el vi vallesà ja circulava pel Mediterrani, i les excavacions arqueològiques han pogut identificar centres productors d'àmfores al Vallès que es podrien remuntar a la primera meitat del segle I a. C. Tanmateix, el moment

* Exprofessional de l'agricultura ecològica i estudis del passat agrícola baixvallesà, gerardpv@hotmail.com

Article rebut el 20 de setembre de 2020; acceptat el 7 de novembre de 2020

de màxima esplendor de les exportacions vallesanes de vi es situa en el segle I d. C. (Planas, 2007, p. 84)

El seu valor i la seva extensió va anar a l'alça ja entrat el segle XIX i amb ell la seva extensió arreu del territori català. El Baix Vallès no quedà per a res exempt.

A les muntanyes del nostre entorn (Sant Fost, Martorelles, Montornès, etc.) hi predomina el sauló, un material sorrenc, pobre en nutrients, propici per al cultiu de la vinya. A la plana (Mollet i rodalies) cal diferenciar entre els careners suaument ondulats i les planes al·luvials. En els primers, de secà i de naturalesa sobretot sorrenca, la vinya també hi era ben present; mentre que a les fèrtils planes de regadiu hi predominaven altres conreus. En conjunt, la climatologia del Baix Vallès és adequada per al cultiu de la vinya.

60

A més, la proximitat amb Barcelona afavoria el comerç del vi, que bàsicament era concertat entre els pagesos locals i els marxants. Quantitat d'aquests venien a comprar botes de diverses càrregues¹ a Mollet, Sant Adrià de Besòs, Montcada, Martorelles etc.

Si podem dir alguna cosa del vi elaborat al Baix Vallès, és que tenia molta anomenada per la seva qualitat el vi de Sant Fost, Martorelles i Montornès. El folklorista vallesà Francesc Maspons i Labrós (1840-1901) dedicava aquestes paraules (Tradicions del Vallès, 1876)² al vi que es feia concretament al poble de Sant Fost de Campsentelles: “A l’altre costat, les muntanyes de la Costa, deixant veure de tant en tant la mar blavosa i mostrant la Conreria de Montalegre, senyor del Baix Vallès, i les petites i pintoresques valls de Montornès i

Sant Fost de Campsentelles, la terra del vi dolç; allí, Montcada, amb ses maduixes; més enllà, els cirerers de Caldes”.

Ben entrat els anys seixanta es constituí la Denominació d’Origen Alella que ja de bon inici inclogué els municipis de Sant Fost i Martorelles, cosa que suposà una sortida a un sector vinícola que ja havia iniciat la seva decadència o abandonament dels pagesos que se n’anaven a les fàbriques.

2. El treball a la vinya durant l’any

El treball a la vinya requereix de constància durant tot l’any. Totes les feines eren importants però especialment important era la poda de la vinya que es feia en èpoques hivernals així com els tractaments amb sofre i sulfat de coure (caldo bordelès) que mantenien a ratlla les plagues fúngiques del famós mildiu i oïdium.

Prèviament a l’entrada dels adobs químics com el nitrat de Xile o el sulfat amònic —mitjans segle XIX— la vinya era adobada fent el què anomenaven valls.

Fer els valls consistia a cavar sots força profunds (d’un metre aproximadament) i amples, entremig dels ceps. Dins aquests forats s’hi podien colgar fems, els camots³ del blat de moro, o bé, el pèl i pota, que eren els retalls de pells i unglots dels animals sacrificats als escorxadors.

Hi havia famílies que aprofitaven els valls per sembrar-hi pèsols, tal com ens explicava Isidre Molist de Gallecs.

Hem trobat entre els texts del dietari de Joan Ros, de Gallecs (Ansó i Campoy, 2011) un calendari esquemàtic dels processos que entre l’any 1929 fins l’any 1964 feia aquest pagès a les seves vinyes a Gallecs:

¹ Mesura del barril segons la seva capacitat en litres.

² Reeditat el 1952 per editorial Barcino.

³ Restes de la planta, sobretot tiges i fulles, que queden després d’aprofitar la panotxa.

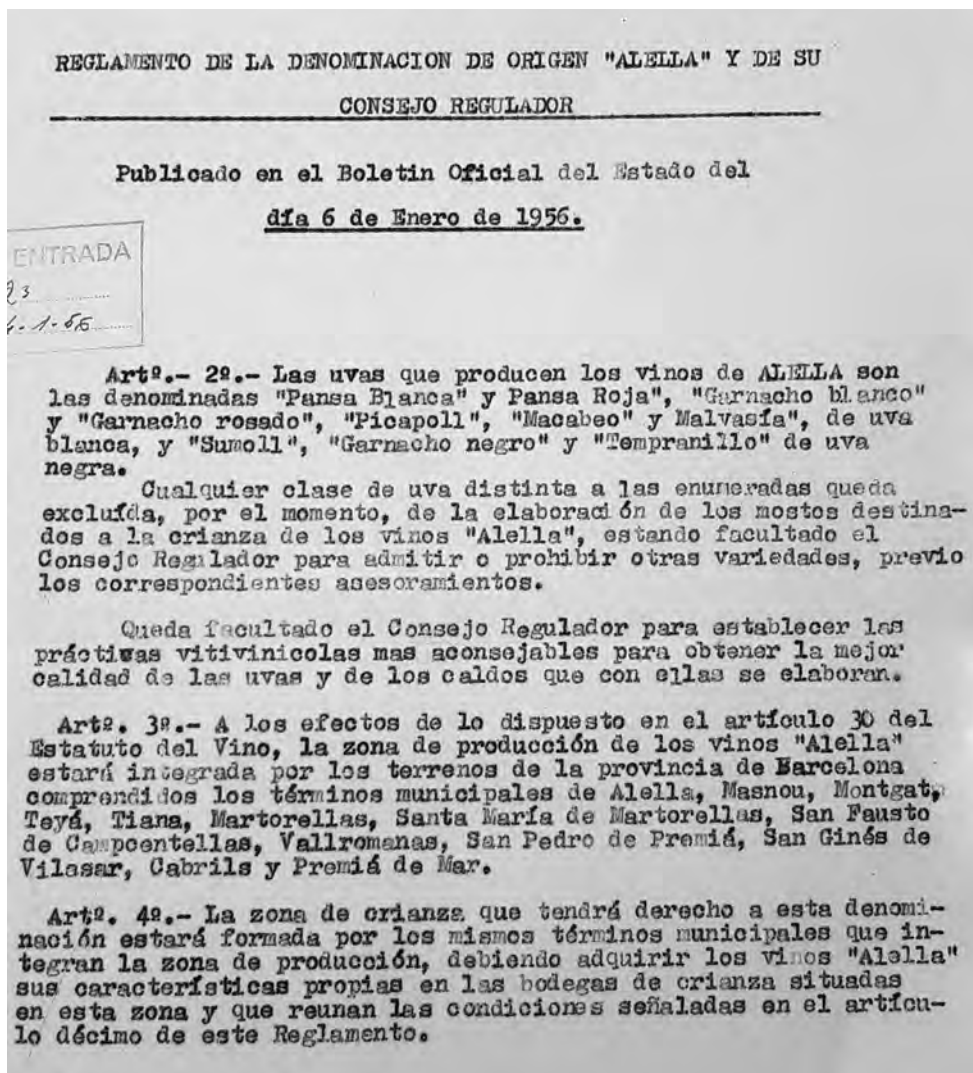

Figura 1. Document constitutiu de la DO Alella on hi consten els municipis de Sant Fost i Martorelles. Font: Arxiu Municipal de Sant Fost de Campsentelles

[...] els mesos de gener i febrer es porta a terme la poda i l'eliminació dels rebrotos: "18 de febrer de 1929 - Podar la vinya Caseta" "9 de gener de 1942 - Podar els últims ceps. Voltar ceps". El febrer i març s'adoba, és a dir, es llaura, es passa el planet, es volten els peus dels ceps i aquest darrer mes se sol empeltar: "31 de març de 1932- Llaurar vinya del Pi. Jaume a empel-

tar la vinya nostra". A l'abril i maig, a vegades es torna a llaurar, es ruixa (es sulfata), a vegades s'ensofra i s'esporga i si convé, també s'espampola perquè el sol piqui el raïm: "17 de maig de 1929 - Ensofrar la vinya del Ramon". "25 de maig de 1937 - Ruixar la vinya" "22 de maig de 1964- Espampolar ceps al Maiol". "18 de maig de 1970 - Espampolar ceps i esporgar somolls". El juny, juliol i agost es torna a

llaurar o cavar, s'espampola a vegades i s'escabella (tallar els brots): “26 de juliol de 1932 - Cavar la vinya”. “14, 15, 16 de juny de 1937 - Escabellar ceps”. (Ansó i Campoy, 2011, pp. 100-101)

Segons Àngel Tuixuera (Santa Maria de Martorelles) la poda calia fer-la en lluna vella.

De la mà d'en Tuixuera, també hem conegut més detalls d'alguns treballs i costums que es feien quan els ceps començaven a fer les primeres brocades (brots nous) i pàmpols:

- Pistoles: deixar quatre o cinc borrons (part de la brocada que donarà lloc a la nova vegetació (redolta, fulles, fruit). Se solien deixar tants borrons, normalment es deixava només el braguer —el primer borró—, quan les vinyes eren poc productives i no convenia exigir massa al cep.
- 62 • Arcs: s'enfilaven dos sarments de ceps diferents que treballen poc per afavorir la seva producció de raïm.
- Espodassar: podar tota la vinya fins a deixar-la nua amb la finalitat d'eliminar-la.
- Esfiolar: eliminar els brots que no produiran posteriorment raïm.
- Esporgar: eliminar els pàmpols fins arribar a tocar el raïm. Això afavoria la irrupció de la claror i reduïa la possibilitat que el cep agafés fongs.
- Voltar la soca o fer la soca: desherbar la soca (suport de la planta) del cep.

3. Temps de verema

Era cap a les festes de la Mare de Deu de la Mercè que s'iniciava el

temps de veremar. No és pas una data indicativa sinó que formava part de l'acord entre propietaris i pagesos establir aquesta data, veremar abans era prohibit per a tothom.

Abans de la verema però, quan el raïm ja havia trencat el verol,⁴ els pagesos començaven a preparar estris, carros, botes... com bé resumeix Jaume Torrents de Sant Fost:

El boter també era el que feia els semals o portadores⁵ i reparava les que ho necessitaven. Els carreters i ferrers també tenien més feina: s'havien de posar els carros a punt i les cavalleries ben ferrades [...] Les portadores per al seu transport es tapaven amb una mena d'estores circulars d'espart, lligades amb una corda. Aquestes estores les anomenàvem enramadores. El cup⁶ havia de ser net i en bones condicions. També es preparaven els coves,⁷ fets d'un teixit de vímet i s'afilaven les tisoires o el falçó;⁸ aquest últim és una mena de falç molt petita també anomenada podall, molt usat per a veremar.

Era temps d'arreglar els camins de les vinyes, ja que hi havia molt de trànsit de carros i havien d'estar en condicions [...] a això se li deia fer terralló (Torrents, 1998, p. 47).

Es feien dos processos bàsics per deixar en condicions les botes:

- Estubar: es feia bullir aigua calenta amb fulla de canya, de figuera, de presseguer o de noguera. Se sacsejava la bota per tapar així els petits forats que pogués tenir-hi. Segui-

⁴ Santi Bastida (Sant Fost) ens explica el concepte i la importància que té, ja que es tracta del moment en que el raïm comença a trencar el color i inicia la fase de maduració.

⁵ Recipient de fusta, amb dos agafadors, que facilita el transport del raïm de la vinya al celler.

⁶ Recipient sobre el qual es trepitja el raïm i on el most que s'obté es transforma en vi. També s'anomena tina o trull.

⁷ Cistell fondo on es diposita el raïm acabat de tallar. Després s'abocarà a les portadores.

⁸ També hem sentit anomenar-la fusó o vermelló.

Figura 2. Falçó. Font: Àngel Tuixuera

dament es cremaven unes tires de sofre anomenades lluquets.

- Estanyar: repicar els cercles de la bota, s'hi afegia aigua posteriorment per estanyar la bota.

A mode de curiositat Àngel Tuixuera recordava que era tradició menjar durant els dies de verema, per a berenar, raïm amb pa i arengades.

4. La vinificació

Jaume Torrents, de Sant Fost, descriu el procés des que el raïm arriba al cup fins a l'obtenció del most:⁹

Quan el raïm arribava al cup aquest es trepitjava amb els peus. En algunes cases tenien màquina espremadora, consistent en dos rodets que giraven en sentit contrari. Aquestes màquines eren acciona-

des manualment, i així estalviava només el treball de trepitjar amb els peus. [...]

Les pells de raïm, granes i raspa, un cop trepitjats es tiraven al cup per a la seva fermentació. A tot aquest conjunt se li diu brisa. Al cap d'uns dies de repòs, quan ja havia acabat la verema, arribava el moment de premsar. [...]

El premsat es feia a mà amb unes premses anomenades tascons¹⁰ [...] D'aquesta manera baixava lentament i comprimia la brisa fins que aquesta quedava quasi seca. La brisa es venia a una fàbrica de Badalona.¹¹ (Torrents, 1998, pp. 48-50)

Ja amb el vi premsat, s'inicien processos diferents per elaborar les diverses classes de vi que es feien a les cases de pagès:

- Vi blanc o bullit: en un perol gran que totes les cases de pagès tenien ja preparat per a l'ocasió, es deixava bullir el most fins que quedava reduït a la meitat. Aquest most s'abocava a la bota i això feia que pugés el grau alcohòlic del vi i millorés el gust del vi resultant.
- Vi rosat o claret: es deixava fermentar amb la brisa (que havia de contenir varietats negres per donar-li el color rosat al vi) aproximadament un dia. D'altra banda, Santi Bastida (Sant Fost) ens explica que calia posar-hi aproximadament un 75 % de vi blanc i un 25 % de vi negre.
- Vi negre: es deixava fermentar amb la brisa durant aproximadament dos dies. S'empraven majoritàriament les varietats negres sumoll negre, macabeu, garnatxa o granatxu negre i ull de llebre.

⁹ Suc del raïm abans que fermenti i es converteixi en vi.

¹⁰ També hem sentit anomenar-los sucons.

¹¹ Informació corroborada per Joan Plans (Martorelles).

- Vi bo o vi dolç del racó: s'hi afegia el most no fermentat sense deixar fermentar al qual se li afegia el vi bullit. Àngel Tuixuera (Santa Maria de Martorelles) ens deia que “si volies el vi ben dolç calia posar el vi bullit calent. Si els volies sec llavors li afegies el vi bullit fred”. Se li deia *vi de la bota del racó* perquè les famílies el guardaven en un raconet tot esperant a fer el primer tast per Nadal.
- Vi de premsadures o de brisa: de les pells, granes i rapes que es deixaven durant uns dies en el cup un cop ja premsades se n'extreia un vi molt primerenc, amb poca graduació que anomenaven *vi de brisa* o de *premsadures*.
- Mistel·la: es feia amb el most no fermentat. Àngel Tuixuera (Santa Maria de Martorelles) deia que per cada cinquanta litres de vi hi afegien cinc o sis litres d'alcohol o esperit de vi.
- Xampany de pobre: Àngel Tuixuera (Santa Maria de Martorelles) ens explicava aquesta curiosa combinació de vi bo amb gasosa que en deien popularment *xampany de pobre*.
Les principals varietats utilitzades actualment a la zona són la pansa blanca, la pansa rossa i el sumoll negre. També tenim constància del correus d'aquestes altres varietats: garnatxa blanca, garnatxa negra o tintilla, macabeu, màntula, moscatell, pansa valenciana, pansalet, rosatí, sumoll blanc i ull de llebre.
També apuntem algunes dates i aspectes relacionats amb la lluna que hem sentit a dir dels nostres entrevistats:
- Per Sant Martí s'havia de tapar el vi (ja havia acabat el seu procés de fermentació, el vi entrava en un temps de repòs abans de ser trafegat).

64

Figura 3. Aixafant en una casa de pagès de Martorelles. Font: Arxiu Municipal de Sant Fost de Campsentelles

- Espitar el vi: era el primer tast de vi de l'any, que se solia fer pels volts de Nadal.
- Trafegar el vi: era l'acció de passar el vi d'una bota a una altra. Així se'n treien les impureses i les mares del vi. Segons Àngel Tuixuera (Santa Maria de Martorelles) aquest procés s'havia de fer en lluna vella i amb un dia serè. Si es feia en lluna nova quedaven com bulbs en el vi.

5. Conserves i altres utilitats

A partir del raïm i el most se n'obtenien diferents conserves:

- Arrop: al most reduït a una quarta part del seu volum, el qual quedava com un xarop ben espès i molt dolç, se li afegien fruites de temporada com ara codony, poma, carbassa, pell de taronja, etc.
- Confitat: "Quan el vi ja bullia s'hi afegien pells de taronja, pera, poma etc., que després es treien i quedaven com confitades. Es menjaven a l'instant". (Àngel Tuixuera, Santa Maria de Martorelles).
- El raïm penjat o clar: s'empraven algunes varietats com la pansa, la màntula o el macabeu per penjar en cordills. Aquest raïm normalment es guardava per al Nadal o bé per passar l'hivern. També se'n podia fer panses seques.

Bibliografia

- ANSÓ, J. i CAMPOY, G. (2011). La vida rural a Gallecs. Dietaris de Joan Ros Herrero (1895-1978). Centre d'Estudis Molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 12. 292 p. Mollet del Vallès.
- GARCIA-PEY, E. (1996). La Llagosta. Recull onomàstic. Ajuntament de la Llagosta. 65 p. La Llagosta.
- GARCIA-PEY, E. (2005). Montmeló. Recull onomàstic. Ajuntament de Montmeló. 325 p. Montmeló.

Figura 4. Premsa. Font: Àngel Tuixuera

El most també s'utilitzava per avinassar, que era l'acció de buidar una carbassa (anomenada carbassa del vi) i afegir-la al most en ple procés de fermentació. Aquesta carbassa avinassada es curava així ja que després es feia servir per guardar-hi el vi; si no es feia així, el vi quedava ranci, segons ens explica Àngel Tuixuera.

- GARRABOU, R. i PLANAS, J. (a cura de) (1998). Estudio agrícola del Vallés (1874). Museu de Granollers, Col·lecció Treballs, 3. 287 p. Granollers.
- MASPONS, F. (1952). Tradicions del Vallès. Ed. Barcino. 75 p. Barcelona.
- PÉREZ, F. (1997). Obres completes de Vicenç Plantada 1. Cròniques i articles en La Renaixença. Centre d'Estudis Molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 1. 263 p. Mollet del Vallès.

- PÉREZ, F. (1997). Obres completes de Vicenç Plantada 2. Monografies i altres escrits. Centre d'Estudis Molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 2. 238 p. Mollet del Vallès.
- PLANAS J. (2007). La vinya al Vallès: una perspectiva històrica. *Notes*, 22: 83-103. Mollet del Vallès.
- SOLÉ TURA, J. (1981). Mollet, una mica d'història. Gràfiques Aster. 219 p. Mollet del Vallès.
- TORRENTS, J. (1998). Feines agrícoles al Sant Fost d'abans. *Campsentelles*, 3: 41-71. Sant Fost de Campsentelles.
- TURA, M. (2018). República pagesa. Vindicació del catalanisme rabassaire. Pòrtic. 324 p. Barcelona.
- Ton Ferrer (Sant Fost de Campsentelles)
- Tomàs Lloch (Montornès del Vallès)
- Isidre Molist (Mollet del Vallès)
- Isidre Montasell (Mollet del Vallès)
- Josep Montplet (Montmeló)
- Jordi Pedragosa (Sant Fost de Campsentelles)
- Antoni Piñero (Sant Fost de Campsentelles)
- Joan Plans (Martorelles)
- Josep Rosés (Tiana)
- Amadeu Rovira (Sant Fost de Campsentelles)
- Joan Sanjuan (Martorelles)
- Maria Seguí (Montornès del Vallès)
- Jaume Serra (Parets del Vallès)
- Àngel Tuixuera (Santa Maria de Martorelles)
- Joan Turull (Parets del Vallès)
- Joan Volard (Parets del Vallès)

Persones entrevistades

- Joan Pere Alsina (Mollet del Vallès)
- Santi Armengol (Sant Fost de Campsentelles)
- Santi Bastida (Sant Fost de Campsentelles)
- Josep Canet (Santa Perpètua de la Mogoda)
- Vicenç Compte (Mollet del Vallès)
- Joan Ferrer (Sant Fost de Campsentelles)

Revistes i diaris consultats

- Hemeroteca del diari *La Vanguardia*

Arxius consultats

- Arxiu Municipal de Sant Fost de Campsentelles
- Arxiu Municipal de Martorelles
- Arxiu Municipal de Parets del Vallès (Can Rajoler)

Joan Fortuny i Santamaria, la forja de la primera meitat del segle XX a Mollet del Vallès

Ester Vizcarra-Fortuny*

Resum: Joan Fortuny i Santamaria va forjar la peça de ferro original de la font modernista de la plaça de Prat de la Riba l'any 1921 —segons el disseny de l'arquitecte Domènec Sugrañes— i la porta de la Farmàcia Amadó, entre d'altres. Exposem els orígens i la trajectòria del mestre forjador, l'evolució del seu taller i les relacions amb Sugrañes. També esbossem la seva aportació de forja al paisatge urbà de Mollet a través d'encàrrecs particulars i la creativitat de Fortuny pel que fa al mobiliari domèstic de ferro forjat. Si bé bona part del treball parteix de

documentació familiar i de la memòria oral, s'ha buscat confirmació dels aspectes més importants a l'Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès, en especial les actes de les sessions plenàries, i s'han relacionat els fets amb els resultats d'investigacions ja publicades.

Paraules clau: Domènec Sugrañes i Gras, Farmàcia Amadó, font modernista, forja, Joan Fortuny i Santamaria, mobiliari de forja, Modernisme, Mollet del Vallès, passera, serralleria, torrent Caganell

67

Joan Fortuny i Santamaria, Mollet's blacksmith during the first half of the twentieth century

Abstract: According to the designs of the architect Domènec Sugrañes, Joan Fortuny i Santamaria forged the original piece of iron used for the modernist fountain in Plaça Prat de la Riba in 1921. He also forged the door of the Amadó Pharmacy, among others. We look at the origins and career of Mollet's master blacksmith, the evolution of his workshop and his relationship with Sugrañes. We also outline how his private ironmongery commissions and creative wrought iron home furnishings have

contributed to the urban landscape of Mollet. Much of the project is based on family documents and oral history. However, the most important aspects have been cross-checked with information held in Mollet's Municipal Historical Archive, particularly the minutes of the plenary sessions, which has enabled us to verify any pre-published research.

Keywords: Domènec Sugrañes i Gras, Amadó Pharmacy, modernist fountain, wrought iron, Joan Fortuny i Santamaria, wrought iron furniture, Modernism, Mollet del Vallès, walkway, locksmith, torrent Caganell

* Periodista, antropòloga social i membre del Centre Alcoià d'Estudis Històrics i Arqueològics (CAEHA), vizcarra.fortuny@gmail.com

Article rebut el 29 de juny de 2020; acceptat el 24 de juliol de 2020.

1. Introducció

El forjador dels fanals originals de la font modernista de la plaça de Prat de la Riba va ser un jove serraller molletà, Joan Fortuny i Santamaria. L'artesà va seguir fil per randa les instruccions del dissenyador, l'arquitecte Domènec Sugrañes, deixeble d'Antoni Gaudí i tècnic que va agafar el relleu del mestre en la direcció de la construcció de la Sagrada Família de Barcelona.¹ La font va ser derruïda l'any 1961 i recuperada l'any 1983 com a element urbà característic, que va tornar al nucli antic de Mollet una icona que s'havia perdut. Entre una data i l'altra, va quedar en l'oblit la feina del dissenyador i la figura de l'autor material. No hauria d'haver sigut així, perquè sempre ha estat a la plaça una de les obres més importants de Fortuny, la porta de la Farmàcia Amadó. Aquesta peça serveix per certificar les habilitats d'un professional amb qualitats artístiques que el van portar a dissenyar i realitzar altres obres que anaven més enllà dels tancaments per a habitatges.

68

2. Antecedents familiars

Joan Fortuny i Santamaria (1892-1964) era fill de Pere Fortuny i Borrell, serraller nascut a la Roca del Vallès, que va buscar eixamplar a Mollet les seves oportunitats de negoci. Procedia d'una branca familiar secundària, apartada de la terra pel sistema de successió i empena a triar un ofici. Aquesta situació alliberava els descendents per a la migració cap a poblacions amb un futur més engrescador. La Roca tenia poc més d'un miler d'habitants i no es va industrialitzar fins a la segona meitat

del segle XX, mentre que a Mollet ja hi havia fàbriques de diversos sectors i línies fèrries a finals del segle XIX, cosa que garantia millors perspectives de desenvolupament.

Pere Fortuny es va casar amb Magdalena Santamaria i Viñals, nascuda a Mollet i germana de dos personatges que havien de tenir un paper a la política local, Joan i Narcís Santamaria i Viñals. Aquest últim va ser alcalde de Mollet des del juliol de 1899 al gener de 1906.² El fet que Magdalena Santamaria sabés tocar el piano ha sigut interpretat com un senyal que procedia d'una família benestant; no gensmenys, s'ha de dir que la dona no guardava la seva habilitat per a la saleta de casa sinó que es guanyava uns calerons tocant a les primeres sessions de cine mut que s'oferien a Mollet.³

El primer i únic fill de la parella va ser Joan Fortuny i Santamaria. No hi va haver temps per a més perquè la mare va morir quan encara era molt petit. Els dos germans que va tenir — As-

Figura 1. Anna Llargués i Grau i Joan Fortuny i Santamaria el dia que es van casar, l'any 1922. Font: Mercè Fortuny

¹ BONET I ARMENGOL, JORDI (2000). El Temple de la Sagrada Família. Nuevas aportaciones al estudio de Gaudí. *Loggia, Arquitectura & Restauración*, 9: 22-29.

² GARCIA, I. (1989). Cronologia d'alcaldes de Mollet del Vallès (1821-1987). *Notes*, 3: 43-49.

³ Fonts orals: Mercè Fortuny i Llargués, filla de Joan Fortuny i Santamaria.

sumpció i Josep Fortuny i Torrents—eren fills del segon matrimoni de Pere Fortuny amb Anna Torrents i Fonolleda, comerciant de teixits de Mollet. Josep Fortuny va ser alcalde de Mollet des del gener de 1937 fins al juliol de 1938 i la seva trajectòria política, fins a la mort afusellat l'any 1939, ha sigut adequadament estudiada.⁴

Perquè la informació familiar estigui completa, convé dir aquí que Joan Fortuny i Santamaria es va casar l'any 1922 amb Anna Llargués i Grau (1901-1994),⁵ una jove modista nascuda circumstancialment a Salàs de Pallars, d'on era originària la mare, Mercè Grau i Sullà, mentre que el pare era un fabricant de tonells de Palau-Solità, Jaume Llargués i Planas, que s'havia instal·lat a Mollet per les mateixes raons que Pere Fortuny, buscant una població amb un millor futur econòmic que la seva per potenciar el negoci, que servia als productors de vi. Joan i Anna van tenir tres filles, si bé la primera va morir de meningitis abans de complir l'any. Li van quedar Assumpció Fortuny i Llargués (1925-2016) i Mercè Fortuny i Llargués (1936).

3. Contacte amb el Modernisme

Entre dos segles, el Modernisme estava renovant amb força l'arquitectura de Barcelona. Una societat amb una cultura arrelada com la catalana, que havia desenvolupat els oficis amb es-

pecificacions pròpies, per força havia d'acollir una tendència que es recolzava en els valors del passat per projectar-los cap al futur. El Modernisme tenia el gran encert de ser una estètica progressista amb respecte de la tradició⁶ i fer-se un lloc al món modern sense abandonar la pròpia idiosincràsia era precisament la filosofia que animava a les classes econòmicament potents barcelonines, que també eren les classes dirigents. El Modernisme només arribava als pobles petits a mesura que s'industrialitzaven, perquè eren els amos de les fàbriques que tenien els diners per fer-se construir naus i cases de qualitat. Mollet estava entrant tímidament en aquesta dinàmica, eren les perspectives i el potencial econòmic de la localitat el que atreïa gent d'ofici des de pobles més petits, encara exclusivament agrícoles.

Joan Fortuny va rebre els rudiments de l'ofici de manyà de son pare, encara que aquest va mamprendre també altres negocis, a més de la serralleria. De fet, els llibres d'activitats econòmiques de l'Ajuntament de Mollet del Vallès no tenen inscrit a Pere Fortuny Borrell com a serraller. Entre 1894 i 1897 apareix com a venedor de vaixel·la i entre 1899 i 1921 com a venedor de jaquetes.⁷ Que era serraller ens ho diuen les fonts familiars, però també la partida de bateig del mateix Joan Fortuny.⁸ Sabem que el jove va triar l'ofici

⁴ CORBALÁN, J. & LARDÍN, A. (2000) *Josep Fortuny i Torrents. Una biografia política*. Col·lecció Vicenç Plantada, 5. Centre d'Estudis Molletans. Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.

⁵ El casament es publica a la revista *Gent d'Ara* de Granollers el 21 d'octubre de 1922, en una nota sense signatura i sense títol que diu: "El nostre amic D. Joan Fortuny, ha contret matrimoni amb la simpàtica i distingida senyoreta Agna Llargués". Mercè Fortuny, explica que el seu pare tenia pressa perquè "havia dit que, si no es casava abans dels trenta anys, es feia frare"; esperar un any més hauria suposat haver de complir aquesta promesa, deia a tall de broma.

⁶ FONTBONA, FRANCESC (1988) *El Modernisme i el Noucentisme*. A *El llibre d'or de l'art català*. Barcelona: Edicions B. pàg. 153.

⁷ Padró d'Activitats Econòmiques de Mollet del Vallès. Anys 1894-1921. Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès (AHMMV)

⁸ Parròquia de Sant Vicenç de Mollet del Vallès. Llibre XI de Bateigs, foli 86.

originari del seu progenitor i quan la família va voler proporcionar-li una formació acadèmica va estudiar a l'Escola Industrial de Barcelona. Es pot dir que enviar-lo a la capital va ser com donar-li un bany de Modernisme en la que seria l'última època daurada de l'ofici artesanal.

Anar amunt i avall, cada dia, pels carrers de Barcelona, reblerts d'edificis construïts per Lluís Domènech i Montaner, Antoni Gaudí o Josep Puig i Cadafalch, va ser enlluernador. Veure com creixien alguns d'aquells edificis i com les façanes trencaven amb la concepció tradicional de l'arquitectura, percebre l'aprofitament que es feia de tots els recursos ornamentals, va causar un gran impacte en l'adolescent, que es va adonar de fins a quin punt podia donar solta a unes inquietuds artístiques que li eren naturals. L'admiració per les reixes i elements forjats que veia va contribuir a fer néixer en ell l'amor per l'ofici i va condicionar el que n'havia de fer més tard.

Qui se sorprengui que Domènec Sugrañes no busqués a un serraller més experimentat per forjar els ferros de la seva font modernista, pot començar a buscar raons en aquesta etapa de la vida del molletà. Joan Fortuny va obtenir el títol de Mestre de Taller a l'Escola Industrial de Barcelona, en els mateixos anys en què Sugrañes hi era professor. Hi havia a l'època un fort corrent de catalanisme disposat a desenvolupar el país des de les institucions culturals i educatives, posició que defensava fermament Enric Prat de la Riba. El primer objectiu va ser renovar l'Escola d'Arquitectura, però les coses

no van anar com esperava. El director nomenat l'any 1900, Lluís Domènech i Montaner, també tenia aspiracions polítiques, inicialment coincidents amb les de l'impulsor del canvi però que se'n van anar allunyant, al mateix temps que es diluïa la sintonia entre els dos homes. Prat de la Riba es va abocar, llavors, a la tasca de convertir l'Escola Industrial en la Universitat Industrial de Catalunya, i aquesta va ser la institució que va liderar la recerca per a la modernització de la construcció, amb la coordinació de Joan Bergós i Massó, des del Laboratori General d'Assaigs i Condicionament. Els també arquitectes Domènec Sugrañes i Gras, Ramon Reventós i Ferrerons i Ferran Tarragó i Nogués estaven entre els professors de la institució que van compaginar la docència en les diferents especialitats amb la renovació estètica i tècnica de l'edificació.⁹

La presència d'arquitectes entre els docents de l'Escola Industrial era coherent amb el concepte modernista de l'arquitectura, que necessitava professionals formats en els diferents oficis, amb els coneixements tècnics però també amb la intuïció artística precisa per materialitzar el que només eren idees damunt d'un paper, fins que un artesà els donava forma. Els arquitectes del Modernisme se servien de la foneria —que ja s'havia industrialitzat i entrat en la producció seriada— per a certs elements constructius, però preferien la forja tradicional per a les reixes exteriors, perquè proporcionava la qualitat artística de la peça única que donava personalitat a l'edifici.¹⁰

⁹ GRAUS, RAMON. (Febrer de 2014). Els arquitectes professors, dins i fora de l'Escola d'Arquitectura. *Plecs d'Història Local*, 152. Suplement gratuït de la revista *L'Avenç*, 398 : 5-7.

¹⁰ AMENÓS, LLUISA. (2011). Les arts del ferro al servei de l'arquitectura modernista. *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 25, 121-148.

Si bé no hem pogut trobar cap document que certifiqui els anys concrets dels estudis de Joan Fortuny a l'Escola Industrial, els testimonis familiars el situen amb residència a Barcelona, com a estudiant, durant les manifestacions de la primera quinzena de juliol de 1909.¹¹ La causa d'aquelles protestes era la resistència de la societat a l'embarcament de soldats per lluitar a la Guerra de Melilla.¹² No havien de passar gaires dies perquè la situació derivés en la Setmana Tràgica. Molt poc després d'això, el noi feia els disset anys.

El testimoni dels familiars de Joan Fortuny ha permès saber que el jove va completar la seva formació a un taller de Barcelona que treballava per a Antoni Gaudí.¹³ L'arquitecte més singular del Modernisme havia encarregat reixes i balcons a diferents tallers de la capital, però només un coincideix en el temps amb els estudis del forjador molletà, el dels germans Badia,¹⁴ que l'any 1910 va forjar els balcons de la Casa Milà, l'única obra que tenia a la ciutat per aquells anys

en la fase de creació d'elements de ferro i la primera obra que va compartir amb la col·laboració de Domènec Sugrañes, de manera que aquí tenim una altra possible coincidència dels dos homes, que tres anys després es trobarien a Mollet.

Els balcons de la Casa Milà estan fets amb planxes retorçades i, més que dibuixar exactament el que s'havia de fer, Gaudí va anar una tarda al taller dels Badia, al carrer de Nàpols, i va dirigir ell mateix la forja del primer balcó, una peça que s'hauria de repetir per als altres a partir de l'original. Joan Bassegoda (1985) reflecteix, a la biografia de Gaudí, el que va explicar el contractista, José Bayo, del que va passar aquella tarda. La feina va començar havent dinat, a les tres, i ningú se'n va poder anar a casa fins que van tocar les deu de la nit: aprendents i oficials estaven morts de gana i esgotats, després que el geni els hagués fet anar de la farga a l'enclusa tantes vegades com li va semblar, fins a quedar totalment satisfet del resultat.¹⁵ És legítim pensar que Fortuny

¹¹ Fonts orals: Anna Maria Vizcarra i Fortuny relata un incident que li va explicar el mateix Joan Fortuny: "Mentre estudiava, vivia a la zona del Poble Sec, a casa d'uns parents de la seva madrastra. El camí més fàcil per anar i tornar de l'Escola Industrial era baixar per Comte d'Urgell fins al Paral·lel. Va ser en aquest punt que aquell dia va topar amb una manifestació que anava cap al port i, abans d'adonar-se de res, es va trobar envoltat de guàrdies que pegaven a tort i a dret. Quan va tornar a casa dels parents que l'allotjaven, no sabia com explicar la ferida que tenia a l'esquena. Li va quedar una cicatriu en forma de creu". Mercè Fortuny recorda que el seu pare li deia: "Si mai vas a una manifestació, posa't sempre pel mig, mai al davant ni al darrere, que és on estava jo, perquè és pels extrems per on t'arrisques més que et toqui rebre, ja veus el que em va passar a mi".

¹² MARTÍNEZ FÍOL, DAVID (2009). *La Setmana Tràgica*. Pòrtic Edicions.

¹³ Fonts orals: Anna Maria Vizcarra relata el testimoni rebut de la seva àvia, Anna Llargués, esposa de Joan Fortuny.

¹⁴ Antoni Gaudí va treballar amb quatre tallers de forja de Barcelona (BASSEGODA, 1985): Els germans Luis i José Badia i Mirarnau havien sigut oficials del taller de Joan Oños, i com a operaris havien col·laborat amb Gaudí. En morir Oños, van decidir establir-se pel seu compte, l'any 1904, i va ser el mateix Gaudí qui va dissenyar el seu taller, al número 278 del carrer Nàpols, edifici que va desaparèixer en algun moment dels anys 30. Pel que fa a Salvador Gabarró, tot el que se li coneix va ser forjat a les ordres de Joan Oños, així que no va treballar per a Gaudí després de 1904. La reixa del dragó dels Pavellons Güell és l'obra més coneguda del taller de Vallet i Piquer per a Gaudí i va ser forjada l'any 1885. Aquest taller també havia tancat quan Fortuny era un jove serraller.

¹⁵ BASSEGODA, JOAN (1985). *Gaudí*. Biblioteca Salvat de Grandes Biografías, 60. Barcelona: Salvat.

va poder tenir l'oportunitat de treballar aquell dia a les ordres directes de Gaudí? Ningú ens ho pot confirmar i tampoc ningú ens ho pot rebatre.

4. El taller de Joan Fortuny

La tornada de Joan Fortuny a Mollet, l'any 1912, no va ser definitiva. Portava a la butxaca el títol de Mestre de Taller —que després es denominaria peritatge—i, el que era més important, una sòlida experiència com a forjador i una ampla formació en una gran diversitat de matèries dins del camp de la metal·lúrgia: serralleria de construcció, fabricació de maquinària, perforació de pous metàl·lics i instal·lació de bombes d'extracció d'aigües, entre altres. Però tenia per passar el tràngol del servei militar, a més en uns temps complicats perquè el país anava de guerra en guerra al nord de l'Àfrica.¹⁶ Li haurien tocat tres anys a la Guerra del Rif, que es va estalviar perquè els pares, davant la molt probable possi-

blesitat de perdre el fill primogènit, van pagar la quota que permetia als joves quedar-se a casa, si bé havien de fer instrucció durant vuit mesos i restar després com a reservistes.¹⁷

Tot havia quedat enrere quan el trobem a Mollet a finals de l'any 1913,¹⁸ lliure per començar una vida professional de la qual no sabem res fins que el jove es va establir pel seu compte al taller del pare de la seva promesa, Jaume Llargués i Planas,¹⁹ que havia construït una casa per a la família a la plaça del Mercadal, just enfront de l'església, actualment senyalitzada amb el número 11 i ocupada per un restaurant. Llargués tenia el taller de fabricació de tonells i pipes²⁰ al costat, on hi ha un bloc de pisos que avui està senyalitzat amb el número 9. En casar-se Joan Fortuny i Anna Llargués, l'any 1922, van ocupar aquesta casa i van omplir el buit que havia deixat l'esposa del propietari, morta un any abans, de manera que Anna no hagués de deixar sol el pare.²¹

72

¹⁶ PÉREZ i GÓMEZ, XAVIER (2008). Santfostencs a la guerra d'Àfrica (1919-1926). *Campsentelles* 11: 9-23.

¹⁷ Pagar 1.000 pessetes donava dret a què el soldat es quedés a casa, triant destí a la península, en lloc d'anar a la guerra durant tres anys, però fent instrucció militar durant vuit mesos. Si pagaven 2.000 pessetes, només feien cinc mesos d'instrucció militar. Suposem que va triar la primera opció, perquè la diferència d'avantatges no era tan gran com això i tampoc no tenien tants diners com per llençar-los. Només era una família de menestrals i comerciants de províncies. Amb tot i això, va haver de fer alguna mena de servei militar durant els dits vuit mesos, perquè la mili era obligatòria des de 1912. Probablement va fer la instrucció a l'Escola Militar de Badalona, que era la més propera, perquè l'Escuela de Instrucción Militar Alfonso XIII per a soldats de quota de Granollers no es va crear fins a l'any 1929. (PÉREZ, 2008).

¹⁸ A finals de l'any 1913, Joan Fortuny estava integrat a una agrupació local de la qual va ser expulsat, juntament amb altres joves, que van protagonitzar un incident contra el caciquisme, segons s'explica a la publicació *El Demócrata* (4 de gener de 1914).

¹⁹ Llargués estava en una bona posició econòmica, si bé la de Pere Fortuny era millor. A la llista dels majors contribuents de Mollet de l'any 1921, Fortuny figura amb el número 10, mentre Llargués és al número 40 i últim dels que s'ha de comunicar oficialment per a l'elecció de compromissaris. La darrera llista de majors contribuents de Mollet del Vallès de la dècada es confecciona l'any següent, 1922, perquè amb la instauració de la dictadura de Primo de Rivera, el 13 de setembre de 1923, canvia el sistema electoral i els majors contribuents deixen de tenir-hi protagonisme. Aquesta darrera relació, però, ens serveix per constatar que Pere Fortuny ha deixat de ser-hi.

²⁰ Una pipa no és només un estri per fumar tabac, també es denomina així una bota petita de fusta. IEC (2007). *Diccionari de la Llengua Catalana de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Edicions 62. P. 1300.

²¹ Anna Llargués es va casar vestida de negre perquè encara estava de dol per la recent mort de la seva mare, Mercè Grau. La parella no va voler esperar que passés el temps necessari per poder vestir-se de blanc.

Figura 2. Plaça del Mercadal. A l'esquerra hi ha l'Hostal La Marinette, just al costat, la casa de Jaume Llargués, i a continuació la portalada del taller de Llargués i Fortuny. Font: família Galobardes i Molins

Figura 3. Balcó de finestra dibuixat per Joan Fortuny. Font: Mercè Fortuny

És probable que el noucasat treballés en aquest local sota el paraigua del negoci del sogre, perquè el de serralleria no apareix al padró d'activitats industrials de Mollet fins a l'any 1930.²² El cas és que, tot i l'ambigüitat d'aquesta situació professional, Joan Fortuny cobrava al seu propi nom feines fetes per a l'Ajuntament i hem de suposar que no només les poques que aprovava el Consistori en sessió

plenària. També hem de pensar que, al mateix temps, estava cobrant feines a particulars. De fet, es conserva una factura de l'any 1928 amb capçalera de Joan Fortuny i una relació del tipus de feines que fa, tot i no estar donat d'alta com a industrial.²³ Per aquests anys ja havia comprat un bufador de soldadura autògena, cosa que aportava una major facilitat per a la unió de metalls. La soldadura podia ser més forta, si bé

²² Padró d'Activitats Econòmiques de Mollet del Vallès. Any 1930. Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès (AHMMV)

²³ Aquest document és més aviat un albarà utilitzat com a factura, perquè no hi ha el nom del client, però està signat per la persona que ha rebut els diners.

Figura 4. Porta d'habitatge dibuixada per Joan Fortuny. Font: Mercè Fortuny

no tan neta com la unió aconseguida exclusivament aplicant pressió a dos ferros roents tot just sortits de la fornal, el mètode tradicional que continuaria utilitzant per fer peces artístiques que ell mateix dibuixava.

L'any 1932, Joan Fortuny amplia i trasllada el negoci a l'avinguda de Calderó.²⁴ Aquest és el taller que recorden la filla i nétes. El local tenia més de cent metres quadrats i era prou gran per a totes les instal·lacions necessàries. Hi havia una fornal, bassa de sofre, encluses, tornets de foc,²⁵ i sem-

Figura 5. Disseny de Joan Fortuny per a un canelobre forjat. Font: Mercè Fortuny

²⁴ El projecte de Joan Fortuny sempre havia sigut construir un nou taller a un solar de l'avinguda de Calderó comprat al senyor Bosch i Calderó. El trasllat del taller implica que la família es posa a viure a la casa que també ha construït al costat del taller.

²⁵ Mercè Fortuny relata que el seu pare la va ensenyar com forjar, a aquest taller, quan tenia menys de deu anys: "Em va donar un ferro prim, em va fer posar-lo a la fornal i em va ajudar a treure'l, amb unes pinces, quan estava roent. Després, el vam posar a l'enclusa i em va explicar com ho havia de fer per doblegar-lo, donant cops amb el martell".

pre un soroll infernal que la porta de comunicació amb la casa no esmor-teïa del tot.²⁶

Una de les raons per les quals necessitava més espai era que un bon nombre dels seus conciudadans havien millorat la seva situació econòmica i hi havia una demanda de comoditats a les cases, com ara la calefacció central. L'any 1933, Fortuny ja s'anuncia a l'encapçalament d'albarans i factures com a instal·lador de calefacció amb calderes i radiadors Ideal Clàssic,²⁷ produïdes per Indústries Guillén a Madrid. En assabentar-se que els germans Roca, de Manlleu, havien començat a fabricar radiadors i calderes de ferro colat a Gavà,²⁸ no va dubtar a canviar el proveïdor per un de català que li oferia totes les garanties, la qualitat de les peces era immillorable, i trobava en ells un tracte d'amistat en haver fet el contacte a través d'amics comuns que vivien a Martorelles.²⁹ Joan Fortuny va posar bona part de les primeres instal·lacions de calefacció central que hi va haver a Mollet: caldera de carbó i radiadors d'aigua. La seva llar va estar entre les que van gaudir de l'avanç i s'ha de dir que, aquells primers anys, una casa amb calefacció es visitava només pel gust de meravellar-se amb la temperatura de l'ambient.

Tot plegat va fer créixer el negoci, que va anar sumant treballadors fins a donar feina a una desena d'homes.

Joan Fortuny es va haver d'anar retirant de la feina de taller a causa dels problemes de salut heretats del pare: dolors reumàtics i pressió arterial alta, que van derivar en un primer atac de feridura l'any 1957. Mai va abandonar del tot la forja, encara que les peces més importants les havia fetes entre 1920 i 1940, quan estava en la seva millor forma física. Impossibilitat de caminar, però, després de la primera embòlia, va continuar dibuixant els dissenys de portes, baranes i altres peces, que materialitzarien els seus treballadors.³⁰ Va morir l'any 1964, a conseqüència d'una segona embòlia.

5. L'obra a Mollet del mestre forjador Joan Fortuny i Santamaria

5.1. La font de la plaça de Prat de la Riba

La font modernista de la plaça de Prat de la Riba estava en construcció el maig de 1920, segons es desprèn de les actes de les sessions plenàries de l'Ajuntament. Enmig de les discussions sobre la conveniència de pavimentar aquest espai públic o esperar a tenir un pla de rasants de tot Mollet, un regidor diu haver observat que “davant de la font recentment construïda hi ha uns maons abandonats”. La resposta és que han quedat allà en suspendre les obres perquè serviran per a la font i no s'han retirat per estalviar viatges de càrrega de materials.³¹ No expliquen cap més detall de la font i no se l'anomena més

²⁶ Anna Maria Vizcarra recorda que “només em deixaven mirar des de la porta i l'àvia no volia que mirés les esburnes. Deia que si les mirava, em pixaria al llit”.

²⁷ Albarà d'una feina feta per a Josep Maria Suñé a una casa del carrer del pintor Mariano Fortuny. 30 de juny de 1933. Fons Martí Pou. AHMMV.

²⁸ GALTÉS, MAR (12 de febrer de 2017). Un país al mirall del bany. *La Vanguardia*. P. 87.

²⁹ Fonts orals: Mercè Fortuny explica que un dels fundadors de la casa Roca, amb els quals es feien perquè eren parents d'una família amiga de Martorelles, va arribar a proposar a Joan Fortuny alguna mena d'associació al negoci, però el molletà es va estimar més continuar sent un client preferent, amb l'exclusiva a Mollet durant molts anys.

³⁰ Fonts orals: Mercè Fortuny explica que Joan llençava a la paperera els dibuixos de les reixes que ja s'havien forjat, deia que no els necessitava perquè no tenia intenció de repetir-ne cap. Va ser ella que li ho va prohibir i el va obligar a guardar-les a una carpeta.

³¹ Acta del Ple de l'Ajuntament de Mollet del Vallès. 7 de maig de 1920. AHMMV

els mesos següents, però van trigar prou a formar el cos d'obra de maons vistos i la resta dels elements, perquè no es va inaugurar fins un any més tard, l'estiu de 1921.³²

El disseny original de l'arquitecte municipal, Domènec Sugrañes, està signat l'agost de 1921³³ però degué ser dibuixat prou abans perquè poguessin treballar el mestre d'obres, Pere Solà i Sauqué, i el serraller, Joan Fortuny i Santamaria.³⁴ Tots dos tenien al davant una feina petita, però laboriosa, perquè Sugrañes havia aplicat al projecte tots els principis del Modernisme: diversitat de formes i volums, ornamentació potent amb preferència de les línies corbes i barreja d'estils. Els elements constructius eren els tradicionals catalans: pedra picada, rajola vidriada, maó ceràmic vist i forja manual.

76

El fanal de quatre braços s'aguantava amb una columna central retorçada, amb peu de peces caragolades, reforçada amb dos cinturons, també caragolats, fins a la base dels braços, fets amb dues platines per braç, airosament corbades a diferents altures, que combinen un centre retorçat amb extrems caragolats. Cada doble braç mossega un punxó creat donant forma d'espiral, amb reducció progressiva, a una vareta redona prima que acaba en punta. Una espiral similar remata l'extrem superior, aureolada amb varetes corbades, cada una acabada amb una petita bola.

Els ferros de la font els va forjar Joan Fortuny i Santamaria, tots els testimonis ho confirmen, però no exis-

Figura 6. Detall del dibuix original de la font de la plaça de Prat de la Riba, signat per Domènec Sugrañes, l'agost de 1921. Font: AHMMV

teix cap document que ho demostrï. Per acabar-ho d'adobar, no s'ha trobat factura ni anotació als llibres de comptes municipals perquè els que corresponen a aquells anys han desaparegut i també les actes municipals anteriors a aquella on es diu que la font estava en construcció.

El més trist de la història de la font és, però, que va ser enderrocada l'any 1961 –malauradament tres anys abans de la mort de Joan Fortuny– per posar-hi una font de bassal redó i sortidor central, molt del gust de l'època. El que ara tenim, doncs, és una repro-

³² SECURÚN FUSTER, R.M. & VALIENTE BERMEJO, M.A. (2016). L'aigua en el record i l'imaginari col·lectiu a Mollet del Vallès. *Notes*, 31: 187-202.

³³ GONZÁLEZ RECHE, D. (2016). Dibuix original de la font modernista de Domènec Sugrañes a Mollet del Vallès. *Notes*, 31: 223-224.

³⁴ CASTEJÓN, S. (24 de setembre de 1982). La font de la plaça de la Vila. *Plaça Gran*. P. 15.

Figura 7. Fanals de la façana de l'antiga Casa de la Vila, 1922. Els ferros són originals però el pàmpol ha estat canviat en alguna restauració posterior. Font: Mainés Esteve

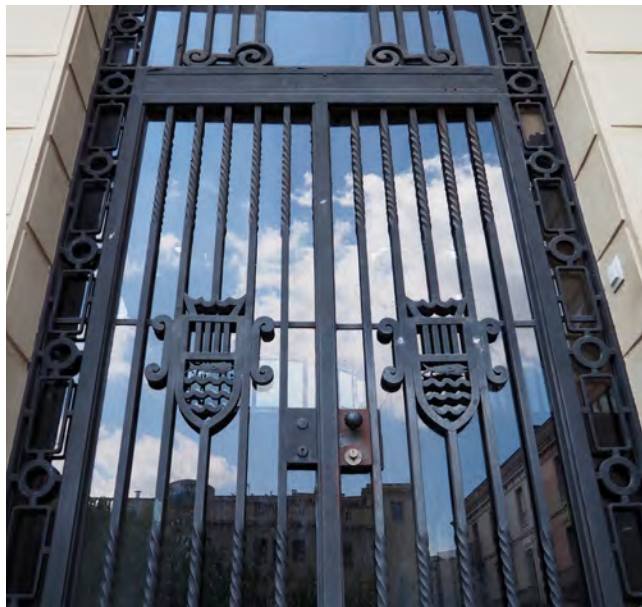

Figura 8. Porta de l'antiga Casa de la Vila, amb l'escut de Mollet. Font: Mainés Esteve

ducció construïda l'any 1983, gràcies a una subscripció popular iniciada per l'Associació de Veïns de la Zona Centre, que va comptar amb una aportació municipal.³⁵ La reconstrucció és obra de l'arquitecta Mariona Bonet i Agustí i està inclosa a l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya.³⁶

5.2. Forjador de confiança de Domènec Sugrañes

Ara bé, el que està perfectament documentat és que l'arquitecte municipal, Domènec Sugrañes, confiava en Joan Fortuny per a materialitzar els seus dissenys en forja. Ho sabem pel fet que el contracten per forjar els fanals de llum elèctrica que Sugrañes ha dissenyat per posar-los damunt de la balconada de la façana de l'Ajun-

tament, i tot suggereix que l'acord municipal està portant a subhasta una feina que ja està feta.

L'acord de posar els fanals surt del ple de l'11 d'agost de 1922, presidit per Ricard Canal i Puigdomènech com a batlle. L'acta especifica que es demanarà "pressupostos a tots els serrallers de la localitat" i que la feina la farà el més barat, però amb la condició que estiguin acabats "per a ser col·locats el dia 19 d'aquest mes."³⁷ Cinc dies més tard se celebra un altre plenari, es diu que s'han demanat pressupostos a tots els serrallers de Mollet i l'únic que ha acceptat la feina ha sigut en Fortuny, el resultat és que s'aprova per unanimitat encarregar-li els fanals.³⁸ Tenia tres dies per aca-

³⁵ CASTEJÓN, S. (26 de novembre de 1982). Mig milió per a reconstruir la font modernista. *Plaça Gran*. P. 6.

³⁶ DIRECCIÓ GENERAL DEL PATRIMONI CULTURAL DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA. *Inventari del Patrimoni Arquitectònic* (Consulta: 23 de juny de 2020).

³⁷ Acta del Ple de l'Ajuntament de Mollet del Vallès. 11 d'agost de 1922 (AHMMV)

³⁸ Acta del Ple de l'Ajuntament de Mollet del Vallès. 16 d'agost de 1922 (AHMMV)

bar-los. Això suggereix que algú s'ha-
via queixat que se li encarreguessin
totes aquestes feines a Joan Fortuny i
la Corporació necessitava fer aquella
mena de simulacre de subhasta per
tenir les espatlles cobertes.

Els noms de Sugrañes i Fortuny
apareixen associats en altres ocasions
a les actes municipals, si bé no s'espe-
cifica el motiu pel qual són a la matei-
xa relació de despeses. Això és el que
passa el 14 de març de 1924, quan el
consistori acorda pagar 185'50 pesse-
tes a Domènec Sugrañes i 582'40 pes-
setes a Joan Fortuny, dins d'una relació
de pagaments que corresponen al mes
de febrer del mateix any i on aparei-
xen, també, quatre factures setmanals
del paleta Pere Solà i Sauqué, de qui
hem parlat abans amb relació a la font.
Això fa pensar que s'estava treballant
en alguna obra municipal i que For-
tuny hi havia fet alguna feina.³⁹

78

També s'han documentat encàrrecs
de l'arquitecte per a obres particulars.
Podem parlar, en concret, de la casa
Boix, construïda l'any 1929 al carrer
Berenguer III, amb projecte atribuït
a Sugrañes,⁴⁰ el balcó corregut de la
qual va ser forjat per Joan Fortuny.⁴¹

5.3. La passera de cal Mitjà

Dues passerres per a vianants i un
pont travessaven el torrent Caganell

dins del nucli urbà, a les primeries
del segle XX. El pont de la Mandra, de
ciment, anava de la plaça de Catalunya
a l'avinguda de la Llibertat i la prime-
ra versió es va construir l'any 1882.⁴²
Les passerres de l'Ateneu i les Monges
són de 1911 i eren estructures de
ferro, amb baranes i terra de fusta de
melis, sòlidament ancorades a sen-
gles murets per assegurar els marges
del llit del corrent d'aigua. Tenien un
metre d'amplada i, per tant, eren útils
a les persones i poca cosa més. L'obra
va ser adjudicada a Miquel Rosés, que
va construir els murets i va encarregar
l'estructura de ferro a l'empresa Coll i
Casals de Barcelona.⁴³

De la passera de ferro de cal Mitjà
—de cal Rebull a l'Acadèmia Mollet—
se'n sabia ben poc, però havia arri-
bat a atribuir-se al mateix serraller
de Barcelona.⁴⁴ La realitat és que la va
construir Joan Fortuny l'any 1923,
molt més tard del que es pensava,
amb mides i característiques sem-
blants a la passera de l'Ateneu. S'ha de
dir que, en aquella època, la carretera
travessava el torrent a gual i la passera
era només per estalviar als vianants la
molèstia del fang.

L'Ajuntament va considerar que
feia falta una tercera passera de ferro,
a l'altura de cal Mitjà, l'any 1922. Els
membres de la Comissió de Foment

³⁹ Una factura de Joan Fortuny de l'any 1928 permet saber el que valia una reixa caragolada. La factura pagada per l'Ajuntament a Fortuny l'any 1924 equival al preu de vint reixes de finestra caragolades, així que no era una feina petita.

⁴⁰ ARIMON, G. et al. (2014) Itinerari d'art pels carrers del centre de Mollet del Vallès. Notes, 29: 173-192.

⁴¹ Jaume Boix Pujol ha informat que no fa gaire encara va veure la factura de Joan Fortuny per la forja d'aquesta balconada, entre els papers familiars. Tot i que el document no ha pogut ser recuperat perquè no l'ha tornat a trobar, considerem que el testimoni és prou sòlid per considerar a Fortuny com a autor del treball de forja.

⁴² PLANTADA FONOLLEDA, VICENÇ (12 d'agost de 1882). Crònica sobre la construcció del pont sobre el torrent Caganell i anunci de la futura edificació d'un nou ajuntament, on també s'allotjaren les escoles i altres dependències. *La Renaixensa*.

⁴³ VENTURA MAYNOU, JOAN (2016). Els ponts antics de Mollet del Vallès. Notes, (31), 173-186.

⁴⁴ REDACCIÓ (2015). El pont que no va creuar cap riu. *El Punt Avui*. <http://www.elpuntavui.cat/societat/article/5-societat/904509-el-pont-que-no-va-creuar-cap-riu.html> (Accés 25 de juny de 2020)

van decidir que la proposta d'Esteve Pujol i Pedragosa per fer-la era massa cara, així que van proposar separar la construcció dels murs, on s'havia d'assentar la plataforma, de la formació de l'estructura de ferro, i demanar pressupostos separats a paletes i serrallers. Alguna cosa devien tenir pensada, perquè la divergència d'opinions donà peu que s'expliqués que el preu "és exagerat, fet i fet que en una altra ocasió s'ha presentat preu de la part de serralleria que és molt i molt lluny, en menys, del pressupost que presenta el dit concursant".⁴⁵ La passera de ferro s'adjudicaria tres mesos després a Joan Fortuny i Santamaria, pel preu de 998 pessetes, perquè era la millor oferta.⁴⁶

La construcció de ponts per travessar un corrent d'aigua necessitava l'aprovació d'Obres Públiques i això va retardar prou la col·locació de la passera, amb retrets i discussions a les sessions municipals, fins que l'obra va poder començar per l'agost de l'altre any, quan ja era impossible arribar a temps a la Festa Major, tot i voler forçar-ho alguns regidors. Després vindria una vigilància estreta del que estava fent Fortuny i sessions de discussions sobre si els caragols que estava posant eren o no tan forts com els reblons, si dir que el pont havia de ser com el de l'Ateneu volia dir idèntic o no, i així a totes les sessions municipals del mes i mig que va durar el muntatge, tot i que l'arquitecte municipal defensava el sistema de construcció triat pel serraller i va donar la seva conformitat en acabar l'obra "per ajustar-se al projecte que en el

seu moment va ser formulat".⁴⁷ Dues coses es poden deduir de tot això, que Sugrañes i Fortuny tenien bona sintonia i que podria haver-hi algun tipus d'animadversió cap al serraller, per part d'algun sector dels regidors, que el consideressin adversari polític, fet i fet que Joan Fortuny havia sigut un dels fundadors, feia pocs mesos, del Centre Nacionalista de Mollet, que agrupava a la Lliga i Acció Catalana.⁴⁸

La passera de cal Mitjà va deixar de tenir sentit l'any 1933, quan es va construir un pont d'obra de 4,5 m d'amplada, que permetia el pas de vehicles. L'any 1941 es va cobrir el tram més cèntric del torrent Caganell i les tres passeres —de les Monges, l'Ateneu i cal Mitjà— van ser traslladades aigües amunt,⁴⁹ al tram que encara quedava obert i que s'havia començat a desenvolupar, urbanísticament parlant. Era el que avui és la Rambla Nova.

79

5.4. La porta de la Farmàcia Amadó i altres reixes

Del taller de Fortuny van sortir moltes portes forjades d'habitatge, tanques de jardí, reixes de finestra i balcons de Mollet i els pobles del voltant. La majoria han quedat com a obra anònima de la forja catalana de la primera meitat del segle XX, perquè ja ningú recorda qui les va forjar. Si els propietaris van arribar a fer atenció a la seva procedència, aquesta informació s'ha perdut amb el buidatge de papers dels difunts o no ha estat mai a la ment dels fills o els nets que han heretat la casa.

Unes quantes peces han sigut identificades pels familiars del ser-

⁴⁵ Acta del Ple de l'Ajuntament de Mollet del Vallès. 8 de setembre de 1922. AHMMV

⁴⁶ Acta del Ple de l'Ajuntament de Mollet del Vallès. 3 de gener de 1923. AHMMV

⁴⁷ Acta del Ple de l'Ajuntament de Mollet del Vallès. 5 d'octubre de 1923. AHMMV

⁴⁸ F., J. (2 d'abril de 1922) Mollet Català. *Gent d'Ara*.

⁴⁹ VENTURA (2016). Op. Cit.

raller o pels propietaris dels edificis a Mollet del Vallès. Cal començar per la porta de la Farmàcia Amadó, a la plaça de Prat de la Riba, perquè potser és l'element més singular. L'actual façana va ser reformada per encàrrec de Ricard Canal i Puigdomènech, que era el propietari, pels voltants de l'any 1930. L'establiment va passar a mans de la família Amadó l'any 1944.⁵⁰ La grandiositat de la portalada, que s'obre amb un arc apuntat, estava demanant una solució que la destaqués com a element arquitectònic, limitant la porta sense treure-li ni gota de la personalitat. Els elements de ferro re-

dueixen el portal a una dimensió més pràctica i deixen la resta com a vitrall que dóna llum a l'interior, seguint la línia de la pedra, com una sanefa de quatre bandes amb idèntica curvatura, ornades interiorment amb peces lobulades de contorn que combina cercles amb el·lipses. A distàncies iguals hi ha cercles de disseny més dens que ressalten en el conjunt, i que donen a la zona externa de la porta un aspecte de vistós fistó. No tenim constàn-

80

Figura 9. Porta de la Farmàcia Amadó a la plaça de Prat de la Riba. Font: Mainés Esteve

Figura 10. Porta de can Mayol a la plaça de l'Església de Mollet. Font: Mainés Esteve

⁵⁰ SOLÉ TURA, JOAN (1986) Ricard Canal Puigdomènech. A: Cent històries, cent vides. Pàg. 20-21. Argentona: L'Aixernador.

Figura 11. Detall de la porta de can Foz a la Rambla Fiveller. Font: Mainés Esteve

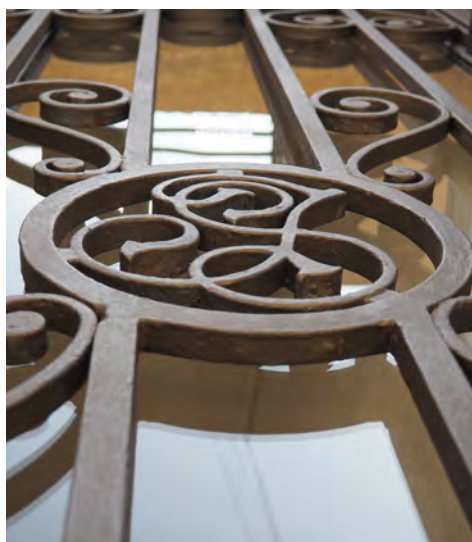

Figura 12. Detall de la porta de ca la Ignasieta al carrer de Pau Claris. Font: Mainés Esteve

cia de qui va dissenyar aquesta porta, però la va forjar Joan Fortuny i Santamaria. I el mateix hem de dir de la làmpada que hi ha a l'interior.

També és obra seva la porta de l'antiga Casa de la Vila, a la mateixa plaça, amb dos escuts de Mollet. Quan va fer la porta de cal Mayol a la plaça de l'Església, va arrodonir la part superior per donar espectacularitat al dibuix, que recorda una cistella de flors. La porta de cal Foz, a la rambla Fiveller, ja s'havia d'adaptar a un arc, i això va permetre formar un ventall que sembla la cua d'un gall d'indi. La porta de ca la Ignasieta, al carrer Pau Claris, destaca pel cercle amb les inicials del propietari. La porta de cal Fortuny, a l'avinguda de Calderó, barreja línies rectes amb les corbes i recupera elements d'un cert classicisme. A més, Joan Fortuny va forjar balconades com la de cal Boix al carrer Berenguer III, entre d'altres.

5.5. Peces de mobiliari interior

El serraller treballava segons el disseny dels arquitectes, però també di-

buixava ell mateix portes i balcons. Ja hem dit que es conserven uns quants dibuixos fets de la seva mà. És molt difícil saber en quin cas es trobava quan forjava portes, reixes i balcons per a edificis particulars. En canvi, està clar que ell mateix va dissenyar les peces de mobiliari interior que conserva la família.

Cal destacar el marc redó de la fotografia de la primera filla morta, que pot ser considerat netament modernista. Tot ell és d'inspiració vegetal i el forjador va tractar el ferro com si estigués modelant fang, creant petites i delicades fulles que unia a una branca arbustiva que envolta el retrat. La resta dels marcs són més grans i l'estil evoluciona a mesura que avança el segle.

Les formes vegetals es repeteixen a la làmpada de sostre de tres braços, el moble de rebedor o les banquetes, fetes amb varetes que es creuen com les tiges d'una planta enfiladissa fins a crear una mena de filigrana.

82

Figura 13. Làmpada de menjador, 1930. Font: Mainés Esteve

Figura 14. Marc per al retrat de la seva filla Assumpció, 1932. Font: família Esteve i Vizcarra

Figura 15. Marc per al retrat d'una primera filla morta molt petita, 1924. Font: Mainés Esteve

Figura 16. Banqueta per a rebedor. Font: Mainés Esteve

6. Conclusions

Mollet va encarar el canvi de segle, del XIX al XX, arrossegada per l'evolució de l'entorn. La indústria, que va empènyer el poble cap a una nova economia, també havia de canviar l'estructura social, en atraure a mestres de diferents oficis, com la serralleria. Aquests artesans, sovint a mig camí de poder ser considerats tècnics, i a voltes ja sent-ho del tot, gràcies a la formació rebuda, servien a aquestes indústries i als sectors soci-

als que escalaven posicions econòmiques amb la nova situació.

Un professional com Joan Fortuny i Santamaria no hagués pogut sorgir a Mollet del Vallès sense el fort impuls que el Modernisme i els seus arquitectes estaven donant a la forja a la ciutat de Barcelona, on el ferro ha sigut descrit com "un protagonista silenciós del Modernisme".⁵¹ Tampoc sense l'Escola Industrial, ni sense la determinació de Prat de la Riba de

desenvolupar el país des de les institucions educatives. En aquest sentit, Fortuny és producte del seu temps.

Per altra banda, la presència de Domènec Sugrañes a Mollet, com a arquitecte municipal, va tenir una influència en l'aplicació de la forja de qualitat a la millora estètica de l'arquitectura local, que se suma a la importància del treball que se li reconeix en el planejament urbà de la població.

La feina dels artesans a Mollet del Vallès ha sigut poc tractada, i el paral·lisme de l'evolució d'aquest sector amb la de l'economia local, poc inves-

tigat. Caldria eixamplar l'estudi a altres sectors i determinar les circumstàncies de la permanència o la desaparició de cada ofici en relació als canvis socials.

En el cas de la forja, s'hauria de localitzar altres tallers de serralleria que poguessin estar treballant a la població, especialment en les darreries del segle XIX i la primera meitat del segle XX, per completar la visió del que va ser la forja a Mollet del Vallès i valorar adequadament aquest tipus d'element, sovint citat només de passada quan es parla dels edificis.

Bibliografia

AMENÓS, LLUISA. (2011). Les arts del ferro al servei de l'arquitectura modernista. *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, 25: 121-148.

ARIMON, GLORIA. et al. (2014) Itinerari d'art pels carrers del centre de Mollet del Vallès. *Notes*, 29: 173-192.

BASSEGODA, JOAN (1985). *Gaudí. Biblioteca Salvat de grandes biografías*, 60. Barcelona: Salvat.

BONET ARMENGOL, JORDI (2000). El Templo de la Sagrada Familia Nuevas aportaciones al estudio de Gaudí. *Loggia, Arquitectura & Restauración*, 9: 22-29.

CASTEJÓN, S. (24 de setembre de 1982). La font de la plaça de la Vila. *Plaça Gran*. P. 15.

CASTEJÓN, S. (26 de novembre de 1982). Mig milió per a reconstruir la font modernista. *Plaça Gran*. P. 6.

CORBALÁN, J. & LARDÍN, A. (2000). *Josep Fortuny i Torrents. Una biografia política*. Col·lecció Vicenç Plantada, 5. Centre d'Estudis Molletans. Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona.

CORRESPONSAL (21 d'octubre de 1922). *Vallesanes, Mollet*. *Gent d'Ara*. P. 2. Granollers.

CORRESPONSAL (4 de gener de 1914). *Mollet*. *El Demócrata*. P. 3.

FONTBONA, FRANCESC (1988) El Modernisme i el Noucentisme. A *El llibre d'or de l'art català*. Barcelona: Edicions B. pàg. 153.

F., J. (2 d'abril de 1922) *Mollet Català*. *Gent d'Ara*, pàg. 2.

GALTÉS, MAR (12 de febrer de 2017). Un país al mirall del bany. *La Vanguardia*, pàg. 87.

GARCIA, I. (1989). Cronologia d'alcaldes de Mollet del Vallès (1821-1987). *Notes*, 3: 43-49.

GARCIA GALERA, YAIZA (2017) *Forja en el siglo XXI*. Treball Final de Grau. Universitat Politècnica de Catalunya.

GONZÁLEZ RECHE, DOLORS. (2016). Dibuix original de la font modernista de Domènec Sugrañes a Mollet del Vallès. *Notes*, 31: 223-224. Centre d'Estudis Molletans.

GRAUS, RAMON. (Febrer de 2014). Els arquitectes professors, dins i fora de l'Escola d'Arquitectura. *Plecs d'Història Local*, 152. Suplement gratuït de la revista *L'Avenç*, 398: 5-7.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (IEC) (2007). *Diccionari de la Llengua Catalana*. Barcelona: Edicions 62.

MARTÍNEZ FIOU, DAVID (2009). *La Setmana Tràgica*. Pòrtic Edicions.

PÉREZ GÓMEZ, XAVIER (2008). *Santfostencs a la guerra d'Àfrica (1919-1926)*. *Campsentelles*, 11: 9-23.

⁵¹ GARCIA GALERA, YAIZA (2017) *Forja en el siglo XXI*. Treball Final de Grau. Universitat Politècnica de Catalunya.

- PLANTADA FONOLLEDA, VICENÇ (12 d'agost de 1882). Crònica sobre la construcció del pont sobre el torrent Caganell i anunci de la futura edificació d'un nou ajuntament, on també s'allotjaran les escoles i altres dependències. *La Renaixensa*.
- PUIG PUIGSERVER, RAMON (2001) *A cavall de la utopia. Esteve Fiblà, Alcanar 1905-1939*. Alcanar: Cossetània Edicions.
- SECURUM FUSTER, R.M. & VALIENTE BERMEO, M.A. (2016). L'aigua en el record i l'imaginari col·lectiu a Mollet del Vallès. *Notes*, 31: 187-202. Centre d'Estudis Molletans.
- SOLÉ TURA, JOAN (1986) Ricard Canal Puigdomènech. A: *Cent històries, cent vides*. Pàg. 20-21. Argentona: L'Aixernador.
- VENTURA MAYNOU, JOAN (2016). Els ponts antics de Mollet del Vallès. *Notes*: 173-186. Centre d'Estudis Molletans.
- REDACCIÓ (2015). El pont que no va creuar cap riu. *El Punt Avui*. <http://www.elpuntavui.cat/societat/article/5-societat/904509-el-pont-que-no-va-creuar-cap-riu.html> (Accés 25 de juny de 2020).

Fonts documentals

- Actes del Ple municipal de l'Ajuntament de Mollet del Vallès.
- Padró d'Activitats Econòmiques de Mollet del Vallès.
- Fons Martí Pou. Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès.
- Inventari del Patrimoni Arquitectònic. Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya.
- Arxiu de la Parròquia de Sant Vicenç de Mollet del Vallès.
- Arxiu fotogràfic de l'AHMMV.
- Documentació i fotografies de la família Fortuny-Llargués.

Fonts orals

- Mercè Fortuny Llargués
Anna Maria Vizcarra Fortuny
Jaume Boix Pujol

El pas de les Fletxes Blaves per Mollet del Vallès, en el context de l'avanç de les tropes voluntàries italianes sobre Catalunya (gener-febrer de 1939)

M. Àngels Suárez González*

Resum: En aquest article fem una descripció del que va ser l'avanç de les tropes italianes del Cos de Tropes Voluntàries (CTV - *Corpo di Truppe Volontarie*), i especialment de les Fletxes Blaves (*Frecce Azzurre*), sobre el territori de Catalunya, tot basant-nos en uns mapes de la Secció topocartogràfica (*Sezione topocartografica*) del CTV durant la Guerra Civil. En ells es marca el camí que va seguir la Divisió de les Fletxes Blaves entre el 20 de gener i l'1 de febrer de 1939, en un recorregut que va començar a la comarca de l'Anoia i va acabar al Maresme. Nosaltres ens centrarem d'una manera especial en les poblaci-

ons del Vallès Oriental, contant el dia a dia del que va ser l'atac de l'Exèrcit del Nord (*Ejército del Norte*) i en especial de les tropes italianes. Tot el relat està enquadrat en l'ofensiva de les tropes franquistes a Catalunya.

Paraules clau: Campanya militar, Catalunya, comunicat de guerra, Cos de Tropes Voluntàries, Divisió Littorio, Fletxes Blaves, Fletxes Negres (*Frecce Nere*), Fletxes Verdes (*Frecce Verdi*), Guerra Civil, Granollers, legionari, Mollet del Vallès, ofensiva, Secció topocartogràfica del CTV, tropes voluntàries italianes, Vallès

85

The presence of the Blue Arrows in Mollet del Vallès, in the context of the advance of the Italian volunteer troops in Catalonia (January-February 1939)

Abstract: In this article, we describe the advance of the Italian Corps of Voluntary Troops (CTV - *Corpo di Truppe Volontarie*), and in particular, the Blue Arrows (*Frecce Azzurre*) in Catalonia, based on the maps used by the CTV's Topocartographic Unit (*Sezione topo-*

cartografica) during the Spanish Civil War. The maps outline the path followed by the Blue Arrows Division between the 20th of January and the 1st of February 1939; a route that began in inland Anoia and ended in the coastal Maresme region. We'll focus specifically on the towns in the Vallès Oriental area, describing what it was like to live through the offensive from the Army of the North and specifically, the Italian troops. The piece forms part of

* Historiadora, msuarez3@xtec.cat

Article rebut el 25 de maig de 2020; acceptat el 6 d'agost de 2020.

a broader account of the offensive of Franco's troops in Catalonia.

Keywords: Military campaign, Catalonia, war communiqué, Corps of Voluntary

Troops, Littorio Division, Blue Arrows, Black Arrows (*Frecce Nere*), Green Arrows (*Frecce Verdi*), Spanish Civil War, Granollers, legionnaire, Mollet del Vallès, offensive, CTV cartographic unit, Italian voluntary troops, Vallès

Introducció

Fa uns mesos vam descobrir a l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC) uns mapes de l'avanç de la Divisió Legionària Fletxes Blaves sobre Catalunya i el seu pas per Mollet. A partir d'ells hem realitzat un treball de documentació i contextualització per tal de poder reproduir aquests mapes amb la informació que il·lustra com es va produir l'ocupació de part del territori català. En concret els nostres mapes parteixen de la data del dia 20 de gener de 1939 i abasten fins a l'1 de febrer de 1939. En aquest període de temps les Fletxes Blaves van fer un recorregut que comença a Santa Maria de Miralles (Anoia) i acaba a Malgrat de Mar (Maresme) tot passant per Mollet. Es tracta d'una crònica parcial de la conquesta de Catalunya perquè només recull les operacions que efectuen el CTV i l'Exèrcit del Nord.

Donat que les Fletxes Blaves formaven part de l'exèrcit que va enviar Mussolini a lluitar a favor de l'exèrcit sollevant, el CTV, ens ha semblat indispensable començar per explicar què era aquest cos militar, quina era la seva composició, l'armament que feia servir i quina va ser la seva actuació a Catalunya. Hem situat els mapes en el seu context històric, l'ofensiva de Catalunya. A més expliquem la composició dels dos exèrcits que s'enfronten:

el del Nord, on està enquadrat el CTV, i l'Exèrcit Republicà.

Per fer el seguiment dels desplaçaments marcats en el mapa hem seguit la crònica diària dels moviments del CTV i dels exèrcits als quals aquest cos donava suport o bé contra els que es va enfrontar, de les poblacions per on va passant i de les posicions que va anar ocupant. En aquest apartat hem pogut comptar amb la documentació de les Instruccions i Ordres que el Cuartel General del Generalísimo¹ fa arribar a la seu de comandament² del general Dávila, que era el comandant de l'Exèrcit del Nord, a més dels informes que, per la seva banda, envia aquest al Cuartel i dels diaris d'operacions del cos d'exèrcit o de les divisions, recollida en els treballs de López Rovira i d'altres autors com Martínez Reverte, Lonjevo, Martínez Bande o Pernau. També hem recollit els comunicats de guerra diaris, tant del bàndol feixista com del republicà, perquè ens donen a conèixer clarament com els franquistes van anar guanyant terreny, fent conquestes, mentre que els republicans només podien intentar frenar-los. Comprovarem el creixent optimisme dels feixistes conforme avancen pel territori i la brevetat dels informes dels republicans, que es van replegant cap a la frontera. Per últim hem reproduït alguns dels mapes amb els comentaris que en permeten la interpretació.

¹ Conegut amb el nom en clau de Terminus.

² Que rebia el nom en clau d'Escala.

Quant a la procedència dels mapes, van ser realitzats per la Secció topocartogràfica del CTV i ara poden ser consultats a través de la cartoteca digital de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC). El fons procedeix de la col·lecció particular del Sr. Josep Monés, dins del Fons de la Guerra Civil (1936-1939).

La Secció topocartogràfica del Cos de Tropes Voluntàries

Aquesta secció italiana va néixer degut a la manca de cartografia del bàndol franquista. A finals de 1936 les forces del general Franco encara no disposaven ni de mapes ni d'un servei cartogràfic que pogués produir-los. Va ser a partir de la derrota del CTV a Guadalajara, quan l'Alt Comandament italià, veient que la guerra contra la República no seria un passeig militar, va decidir reforçar l'expedició italiana amb una Secció topocartogràfica, enviada des de l'Institut Geogràfic Militar (*Istituto Geografico Militare*) de Florència al mes de maig de 1937. Aquesta unitat va desembarcar a Espanya i es va instal·lar a Vitòria, i va romandre allí fins al final de la Guerra. L'enviament des d'Itàlia d'una unitat de cartògrafs militars experimentats, amb un complet equip preparat per a la reproducció de mapes, constitueix una evidència més del crucial suport prestat per Mussolini a la victòria del general Franco. La Secció topocartogràfica va imprimir més de mig milió de mapes a diferents escales, que van ser distribuïts tant al Cos de Tropes Voluntàries com a altres unitats de les forces franquistes.³

El Cos de Tropes Voluntàries

El Cos de Tropes Voluntàries era el nom assignat al cos expedicionari italià format en gran part per tropes mixtes voluntàries i professionals voluntaris, enviats en suport a Francisco Franco i de les forces nacionalistes espanyoles durant la Guerra Civil. La demanda d'ajut als italians va començar ja el mateix dia 19 de juliol, quan Franco sol·licita de manera urgent ajut militar per poder transportar les tropes d'Àfrica en avió a través de l'estret de Gibraltar.

A finals d'agost de 1936 es constituí a Càceres l'anomenada Missió Militar Italiana (MMIS), que es convertiria en el Cos de Tropes Voluntàries, sota el comandament del general Mario Roatta. A partir d'aquell moment el govern de la Itàlia feixista començaria a incrementar força l'ajuda de material bèl·lic (canons, morters, tancs i avions bombarders) al bàndol franquista.

No seria, però, fins al 10 de desembre que s'acorda definitivament remetre tropes a Espanya, després del fracàs de l'ofensiva sobre Madrid llançada pels militars rebels. El 23 de desembre de 1936 van desembarcar al port de Cadis, del transatlàntic Lombardia, 3.000 mil soldats italians que van passar a ser comandats pel general Roatta. Les dues setmanes anteriors s'havia reclutat una divisió que romania acantonada en camps d'instrucció de la província de Nàpols.⁴ Al gener de 1937 el contingent italià havia assolit la xifra de 44.000 homes, entre soldats regulars i voluntaris dels Camises Negres.⁵

³ MURO, NADAL, URTEAGA (2002).

⁴ MOLINA (2016)

⁵ Els Camises Negres (també anomenades Milícia Voluntària per a la Seguretat Nacional) van ser un cos paramilitar de la Itàlia feixista i, posteriorment, una organització militar.

El 17 de febrer de 1937 el cos de Missió de l'exèrcit italià va ser rebatejat amb el nom de Cos de Tropes Voluntàries. Es va organitzar en quatre divisions de les quals tres eren de Camises Negres o Milícia Voluntària per a la Seguretat Nacional (MVSN). Es tractava d'uns 20.000 soldats enquadrats en tres divisions: la 1a Divisió de Camises Negres Déu ho vol (*Dio lo Vuole*), la 2a Divisió de Camises Negres Flames Negres (*Fiamme Nere*)⁶ i la 3a Divisió de Camises Negres Plores Negres (*Penne Nere*). A més el CTV comptava amb una quarta divisió denominada Littorio, formada per personal voluntari del Regi Exèrcit (*Regio Esercito*), comandada pel general Annibale Bergonzoli. Aquesta darrera divisió va ser constituïda a la nova ciutat de Littoria⁷ per militars professionals del Regi Exèrcit i d'altres no pertanyents a la milícia, que es van apuntar voluntàriament. L'ensenya de la Divisió va ser el feix (*fusces*)⁸ romà de 21 vares i el seu lema: "Creure, obeir, combatre" (*credere, obbedire, combattere*).

Quant a la procedència dels voluntaris italians, l'historiador Rodrigo ens conta: "La Milizia aportaria unos 30.000 hombres, por 20.000 del Ejército. La mayoría de los voluntarios procedían del sur de Italia y de las islas, territorios eminentemente agrícolas y con una renta per cápita muy

inferior a la de las regiones del Norte peninsular. Muchos eran muy mayores o demasiado jóvenes, y dos terceras partes tenían mujer e hijos, que podrían haberse visto empujados al enrolamiento, al ser personas en paro y con malas expectativas económicas y vitales. El salario era de tres mil liras por enrolamiento, más veinte al día (aumentada en cinco liras diarias para quien llevaba, en 1938, más de dieciocho meses de servicio), más el suplemento franquista de 5,4 pesetas al día, reducidas de hecho a dos, eran el pago diario por matar y morir por Italia, España y el Duce".⁹

Quant al nombre de combatents italians a les files del CTV sabem que "el 18 de febrero de 1937 el número de soldados italianos en España ascendía a 48.564 hombres. En cuanto a la tropa, 17.510 pertenecían al *Regio Esercito* y 25.612 eran camisas negras. Solo el 43% de las tropas enviadas a España pertenecían al *Regio Esercito*. El resto, los «voluntarios», las camisas negras, no formaban un grupo homogéneo".¹⁰ "Las fuerzas italianas en España en su punto máximo sumaban entre los 40.000 y los 50.000 hombres, y quizás en conjunto pasaron por España un total de 75.000 italianos".¹¹

Durant els aproximadament vint-i-vuit mesos que el CTV va romandre

⁶ Adscrit a aquesta Divisió figurava el *Gruppo XXIII Marzo*.

⁷ Littoria va ser una nova ciutat encarregada per Benito Mussolini, a uns setanta quilòmetres al sud de Roma, sobre unes maresmes que Il Duce havia visitat l'any 1932. El primer arquitecte va ser qui va planificar la ciutat en forma de teranyina, convergent cap al centre, i va dissenyar els primers edificis racionalistes d'ús públic situats al centre. Anys després, al 1946, un cop enderrocat el feixisme a Itàlia, la van rebatejar com a Latina.

⁸ El *fusces* era, a l'antiga Roma, un conjunt de barres en forma de paquet cilíndric lligat amb cintes de cuir vermell que contenien una destal que emergia per la part de dalt. Les barres simbolitzaven la força i la destal, la justícia. Fou adoptat com a símbol pel moviment polític italià conegut per feixisme.

⁹ RODRIGO (2016)

¹⁰ MOLINA (2016)

¹¹ THOMAS (1976)

a Espanya va tenir diverses estructures. Al desembre de 1936 els militars revoltats i les autoritats de la Missió Militar Italiana a Espanya van acordar la formació de dues brigades mixtes italo-espanyoles. La primera brigada, amb el nom de Brigada Mixta Legionària Fletxes Blaves, va ser constituïda a Sevilla l'1 de febrer de 1937, integrada per personal italià i espanyol: els oficials i els tècnics eren italians en la seva major part, l'armament i la resta del material eren els excedents no utilitzats pel CTV, mentre que la major part dels suboficials i de la tropa eren espanyols. Després de la seva formació va ser enviada a Vilafranca de los Barros (Badajoz) per tal de completar-ne la instrucció i incorporar nous reclutes; gairebé tots ells eren extremenys. La segona brigada s'havia creat l'11 de gener de 1937 a Badajoz amb el nom de Brigada Mixta Fletxes Negres amb la mateixa estructura i composició que tindrien les Fletxes Blaves.¹²

“La 1a Brigada Mixta “Flechas Azules”, que se denominó como la 1a a pesar de que se creó un mes después de la Brigada Mixta “Flechas Negras”, que llevaba el nº 2, se formó con dos regimientos de tres batallones cada uno y cuatro compañías cada batallón, con unos efectivos de 5.000 hombres de los cuales un 95% de los soldados eran españoles y un 5% italianos encontrándose oficiales y suboficiales a partes iguales. La excepción la constituían los batallones de Artillería y Asalto, cuyos componentes eran en su totalidad, al menos en principio, italianos. Al frente de la brigada mixta se colocó el coronel Mario Guassardo (...). La Brigada se

formó mayoritariamente con reclutas extremeños, buena parte de ellos eran voluntarios que procedían de las filas de la Falange, aunque también se podrían encontrar guardias civiles, soldados de reemplazo y algunos individuos que bien se alistaron para intentar disimular su pasado republicano o por motivos que desconocemos”.¹³

El CTV al complet o bé alguna de les seves divisions va participar directament en diferents fronts de guerra: el seu primer combat va ser a la batalla de Málaga (febrer de 1937). Durant aquesta batalla els italians van posar en pràctica la seva tàctica de guerra llampec (*guerra celere*), que depenia de la utilització de columnes motoritzades que avançaven a tota velocitat i tenien com

Figura 1. Uniforme militar de les Fletxes Blaves i Verdes 1937-38. Font: Alfons Canovas

¹² ALCOFAR (1979)

¹³ Grupo de Arqueología de la Guerra Civil Española, 2016

a punta de llança autometralladores i motometralladores. Poc després van prendre part en la batalla de Guadalajara (març de 1937), on els italians van patir greus pèrdues que els van obligar a reorganitzar les seves forces. Curiosament en aquest lloc els Camises Negres italians es van haver d'enfrontar als seus compatriotes antifeixistes del Batalló Garibaldi de la XII Brigada Internacional. Després vindrien el front del Nord (Biscaia i Santander de març-setembre de 1937), la campanya d'Aragó (març-abril de 1938), la Batalla de l'Ebre (juliol-novembre de 1938) i l'ofensiva de Catalunya. Les darreres operacions franquistes portarien el CTV en només tres dies des de Toledo fins al litoral, on la Divisió Littorio va ocupar el port d'Alacant el 30 de març.¹⁴

90

La derrota de Guadalajara va arruïnar el prestigi del CTV, que va rebre tant burles dels republicans com dels franquistes, com ho demostren les cançons i acudits de befa sobre aquest cos italià (les sigles CTV es convertien en “¿Cuándo Te Vas?”).

“Tras el fracaso de la ofensiva de Guadalajara, los italianos fueron retirados del frente y concentrados en la zona de Valladolid-Palencia para su reorganización. El 1 de abril llegó a España el que sería designado nuevo comandante del CTV, el general Ettore Bastico, con el segundo jefe, general Mario Berti, y el jefe de Estado Mayor, coronel Gastone Gambarà, tres nombres asociados indisolublemente con la unidad hasta el final del conflicto. Las impresiones de Bastico fueron que el CTV necesitaba una profunda reorga-

nización. Fueron devueltos de forma inmediata a Italia 3.719 legionarios (171 oficiales) por sus lamentables condiciones físicas o morales. Se repatrió también a los heridos, enfermos y mutilados. La depuración demostró la inflexibilidad con la que se procedió por parte del nuevo mando”.¹⁵

“Se creó un campo militar cerca del Puerto de Santa María, donde fueron internados unos diez mil hombres que aparecían como dudosos y, de ellos, tres mil fueron definitivamente separados del CTV. Sólo de la 1a división fueron dos mil los desechados e inmediatamente repatriados. Unas semanas antes había salido de Cádiz el barco hospital Aquilea con todos los enfermos y heridos. Otros tres mil hombres fueron destinados a servicios de retaguardia”.¹⁶

El 2 d'octubre de 1938 Mussolini, d'acord amb el general Franco, va donar l'ordre de repatriació dels voluntaris legionaris Camises Negres que portaven més de divuit mesos consecutius de servei a Espanya; d'aquesta manera, molts oficials i uns 10.000 legionaris van arribar a ser alliberats per tornar a la seva terra natal.¹⁷ “El 15 de octubre de 1938 después de ser despedidos con homenajes embarcaron en Cádiz 10.000 italianos. El 20 de octubre llegaron a Nápoles, donde desfilaron por las calles, y les pasaron revista el rey y el príncipe heredero. Esta retirada parcial hizo que resultara necesario volver a reorganizar una vez más el CTV”.¹⁸

Després d'aquesta repatriació, el 24 d'octubre de 1938 tindria lloc una darrera reorganització en la qual

¹⁴ CERVERA (2017)

¹⁵ MOLINA (2016)

¹⁶ ALCOFAR (1972)

¹⁷ REGIO ESERCITO ITALIANO

¹⁸ COVERDALE (1979)

es va posar el CTV sota el comandament del general Gastone Gambara; només restaria una divisió formada exclusivament per voluntaris italians, la Divisió Littorio (general Bitossi) amb uns 12.000 homes, mentre que la plantilla de les Fletxes augmentava amb la contribució d'altres voluntaris arribats d'Itàlia i amb tropa espanyola. Les brigades mixtes Fletxes Negres i Fletxes Blaves es van transformar en divisions. Així es creen tres noves divisions: la Divisió Legionària Fletxes Negres (general Babini), la Divisió Legionària Fletxes Blaves (general La Ferla) i la Divisió Legionària Fletxes Verdes¹⁹ (general Battisti), que combatrien fins al final de la guerra.

Tant les brigades mixtes com més tard les divisions legionàries estaven formades per dos regiments d'infanteria, cadascun d'ells integrat, per la seva banda, per tres batallons en els quals hi havia al seu torn quatre companyies, un batalló de metradores i morters, un batalló d'assalt, tres grups d'artilleria i un batalló d'enginyers a més d'unitats d'intendència, transmissions i sanitat. Les divisions mixtes estaven formades per tropes espanyoles, quadres italians en els graus superiors i quadres mixtos en els graus subalterns. A més, el CTV disposava d'un grup de carros de combat amb 100 tanquetes i uns 1.000 homes, 600 peces d'artilleria amb 7.000 oficials i classes, 2.000 enginyers i aproximadament 8.000 homes en unitats de serveis.²⁰

Des d'un bon començament els oficials del CTV van intentar imposar

a l'exèrcit del general Franco, sense èxit, la concepció de guerra ràpida o llampec, basada en el ràpid avanç de les columnes motoritzades, amb les tanquetes Fiat Ansaldo que es movien a gran velocitat mentre que darrere d'elles anava la infanteria i cavalleria, que anaven sotmetent els focus de resistència aïllats.²¹ De fet a Roma estaven convençuts que la victòria a Catalunya es devia, en gran mesura, a la velocitat d'actuació del CTV, la qual cosa, encara que una mica exagerada, tenia la seva part de veritat.²²

L'armament del CTV

Cal parlar de l'armament que els italians van fer servir durant la campanya de Catalunya per comprendre l'avantatge que va suposar el fet de poder disposar d'una potent artilleria ben dirigida. Els artillers que estaven al càrrec dels canons eren tots soldats experimentats: "La artilleria italiana estava bien dirigida por oficiales expertos, que habían combatido en la primera guerra mundial, encabezados por el general Ettore Manca".²³

Les armes italianes eren bones, però no modernes. Utilitzaven el fusell italià model 1891, similar al màuser espanyol, un fusell metrallador Breda de 6,5 mm i la metralladora Fiat del mateix calibre, un morter d'infanteria de 45 mm i posteriorment un altre de 81 mm a més de peces antitanc i antiaèries de 20, 37, 45 i 75 mm.²⁴

L'artilleria de campanya comptava amb peces de 65/17 mm d'acom-

¹⁹ La creació de les Fletxes Verdes, el 25 d'octubre de 1938, es deu al fet que la Brigada Mixta Fletxes Blaves es va subdividir en dues unitats: la Divisió Fletxes Verdes i la Divisió Fletxes Blaves.

²⁰ COVERDALE (1979)

²¹ MASTRORILLI (2014)

²² MOLINA (2016)

²³ THOMAS (1976)

²⁴ ALCOFAR (1972)

panyament (la designació 65/17 vol dir que el diàmetre intern del canó és de 65 mm i que la canya o longitud del canó és de 17 calibres en relació amb la longitud del projectil usat en ell, en aquest cas seria de 1.105 mm), 75/27 model 1906, 75/27 model bimàstil, 105/28 i 149/35, obusos de 100/17, 105/11, 149/12 i 305/17 i morters de 260/9.

L'artilleria antiaèria va utilitzar canons CK (Comissione Krupp) de 75/27 i Ansaldo de 75/46, que van completar, ja avançada la Guerra, amb les petites peces de 12, 13 i 20 mm (les bateries de 20 mm van ser 7, les de 75 CK quatre i d'75/46 n'hi havia només una).

A tall d'exemple de la quantitat de gent que arrossegava l'artilleria podem dir que només el Grup X d'Artilleria de les Fletxes Blaves constava de 3 bateries de 4 peces i s'organitzava amb 18 oficials, 24 suboficials, 314 soldats, 288 rifles i carrabines, 7 metralladores, 12 canons 75/27, 3 automòbils, 27 camions pesants, 6 camions lleugers, 12 tractors, 10 motocicletes, 2 equips sense fil RF, 6 centrals telefòniques i 7 aparells telefònics.²⁵

En carros de combat lleugers destacava el Fiat Ansaldo L-3/35 amb sistema de rodatge d'eruga, armat amb 2 metralladores Breda 35 de 8 mm, que permetia el ràpid avanç de les columnes motoritzades en la guerra llampec.

En aquest apartat descriuim les peces d'artilleria que surten representades als mapes del CTV que reprodueixim:

- El canó d'acompanyament de 65/17 model 1913. Conegut pel sobrenom de "tigre" per la violència del seu retrocés, va ser el primer material de projecte i fabricació italianes. Eren

peces ja una mica antiquades i estava previst retirar-les del servei en l'exèrcit italià al 1940. Va ser molt eficaç i apreciat donada la seva mobilitat. En ésser peces de mida petita i poc pes, el seu transport era molt fàcil per terrenys escabrosos, es podia desmuntar en parts pel seu transport a l'om d'animals i també podia ser arrossegat per un camió lleuger. Van arribar a Espanya unes 220 peces al llarg de la Guerra Civil. Funcionaven com a canons anticarros amb munició perforant. A les formacions italianes es van distribuir a raó d'una bateria per regiment o grup de banderes.

- El canó de 75/27 model 1911. Va ser fabricat a Itàlia sota llicència de la casa Terni. Va ser una peça de tècnica molt moderna per a l'època per la disposició innovadora dels recuperadors i de la reculada. Es va idear per a transport animal, però als anys trenta es va motoritzar mitjançant carrets elàstics. A finals de l'any 1938 el CTV comptava amb 70 peces d'aquest model, distribuïdes als grups d'artilleria III, IV, VII, VIII, X i XI (el Grup X seria integrat a la Divisió de Fletxes Blaves) amb 3 bateries de 4 peces cadascuna. Al febrer de l'any 1937 van arribar dos nous grups, el III i el VIII.

- L'obús de campanya de 100/17 model 1914. Era una altra de les peces austro-hongareses de la casa Skoda arribades a Itàlia com a botí de guerra de la Primera Guerra Mundial. També estava adaptada per al transport automòbil amb carret elàstic. Amb aquestes peces es van formar 8 grups d'artilleria i, a més, les terceres bateries dels grups del CTV, que es van completar totes a 4 peces. En acabar la Guerra hi havia 52 bateries en unitats espanyoles, amb un total de 208 peces.

²⁵ MEHTIDIS, Alexis

Figura 2. Tanquetes Fiat Ansaldo a la carretera de Guadalajara. Març de 1937. Font: CDMH Ministerio de Cultura.

93

Figura 3. Canó de 105/28 construït per la casa italiana Ansaldo sota llicència de Schneider (Sigüenza, Guadalajara. Octubre de 1936). Font: Guido Giovinnazzi - CDMH Ministerio de Cultura

- El canó de 105/28 mod. 1913. A l'exèrcit Italià formava part de l'artilleria del Cos d'Exèrcit. Havia estat construït per la casa italiana Ansaldo sota llicència d'Schneider. Amb el CTV van arribar a Cadis 24 peces de 105/28 i es van formar 4 grups de 2 bateries de 3 peces cadascuna. Al novembre del 38 les peces de 105/28 es van reintegrar al Reagrupament d'Artilleria (*Reagrupamento di Artiglieria*) del CTV, sota el comandament del coronel Nicolini. En total arribarien a Espanya un mínim de 38 peces d'aquest model.

- L'obús de 149/12 model 14. Incorporat a l'exèrcit Italià com a botí de guerra després de la Primera Guerra Mundial. El defecte principal d'aquestes peces és que eren molt curtes d'abast, i havien de ser situades en posicions avançades. Al principi es van reorganitzar en 4 grups de 2 bateries de 3 peces cadascuna. Segons van anar arribant més peces es va anar adaptant la reorganització dels grups del CTV en només 2 grups de 12 peces.

- El canó antiaeri 75/27 CK. Amb aquesta peça s'havia constituït la primera bateria antiaèria de l'exèrcit Italià al gener de 1915. Els canons Krupp de 75/27 model 1906 van ser transformats per la comissió de l'exèrcit anomenada Comissió Krupp per a la funció antiaèria (d'aquí el nom CK). Les primeres peces es van modificar a l'arsenal de Nàpols i van ser muntades sobre camions. Cada peça comptava amb 9 servents, 1 cap, 1 conductor, 1 mecànic i 6 soldats. A Espanya els italians van portar 5 bateries d'aquest model, amb 4 peces cadascuna, que feien un total de 20 canons antiaeris. Podem assegurar que al 1936 aquesta peça era ja antiquada

i oferia pobres prestacions, amb uns elements de punteria rudimentaris i un abast vertical francament escàs. En canvi anava muntada sobre un camió, el que li procurava una mobilitat extraordinària.

- El canó antiaeri de 75/46 OTO model 1934. Aquesta peça havia estat construïda per l'Ansaldo-Oto-Galileo l'any 1934. Era la peça antiaèria més moderna amb què comptava en aquells dies l'exèrcit Italià. A Espanya van arribar 2 bateries de 4 peces que es van incorporar al CTV en el seu Reagrupament d'Artilleria.

Com veiem, gairebé tot aquest material pertanyia a models de la Gran Guerra. Alguns d'ells procedien del botí capturat als alemanys a Vittorio Veneto, el 1918, si bé, amb els mateixos calibres, hi havia algunes peces més modernes. De manera significativa gairebé tot el material subministrat, i de manera particular l'artilleria, va romandre a Espanya cedit al nou exèrcit espanyol.

Estructura del CTV que participa en l'ofensiva de Catalunya

Aquí reproduïm l'estructura que tindrà el CTV durant l'ocupació de Catalunya, on donem especial atenció a la composició de les Fletxes Blaves, perquè és la divisió protagonista dels mapes objecte del nostre estudi.²⁶ En aquells moments (finals de 1938) la xifra d'italians a Espanya a les files de l'exèrcit de Franco per la campanya de Catalunya era d'uns 28.000 homes.²⁷

Divisió de Fletxes Blaves:

Comandament: CO coronel Francesco La Ferla. Cap d'Estat Major: tinent coronel Ezio de Michelis. Cap d'Operacions: major Ettore Fucci.

²⁶ Per veure les diferents organitzacions del CTV es pot consultar Alexis MEHTIDIS.

²⁷ MOLINA (2016)

- Batalló d'Assalt Sierra Avila (*Battaglione d'Assalto*) anomenat també *Arditi*, batalló d'assalt format només per italians, amb 22 oficials, 93 suboficials, 444 soldats, 390 rifles i carabines, 6 morters de 45 mm, 29 metralladores lleugeres, 27 camions pesats, 6 camions lleugers, 10 motocicletes, 6 equips inalàmbrics RF2, 1 central telefònica de 10 línies i 10 aparells telefònics.
- 2 regiments de 3 batallons amb:
 - El 1r Regiment del tinent coronel Luigi Pozzuoli (després substituït per Paolo Fregosi), amb 87 oficials (43 italians i 44 espanyols), 119 suboficials (47 italians i 72 espanyols), 2.828 soldats (305 italians i 2.523 espanyols), 2.937 fusells, 27 morters de 45 mm, 87 metralladores lleugeres, 39 metralladores, 6 canons 65/17, 6 automòbils, 1 camió pesat, 36 camions lleugers, 4 camions especials (1 taller i 3 portadors d'aigua), 6 equips inalàmbrics RF1, 4 RA1 centrals telefòniques, 19 aparells telefònics, 5 cavalls i 165 mules.

A més:

- I Batalló 125
- II Batalló Serra Lazaro (1r Seniore Domenico Mittica)
- III Batalló
- Bateria acompanyant de 65/17 de sis peces similars (tinent Guido Pietro Matthey)
- 2n Regiment d'Infanteria (coronel Attilio Aichino) (la mateixa composició que el 1r regiment):
 - I Batalló 126 (*Console Gagnoni*)
 - II Batalló (Major Fernando Tanucci)
 - III Batalló (Major Sampo)
 - Una companyia d'armes d'infanteria 65/17
- Batalló de metralladores i morters.
- Bateria antitanc amb canons de 37/45 amb tracció mecànica.

- Bateria de 20/65 amb sis peces autotransportades.
- Regiment d'Artilleria (coronel Ettore Benvenuti) Grup XI de 65/17 amb 3 bateries de 4 peces autotransportades; X Grup de 75/27 de 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica, i Grup I d'obusos 100/17 amb 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica.
- Companyia d'enginyers
- Companyia de telecomunicacions
- Unitat de serveis

Divisió Littorio:

- 2 regiments de 3 batallons, amb bateria d'acompanyament 65/17 en 8 peces similars
- Batalló de morters
- Companyia antitanc amb canons 47/32 autopropulsats
- Bateria de 20/65 amb sis peces autopropulsades
- Regiment d'artilleria amb el Grup I de canons de 65/17 en 3 bateries de 4 peces similars; Grup II de canons de 75/27 model 11 en 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica, i Grup III d'obusos de 100/17 amb 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica

Divisió de Fletxes Verdes, com la Littorio, amb el Grup IV d'65/17, el Grup III de 75/27 i el Grup IX de 100/17 amb tracció mecànica.

Divisió de Fletxes Negres:

- 2 regiments de 3 batallons amb bateria acompanyant de 65/17 de 6 peces similars, 2 batallons autònoms i 1 batalló de metralladores i bateria antitanc amb canons des 37/45 amb tracció mecànica
- Bateria de 20/65 amb 6 peces autotransportades
- Regiment d'artilleria amb el Grup

III de canons de 65/17 de 3 bateries de 4 peces autotransportades; Grup II de canons 75/27 model 11 de 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica; Grup VIII d'obusos 100/17 de 3 bateries de 4 peces amb tracció mecànica

Artilleria del CTV (tots els efectius eren italians) Comandant: general D'Amico.

- Agrupació d'artilleria Santa Bàrbara: Grups I i III de canons de 105/28 de 3 bateries de 6 peces, i Grups II i IV d'obusos de 149/12 de 3 bateries de 6 peces, totes amb tracció mecànica
- Agrupació antiaèria 18 de juny: 5 bateries de camió 75CK, 1 bateria de 75/46 de 4 peces i 3 bateries de 20/65 en 6 peces

Agrupació de tancs (*reaggruppamento carristi*).

Comandant: coronel Olmi

- 2 batallons de tancs en 2 companyies i esquadró blindat
- Bateria muntada sobre camió 65/17
- Companyia antitanc de 47/32 autotransportada²⁸

Agrupació d'enginyers del CTV (tots ells legionaris italians), coronel Romolo Las-trucci

- 1 batalló d'artilleria
- 1 batalló de telègrafs
- Batalló radiotelegrafista
- Empresa fotoelectricista

Durant l'ocupació de Catalunya el CTV estaria enquadrat dins de l'Exèrcit del Nord i operaria seguint les ordres del seu comandant, el general Dávila.

L'ofensiva de Catalunya

El context en què situem els mapes és l'ofensiva contra Catalunya. Aquesta va durar només quaranta-nou dies, des del 23 de desembre de 1938, en què sona la primera canonada al front de Seròs, fins al 10 de febrer de 1939, quan les tropes franquistes ocupen la frontera hispano-francesa.

De fet l'ocupació de Catalunya havia començat a finals de març de 1938, amb la caiguda del front d'Aragó. El dia 3 d'abril les forces de Yagüe entren a Lleida i el front de guerra quedarà definit pels rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre. No serà fins al 26 de novembre de 1938 que Franco dona l'ordre d'atacar Catalunya i, dos dies després, el general Fidel Dávila es prepara reorganitzant l'Exèrcit del Nord. L'atac a Catalunya es produirà el Dia-D, el 23 de desembre.²⁹

Molt aviat, en els primers enfrontaments entre els exèrcits franquista i republicà, es va decidir quin seria el resultat d'aquesta confrontació. Martínez Bande ens ho resumeix: "La suerte de Cataluña se decidirá en los diez primeros días de lucha, y el 6 de enero podrá darse por conclusa la verdadera batalla. El resto será ya una incesante persecución".³⁰

E. Finazzer també ens posa de manifest com en pocs dies la balança es va decantar a favor de l'exèrcit franquista: "Las tropas italianas y nacionalistas se encontraron frente a lo mejor que aún podía desplegar la República en términos de hombres y materiales. A pesar de esto, la CTV logró en pocos días un avance fulminante en profundidad en el dispositivo enemigo, poniéndolo

²⁸ FINAZZER (2014)

²⁹ En principi l'atac estava previst per al dia 10 de desembre, però el mal temps va fer que s'anés ajornant successivament.

³⁰ MARTÍNEZ BANDE (1979)

completamente en crisis y alcanzando la costa cerca de Tarragona en apenas quince días de combate. Desde allí la ofensiva continuó hacia Barcelona, mientras que la resistencia de los republicanos iba disminuyendo en intensidad día a día. La capital catalana fue ocupada el 26 de enero y el Cuerpo continuó avanzando a lo largo de la costa cada vez con menos resistencia, haciendo miles de prisioneros, hasta el 8 de febrero”.³¹

El dia 22 de desembre més de mig milió d'homes es troben al front de Catalunya, des del Pirineu fins a la desembocadura de l'Ebre. Els exèrcits que s'enfronten són:

- L'Exèrcit Republicà o Grup d'Exèrcits de la Regió Oriental (GERO). El seu comandant en cap és el general Vicente Rojo. Dirigint l'operació hi ha el general Juan Hernández i el seu cap d'Estat Major és el coronel

Figura 4. Mapa de l'ofensiva de Catalunya amb els cossos de l'exèrcit que hi van participar, les línies de l'avenç franquista i els fronts que es van anar establint entre desembre de 1938 i febrer de 1939. Font: EBattleP, Wikimedia Commons

³¹ FINAZZER (2014)

Matilla. Són 20 divisions que s'organitzen en dos exèrcits: el de l'Est, comandat pel coronel Juan Perea, i l'Exèrcit de l'Ebre, dirigit pel coronel de milícies Juan Modesto.³²

- L'Exèrcit del Nord, dirigit pel general Dávila, amb el general Juan Vigón com a cap d'Estat Major. Compta amb 22 divisions organitzades en 6 cossos d'exèrcit. En la distribució dels cossos per l'ofensiva, es desplegaran des del Pirineu fins al mar i de nord a sud, començant amb el Cos d'Urgell, comandat pel general Muñoz Grandes amb les divisions 61, 62, 63 i 150; a continuació l'Exèrcit del Maestrat, comandat pel general García-Valiño amb les divisions 1, 84 i 82, i el d'Aragó, dirigit pel general Moscardó, amb les divisions 51, 53, 54 i diferents forces a la reserva. Aquestes divisions s'enfrontaran a les divisions 26, 32 i 55 del XI Cos d'Exèrcit Republicà, comandat pel tinent coronel Francisco Galán, i les divisions 27, 60 i 72 del XVIII Cos d'Exèrcit, liderat pel tinent coronel José del Barrio. El X Cos d'Exèrcit Republicà, dirigit pel tinent coronel Gregorio Jover, amb les divisions 30, 31 i 34, es troba desplegat en reserva entre Organyà i Artesa de Segre.

Des de Lleida cap al sud es troben situades les quatre divisions del CTV, comandades pel general Gamba, amb les divisions hispano-italianes Littorio, Fletxes Negres, Fletxes Verdes i Fletxes Blaves. A continuació trobem l'Exèrcit de Navarra, dirigit pel general Solchaga, amb les divisions 4, 5 i 12. Aquestes sis unitats tenien davant seu les tres divisions 16, 44 i 56 del XII Cos d'Exèrcit Republicà, comandat pel tinent coronel Etelvino Vega.

En reserva al front sud, el de l'Ebre, es troben les divisions 3, 35 i 42 del XV Cos d'Exèrcit, liderat pel tinent coronel Manuel Tagüeña.

Per últim, el Cos Marroquí del general Juan Yagüe, amb les divisions 13, 50, i 105. Davant seu trobem les divisions 43 i 24 del XXIV Cos d'Exèrcit Republicà, dirigit pel tinent coronel de carrabiners Mariano Buxó.

El V Cos d'Exèrcit Republicà, dirigit pel tinent coronel Enrique Líster amb les divisions 45, 11 i 46, restarà en reserva al voltant de Montblanc.

Val a dir que, dels comandaments republicans, només Galán i Buxó tenien una formació militar. Els altres procedien de les milícies populars i tots, llevat de Jover, que era anarquista, eren comunistes.

Les divisions nacionalistes que iniciaran l'atac, previst pel dia 23 de desembre, seran la 61, 150, 53 i 1 pel nord del canal d'Urgell. Pel sud avançaran dos cossos d'exèrcit al complet, el CTV i el de Navarra. La resta esperaran per entrar en combat tot mantenint el front.

El pla de defensa de Catalunya es basava en 6 línies successives de defensa que es van començar a construir a partir de la primavera de 1938 amb la finalitat d'aturar l'exèrcit franquista. La primera d'aquestes línies (L-1) establia el mateix front de combat, des del Pirineu fins a la desembocadura de l'Ebre, tot resseguint els rius Noguera Pallaresa, Segre i Ebre. Per la seva banda, la segona línia (L-2), anomenada el Cinturó de Ferro de Catalunya, era una gran obra d'enginyeria militar que anava des de la Seu d'Urgell fins a Tarragona i tenia com a punts forts Ponts, el coll de Balaguer, Tàrraga, Cervera, Guissona, Mont-

³² MARTÍNEZ REVERTE (2006)

Figura 5. El pla de defensa del general Vicente Rojo es basava en sis línies fortificades successives pensades per protegir la retirada de l'Exèrcit Republicà i les comunicacions amb la veïna França. Font: J.M. Martínez Bande

blanc i Valls.³³ Altres línies de defensa eren la L-3 (Vilanova-Puigcerdà), la L-4 (desembocadura del Llobregat-Puigcerdà), la L-5 (oest de Tossa-oest de Camprodon) i la L-6 (Nord del Fluvià—est de Camprodon).

Realment només es van arribar a construir les dues primeres línies defensives, que eren les més properes al front, ja que les altres no van passar gairebé del projecte inicial. La L-1 va quedar foradada després de l'ocupació d'Artesa de Segre i les Borges Blanques, el dia 5 de gener. La L-2,

defensada per les tropes republicanes a partir del dia 6 de gener, va oferir poca resistència, degut sobretot al ràpid avanç pel sud fins a la costa de les tropes franquistes, que van conquerir Tarragona el dia 14 de gener. Avui dia encara queden alguns vestigis d'aquestes línies que es van construir per defensar Catalunya.³⁴

Un dia abans de la Nit de Nadal de 1938, els cossos d'exèrcit franquistes van fer caure el front: els de l'Urgell (Muñoz Grandes) i el Maestrat (García Valiño) ho van fer per Tremp,

³³ MARTÍNEZ REVERTE (2006)

³⁴ GRIEGC (2018)

i el de Navarra (Solchaga) en col·laboració amb el CTV italià (Gambarra), per Seròs, i van alliberar el camí d'Aitona a Sarroca.³⁵

L'exèrcit dels nacionals va trencar la defensa republicana per Seròs. Després de duríssims enfrontaments, els republicans van haver d'abandonar la línia de fortificacions L-1. L'ofensiva estava consolidada i les pèrdues humanes i materials dels republicans van ser importants. Seguidament la L-2 seria travessada ràpidament pels nacionals. Per compensar les pèrdues humanes, el 4 de gener els republicans criden a files la totalitat de la lleva de 1922. Al front lluitaran dues generacions d'una mateixa família, pares de quasi quaranta anys juntament amb fills que han fet o encara no tenen divuit anys (llevés del Biberó). Els mobilitzats han d'anar proveïts de manta, muda de recanvi, cullera, plat o carmanyola, cantimplora o got i calçat, tot en bon estat. No falten les crítiques a aquesta crida d'homes en uns moments en què la sort de la Guerra ja s'havia decidit:

“En 1939, ya agonizante el Poder militar se movilizan, durante enero, las quintas de 1919, 1920, 1921, 1922 y 1942. Así, pues, al terminarse la guerra, veinticuatro reemplazos -los de 1919 a 1942- habían ofrecido al Mando militar de la zona roja, estérilmente, una poderosa palanca para obtener el triunfo”.³⁶

Informe cartogràfic de l'avanç de les Fletxes Blaves

Un cop que ja hem parlat de l'inici de la campanya de Catalunya i de la composició del CTV, podem passar a la lectura dels mapes que ens ocupen. Es

tracta de dos mapes que corresponen a l'Informe sobre la Batalla de Catalunya que efectua el Comandament de la Divisió Fletxes Blaves sobre l'avanç diari de les tropes, juntament amb les posicions que s'anaven ocupant.

De fet, els italians elaboraven dos tipus de mapes paral·lels. En un d'ells hi figuraven els regiments, els batallons ofensius i l'armament (que és el que nosaltres comentarem). A l'altre mapa, que aquí no reproduïm, hi figuraven els serveis que acompanyaven les Fletxes Blaves, com eren la companyia d'enginyers, la de telecomunicacions, la secció sanitària, l'hospital de campanya, el nucli quirúrgic, la secció d'avituellament, la unitat de serveis...

Al primer mapa que incloem es poden distingir els 2 regiments d'infanteria (de 3 batallons cadascun, amb 1 bateria acompanyant de 65/17 de 6 peces similars), batalló de metralladores i morters, unes tropes d'assalt (anomenades Sierra Avila), 1 regiment d'artilleria amb el Grup XI de 65/17 (amb 3 bateries de 4 peces autotransportades), el Grup X de 75/27 (de 3 bateries de 4 peces de tracció mecànica) i el Grup I d'obusos 100/17 (amb 3 bateries de 4 peces de tracció mecànica). Aquest mapa correspon a l'àrea geogràfica de l'Anoia, Baix Llobregat i Vallès Occidental. Veiem l'avanç de la Divisió de Fletxes Blaves entre els dies 20 a 26 de gener. De Santa Maria de Miralles (Anoia) a Polinyà (Vallès Occidental) hi ha uns 80 km que les tropes van fer en sis dies, a una mitjana d'uns 13 km diaris. Al mapa hi podem distingir una línia de color lila a les posicions del dia 24 de gener: és la L-4, línia defensiva republicana del Llobregat.

³⁵ JIMÉNEZ (2019)

³⁶ MARTÍNEZ BANDE (1979)

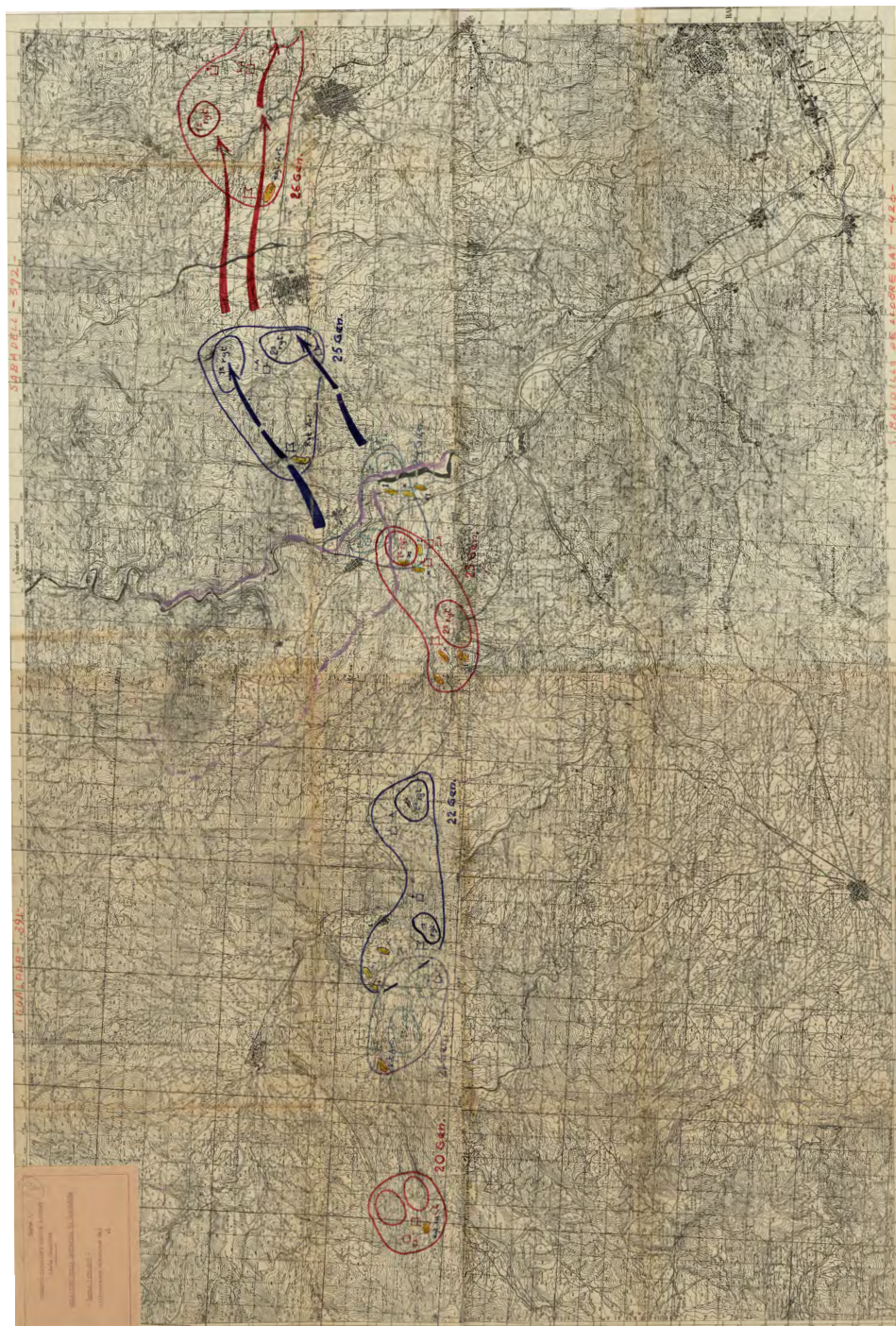

Figura 6. Mapa RM.248685. Informe sobre la batalla de Catalunya. Estat Major. Comandament de la Divisió Fletxes Blaves. Carta 1/6, collage dels mapes Igualada 391 - Sabadell 392 - Vilafranca del Penedès 419 - St. Baudilio de Llobregat 420. Dates 20-gen/26-gen del Mapa Topogràfic Nacional d'Espanya escala 1:50 000. Font: Fons Monés de la Guerra Civil, ICGC.

El segon mapa que incloem, on figuren els mateixos efectius, correspon a la zona geogràfica del Vallès Oriental i Maresme. Les Fletxes Blaves fan un recorregut d'uns 70 km en 5 dies, a una mitjana de quasi 14 km diaris, des de Polinyà fins a la Tordera, passant per Mollet. En aquesta localitat els dos regiments es divideixen i mentre el 1r Regiment avança cap a Montmeló, Montornès, Vallromanes, Vilassar de Dalt (en el mapa San Ginés de Vilasar), Argentonà i Mataró, el 2n Regiment marxa des de Mollet cap a Martorelles, Sant Fost, el Masnou, Premià de Mar, Vilassar de Mar (en el mapa San Juan de Vilasar) i Mataró, on s'unirà amb el 1r Regiment per tal de continuar tots dos junts fins a Sant Pol de Mar, Malgrat de Mar i finalitzar al riu Tordera.

102

Diari de l'avanç del CTV del 20 de gener a l'1 de febrer de 1939

A la crònica de l'avanç de les Fletxes Blaves incorporarem les explicacions del conjunt del cos del CTV i dels altres cossos militars que intervenen en les mateixes maniobres o ofensives, com és l'Exèrcit de Navarra, que actuarà conjuntament amb el CTV tot seguint la mateixa línia d'atac.

A la crònica relatarem quines van ser les actuacions dels exèrcits durant aquells dies, les posicions que ocuparan les Fletxes Blaves al mapa i els comunicats de guerra dels dos bàndols que fan referència a la nostra zona d'estudi. Aquests comunicats els transcrivim directament sense comentaris perquè parlen per si mateixos, l'únic que hem fet és seleccionar els paràgrafs que fan referència a la nostra zona d'estudi. Observarem que els comunicats dels nacionals parlen

de l'avanç de les seves tropes, mentre que els republicans parlen de l'ofensiva de les forces invasores.

Comencem a partir del dia 20 de gener, un cop l'Exèrcit del Nord ha trencat la línia defensiva del cinturó de ferro de Catalunya i ha ocupat la ciutat de Tarragona i es dirigeix al seu pròxim objectiu: Barcelona. Les ordres del *Cuartel General del Generalísimo* seran les d'acabar amb la resistència de les tropes republicanes lluny de Barcelona i de la frontera amb França. Les tropes franquistes volen avançar amb rapidesa per no donar temps a reaccionar l'Exèrcit Republicà, al mateix temps que aniran destruint els nuclis enemics situats a l'oest del Baix Llobregat, abans d'entrar a Barcelona.

Els encarregats d'aquesta missió són els tres cossos d'exèrcit que combaten més al sud de Catalunya: el CTV, que ha d'avançar al nord cap a Esparreguera; el de Navarra, cap a Abrera i Martorell en dues columnes d'atac, i el marroquí, fins a Molins de Rei i Sant Boi del Llobregat, a tocar de la costa.

20 de gener de 1939

Les tropes franquistes marxen de forma simultània en un front que té una amplada de 100 quilòmetres en quatre direccions: Manresa, Igualada, Vilafranca del Penedès i El Vendrell.³⁷ El CTV avança des de Santa Coloma de Queralt en direcció a Igualada. Les Fletxes Negres ocupen Sant Martí de Tous i continuen fins a prop d'Igualada per la carretera de Santa Coloma de Queralt. Les Fletxes Blaves queden vora Santa Margarida de Montbui i les Verdes a la seva dreta, també a les portes de Carme.

³⁷ MARTÍNEZ REVERTE (2006)

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

S'estableixen al nord de Santa Maria de Miralles. Les Fletxes Verdes havien entrat el dia d'abans en aquesta població. El batalló d'assalt se situa al nord de l'església vella de Santa Maria, el batalló de metralladores i el lloc de comandament a cal Campaner, mentre que el regiment d'artilleria es troba a l'est de la carretera de Valls, a l'altura del km 12 i els dos regiments se situen un als Cups i la Serra de la Portella i l'altre al Poc i als Plans de França.

Comunicat de guerra nacional

“Ha continuado en Cataluña el victorioso avance de nuestras tropas, que en el día de hoy y hasta media tarde habían ocupado, además del pueblo de Calaf, importante nudo de comunicaciones que ha sido rebasado en varios kilómetros, los de Vilanova de la Aguda, Guardiola, Mirambell, Cabanabona, Vilamajor, Guisona (...). La profundidad del avance alcanza en algunos sectores más de siete kilómetros y aunque se desconoce el número de prisioneros hechos a los rojos, se sabe es importante. También el material que se ha cogido es abundantísimo”.

Comunicat de guerra republicà

“Durante toda la jornada de hoy los invasores y fuerzas españolas a su servicio, han presionado con gran intensidad, apoyadas por la continua acción de gran masa de aviación y artillería extranjera. El enemigo consiguió adelantar su línea en los sectores de Calaf, Pontons y Vendrell (...)”.

21 de gener de 1939

“Por estas fechas, la situación del bando rojo en Cataluña podía considerarse desesperada. El frente no exis-

tía prácticamente en las direcciones de Solsona, Barcelona y Manresa. No había reservas suficientes para cubrir estas brechas, y los accesos a la Ciudad Condal quedaban abiertos a merced del atacante”.³⁸

Les forces del cos del CTV fan un important progrés malgrat la resistència que troben al davant. Les Fletxes Negres han d'envoltar Igualada per l'oest cap a Jorba i l'Espelt, les Fletxes Verdes passaran per l'est cap a la Torre de Claramunt i la Littorio romandrà en el segon esglaió mentre que les Blaves se situen entre Carme i Vilanova d'Espoia.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Aquest dia segurament havien seguit el camí de cal Virella i de Carme i arriben a aquest municipi, on estableixen el comandament militar. Els dos regiments se situen de la següent manera: el primer a la serra d'Espoia, entre els municipis de Carme i la Torre de Claramunt, i el segon a Vilanova d'Espoia, juntament amb el batalló d'assalt, que ho fa al coll de Mata. El regiment d'artilleria es posiciona a l'entrada oest de Carme.

Comunicat de guerra nacional

“Ha continuado el avance de nuestras tropas en Cataluña, vencándose todas las resistencias que el enemigo intentó oponer a la progresión de nuestro Ejército. El avance medio logrado en el día de hoy rebasa ya los nueve kilómetros (...). Se ha rebasado ampliamente por el Norte y Sur la importante población de Igualada que queda a la hora de dar este parte completamente rodeada por nuestras tropas. Sobre el ferrocarril de Cervera a Manresa se ha rebasado el kilómetro 283, encontrándose nuestras vanguardias a 15 kilómetros de esta últi-

³⁸ MARTÍNEZ BANDE (1979)

ma población (...) El número de prisioneros se sabe que es muy elevado, siendo varios centenares los que han pasado ya por nuestros puestos de registro”.

Comunicat de guerra republicà

“Durante toda la jornada de hoy, los invasores y fuerzas españolas a su servicio han proseguido su acción ofensiva apoyados por la intensa acción de tanques, artillería y aviación extranjera. A la hora de redactar este Parte se lucha con extraordinaria violencia en los sectores de Igualada y Villafranca del Panadés”.

22 de gener de 1939

“Avui, a Igualada, cap a les 11 del matí han entrat les tropes franquistes i a las 13 h ja se celebrava una missa de campanya”.³⁹

Per a aquesta jornada, Gambara ordena l'organització d'una columna ràpida, completament motoritzada. La comandarà el cap de l'Agrupació de Blindats del CTV, el coronel Roberto Olmi, i estarà constituïda per tota l'agrupació de carros, el batalló d'assalt, guerrillers del CTV reforçats per un escamot d'assalt de cadascuna de les divisions i un grup d'artilleria del 75 de la reserva del cos d'exèrcit, a més d'enginyers i serveis. Començarà a organitzar-se a Vilanova del Camí, vora Igualada, i el seu objectiu serà Barcelona.⁴⁰ Les Fletxes Negres aconseguïen envoltar Igualada. Les Verdes avancen des del cap de Pont fins al cim de la Macarulla i el coll del Bosc, fins a la línia del ferrocarril, al nord de la Pobla de Claramunt. Més al sud, les Fletxes Blaves puguen al Badoc i ocupen la Torre de Claramunt, Capellades, Cabrera d'Igualada, Vallbona i Piera.

Per a l'endemà, el CTV haurà d'avançar fins a Montserrat, les Fletxes Verdes per Pierola i les Blaves cap a Masquefa amb la Columna Olmi, que ha d'arribar fins a Abrera.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Aquesta jornada trobem el comandament situat al km 12 de la carretera C-244 a l'est de Vilanova d'Espoia. El 1r Regiment es va posicionar entre el comandament i Cabrera d'Igualada; el 2n Regiment el trobem a Piera, al nord d'ells, a Can la Venta, trobem els Arditi (batallons d'assalt) mentre que l'artilleria estava situada al voltant de la Torre de Claramunt, i el batalló de metralladores entre Cabrera i Vallbona, que van ser ocupades juntament amb les poblacions de Capellades i Vallbona.

Comunicat de guerra nacional

“En Cataluña ha continuado el avance de las tropas españolas que, venciendo todas las resistencias enemigas, han ocupado en la zona de la costa las importantes poblaciones de Sitges y San Pedro de Ribas y otros pueblos, continuando el avance a la hora de dar este parte (...). En el sector Central fue ocupada esta mañana la también importante población de Igualada, que ya ayer había quedado rodeada, así como los pueblos de Capellades y Vallbona, pasándose igualmente el río Noya por varios puntos (...). También en este sector central nuestras fuerzas han logrado profundizar en su avance unos nueve kilómetros, ocupándose posiciones de gran valor militar a ocho kilómetros de Manresa (...). El número de prisioneros y material cogido es elevadísimo, rebasando el de los prisioneros registrados

³⁹ PERNAU (1989)

⁴⁰ LÓPEZ (2010)

en los campos de concentración de la retaguardia, desde el comienzo de esta ofensiva, la cifra de 39.500, sin contar los de los últimos días, en tránsito aún hacia la retaguardia. Esto revela el grado de derrota de las fuerzas rojas”.

Comunicat de guerra republicà

“Durante toda la jornada los invasores y fuerzas españolas que les secundan, han presionado intensamente en los sectores de Igualada y Villafranca, consiguiendo, tras encarnizado combate, rectificar sus líneas a vanguardia, la lucha prosigue con violencia a la hora de redactar este Parte, en la zona de San Saturnino de Noya, donde actúa la División italiana “Littorio”. Nuestros aviones bombardearon y ametrallaron, a baja altura, importantes concentraciones de fuerzas y material”.

23 de gener de 1939

El CTV ja és a prop d'Esparreguera i el Cos d'Exèrcit Navarra, a l'oest de Martorell. La 4a i 5a divisions de Navarra, amb el suport d'una divisió italiana, avancen ocupant les poblacions que troben al seu pas fins arribar al sud-oest de Martorell. Al davant tenen el V Cos d'Exèrcit Republicà, comandat per Enrique Lister. Les divisions del CTV avancen cap a l'est, entre Montserrat i Masquefa, i pel camí troben resistències aïllades i esporàdiques que no poden aturar-los, només frenar el seu ritme. Les Fletxes Verdes arriben a Pierola i tallen la carretera davant mateix de Collbató, mentre que les Fletxes Blaves entren a Masquefa i s'aturen després vora Abrera. Al migdia els nacionals havien conquerit Gelida i a la tarda la 4a Divisió va ocupar Sant Esteve Sesrovires. D'aquesta manera la L-3 de defensa ha quedat enrere.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

El 2n Regiment se situa a l'est de Masquefa mentre que el 1r ho fa a la carretera de la Jonquera i a les rieres de Margarola i Claret. Al sud d'aquest se situen els batallons d'assalt i de metralladores mentre que l'artilleria ho fa als voltants de Masquefa i el lloc de comandament, entre l'artilleria i el 2n Regiment.

Mentre que al Llobregat s'intentava contenir l'avanç facciós, el president del Govern de la República, Juan Negrín, donava l'ordre d'evacuar Barcelona. A les 10 del matí es va ordenar la destrucció de tots els documents que no fossin essencials i la fugida de tot el personal governamental. El mateix dia els òrgans de l'Administració central es traslladen a Figueres. Només en aquest moment Negrín dona el pas de declarar l'estat de guerra al territori republicà, de manera que l'administració local i la regional van passar automàticament a dependre de les autoritats militars.⁴¹

Comunicat de guerra nacional

“Ha continuado hoy en Cataluña el arrollador avance de nuestras tropas que han logrado adelantar nuestras líneas en una profundidad media de siete kilómetros, encontrándose en las inmediaciones de la importantísima ciudad de Manresa y en algunos puntos muy próximos al río Llobregat; habiendo resultado inútiles los esfuerzos del enemigo para contener nuestro avance impetuoso, pues han sido vencidas, hoy, como todos los días, cuantas resistencias intentó oponer a nuestra marcha victoriosa (...) El número de prisioneros de hoy, registrados hasta la hora de dar el parte, se eleva a 2.152. Los muertos recogidos suman varios centenares y es abundantísimo el material que ha quedado en nuestro poder”.

⁴¹ PUELL, HUERTA (2007)

Comunicat de guerra republicà

“Con su habitual derroche de medios materiales, los invasores y fuerzas españolas que les secundan, han persistido en sus ataques a nuestras posiciones, apoyadas por la acción constante de la aviación italo-germana. Los soldados españoles resistieron heroicamente, causando al enemigo grandes pérdidas. Nuestras fuerzas se

han visto obligadas a rectificar ligeramente su línea en algunos sectores”.

La previsió del CTV per a l'endemà és d'arribar al Llobregat entre Monistrol i Olesa de Montserrat amb les Fletxes Verdes mentre que les Blaves ho faran des d'Abreera a Olesa. La columna motoritzada s'ha de preparar per anar cap a Barcelona.

Figura 7. Desplegament de l'artilleria i línia assolida amb data 26 de gener de 1939. CTV. Mapa en paper vegetal de l'àrea geogràfica del Baix Llobregat i el Vallès. Font: Fons Monés de la Guerra Civil, ICGC

En aquest mapa podem veure la concentració de l'artilleria del CTV que va actuar a Catalunya.⁴² La trobem situada al triangle d'Esparreguera-Martorell-Terrassa. En aquesta àrea havien arribat el CTV i les divisions 4a i 5a de l'Exèrcit de Navarra, que avançaven conjuntament amb la intenció de trobar un pas natural per travessar el riu Llobregat, però es van veure frenades en haver-se d'enfrontar amb la resistència que els van oferir les divisions comandades pel tinent coronel Enrique Líster.

Al mapa podem distingir les posicions que ocupaven els regiments d'artilleria del CTV. Cada color correspon a una divisió: Fletxes Blaves (blau), Littorio (lila), Fletxes Negres (negre), Fletxes Verdes (verd) i el Regiment d'Artilleria del CTV Santa Bàrbara (taronja).

A nivell operatiu, cada grup d'artilleria estava constituït per un conjunt de bateries i cada bateria estava formada per 1 grup de 4 a 6 canons. Recordem que cada grup artiller es troba indicat al mapa amb un número romà, mentre que el número àrab indica el calibre del canó (II/75 es refereix al grup d'artilleria número 2 amb canons del calibre 75). Els grups de les divisions estan

⁴² Malgrat que el mapa porta la data del dia 26, la posició de l'artilleria correspon al dia 24 de gener.

compostos per 3 bateries de 4 peces cadascuna i uns cent artillers. En el cas de l'Agrupació d'Artilleria Santa Bàrbara, les seves 3 bateries constarien de 6 peces cadascuna, i els antiaeris amb bateries de 4 peces; d'aquests antiaeris cada peça comptava amb 9 servents, 1 cap, 1 conductor, 1 mecànic i 6 soldats.

Al marge dret del riu Llobregat, entre Esparreguera i Martorell, trobem posicionats 3 grups d'artilleria i a la banda esquerra del riu un altre grup, a Ullastrell. El regiment d'artilleria de les Fletxes Verdes, grups III/75, IV/65, IX/100, juntament amb el 2n grup d'antiaeris 75/CK, es troben al nord d'Esparreguera defensant el tall de la carretera de la Jonquera prop de Collbató. Patiran foc republicà al turó de Cal Dolcet i a la serra de Rubió. L'artilleria de les Fletxes Blaves se situa al marge dret del riu Llobregat i la carretera de França, a la zona d'Abrera, amb els grups I/100, X/75, XI/65 i el 3r grup d'antiaeris 75/CK situat al sud d'Olesa de Montserrat.

Els grups de les Fletxes Negres III/65, IV/75 i VIII/100 se situen al nord de Martorell, a la zona del Pontarró, mentre que els grups d'artilleria del CTV II/149 i IV/149 i el grup 1r antiaeri 75/CK ho fan a la cruïlla de les carreteres de França i Capellades. Al seu sud, simultàniament, les tropes del general Solchaga (divisions 4a i 5a de Navarra) ocupen Martorell. L'artilleria de la Littorio, amb els grups I/65, II/75 i III/100 i amb els grups d'artilleria del CTV I/105, III/105, V/75 i VI/75, a més de l'antiaeri 75/46, se situen envoltant Ullastrell, un cop ocupat Abrera juntament amb la 4a Divisió de Navarra, comandada pel general Alonso Vega. Ambdós cossos avançarien conjuntament fins ocupar Ullastrell.

Si fem números podem comptabilitzar un total d'uns 250 canons només dels grups d'artilleria del CTV en un àrea tan petita, el que representa un important suport per a les forces atacants contra el V Cos d'Exèrcit Republicà, que acabaria havent d'abandonar les seves posicions i deixant el pas lliure cap a Barcelona.

107

24 de gener de 1939

Les tropes nacionals del Cos d'Exèrcit del Maestrat, que comanda el general García-Valiño, entren a Manresa, ciutat situada a l'alçada de la L-4 de defensa.

“Cuatro cuerpos del Ejército del Norte, maniobrando por sus distintos sectores, llegaban al Llobregat y tres de ellos lo pasaban el mismo día. El general García-Valiño avanzaba hacia el Llobregat en su ataque envolvente sobre Manresa. Las tropas del Maestrazgo, que en las primeras horas de la mañana habían pasado el rio Cardener,

completaron en el resto de la jornada su movimiento por la zona Norte de la Ciudad para venir luego a convergir sobre ella ocupándola mediada la tarde (...). El general Gambará, desviándose a izquierda de la carretera de Martorell, alcanzaba el río Llobregat en el pueblo de Abrera. Más al sur, a las tropas del general Solchaga correspondió el éxito de ser las primeras en cruzar sus aguas. Poco después de mediodía la 4a Divisió de Navarra, mandada por el general Alonso Vega, alcanzaba el rio en Martorell”.⁴³

⁴³ LOJENDIO (1940)

Les tropes feixistes ja són al Llobregat. La 5a Divisió de Navarra ocupa Sant Andreu de la Barca i passa el Llobregat establint un petit cap de pont a Costa Blanca. La 4a Divisió de Navarra és a Abrera mentre que la 12a Divisió continua com a reserva entre Gelida i Martorell.

Els republicans, en un intent d'impossibilitar la continuïtat de l'atac, havien ensorrat la majoria dels ponts, però això serviria de ben poc. El dia 24 de bon matí, les divisions 4a i 5a (Navarra) finalment entraven a Martorell després de derrotar les restes de les divisions 11a, 45a i 46a (comandades pel tinent coronel Enrique Líster), atrinxerades a la Costa Blanca, a l'altra banda del Pont del Diable. Simultàniament, pel nord, la Divisió Littorio ocupava Abrera. A la tarda, després d'un intens combat aeri entre les forces aèries d'ambdós bàndols, els franquistes trobarien un gual natural entre Martorell i Olesa de Montserrat i començarien a creuar en direcció a Ullastrell, que seria ocupat al capvespre per la 4a Divisió de Navarra.⁴⁴

L'objectiu de l'exèrcit nacional de fer fora l'enemic republicà a l'oest del Llobregat ja s'havia aconseguit. Ara s'hauran d'encarregar del setge i l'ocupació de Barcelona: la prioritat és aïllar la capital. El Cos d'Exèrcit Marroquí creuarà el Llobregat per Gavà cap a Cornellà; els de Navarra, per Martorell cap a Rubí i Sant Cugat, mentre que el CTV ho farà al nord per Esparreguera, Terrassa i Sabadell i tancarà el cercle fins a la platja del Masnou. Barcelona quedarà envoltada entre el Llobregat, la muntanya de Collserola i el Besòs. La cavalleria ha d'afanyar-se per avançar fins al Bruc,

on les Fletxes Verdes defensen el tall de la carretera vora Collbató. La muntanya de Montserrat es troba entre les posicions del cos de l'Exèrcit del Maestrat al nord, comandat pel general García-Valiño, i el CTV, que combat al sud. Les Fletxes Verdes avancen amb totes les precaucions entre Collbató i Esparreguera, esperant encara l'arribada de la cavalleria a la seva esquerra. Conforme avancen, la presència del foc enemic creix a Collbató i al turó de Cal Dolcet per on avança el 1r Regiment de les Fletxes Verdes. El 2n Regiment marxa a la dreta fins a la serra de Rubió, molt a la vora del Llobregat, al nord-oest d'Olesa.⁴⁵ A primera hora de la tarda les Fletxes Blaves s'apropen a Esparreguera pel nord i per l'oest de la població, on troben resistència al seu pas, i acabaran establint-se a l'oest del Llobregat.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

El 1r Regiment se situa al marge dret del Llobregat, entre Esparreguera i Olesa, mentre que el 2n Regiment ho fa al marge esquerre del riu. Al Nord d'aquest trobem el batalló de metralladores mentre que al seu costat, al Mas Ribas, es troba situat el batalló d'assalt. L'artilleria es troba emplaçada entre les rieres de Claret i Magarola en un primer moment i, al llarg de la jornada, acabarà desplaçant-se fins al marge dret del Llobregat, passat Abrera, on ocupa aquesta població a més d'Esparreguera.

Al final del dia, Gambarà (CTV) arribarà al Llobregat i pren com a eix principal de marxa la carretera general de Lleida a Barcelona per Castellolí, Collbató i Esparreguera. Més al sud, Solchaga (Navarra) guanyarà Abrera i

⁴⁴ HURTADO, SEGURA, VILLARROYA (2012)

⁴⁵ LÓPEZ (2010)

Sant Andreu de la Barca i pel pont intacte de Martorell creuarà el Llobregat la 4a Divisió, que s'apoderarà de Santa Maria de Vilalba i Ullastrell.⁴⁶

“Avui el *Generalísimo* demana al cap de l'Exèrcit del Nord, el general Dávila, que es prepari per l'ocupació de Barcelona. Dávila encomana al cos d'Exèrcit Marroquí l'atac pel Llobregat, al de Navarra la muntanya de Collserola fins el Besòs i al CTV envoltar Barcelona fins les platges del Marresme, al Masnou i Vilassar de Mar”.⁴⁷

Comunicat de guerra nacional

“En Cataluña ha continuado el victorioso y rápido avance de nuestras tropas, que siguen venciendo en todos los sectores cuantas resistencias intenta oponer el enemigo, habiéndose conseguido hoy profundizar diez kilómetros en algunos puntos (...). Se han ocupado también las importantes poblaciones de Manresa, Martorell, Esparraguera (...)”.

Comunicat de guerra republicà

“Con las mismas características de los días anteriores han continuado hoy, en diversos sectores de este frente, durísimas batallas. Las tropas españolas contienen heroicamente los intensísimos ataques de las Divisiones italianas y fuerzas españolas que las secundan. El enemigo consiguió, a costa de muchas bajas, rectificar ligeramente su línea”.

25 de gener de 1939

“El día 24, las vanguardias de Gambará, Solchaga y Yagüe llegaron a orillas del Llobregat y el 25 el CTV lo cruzó por Martorell, el de Navar-

ra por Molins del Rey y el Marroquí por El Prat, para, en un movimiento envolvente, atenzar Barcelona por el sur y el oeste”.⁴⁸

El general Solchaga necessitarà totes les forces disponibles per travessar el Llobregat, on esperen una forta resistència a les portes de Barcelona, per la qual cosa mobilitzarà les tres divisions (la 4a, la 5a i la 12a) de l'Exèrcit de Navarra, que creuaran el Llobregat de matinada, vencent la resistència enemiga i superant les posicions defensives. Passen per Santa Maria de Vilalba i Ullastrell i entren a Rubí a la tarda i aconsegueixen tallar les comunicacions de Terrassa amb Barcelona.⁴⁹

Pel cantó republicà, el general Vicente Rojo, amb una maniobra desesperada, ha ordenat de matinada volar tots els ponts sobre el Llobregat (fins i tot el del Diable, a Martorell) i distribueix el XV cos d'exèrcit al sud. Els cossos V i XII, per contra, s'escampen pel Llobregat, preparant-se per a un contraatac en cas que l'enemic trenqui el front pel sud, alhora que contenen el CTV. Però l'exèrcit franquista no s'atura, el CTV continua avançant: les Fletxes Blaves cap a Terrassa i la Littorio cap a Sabadell per Sant Quirze del Vallès. Les Fletxes Verdes, amb la cavalleria, han de cobrir el flanc al sud de la muntanya de Montserrat. L'aviació facilita la marxa bombardejant les zones de Monistrol, Vacarisses i Sabadell⁵⁰.

Les Fletxes Verdes ocupen Collbató i Monistrol i puguen la muntanya de Montserrat fins a Sant Jeroni. Cap a l'est arriben a la serra de l'Hospici i Sant Salvador, entre Viladecavalls i Vacarisses. Les Fletxes Blaves tallen la carre-

⁴⁶ MARTÍNEZ REVERTE (2006)

⁴⁷ LÓPEZ (2010)

⁴⁸ PUJELL, HUERTA (2007)

⁴⁹ LÓPEZ (2010)

⁵⁰ MARTÍNEZ (2006)

tera de les cases de l'Obac a Terrassa i els de la Littorio, la de Terrassa a Rubí.⁵¹ El CTV ha arribat a quatre quilòmetres al nord-oest de Terrassa, on enllaça amb el Cos de l'Exèrcit de Navarra.

Les tropes dels generals Solchaga i Yagüe arriben a les portes de Barcelona. El general Gambara enviarà la columna motoritzada del CTV perquè estigui present en l'ocupació de Barcelona. S'haurà de fer càrrec d'un sector de la ciutat, de Sant Andreu del Palomar i Sant Adrià del Besòs fins a Sant Martí de Provençals, tot incloent una part de la zona portuària fins al Besòs per la costa.

Les Fletxes Blaves queden situades entre Olesa de Montserrat i Terrassa, ocupant la zona de Viladecavalls.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

110

El 1r Regiment avança fins a la carretera de Monistrol a Terrassa i se situa a la Casa del Llac, mentre que el 2n ocupa la zona de la línia del ferrocarril de Manresa a Barcelona i la carretera d'Olesa i es queda a les portes de Terrassa. Al seu darrere, al nord trobem el batalló d'assalt i al sud el de metralladores. El lloc de comandament se situa prop de l'estació d'Olesa i el regiment d'artilleria ho fa al seu costat, tot prenent el nus de comunicacions format per la carretera d'Olesa, el ferrocarril i la carretera de Vacarisses, on ocupa les poblacions d'Olesa i Viladecavalls.

Comunicat de guerra nacional

“En el día de hoy ha continuado la maniobra de nuestras tropas, que han logrado pasar el río Llobregat en todo su curso bajo y han alcanzado y pasado también, en algunos puntos, la línea de la Riera de Rubí, hallándose

envuelta a media tarde la importante ciudad industrial de Tarrasa por el Norte y por el Sur”.

Comunicat de guerra republicà

“En la jornada de hoy han continuado librándose vivísimos combates en todos los sectores de este frente, en los que las tropas españolas continúan resistiendo con heroísmo”.

Per l'endemà s'espera que les Fletxes Verdes entrin a Terrassa mentre que al nord ho faran les Fletxes Blaves a Mollet del Vallès, passant pel nord de Sabadell. La Littorio ho farà al sud de Sabadell fins a Barberà del Vallès. La columna motoritzada ha d'estar preparada al sud de Terrassa, a Ullastrell, per la marxa cap a Barcelona.⁵²

26 de gener de 1939

Continua l'ocupació de Catalunya sense gaire resistència, encara que els republicans intenten posar obstacles a la marxa dels nacionals destruint ponts i carreteres. Les Fletxes Verdes arriben al nord de Terrassa, les Blaves passen Terrassa i Sabadell i s'apropen a Mollet mentre que la Littorio avança per Sant Quirze del Vallès fins a Montcada i Reixac. Les tropes dels cossos d'exèrcit de Navarra i Marroquí entren a Barcelona quan el CTV és encara lluny de la ciutat. La seva columna ràpida ha d'avançar a l'esquerra de la 4a de Navarra, per Montcada i seguir el Besòs fins al mar.

L'endemà esperen tancar els accessos de Barcelona per la costa i el nord-est, cosa que aquesta jornada no han fet, deixant obert el camí de fugida. La Littorio ha d'ocupar Badalona mentre que les Fletxes Blaves ocuparan Mollet i, si pot ser, Vilassar

⁵¹ LÓPEZ (2010)

⁵² LÓPEZ (2010)

de Mar, ja vora Mataró. Les Fletxes Verdes prendran Granollers des de les posicions del nord de Sabadell. Un cop tancat el cercle entorn Barcelona i ocupada la ciutat, marxaran cap a Girona.⁵³

“Barcelona se rindió a los nacionales el 26 de enero de 1939 y pese que al CTV se le ordenó expresamente bordearla y seguir avanzando, los periódicos italianos destacaron la información en primera página. Gambará fue ascendido a general de división por méritos de guerra. Era tal la euforia que en Roma no se hacía nada por disimular el alcance de la intervención italiana en España. Con la caída de Barcelona tuvo lugar el derrumbe del Ejército Popular en la zona oriental, y su retirada se convirtió en desbandada”.⁵⁴

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Les Fletxes Blaves avancen pel nord de Terrassa i es posicionen al nord de Sabadell, entre Castellar del Vallès i Sentmenat. L'artilleria se situa entre la carretera de Sabadell-Matadepera i la línia fèrria de Manresa i al seu costat, a Can Bonvilà, el comandament. El 1r Regiment se situa a la zona compresa entre el camí de Ripollet i la carretera de Castellar, el 2n Regiment ha ultrapassat la Salut i ocupa la zona de la carretera de Sabadell-Granollers i el camí de Santa Perpètua de Mogoda-Sentmenat. Entre els dos regiments, tot seguint la carretera de Sabadell a Sentmenat, trobem el batalló d'assalt a Can Riera i al seu nord el batalló de metralladores.

Comunicat de guerra nacional

“Barcelona ha sido conquistada. La maniobra de los Cuerpos de Ejército

nacionales abrió el camino a la entrada de las tropas en la capital (...). En las inmediaciones de Barcelona son los Cuerpos de Ejército de Tropas Voluntarias y de Navarra los que, en brillantísimo combate envuelven y arrollan las defensas rojas al Norte de Barcelona, mientras el Cuerpo de Ejército Marroquí, operando inmediato a la costa, avanza por el oeste clavando la Bandera de España en la fortaleza de Montjuich (...). En estos momentos nuestras tropas, que han ocupado Tarrasa, rodean completamente Sabadell y lo han rebasado, así como el río Besos, que se ha pasado en varios puntos; han ocupado San Vicente de Castellet, cerrando una amplia bolsa. (...). En la zona de Tarrasa se ha rebasado la carretera de Castellar a Sabadell, se ha ocupado San Quirico de Tarrasa y se ha llegado hasta las proximidades de Santa María de Bárbara, conquistándose además el pueblo de Vacarizas. Por último, han sido también ocupados los pueblos de Sardañola, Moncada y Reixach. El número de prisioneros hechos no se conoce exactamente, pero pasan de 1.500, siendo también elevadísimas las cantidades de armas y material que se han cogido (...).”

Comunicat de guerra republicà

“Continuando su presión apoyada por gran cantidad de artillería, aviación y tanques, los invasores lograron progresar hasta las cercanías de Barcelona, donde son contenidos por nuestros soldados, luchándose fuertemente. También se combate con dureza en los sectores de Solsona y Navarces. En los demás frentes sin noticias de interés”.

⁵³ LÓPEZ (2010)

⁵⁴ MOLINA (2016)

Figura 8. Mapa RM.248686. Informe sobre la Batalla de Catalunya. Estat Major. Comandament de la Divisió Fletxes Blaves. Carta 2/8. Mapa collage dels fulls Centelles 364 (Osona) i Calella 394 (Maresme.) Dates 23-des./1 de feb. del Mapa Topogràfic Nacional d'Espanya escala 1:50 000 amb les posicions de les tropes. Font: Fons Monés de la Guerra Civil, ICGC.

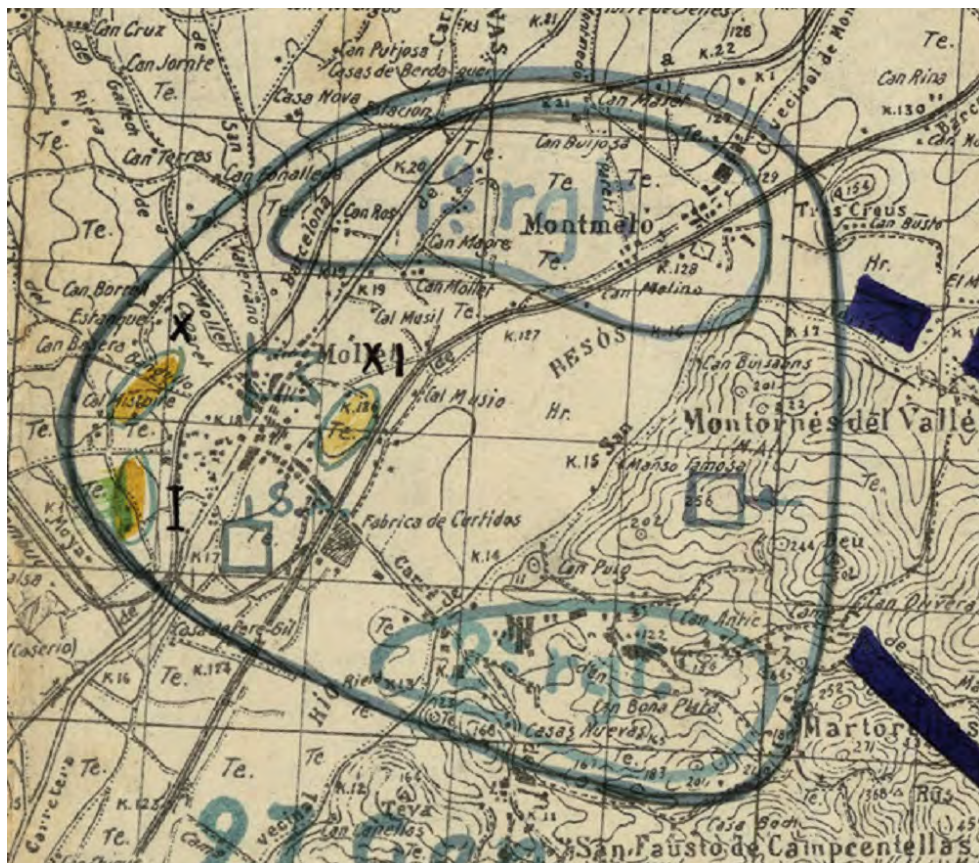

Figura 9. Posicions que va ocupar la Divisió de Fletxes Blaves a Mollet. Reproducció parcial del mapa RM. 248686. Font: ICGC.

27 de gener de 1939

Aquesta jornada, la Littorio entra a Badalona. El CTV no s'atura a Barcelona i continua cap al riu Ter, amb combats entre Granollers i Mataró. Els de Navarra s'han d'afegir a l'atac entre el CTV i les forces del Maestrat. Les seves unitats continuen la marxa cap el nord-est sense descans. Les Fletxes Blaves entren a Mollet, ocupen Sant Fost i Montmeló, a més de l'aeròdrom de Montmeló-Montornès, i realitzen un avançament espectacular fins arribar a Premià de Mar. El CTV no avançarà més en aquesta jornada

per precaució, ja que les informacions dels presoners confirmen una línia de resistència entre la Garriga, Granollers i la Roca del Vallès, al peu del Montseny.⁵⁵

Les Fletxes Verdes troben al nord-est de Sabadell, vora Gallecs, un magatzem amb tones de material aeronàutic. Continuen avançant protegint el flanc de les Blaves, ja que l'endemà hauran d'ocupar Granollers, mentre que la 12a Divisió del Cos de Navarra marxarà cap a Cerdanyola del Vallès, on acamparà fins al 31 de gener, quan se'n van a Lliçà d'Amunt. La 4a,

⁵⁵ LÓPEZ (2010)

l'endemà començarà el seu trasllat pel camí de Montmeló cap a la Roca del Vallès i Granollers.

L'entrada de les Fletxes Blaves a Mollet

Uns dies abans havia començat la fugida massiva dels republicans: famílies senceres procedents de Barcelona desfilen per la carretera de Ribes camí de l'exili i un centenar de molletans s'uniran a aquesta caravana de vençuts mentre l'aviació italiana i l'alemanya en dificulta la retirada. El dia 25 de gener 5 avions Savoia havien bombardejat Mollet i causat 8 víctimes mortals i diverses destrosses materials. Els avions italians tenien l'ordre de bombardejar les vies de comunicació.

El dia 26 l'exèrcit republicà en retirada passa per Mollet: sembla ser que la nit del 25 al 26 el mateix Estat Major Republicà va fer nit a la masia de Can Cruz i d'altres comandaments a la de Can Jornet de Gallecs.⁵⁶

El dia 27 les Fletxes Blaves del CTV van arribar a Mollet per la carretera de Santa Perpètua en una desfilada militar. Tímidament la gent va anar sortint al carrer i es van començar a sentir els primers aplaudiments que celebraven la fi de la Guerra.

La Divisió es va establir a Mollet. El 1r Regiment de les Fletxes Blaves se situa a la riba dreta del Besòs, on ocupa l'extensa plana agrícola que hi havia entre el riu i la carretera de Ribes, tot ocupant part dels termes municipals de Mollet (avui, el polígon industrial de Can Magarola), Paret i Montmeló. El 2n Regiment s'instal·la a Martorelles, a can Bona Plata, can Antic i Casas Nuevas (topònims segons el mapa). L'artilleria es posiciona a Mollet, prop de les dues

línies fèrries; el Grup I a la zona de la Farinera; el Grup X al seu costat, entre el barri de Santa Rosa i el carener que limita amb Santa Perpètua, i el Grup XI, en la plana agrícola que hi havia entre la riera Seca i la línia fèrria de França (avui, barri de la Riera Seca, la Vinyota i extrem sud del polígon industrial de Can Magarola). Els Arditi (batalló d'assalt) se situen a la zona sud de Mollet, entre la carretera vella de Barcelona (l'antic camí ral de dalt, avui el camí del Calderí) i la línia de ferrocarril de Mollet a Caldes, mentre que el batalló de metralladores ho fa a la riba esquerra del Besòs entre el riu i la carretera de la Roca (termes municipals de Martorelles i Montornès, avui ocupats per polígons industrials). El comandament militar en un principi es va establir a la torre Moretó, després sembla que es va desplaçar cap als Quatre Cantons.

“El 27 de gener de l'any 1939 es va aixecar un dia gris i molt núvol. La Guerra estava arribant a la fi. Al poble hi havia un silenci sepulcral. Eren les 7 del matí. No havíem dormit en tota la nit, esperant l'entrada al poble de les tropes del gran manaire. De sobte vam veure que al campanar onejava un llençol blanc. Tot seguit aquell misteriós silenci fou trencat pel soroll de tres grans motos que entraven a Mollet per la carretera de la Farinera. I darrere les motos, vehicles militars armats fins a la gola, plens de soldats franquistes, atents als carrers, en espera potser d'alguna possible reacció contrària. I després dels vehicles, la tropa marcant el pas triomfal, desfilarant gairebé tot el dia. La gent reunida a la vorera de la carretera aplaudint i cantant als vencedors”.⁵⁷

⁵⁶ ANSÓ, CAMPOY (2011)

⁵⁷ MARTÍNEZ (2014) Blog 1

“La fàbrica de les Moles, a la cantonada del carrer Fèlix Ferran amb l'actual carrer Rafael Casanoves, es convertí en caserna. Uns cinquanta soldats van viure un temps dins la fàbrica adequada com a habitatge. A les tres casetes iguals que hi havia al costat de casa, van requisar la del mig, on s'hi va instal·lar l'Alt Comandament. Els soldats que vivien a les Moles feien els seus àpats, i a l'hora del dinar o el sopar, solien fer sonar un xiulet dient “donate il pranzo” (doneu-nos el dinar). Nosaltres, que passàvem tanta gana, al so del xiulet corriem traient el cap per la porta i gairebé sempre aconseguíem algun bistec amb patates fregides. Entre aquests soldats hi havia alguns moros. No eren de fiar, ho robaven tot. Davant de la nostra casa hi havia un hort que el pare hi recollia verdures, patates... A un costat de l'hort, la mare hi tenia l'estenedor de la roba. No hi podia estendre res, perquè al moment li prenien. El pare havia de fer guàrdia vigilant que no se li enduguessin els enciams. Però entre ells hi havia sempre una ànima caritativa que d'amagat dels manaires ens feia a mans alguna llauna de conserva, que ens anava d'allò més bé, per apaivagar la gana que portàvem a sobre”.⁵⁸

Durant uns dies el pas de les tropes va esdevenir quelcom quotidià: el 29 de gener es diu que van passar més de 100.000 soldats per Mollet. El primer dia de febrer la 5a Divisió de Navarra es concentra a la zona de Santa Perpètua, Mollet i la Llagosta per començar a avançar per la carretera de Granollers a Sant Celoni fins a Llinars del Vallès.

Les tropes franquistes que es van instal·lar a Mollet van ocupar dife-

rents locals, com ara la fàbrica de les Moles o la Cerveseria.⁵⁹ La presència de les tropes italianes i marroquines va durar fins l'abril de 1939.

Les Fletxes Blaves també van ocupar Sant Fost. “Van entrar italians, en dues columnes: una que es va parar a ‘la Plana’ (zona actual de l'Ajuntament i dels carrers de Sant Isidre i Sant Joan) i que va dormir una nit al turó de la Ribalta. L'altra columna d'italians venia per la muntanya, per la banda del Sot i anaven cap a Badalona”. (Conversa amb la Teresa i la Mercè Torrents Puig, 3 de juny de 1998)⁶⁰

Comunicat de guerra nacional

“Continúan las acciones victoriosas en Cataluña. Nuestras tropas, en brioso avance, llegaron por la costa a 22 kilómetros de Barcelona, conquistando las poblaciones y villas de Badalona, Masnou, Premiá de Mar o San Cristóbal de Premio, San Juan de Vilasar y Mataró. El enemigo batido tuvo que abandonar tres baterías de artillería en poder de nuestras tropas, así como importante material y 1.850 prisioneros. También ha sido ocupada la industriosa ciudad de Sabadell y Mollet, así como numerosos pueblos, que quedan a retaguardia de nuestras líneas. (...) En la gran capital de Barcelona la rapidez de nuestro avance ha permitido quedarse en nuestro poder depósitos de material de guerra en cantidades fabulosas. Sólo en la estación de Montcada se detuvo la salida de trenes con 600 vagones cargados de material de guerra, y en el corte del Besós quedaron en nuestro campo 800 camiones con material bélico que el enemigo intentaba retirar (...) Nuestras brillantes tropas en

⁵⁸ MARTÍNEZ (2014) Blog 2

⁵⁹ Antic cafè concert, que va funcionar com a escola durant la Guerra. Estava ubicat al carrer de Lluís Duran, 87 (avui, números 48-50).

⁶⁰ PÉREZ (2009)

Cataluña, que han ocupado, además de los pueblos que antes se mencionaron (...) La Llagosta, San Fausto de Campcentellas y Santa Coloma de Gramanet, (...) Los prisioneros hechos pasan de 2.000, habiéndose cogido una compañía de ametralladoras completa con sus 12 máquinas”.

Comunicat de guerra republicà

“Nuestras tropas resisten tenazmente la intensa presión enemiga, en todos los sectores, ejecutando con orden total y magnífica disciplina, los repliegues que el Alto Mandó ha estimado conveniente realizar en contados lugares. Los soldados españoles, dando muestras de su elevadísimo espíritu patriótico y desafiando la acción constante de la artillería y aviación de las fuerzas invasoras, han realizado con éxito algunos contraataques en el sector central de este frente”.

116

28 de gener de 1939

El 28 de gener serà un dia ennuvolat, amb pluja. Amb la primera llum del dia les Fletxes Verdes comencen a fer camí des de Sabadell cap a Granollers en dues columnes: a la dreta la del tinent coronel Bonansea per la carretera, a l'esquerra la del coronel Meninchelli per Lliçà de Munt, cap al santuari de Bellulla i Canovelles, al nord de Granollers.

Les avantguardes del CTV marxen reforçades amb metralladores, morters, antitancs i artilleria i esperen la topada amb l'enemic. La columna dreta arriba a Parets del Vallès abans de les 10 del matí. La resistència no ha estat tan forta com esperaven i ha estat superada amb facilitat.

La columna esquerra s'enfronta a les forces de la 145a Brigada mixta, que es baten en retirada i entra a Lliçà d'Amunt a les 10 del matí. Camí de Granollers reben un foc intens de metralladora i envien patrulles cap a Sentmenat. La columna dreta també envia patrulles al sud de Granollers i aviat els rep el foc d'armes automàtiques. El pont del ferrocarril està destruït i algunes fàbriques fumegen però el pont d'entrada a la població està intacte. Al nord de Granollers la columna dreta ja és a Bellulla, però no han entrat. Pel camí un grup d'uns 200 homes amagats deixen passar les avantguardes de la columna i després fan foc contra les forces que avançaven al darrere. L'artilleria i la ràpida intervenció d'una companyia de fusells els fa fugir deixant, però, vora un centenar de presoners.⁶¹

“Al sud de Granollers, els austríacs i alemanys de la XI Brigada Internacional tornen a combatre. Tenen al davant els italians de les Fletxes Verdes. Més que resistir, es limiten a endarrerir l'avanç. Serà així fins que arribin a la frontera francesa”.⁶²

El comandant Líster, el jove estratega de l'exèrcit republicà, sentenciava: “Dejamos Granollers“(…) Quemadlo todo: fábricas, talleres y almacenes. Todo. Y volad los puentes.”⁶³ “En la zona defendida por Modesto, donde el frente se derrumbó al primer embate de los Cuerpos de Ejército del Maestrazgo y de Navarra, que ocuparon sin dificultad Badalona, Granollers y Mataró, y también por la costa, por cuya carretera el CTV llegó en cuatro días a Lloret de Mar.”⁶⁴

A la una del migdia Granollers és ocupat, però al final de la tarda els re-

⁶¹ LÓPEZ (2010)

⁶² MARTÍNEZ REVERTE (2006)

⁶³ SOLA (2014)

⁶⁴ PUELL, HUERTA (2007)

publicans tornen a presentar resistència amb foc dels seus tancs al nord i nord-est de la ciutat. Les Fletxes Verdes han fet avui dos-cents trenta-tres presoners, un d'ells txec, i han tingut nou baixes. Al llarg de la jornada, les Fletxes Blaves avançaran des de Mollet fins a Mataró.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

El 2n Regiment avança per la carretera d'Alella fins al Masnou i des d'allà, tot seguint la Nacional II, ocupa Premià de Mar i Vilassar i se situa al sud-oest de Mataró, entre el litoral i, travessant la carretera d'Argentona, fins a can Polseguera i can Gaspar. El 1r Regiment se situa al nord de Mataró, des de la costa fins a cal Català, ocupant can Domingo i can Madrona. L'artilleria es posiciona entre el 2n Regiment i Mataró, al costat de la N II mentre que el lloc de comandament ho fa a l'entrada de Mataró venint d'Argentona, el batalló d'assalt a la zona dels Salesians i el batalló de metralladores al camí de Dosrius, a l'alçada de ca l'Arnau. En aquesta jornada el CTV ha ocupat Caldes de Montbui, Granollers i Argentona.

“L'objectiu de les Verdes per demà és Sant Celoni, on pensen que es concentren les forces enemigues. L'altra columna, la de les Fletxes Blaves, ha de continuar avançant cap a Caldes d'Estrac, camí del riu Tordera. Les Fletxes Negres segueixen les Verdes i la Littorio per la costa a les Blaves. La cavalleria ha de fer de nexa amb les forces del Maestrat a la Garriga.”⁶⁵

Comunicat de guerra nacional

“En Cataluña nuestras brillantes tropas han continuado su rápido avance, habiéndose llegado por la costa a las cercanías de Arenys de

Mar, o sea, a unos 40 kilómetros de Barcelona. A media tarde estaba siendo envuelta la ciudad de Granollers y se habían ocupado los pueblos de Caldas de Estrach, Parets, Llista de Vall, Vallromanas y Alella (...). El número de prisioneros hechos es muy elevado. Sólo en la zona Norte de Mataró se encontró un hospital con 800 heridos rojos, que en seguida fueron atendidos por nuestros servicios sanitarios, proporcionándoles asistencia facultativa, medicamentos y alimentos pues llevaban cerca de tres días completamente abandonados (...). No sólo se ha llegado por la costa hasta las cercanías de Arenys de Mar, ocupando todos los pueblos de aquella, sino que, además, se ha ocupado la importante población de Granollers, el pueblo de Castellar y todos los comprendidos entre la costa y Granollers”.

Comunicat de guerra republicà

“Evacuada la ciudad de Barcelona para evitar los efectos de un asedio a la numerosísima población allí refugiada huyendo de la invasión, la lucha ha continuado con encarnizamiento en la zona de Mataró. Otros violentísimos ataques enemigos contra nuestras posiciones al sur de Granollers fueron total y enérgicamente rechazados por nuestros soldados”.

29 de gener de 1939

És un dia de ple hivern, amb pluja, boira i fred. De bon matí les columnes comencen a moure's. La Columna motoritzada Olmi avança cap a Sant Celoni, vora el Montseny. Aviat s'han d'aturar davant el foc enemic i demanen suport artiller de la rereguarda per poder continuar avançant. Fora de les

⁶⁵ LÓPEZ (2010)

carreteres, amb la pluja i el fang, és molt difícil la maniobra per la infanteria. Demanen a Roberto Olmi que segueixi avançant, que no s'aturi, que deixi les dificultats i els punts de resistència amb què es troba per les forces que el segueixen, elles ho resoldran. És prioritari que la columna d'avantguarda no s'aturi i segueixi avançant amb rapidesa. Aviat arriben els batallons que segueixen la columna ràpida i es van desplegant a banda i banda de la carretera de Llinars del Vallès a Sant Celoni. Un cop neutralitzat l'enemic, a les 5 de la tarda entren a Llinars. Continuaran amb molta prudència en direcció Vilalba Sasserra per cobrir el flanc esquerre de la marxa i arriben fins vora Sant Antoni de Vilamajor, en la direcció d'atac. Han fet 114 presoners i sols tenen 4 baixes pròpies. Les Fletxes Verdes han ocupat Cardedeu i Llinars.⁶⁶

118

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Les Fletxes Blaves, amb la seva columna ràpida, avancen fins a la vora de Caldes d'Estrac i envien patrulles a Sant Vicenç de Montalt, però no avançaran més aquesta jornada. El 2n regiment se situa entre la costa i Sant Andreu de Llavaneres mentre que el 1r se situa entre la costa, a Caldes d'Estrac, i la Plana de l'Oliva, tot ocupant Sant Vicenç de Llavaneres. El batalló d'assalt el trobem al sud del Montalt mentre que el lloc de comandament i les bateries se situen al pla d'en Sans, al costat de la carretera de França.

Comunicat de guerra nacional

“A pesar del mal tiempo ha continuado el brillante avance de nuestras tropas, que han logrado hacerlo en una profundidad media de nueve

kilómetros, habiéndose ocupado los pueblos de Balsareny, Puigreig, Santa María de Oló, Moyá, Cardedeu y Llinás del Vallés; y según noticias, no bien confirmadas todavía, los de Dos Rius, La Garriga, Santa Eulalia de Ronsana y Caldas de Mombuy, batiéndose a tres Brigadas Internacionales (las 11a, 13a y 15a) de las que se ha cogido la documentación. El personal de estas Brigadas está compuesto de hispanoamericanos y centroeuropeos (...) El número de prisioneros hechos hoy pasa de 1.250 y es muy elevada la cantidad de material que los rojos han dejado en nuestro poder (...)”.

Comunicat de guerra republicà

“Nuestros soldados continúan rechazando con gran heroísmo los duros y persistentes ataques de las fuerzas italianas y fuerzas a su servicio que atacan en los sectores de Solsona, Manresa y Mataró”.

“L'Exèrcit del Nord comunica noves directrius al general Gambarà; el CTV ha d'avançar seguint el litoral fins Flaçà i Torroella de Montgrí. No avançaran més al nord del Ter. Deixarà la frontera per les forces de Navarra i la costa entre l'Escala i Llançà. Per demà demanen que entrin a Sant Pol de Mar i Sant Cebrià de Vallalta per la costa i després continuïn fins Calella. I per la carretera d'Hostalric fins Sant Celoni, Vilardell i la Batllòria en paral·lel”.⁶⁷

30 de gener de 1939

La pluja no deixa de caure durant tot el dia. Les dues columnes d'atac miren d'avançar malgrat les dificultats. Hi ha notícies de l'enemic republicà: preveuen que els presentarà una forta resistència. Només comen-

⁶⁶ LÓPEZ (2010)

⁶⁷ LÓPEZ (2010)

Figura 10. "Apoyo de la artillería en las columnas motorizadas". Mapa en paper vegetal de l'àrea geogràfica del Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès i Maresme. Font: Fons Monés de la Guerra Civil, ICGC

El mapa ens mostra el suport de l'artilleria a les columnes motoritzades del CTV. D'una banda trobem representats els "nucleos de resistencia con enemigos batidos por la artillería" i, d'altra, l'emplaçament de l'artilleria. La ruta de les columnes motoritzades està pintada amb colors que ens indiquen l'avanç de cada dia. El 26 (color groc) les columnes es desplacen de Piera a Barcelona mentre que al Tibidabo trobem emplaçat un primer grup d'artilleria i un segon al litoral de cara al Besòs, on trobem el nucli de resistència número 2. El dia 27 (color vermell) les columnes motoritzades marxen de Barcelona i passen per Badalona, on trobem el tercer grup d'artilleria mentre que, a l'alçada del Masnou, trobem el tercer nucli de resistència. A Premià se situa el grup 4t d'artilleria mentre que el nucli de resistència 4 se situa a l'interior. A Mataró s'emplaça el 5è grup d'artilleria amb el nucli de resistència 5 al seu davant. El dia 28 (color verd) les columnes es desplacen per la carretera de Mataró a Granollers on es torna a trobar el grup 5 de resistència. El dia 29 (color grana) les columnes avancen de Granollers a Llinars, al nord de Granollers hi trobem el grup 6 d'artilleria enfrontant-se amb el nucli 6 de resistència, mentre que a la carretera de Llinars se situen els grups 7, 8 i 9 d'artilleria per tal d'atacar els nuclis 7, 8 i 9 de resistència.

çar la marxa comencen els trets als dos costats de la carretera de Sant Celoni. El cap de les Fletxes Verdes, el general Battisti, demana amb insistència més reforços i que Gambara enviï forces cap a Cardedeu per tal de protegir el flanc esquerre de l'atac de les Fletxes Verdes, molt castigat per l'adversari. En el seu ajut acudirán forces de les Fletxes Negres que s'enfrontaran a la 11a Divisió republicana (brigades mixtes 1, 9 i 100). Per la seva banda els republicans estan construint una línia defensiva, amb treballs de fortificació entre el Montseny i el riu Tordera.⁶⁸

“El general Rojo pretendió contener al enemigo en la línea del río Tordera, por donde en teoría discurría la línea fortificada L-5, cuyas obras apenas se habían iniciado.”⁶⁹

120

Per l'endemà s'ordena el reforç de l'atac de les Fletxes Verdes, que havien trobat massa dificultats davant els republicans, els quals s'havien mostrat molt fermes i decidits. La 1a Brigada de Cavalleria ha d'avançar en paral·lel a la carretera de Sant Celoni, per Santa Maria de Palautordera, Gualba, Breda i Grions fins el nord-oest d'Hostalric. Les Fletxes Verdes, amb la Columna llampec Orlando, ho fan fins a Hostalric i el riu Tordera.

Pel litoral, la Littorio, amb la Columna llampec Pace, avança per Arenys de Mar fins a Vallgorguina, vorejant el Montnegre pel sud i apropant-se així al front de les Fletxes Verdes, per tal d'evitar sorpreses amagades a la muntanya.⁷⁰ El CTV ha ocupat a l'interior Santa Maria de Palautordera, Vilalba Sasserra i Sant Antoni de Vilamajor i, a la costa, Canet i Arenys de Mar.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Les Fletxes Blaves continuaran a partir de Sant Pol de Mar fins a Blanes en una marxa per la costa plena de dificultats. Un cop ocupats Arenys, Canet i Sant Pol de Mar el 1r Regiment se situa entre aquesta darrera població i el turó de l'Enrec (turó de Can Tiril) mentre que el 2n Regiment ho fa a la costa, a la zona de la Murtra. El lloc de comandament se situa a Canet mentre que els tres grups de bateria ho fan a la zona de l'Estany i el Busquet. Entre les bateries i el 2n Regiment trobem el batalló de metralladores mentre que el batalló d'assalt es posiciona al nord del 2n Regiment, a la zona del sot del Boter, a la riera de Sant Pol (al mapa San Cipriano).

Comunicat de guerra nacional

“A pesar del mal tiempo, de lluvia y nieve, en el frente de Cataluña, nuestras tropas han avanzado y hasta ahora se sabe que han ocupado los pueblos de San Vicente de Llevaneras, próximo a la costa, y Castelltersol, logrando alcanzar una profundidad de ocho kilómetros (...).”

Comunicat de guerra republicà

“Durante toda la jornada prosiguió la presión en todos los sectores de este frente (Catalunya). Nuestros soldados resisten heroicamente los ataques de las divisiones italianas y fuerzas a su servicio, a las que protege la intensa acción de los aviones italo-germanos. Se lucha con dureza en las zonas de Santa María de Oló, Moyá y Caldas de Montbuy (...) Los soldados españoles rechazaron cuatro ataques consecutivos de los invasores, que se replega-

⁶⁸ LÓPEZ (2010)

⁶⁹ PUELL, HUERTA (2007)

⁷⁰ LÓPEZ (2010)

ron a sus posiciones, duramente castigados. Las afirmaciones de fuentes facciosas que aluden a la presencia de soldados extranjeros en nuestras líneas son absolutamente falsas”.

31 de gener de 1939

El dia comença amb un gran avançament de les tropes del CTV i poca resistència enemiga. A les 11 del matí la columna esquerra de les Fletxes Verdes ocupa Santa Maria de Palautordera després d'intensos combats. El 1r Regiment, que avançava per aquesta banda, ha estat atacat i els han fet 11 baixes per la qual cosa demanen més reforços per seguir endavant. A la vora del Montseny continuen avançant amb molta oposició de l'adversari republicà. La columna dreta entra a Sant Celoni i després continua cap a Vilardell. A les cinc de la tarda entren a Gualba on els esperen els blindats de Líster (sembla ser que ell mateix hi és present) i tallen la carretera. Poc després els nacionals poden dispersar aquestes forces, que fugen, i aconsegueixen ocupar la Batllòria.⁷¹

El Cos de Navarra s'ha de situar entre el CTV i les forces del Maestrat mentre ha d'avançar cap a Girona per Hostalric, vorejant la muntanya del Montseny. La 4 Divisió de Navarra rebrà un atac a la vora de Granollers mentre el CTV ha ocupat Sant Celoni. La 12 Divisió és a Lliçà d'Amunt i Caldes de Montbui, a l'oest de Granollers. Davant seu marxa la columna esquerra del CTV, que aquesta jornada ha ocupat Sant Celoni, mentre continuen rebent atacs per la seva esquerra. La 4a rebrà un atac a la zona de Granollers i hauran de desplegar les seves unitats i contraatacar cap a l'Ametlla, cap al riu Congost i per la carretera de Granollers cap a Cardedeu i la Garriga.

Posició de les Fletxes Blaves al mapa

Els dies 31 de gener i 1 de febrer els regiments arriben a la Tordera passant per Malgrat de Mar. El 1r Regiment se situa a la zona del Mercader i el Mango i ocupen la via fèrria. El 2n Regiment se situa a la zona de mas Prats i, travessant la Tordera, arriba fins a l'estació de Blanes i el pla de Can Ferrer. En un començament les bateries se situen al sud de Malgrat, al voltant de la carretera de la Jonquera (Nacional II). Entre aquestes i Malgrat se situa el lloc de comandament i al nord ho fa el batalló de metralladores, mentre que el batalló d'assalt ho fa al creuament de la riera de Sant Genís i la carretera de la Jonquera. Més endavant els grups de bateria es desplacen i els trobem acompanyant els regiments. Els Grups I i X d'artilleria se situen a la zona del 1r Regiment mentre que el Grup XI ho fa a la zona del 2n Regiment. Aquesta posició es mantindrà fins a l'1 de febrer.

Comunicat de guerra nacional

“En Cataluña ha continuado hoy el victorioso avance de nuestras tropas, que han logrado alcanzar en algunos sectores la profundidad de diez kilómetros, habiéndose ocupado los pueblos de Santa María de Cornet, Gayá, San Feliú de Terrasola, Collsuspina y Sant Celoni, y en la costa Calella, Pineda y Malgrat. En este último se han cogido 1.500 prisioneros y en todas las estaciones de esta parte de costa se ha hallado gran cantidad de vagones cargados de material. (...). En el sector sur la Columna que avanza por la costa logró una profundidad de 13 kilómetros, alcanzando la desembocadura del río Tordera, límite en esa

⁷¹ LÓPEZ (2010)

parte de las provincias de Barcelona y Gerona y ocupando el pueblo de Las Ferrarías. También han sido conquistados los de Gualba de Baix, Vilardell, Valgorguina, Arenys de Munt y Cánovas. (...). El número total de prisioneros de hoy registrados hasta ahora pasa de 2.700”.

Comunicat de guerra republicà

“Los soldados españoles resisten, con elevado espíritu y exaltada moral, los ataques de las divisiones italianas y fuerzas españolas a su servicio, en los sectores de Collsuspina, San Quirico, Sant Feliu de Codinas y Arenys de Mar. El enemigo intensamente protegido por la aviación italo-germana, consiguió rectificar ligeramente su línea a costa de muchas bajas”.

Els darrers dies del CTV a Catalunya

122

De l'1 fins al 10 de febrer, dia en què es dona per acabada la Guerra a Catalunya, destaquem algunes de les actuacions del CTV a les poblacions del Vallès, així com els darrers comunicats de guerra en què es continua posant de manifest l'acció demolidora de l'Exèrcit del Nord mentre que la República vol donar la imatge que, malgrat que es fa una retirada, aquesta es produeix en perfecte ordre i presentant combat davant l'enemic.

El primer dia de febrer la marxa de l'exèrcit franquista continua. La 4a Divisió de Navarra pren el camí de la carretera de Granollers a Hostalric fins a Sant Celoni. La 12a Divisió envia un regiment d'infanteria per la carretera de Granollers a la Garriga i un segon per la de Sabadell a Sant Feliu de Codines. La 5a Divisió es concentra a la zona de Santa Perpètua, Mollet i la

Llagosta, per iniciar les seves accions. El CTV ocupa Breda, Hostalric, Fogars de la Selva i Tordera.

L'endemà, la 5a Divisió arriba a Llinars del Vallès. La 12a Divisió es trobarà a Centelles amb el Cos d'Exèrcit del Maestrat per continuar avançant per Balenyà i Seva. El mateix dia 2, amb l'ocupació d'Aiguafreda, s'acabava la Guerra al Vallès Oriental.

El dia 3 de febrer la 5a Divisió de Navarra continua sense contacte amb els republicans per Sant Celoni, Gualba i Breda.

L'endemà la Divisió Littorio i la 4a de Navarra entren a Girona. “La 4ª División Navarra ocupó Gerona, tras arrollar a la otrora indómita división de Líster. El mismo día, por la costa, el CTV llegó a Palamós”.⁷²

El 5 de febrer de 1939 els presidents Azaña, Companys i Aguirre passen la frontera cap a França. Catalunya ha deixat de tenir president: ara té “Jefe de los Servicios de Ocupación”, en la persona d'Eliseo Álvarez.

El 8 de febrer les Fletxes Blaves ocupen el santuari de Santa Caterina i Bellcaire d'Empordà mentre que les Fletxes Negres ho fan a Verges i Colomers. La marxa del CTV es va aturar aquí, on donen per acabada la seva actuació. El general Franco no volia que les tropes del CTV arribessin a la frontera. “Razones de política internacional aconsejaron que los italianos no llegaran a la frontera con Francia”.⁷³

El comunicat de l'Exèrcit Popular del dia 9 diu: “En cumplimiento de órdenes por el mando, nuestras fuerzas se repliegan lentamente y sin dejar de combatir con orden absoluto y salvando totalmente sus efectivos”. En

⁷² PUELL, HUERTA (2007)

⁷³ MOLINA (2016)

contrast i més realista, al comunicat oficial del Cuartel del Generalísimo llegim: “El espectáculo que presenta la carretera desde un par de kilómetros antes de La Junquera es verdaderamente desolador, porque refleja la marcha de los restos de un ejército en total derrota: los coches y camiones abandonados, algunos de ellos incendiados, bidones de gasolina, herramientas, tornos, armamento, papeles, cadáveres, carros agrícolas y ganado abandonado cubre de tal modo la carretera que materialmente es imposible llegar en coche a la frontera”.

L'endemà s'acabava la Guerra a Catalunya. “Nuestras fuerzas han alcanzado victoriosamente, en el día de hoy, todos los pasos de la frontera francesa desde Puigcerdá hasta Port-Bou. La guerra en Cataluña ha terminado”.⁷⁴ El comunicat de l'Exèrcit Popular simplement diu: “Nuestras fuerzas continúan sus repliegues con orden absoluto, salvando totalmente sus efectivos, material y armamento”.

“El final de la campaña de Cataluña no fue una ofensiva, sino un desfile victorioso precedido por una desbandada. El mundo quedó atónito ante la rapidez del hundimiento, causado tanto por el cansancio generalizado como por el agotamiento de hombres y material que supuso la batalla del Ebro”.⁷⁵

La marxa del CTV de Catalunya

Una vegada conquerida Catalunya el general Franco va voler fer una demostració del seu poder amb el *desfile de la Victoria*, que es va celebrar el 21 de febrer de 1939 a Barcelona. Presidit pel *Generalísimo* hi van desfilar uns 80.000 soldats pertanyents als 6 cos-

sos de l'Exèrcit del Nord que havien dut a terme l'ocupació de Catalunya. La desfilada va transcórrer per la Diagonal per després baixar pel passeig de Gràcia fins a la plaça de Catalunya. El capdavant de la desfilada estava format per la Divisió Littorio, seguida de les altres divisions italianes, com ara les Fletxes Blaves. Aquesta primera part de la desfilada la tancaven els voluntaris italians i les Camises Negres amb els seus carros de combat i artilleria antiaèria.

Un cop acabada la batalla de Catalunya, el CTV passaria a dependre de l'Exèrcit del Centre i va ser traslladat al front de Toledo. Quan va acabar la Guerra Civil a tot Espanya i després d'un nou *desfile de la Victoria*, aquesta vegada a Madrid el 19 de maig, els legionaris serien embarcats des del port de Cadis amb destí a Nàpols, on serien rebuts pel rei Víctor Manuel III en una cerimònia que es va convertir en una festa popular, amb la desfilada de les tropes davant el palau reial i pels carrers de Nàpols. Els homenatges van acabar a Roma el 21 de octubre de 1939 amb una gran revista de tropes amb la presència de Benito Mussolini. Posteriorment el CTV va ser dissolt, excepte la Divisió d'Assalt Littorio, que va romandre a l'exèrcit italià i va combatre a la Segona Guerra Mundial.⁷⁶

Balanc de la intervenció del CTV

Durant l'ofensiva de Catalunya el cost humà del CTV, segons les xifres oficials italianes, va ser de més de 2.800 baixes, amb 385 morts i 2.430 ferits. En tota la Guerra Civil espanyola les víctimes mortals italianes van ser 3.819; d'aquestes, 1.824 perta-

⁷⁴ Comunicat de guerra franquista del dia 10 de febrer.

⁷⁵ THOMAS (1976)

⁷⁶ MOLINA (2016)

nyien a l'exèrcit, 1.777 a les milícies feixistes, 180 a les forces aèries i 38 a la marina. A més, van resultar ferits entre 11.000 i 12.000 homes.⁷⁷

A nivell econòmic l'ajuda militar italiana ens deixava un deute final, calculat a la retirada del CTV, d'uns 14.000 milions de lires italianes.⁷⁸ A la fi d'unes llargues i àrdues negociacions es va arribar a una quantitat rodona: Espanya havia de tornar 5.000 milions de lires entre el 31 de desembre del 1942 i el 30 de juny del 1967. L'acord el van signar al maig del 1940 el ministre d'Afers Exteriors espanyol, Juan Luis Beigbeder, i l'ambaixador d'Itàlia a Madrid, Gastone Gambarà. Després de la Segona Guerra Mundial, però, el deute no el cobraria el Govern de Mussolini, seria la Itàlia republicana i democràtica, constituïda el 2 de juny del 1946, la que reclamaria insistentment el pagament del deute al general Franco.⁷⁹

124

La República va donar una gran importància a la intervenció del CTV i també dels alemanys fins al punt que als seus comunicats mostren sempre aquest interès per fer veure que el bàndol franquista estava integrat per un exèrcit estranger al qual donaven suport alguns militars espanyols. "Los invasores y fuerzas españolas a su servicio han proseguido su acción ofensiva apoyados por la intensa acción de tanques, artillería y aviación extranjera". "Con su habitual derroche de medios materiales, los invasores y fuerzas españolas que les secundan, han persistido en sus ataques a nuestras posiciones, apoyadas por la acción constante de la aviación italo-germana".⁸⁰ Segons aquestes afirma-

cions dels republicans, sembla que la Guerra no l'haurien pogut guanyar els feixistes sense l'ajut estranger, tant d'homes com de material.

En canvi, la República va defensar i afirmar rotundament que, a les files de l'Exèrcit Popular, només hi havia soldats espanyols. Així es reflecteix en aquest comunicat de guerra en resposta a les acusacions del govern franquista: "Las afirmaciones de fuentes facciosas que aluden a la presencia de soldados extranjeros en nuestras líneas son absolutamente falsas. Las brigadas 11, 13 y 15 a que se refieren fueron disueltas como las demás, y no han sido rehechas. Frente a los soldados, aviadores y técnicos de todas clases, pertenecientes a ejércitos regulares de Italia y Alemania se baten exclusivamente tropas españolas".⁸¹

La voluntat dels comandaments republicans va ser sempre la de no donar la Guerra per perduda, d'aquí que continuïn cridant lleves fins al final del conflicte. D'una altra banda, en l'elaboració dels comunicats de guerra es va voler donar sempre la impressió que Catalunya resistia, quan la veritat és que la zona republicana cada dia s'anava reduint més. "Las tropas españolas contienen heroicamente los intensísimos ataques de las Divisiones italianas y fuerzas españolas que las secundan(...). En la jornada de hoy han continuado librándose vivísimos combates en todos los sectores de este frente, en los que las tropas españolas continúan resistiendo con heroísmo(...). Los soldados españoles, dando muestras de su elevadísimo espíritu patriótico y desafiando la acción constante de la artillería y aviación de

⁷⁷ COVERDALE (1979)

⁷⁸ THOMAS (1976)

⁷⁹ RODRIGO (2016)

⁸⁰ Comunicat de guerra republicà dels 21 i 23 de gener, respectivament.

⁸¹ Comunicat de guerra republicà del 30 de gener.

las fuerzas invasoras, han realizado con éxito algunos contraataques en el sector central de este frente”.⁸²

La intenció del comandament franquista respecte a la intervenció del CTV a la Guerra va ser la de minimitzar la seva importància. D'una banda no es volia suscitar la intervenció de les potències democràtiques europees en defensa de la República i, d'una altra, Franco volia atribuir-se tot el mèrit de la victòria, de manera que va utilitzar les tropes italianes a la seva conveniència. A Catalunya els italians no van actuar mai pel seu compte, els comandaments del CTV no van imposar cap operació, van actuar sempre en col·laboració amb el Cos de l'Exèrcit de Navarra i el del Maestrat.

Malgrat tot, la major part dels historiadors posen de manifest la transcendència de la participació del CTV

a la Guerra en general i a l'ocupació de Catalunya en particular. “El CTV sería un cuerpo muy importante en la ocupación de Cataluña. La enérgica ofensiva de ocho días sin protección a los lados, rompiendo la arteria Lleida-Tarragona y rodeando las defensas de Llíster hasta Igualada habría posibilitado la caída de Barcelona, con un empuje que habría obligado a asumir más riesgos al mando franquista y que se concretó en la toma de 16.500 de los 40.000 prisioneros hechos por el Ejército del Norte”.⁸³

L'ocupació de Catalunya es va fer de manera molt ràpida, només en 49 dies. De fet és la idea que defensava el comandament italià: la guerra llampec (*guerra celere*). Només va costar d'avançar els primers dies, la resta de l'ofensiva seria una marxa continua. Si ens fixem en els mapes que reproduïm en aquest

Figura 11. Recorregut del CTV a Catalunya. La ruta parteix de Seròs i arriba fins a Sabadell passant per les Borges Blanques, Igualada i Olesa de Montserrat. Des de Sabadell, es marquen dues rutes, una de Badalona fins a Bellcaire d'Empordà passant per Mataró i Palafrugell i l'altra de Sabadell a Girona passant per Granollers i Hostalric.

⁸² Comunicats de guerra republicans dels dies 24, 25 i 27 de gener, respectivament.

⁸³ RODRIGO (2016)

article, veiem com les divisions italianes no van romandre més d'un dia a la mateixa posició. Realment no hi va haver cap batalla important des que es va trencar el front de Seròs, els altres enfrontaments es van reduir a petites resistències dels republicans. Als mapes podem observar una part del territori que el CTV ocupava, donat que només hem reproduït la línia d'avanç, però no tots els pobles del voltant que anaven ocupant. També hem de tenir en compte que, als mapes on només es representa la Divisió Fletxes Blaves, les altres tres divisions també l'acompanyaven, a més del cos d'artilleria del CTV, cosa que suposa una tropa de 28.000 soldats en moviment amb unes 600 peces d'artilleria.

El CTV va ocupar una posició destacada a l'ofensiva: va cobrir el tram central des del riu Segre, al sud de Lleida, fins a les portes de Barcelona i d'aquí fins a Girona. Concretament sortiria de Seròs, on havia estat designat per trencar el front, i avançaria seguint en paral·lel al sud de la carretera Nacional II per Castellans, Borges Blanques, Belianes, Santa Coloma de Queralt, Igualada, Terrassa i Sabadell. Des de Sabadell es va enviar una columna ràpida cap a Barcelona mentre la Littorio es dirigia cap a Badalona per continuar pel litoral fins a Arenys de Mar i d'aquí a Vallgorguina fins a unir-se amb el Cos del CTV a l'alçada de Sant Celoni, camí ja de Girona. Per la seva banda les Fletxes Blaves es van dirigir des de Sabadell cap a la costa tot seguint dos camins: un regiment

ho faria des de Mollet a Mataró passant pel Masnou i l'altre regiment passaria per Vallromanes i Cabrera de Mar per acabar trobant-se amb el primer a Mataró. Des d'aquí tots dos regiments van seguir fins a Bellcaire d'Empordà passant per Malgrat de Mar, Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Torroella de Montgrí. La resta de divisions es van dirigir des de Sabadell cap a Girona passant per Granollers, Sant Celoni, Hostalric i Sils. En aquesta darrera població es van dividir: mentre la Littorio continuava fins a Girona, d'altres divisions van agafar el camí de Caldes de Malavella, Llagostera, Sant Feliu de Guíxols, Palamós i Palafrugell per acabar trobant-se amb les Blaves a Torroella de Montgrí.

Es calcula que el CTV va intervenir en l'ocupació de més de cent cinquanta pobles i sis ciutats industrials com Terrassa, Sabadell, Badalona, Granollers, Mataró i Girona (sembla ser que a Barcelona i Tarragona la presència dels italians es va limitar a una columna motoritzada), van haver de marxar per camins plens de dificultats, tot fent un recorregut de més de 500 km i havent d'enfrontar-se a la resistència de l'Exèrcit Republicà. Avui és un fet innegable que el CTV va exercir un important i eficaç paper dins de l'Exèrcit del Nord. La presència de les tropes italianes en l'ocupació de les poblacions catalanes ha quedat gravada a la memòria dels que van ser testimonis de l'entrada de les tropes franquistes al nostre territori.

Bibliografia

- ALCOFAR NASSAES, J. L. (1972). C.T.V. Los legionarios italianos en la Guerra Civil española, 1936-1939. Editorial Dopesa. Barcelona.
- ALTO ESTADO MAYOR. (1969). Reglamento de abreviaturas y signos convencionales de carácter operativo para uso de las Fuerza Armadas y Protección Civil / Alto Estado Mayor. Imprenta del Servicio Geográfico del Ejército. Madrid.
- ANSÓ, J. i CAMPOY, G. (2011) La vida rural a Gallecs. Dietaris de Joan Ros Herrero (1895-1978). Centre d'Estudis Molletans. Col·lecció Vicenç Plantada, 12. Mollet del Vallès.
- CERVERA, J. (2017). La batalla del Ebro y otros frentes de la Guerra Civil española. *Muy Historia*.
- COVEDALE, J.F. (1979). La intervención fascista en la Guerra Civil Española. Alianza Editorial. Madrid.
- FINAZZER, E. (2014). Le Artiglierie del Corpo Truppe Volontarie Italiano nella Guerra Civile Spagnola. *Notiziario Modellistico 3. Rivista ufficiale del G.M.T.*
- HURTADO, V., SEGURA, A. I VILLARROYA, J. (2012). Atlas de la Guerra Civil a Catalunya. Edicions DAU. Barcelona.
- LOJENDIO, L. (1940) Operaciones militares de la guerra de España. 1936-1939. Editorial Montaner y Simón. Barcelona.
- MANRIQUE, J. M. (2014) Artillería y carros de combate en la Guerra Civil Española Editorial Tikal. Madrid.
- MARTÍNEZ BANDE, J. M. (1964). Incidencias de la lucha. Síntesis de las operaciones militares. El esfuerzo de la guerra en ambas zonas durante la Cruzada. *Revista de historia militar. Servicio Histórico Militar del Estado Mayor Central*, 17. Madrid.
- MARTÍNEZ BANDE, J. M. (1979). La Campaña de Cataluña. Editorial San Martín. Madrid.
- MARTÍNEZ REVERTE, J. (2006). La caída de Cataluña. Editorial Crítica. Barcelona.
- MASTRORILLI, E. (2014). Guerra Civile Spagnola, intervento Italiano e Guerra Totale. *Revista Universitaria de Historia Militar*, vol. 3, n. 6.
- MOLINA, L. (2016). Militares italianos en la guerra de España. Capítulo sexto. *Revista Internacional de Historia Militar Internacional*, 94. Madrid.
- PÉREZ, X. (2009). Sant Fost 1939: testimonis i documents. *Campsentelles*, 12. Centre d'Estudis Santfostencs Amics de Cabanyes.
- PERNAU, J. (1989). Diari de la caiguda de Catalunya. Ediciones B. Barcelona.
- PUELL, F. i HUERTA, J. (2007). Atlas de la Guerra Civil Española. Antecedentes, operaciones y secuelas militares (1931-1945). Editorial Síntesis. Madrid.
- RODRIGO, J. (2016). La guerra fascista. Italia en la Guerra Civil española, 1936-1939. Alianza Editorial. Madrid.
- SUÁREZ, M.A. (2000). La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès. Centre d'Estudis Molletans, Col·lecció Vicenç Plantada, 4. Mollet del Vallès.
- THOMAS, H. (1976). La Guerra Civil española. Vol. 2. Ediciones Grijalbo. Madrid.
- URTEAGA, L., NADAL, F. i MURO, J.I. (2010). La cartografía del C.T.V., 1937-1939. *Hispania*, vol. LXII/1, Núm.210, Madrid.
- ## Publicacions electròniques
- ARQUEOLOGÍA DE LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA. Incipit-CSIC. Cementerio de los italianos. Campillo de Llerena (Badajoz). <http://guerraenlauniversidad.blogspot.com/2016/10/el-cementerio-de-los-italianos.html>
- GARCÍA RUIZ, J.L. Academia.edu. El paso del C.T.V. por las Merindades. https://www.academia.edu/7131261/EL_PASO_DEL_CTV_POR_LAS_MERINDADES
- GRIEGC (Grup de Recerca i d'Investigació d'Espais de la Guerra Civil). Les Línies de Defensa de Catalunya <http://www.griegc.com/ca/2018/03/15/les-linies-de-defensa-de-catalunya/>
- INSTITUT CARTOGRÀFIC I GEOLÒGIC DE CATALUNYA (ICGC). <https://www.icgc.cat>
- JIMÉNEZ, J. 1939, el final de la guerra civil. Desperta Ferro Ediciones, 1 abril, 2019 <https://www.despertaferro-ediciones.com/2019/1939-el-final-de-la-guerra-civil/>
- LÓPEZ ROVIRA, C. (2010). La conquesta de Catalunya: diari d'operacions de l'exèr-

- cit del Nord (Desembre de 1938-febrer 1939). Vol. I. Tesi Doctoral Universitat Autònoma de Barcelona. <http://hdl.handle.net/10803/42308>
- MARTÍNEZ, J. De l'ocupació del "gran manaire" Blog 2 <http://juliamartinezmundet.blogspot.com.es/2014/02/imatge-extreta-daqui-despres-que-mollet.html>
- MARTINEZ, J. 27 de gener de fa 75 anys. Blog 1 <http://juliamartinezmundet.blogspot.com.es/2014/01/27-de-gener-de-fa-75-anys-un-dia-gris-i.html>
- MEHTIDIS, A. Academia.edu. Italian Corpo Truppe Volontarie in the Spanish Civil War. Organisation And Orders Orders Of Battle, 1936-1939. https://www.academia.edu/38695789/ITALIAN_CORPO_TRUPPE_VOLONTARIE_IN_THE_SPANISH_CIVIL_WAR_1936-1939
- REGIO ESERCITO ITALIANO. La guerra civile di Spagna 1936-1939. Rimpatrio e riorganizzazione del C.T.V. http://www.regioesercito.it/reparti/mvsn/mvsnspa36_8.htm
- SOLA, D. 28-G: la ciutat dels vençuts. Cronica-historia.com. <https://cronicahistoria.com/category/vida/>
- TAYLOR & FRANCIS ONLINE. Cartógrafos italianos en la Guerra Civil española (1937-1939). Corpo Truppe Volontarie Cartographic Unit. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03085694.2012.621399>

«Anem a buscar el papa!». Cisqueta Ambròs: l'exili d'una nena molletana (1939)

Oriol Fort i Marrugat*

Resum: Mitjançant la memòria oral i la documentació escrita i gràfica, es fa una aproximació a les vivències de Françoise Valles (en néixer, Francisca Ambròs Tugas), associades al seu exili a França el 1939, amb motiu de la Guerra Civil Espanyola.

El treball se centra, sobretot, en el període comprès entre 1939, l'exili; 1946, l'establiment a la Somme; i 1959, la nacionalitat francesa. Per tant, inclou el temps més complex de la seva incorporació a l'Estat francès, l'etapa convulsa i paorosa de l'ocupació de França per l'exèrcit alemany amb motiu de la Segona Guerra Mundial, i l'assoliment de la quotidianitat personal, familiar i social.

Aquest document vol fer palès l'enorme esforç que va comportar, per a una nena de set anys, ser capaç de vèncer les dificultats pròpies de l'inici d'una nova vida en una terra desconeguda i hostil.

L'escrit, essent un homenatge a la Cisqueta Ambròs, ho és també a tots els infants de l'exili republicà espanyol.

Figura 1. Cisqueta Ambròs amb els seus pares. Montlluís. 26/11/1939. Font: Arxiu personal Cisqueta Ambròs (APCA)

Paraules clau: Cisqueta Ambròs Tugas, *courage*¹, exili, Guerra Civil, infants

¹ El Dictionnaire de la Langue Française Le Petit Robert (2003), defineix *courage* com «Força moral. Passió, energia per un objectiu. Fermesa en front el perill, el sofriment físic o moral». Totes les traduccions d'aquest treball són responsabilitat de l'autor.

* Humanitòleg, ofortm@uoc.edu

Article rebut l'1 de setembre de 2020; acceptat el 15 de setembre de 2020.

«Let's go and find daddy!». Cisqueta Ambròs: the exile of a Mollet girl (1939)

Abstract: Through oral memories as well as written documents and images, we learn about the life of Françoise Valles (born Francisca Ambròs Tugàs, nicknamed 'Cisqueta') and her exile to France in 1939 as a result of the Spanish Civil War.

The piece focuses primarily on the period between 1939 (exile), 1946, (settlement in the Somme), and 1959 (French nationality). It, therefore, covers the most traumatic periods of her move to the French state, her life during the turbu-

lent and frightening German army occupation of France in World War II, and the eventual consolidation of her daily personal, family, and social life.

The document aims to highlight the astonishing resilience of a seven-year-old girl forced to overcome the challenges of starting a new life in an unknown and hostile land.

The piece is a tribute to Cisqueta Ambròs, and, therefore, to all the children of the Spanish republican exile.

Keywords: Cisqueta Ambròs Tugàs, courage, exile, Spanish Civil War, children

«Allons trouver le papa!». Cisqueta Ambròs: l'exil d'une fille de Mollet (1939)

Résumé: À travers de la mémoire orale et la documentation écrite et graphique, on fait une approche aux expériences de Françoise Valles (née Francisca Ambròs Tugàs), associées à son exil en France en 1939, à l'occasion de la Guerre Civile Espagnole.

L'ouvrage porte principalement sur la période comprise entre 1939 exil, 1946 établissement dans la Somme, et 1959 nationalité française. Il comprend donc l'époque la plus complexe de son incorporation dans l'État français, l'étape turbulente et effrayante de l'occu-

pation de la France par l'armée allemande à l'occasion de la Seconde Guerre Mondiale et l'accomplissement de la vie quotidienne personnel, familial et social.

Ce document vise à souligner l'énorme effort qu'entraîne, pour une fillette de sept ans, surmonter les difficultés de commencer une nouvelle vie dans une terre inconnue et hostile.

L'écrit, étant un hommage à Cisqueta Ambròs, il en est de même pour tous les enfants de l'exil républicain espagnol.

Mots clés: Cisqueta Ambròs Tugàs, courage, exil, Guerre Civile Espagnole, enfants

1. Relat introductori²

«A la casa de Perpinyà, la Mariàngela enyorava la Rosita i va passar a ocupar les tardes veient maniobrar els trens des de la seva finestra. Al cap de vuit dies de ser a França, a l'hora de sopar, "la nena" va preguntar a la baba³ Angèle:

—Mamà, què vol dir refugiée?

Aquella tarda, el maquinista i el seu ajudant havien tret el cap fora de la

locomotora i li havien cridat "Refugiée!" mentre ella els somreia inconscient que les dues trenes llargues que li recollien el cabell la identificaven de lluny com a espanyola.

Algú ara podria concloure que al final la guerra ens iguala a tots com a damnificats, però no seria exacte: aquells dies, els francesos, incapaços de preparar-se per a l'allau humana que els estava a punt d'arribar, començaven a condem-

² NADAL, R. (2013: 213-214). Agraieixo a Rafel Nadal la seva gentilesa en permetre'm reproduir aquest fragment de la seva obra *Quan en dèiem xampany*. Ho feu personalment a la llibreria L'illa de Mollet del Vallès, el 19 de juny de 2020.

³ Baba «Simplificació d'àvia en boca dels infants». (Girona, Empordà, Barcelona, Solsona). ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B. (1978: 187). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Moll. Palma de Mallorca.

nar els refugiats espanyols als camps de la vergonya de les platges de Perpinyà; els avis i els nois se'n van anar a Sant Llorenç de Cerdans a estiuejar.»

2. Presentació

S'esmunyia el mes de maig de 1939. Feia ben just dos mesos que la Guerra Civil Espanyola havia acabat. La seva mare, la Cisqueta Tugas, li va dir:

—Prepara't, filla, anem a buscar el teu pare!

Ara, la Cisqueta Ambròs Tugas té vuitanta-vuit anys i, des de 2016, viu a prop de la seva filla Yolanda i el seu net Ilhan, a Reims, al nord-est de França, al departament del Marne, a la regió del Grand-Est. Abans, seguint el camí dels seus pares, havia viscut —a voltes sobreviscut— a Montlluís⁴ (Mont-Louis), a Nòu Vic (Neuville d'Ussel), a Abbeville, a Pont-Remy i a Montdidier. Des de la Catalunya del Nord fins als Alts de França (Hauts-de-France), passant per l'Occitània i el centre de l'Hexàgon.⁵

Aquest article no és ni pretén ser la biografia de qui ara és la ciutadana francesa Françoise Valles; només vol ser un homenatge —en forma de narració fruit de testimonis, records i emocions— a ella i a tots els infants que, per mor del cop d'estat il·legal, antidemocràtic i criminal encapçalat per l'exèrcit comandat pel general Francisco Franco, van haver de fugir de la seva terra, de casa seva per acompanyar o anar a buscar i retrobar-se amb els seus pares exiliats per haver defensat la legítima Segona República Espanyola. Una honorança —que és un deure de memòria històrica i democràtica—

a la seva valentia i al seu exemple.

La contextualització històrica que breument s'exposa en aquest treball no és sobrerera. No és una digressió, una desviació de l'eix del projecte amb pretensions d'entès; és el marc indefugible on es veuen col·locats, especialment, els nostres infants exiliats. És la sociologia que condiciona el creixement, la formació mental i moral, els valors i les creences, els hàbits i els impulsos, l'energia o la passivitat, la llengua i els llenguatges, l'educació. És l'entorn que no és el teu, i que tu —individu, individualment— l'has de fer teu. Els relats del marc general, al cap i a la fi, són imprescindibles en ser la descripció de l'àmbit del procés de socialització: el fer-se social, el fer-se persona. Amb aquesta voluntat hi són.

Vull mostrar un agraïment immens a la Cisqueta Ambròs Tugas per haver deixat que m'apropés a la seva llarga i commovedora vida de dona ferma, lluitadora, invencible; per la seva confiança i el seu afecte. I a la seva filla Yolanda Valles, per subratllar les vivències amb la seva mirada emocionada, per acompanyar la memòria de la seva mare i per ajudar-me en tot el que he necessitat.

3. La nina del camí a França

Françoise Valles, que havia nascut el 22 de maig de 1932 a Mollet del Vallès, tenia ben just set anys quan va començar la forçada marxa per les terres de França. Aleshores era la Cisqueta, la Cisqueta Ambròs Tugas, filla de Joan Ambròs Lloreda i de Francisca Tugas Parera, també Cisqueta, de Mollet del Vallès.

⁴ En els noms de les poblacions n'he prioritzat la versió autòctona sigui en català, occità o francès, afegint entre parèntesi la seva transcripció al francès, quan ha correspost. Tanmateix, quan es tracta de frases transcrits directament de les entrevistes, els topònims hi figuren tal com han estat dits.

⁵ L'expressió l'Hexàgon és utilitzada freqüentment per designar la part continental de la França metropolitana, atesa la similitud del seu contorn amb aquesta figura geomètrica.

Figura 2. La Cisqueta (al centre) amb el seu avi Andreu Ambròs, la seva mare i Carmen Orozco, nena refugiada a casa dels Ambròs a Mollet. 1938/1939. Font: Arxiu personal Carmen Orozco. Agraïixo a Glòria Campoy la cessió d'una còpia

Figura 3. Camp provisional de Prats de Molló. Finals de gener de 1939. Font: Ph. Gausso

132

—On anem, mama?— li va preguntar la Cisqueta a la seva mare veient que endreçava roba i preparava dues maletes o dues bosses o una maleta i una bossa. La Cisqueta no ho recorda amb precisió. Han passat més de vuitanta anys.

En Joan Ambròs,⁶ formant part de la munió d'exiliats espanyols que fugien de la presó o de la mort segures, de la venjança dels franquistes, entra a França el 9 de febrer de 1939.⁷ S'allunyaven, apressats, Pirineus enllà, on tampoc, llavors, la gent del nord no va demostrar ser «neta i noble, culta, rica, lliure, desvetllada i feliç» com ens deia Salvador Espriu en un exerci-

ci de supervivència col·lectiva a Assaig de càntic en el temple,⁸ i que després ens pregonà Raimon, amb crit d'un temps i d'un país d'esperances, en el monument cultural que són les Cançons de la roda del temps.

Aquell viatge, la Cisqueta filla no el podia vincular a la Guerra Civil, a la derrota de la República, a l'exili del seu pare. La seva mare no li'n parlà d'exili, de guerra o de política per justificar els preparatius del viatge; la seva mare tenia un argument molt més senzill però, per a ella, segur que molt més sòlid. A la Cisqueta Tugas, la seva mare en casar-se li havia dit que sempre havia d'estar on estigués el seu marit, en Joan Ambròs, fos on fos: sempre al seu costat. Sola, amb una filla de set anys, no podia fer altra cosa que no fos anar on li corresponia: al costat del seu marit. Així va ser des de 1939 fins a 1970 quan ella va morir

⁶ Vegeu: CORBALAN, J. i GARCIA-MORENO, C. (2002). Joan Ambròs i Lloreda. Per Catalunya i la llibertat. El llibre imprescindible per a conèixer la vida i l'obra de Joan Ambròs.

⁷ Sobre les rutes de l'exili, vegeu: DIVERSOS AUTORS (2009) i (2013).

⁸ ESPRIU, S. (1968: 273).

a Abbeville, després del llarg recorregut d'exili per terres de França, sense mai no haver deixat de sentir-se catalana i molletana. Per això, a la seva filla senzillament li va dir:

—Nena, anem a buscar el papa!

La Cisqueta Ambròs no sabia què passava però sabia què calia fer.

—No l'anàvem a veure, l'anàvem a buscar —diu, segura.

La Cisqueta Tugas no podia pas «tenir noció» —en paraules de la Cisqueta Ambròs— del que representava marxar cap a França només amb una nena, unes maletes, una nina i, les dues, amb una muda o dues l'una sobre l'altra. La Cisqueta Tugas era una dona humil, senzilla, tenaç, íntegra i ara sola, que s'havia mogut ben poc més enllà de Mollet, que desconeixia el francès, és clar, i que tenia ben pocs diners. Potser només aquella minsa quantitat que els Tugas, els seus pares, li van donar amb l'acord fet amb pressa de tenir cura de la casa on vivien a Mollet, al carrer d'Antoni Gimbernat,⁹ a prop de l'Estació de Dalt.¹⁰ Una casa que el mateix Joan Ambròs havia construït i que era la seva llar, la llar que havia d'acompanyar per a sempre els Ambròs-Tugas i que —aleshores no ho podien pas saber— ja mai més no la gaudirien. Uns diners que calia preservar de tots els perills que comportava un viatge sense cap etapa prefixada i coneguda, sense companyia ni protecció.

La Cisqueta Ambròs recorda «d'una manera trencada», diu, els preparatius, les maletes o les bosses, i la nina que no volia deixar. Però la Cisqueta no recorda gaire detalls del viatge. Potser el tren fins a Puigcerdà, algun cotxe de la *retirada*, camins a peu, alguns potser amb grups de refugiats, la casa amb entrada per Espanya i sortida per França...¹¹ I cap a Montlluís, on calia trobar la família d'en Josep Tugas (a França, Joseph Tugas), un cosí de la Cisqueta instal·lat ja feia anys a La Cabanassa, regentant una serradora i fusteria, a tocar de Montlluís.

La Cisqueta no recorda amb detall el trajecte entre Mollet i Montlluís. El gruix més important d'exiliats ja havia passat quan elles iniciaren el viatge i entraren en terres franceses de la Catalunya del Nord. Potser això va reduir-los la vivència de les imatges i situacions més doloroses de misèria i d'injustícia dels refugiats espanyols. Reduir, no pas evitar ni ignorar: elles també eren refugiades. I així les tractarien: *refugiée!*¹²

—Jo no me'n recordo ben bé— diu— perquè era molt joveneta. Tenia set anys. Tè'n dones compte?¹³

Intentem un exercici d'empatia. Podem descobrir quins eren els seus pensaments, les seves emocions? Com s'adapta la transparent innocència dels set anys al boirós camí desconegut cap a un pare sense carrer

⁹ Així consta a l'acta de la Reunió General Ordinària de 7 d'agost de 1932, de la Societat Coral El Clavell de Mollet del Vallès. També a una sol·licitud d'informació sobre la conducta i l'honorabilitat de Joan Ambròs que fa el Consolat General de França a l'Ajuntament de Mollet amb data 18 de febrer de 1953, per als tràmits de nacionalització.

¹⁰ Estació de Dalt o Estació del Nord o Estació de Santa Rosa.

¹¹ TURA, M. (2020: 101). «[...] aquells poblets que situats darrere de les muntanyes eren considerats per a molts catalans l'esperança dels desesperançats i que tant els van decebre i maltractar»

¹² Per a un aprofundiment sobre l'exili molletà vegeu-ne, al final del treball, la bibliografia citada o consultada.

¹³ He volgut reflectir la manera d'expressar-se de la Cisqueta Ambròs, per això conservo algunes formes no normatives en un llenguatge estàndard, però sí acceptables en la parla col·loquial o en un idiolecte.

ni poble? Què es pot sentir? De què podia ser conscient? N'hi va haver prou amb la fermesa que ella podia notar a la mà de la seva mare, en agafar-la? En la convicció i seguretat de la Cisqueta Tugas? En el no defallir perquè calia —no podia ser d'altra manera— anar a buscar, trobar i estar al costat del marit? N'hi havia prou amb aquestes percepcions? Proposem-nos una acció d'apropament emotiu.

Primer calia deixar-ho tot, abandonar-ho i marxar. Més tard, no es podia fer res més que quedar-se a França. Després, reconstruir una vida en terres estranyes del nord. No li he sentit mai ni un sol retret, només l'enorme voluntat de lluita per no deixar-se trepitjar; per construir-se i ser.

—Cada dia és un dia nou —aquella expressió clara de la voluntat de la Cisqueta. *Courage!*

Certament, no va tardar gaire a sentir les fuetades de l'exili, i a haver de fer aflorar —potser abans d'hora— totes les energies i les voluntats de supervivència que tenia guardades secretament en el més profund d'ella mateixa.

El juny de 1939, les dues Cisquetes estaven a Montlluís a prop la casa del cosí Josep Tugas, al departament dels Pirineus Orientals, i en Joan Ambròs, al camp de treball de Cailutz (Caylus), al departament de Tarn i Garona, quasi a tres-cents quilòmetres de distància. Unes gestions a través de la Creu Roja Internacional havien permès la Cisqueta Tugas de saber on era en Joan i posar-s'hi en contacte.¹⁴ Des del primer moment, la Cisqueta Tugas sabia que ella no anava a veure el seu marit, l'anava a buscar!

Joan Ambròs demana un permís al Cap del Batalló i Comandant del Camp per veure la seva dona i la seva

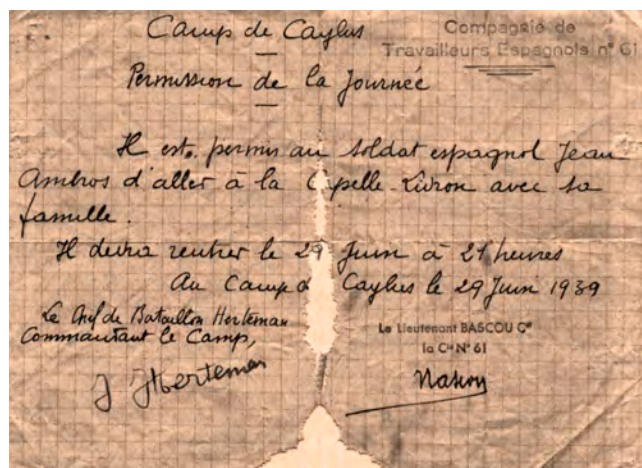

Figura 4. Permís a Joan Ambròs per a sortir del Camp de Cailutz. Juny de 1939. Font: APCA

filla. Li és concedit el dia 29 de juny de 1939 per anar a la Capèla de Livron (la Chapelle de Livron), situada a uns cinc quilòmetres de Cailutz. Té permís fins les nou del vespre del mateix dia.

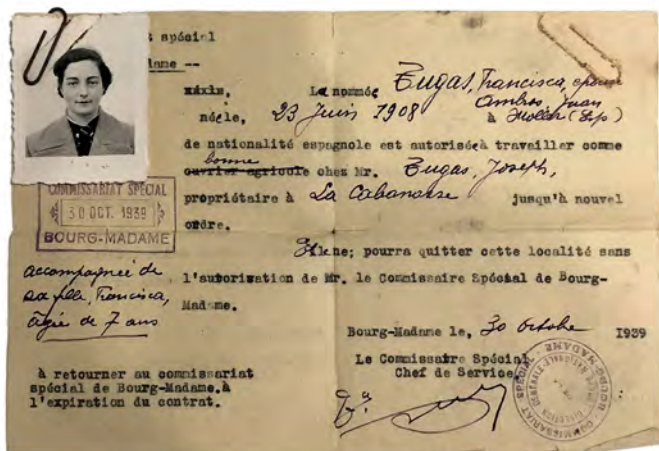
Joan Ambròs ja no hi tornarà. Després de quasi cinc mesos de separació, de perills, de dubtes i de pors, la decisió i la fermesa de la Cisqueta Tugas més la valentia de la Cisqueta Ambròs i la convicció de Joan Ambròs s'apleguen per aconseguir retrobar-se. De Cailutz, fugen amb un taxi cap a Millars i Montlluís. A Millars, ja als Pirineus Orientals, i d'acord amb el que diu Ambròs a l'entrevista del 26 d'abril de 1978, es troben amb la família de l'exiliat molletà Joan Mayol Solé. Per precaució canvien de vehicle i continuen cap a Montlluís. Ambròs, en la mateixa entrevista, exclama una frase que no és a l'atzar:

—Vaig escapar-me del camp de Caylus amb la complicitat de la meva dona.

Els tres exiliats ja estaran sempre junts.

¹⁴ CORBALAN, J. i GARCIA-MORENO, C. (2002: 105).

Figura 5. Document d'autorització a Francisca Tugas per a treballar a França. Octubre 1939. Font: APCA

El 28 de setembre de 1939 en Joan Ambròs i el 30 d'octubre la Francisca Tugas obtenen les autoritzacions del Commissariat Spécial de la Guingueta d'Ix (Bourg-Madame) per treballar a la serradora i fusteria d'en Josep Tugas.¹⁵

4. De com és rebuda i de com se sent

A la Cisqueta Ambròs, a Montlluís, la van escolaritzar de seguida. A França hi va haver sempre escoles per als petits; sempre. Si l'escola estava derruïda, feien escola a qualsevol altre lloc, però els infants no havien de deixar mai d'anar a escola. Hi havia una gran preocupació per l'escolarització.

A l'escola de primària de Montlluís només ella era espanyola. Es trobava sola.

—De seguida em vaig sentir estranya, vaig sentir que passava alguna cosa. Em vaig sentir... no trobo la paraula en català, *rejetée*, rebutjada. Perquè era espanyola, perquè era difícil

per a mi d'aprendre francès —explica la Cisqueta.¹⁶

—Vaig passar un temps difícil allà perquè no ens acceptaven. Èrem estrangers.

—Jo era alta com un sant pau i els altres eren petits i al col·legi em van posar en el primer rengle de davant, a primera fila, amb els petits, amb els petitons, ja que era la que menys coneixia el francès. Se'n reien de mi. Però no en guardo un mal record de l'escola. M'agradava aprendre. Tot em va interessar de seguida.

—En aquella època em vaig proposar una cosa: que al cap d'un temps, poc temps, jo seria la primera de classe. No vaig pensar que seria la segona o la tercera: la primera! De seguida vaig pensar: us en rieu, però jo, un dia, seré la primera! —Mademoiselle Anglaise, la seva mestra a Montlluís, no se'n reia.

—Jo em vaig dir un dia jo seré la primera a aquesta classe; ah, sí, vaig arribar a primera i durant molts anys

¹⁵ DAVÍ, J. (2013: 39): «Un cop fora [del camp de refugiats] si s'acreditava que un resident o ciutadà francès es podia fer càrrec d'ells [dels refugiats espanyols que en sortien o s'escapaven] o si es demostrava que tenien diners per instal·lar-se, perquè tenien diners o feina, els deixaven residir a França lliures».

¹⁶ Per motius familiars, quan la Cisqueta estava a Montlluís, va haver d'anar a Mollet a passar uns mesos a casa la tia Lola Tugas. Durant aquest temps, per no perdre el ritme escolar, va assistir a classes a l'Acadèmia Viñas. Els companys d'escola li deien *la francesa*.

Figura 6. La Cisqueta a l'Acadèmia Viñas (al centre, davant del professor). Data imprecisa 1941/1943. Font: APCA

136

vaig ser-ho. Quan vaig arribar a ser la primera, ja no me'n van treure —insisteix amb convicció.

—Hi havia un altre noi que també era rebutjat. Era francès, que venia del sud de França, de prop del mar, o de llocs que estaven bombardejant, no me'n recordo del poble. I en aquell pobre noi el van considerar com a estranger també, eh?

—Cada vegada que m'ha passat una cosa així, he pensat sempre que... que me'n tenia de sortir, que no em deixaria aixafar...

—No vaig acceptar mai que tots aquells nens i nenes no m'admetessin perquè era espanyola.

—El meu pare i la meva mare no se'n van donar compte de tot això. Penso que no els hi vaig comentar gaire perquè el meu pare ho va viure molt difícil però la meva mare encara més. La meva mare anava a comprar... dona't compte que a Montlluís la gent

parlava en català... quan la meva mare anava a comprar li parlaven en francès. Això me'n recordo perquè la meva mare arribava i plorava. Quan li explicava en el papa, li queien les llàgrimes

—Deixa'ls córrer —li deia l'Ambròs— són bastards. No són ni francesos ni catalans.

—Això mateix em deia el meu pare quan, alguna vegada, podien veure el meu estat. La seva presència ha estat molt important en la meva vida.

—És el lloc que ens van tractar més malament, a Montlluís, a Catalunya. Després, quan vem arribar a la Corrèze, ja ens van tractar molt més bé.

—Vaig aprendre el francès bastant ràpidament. Sóc molt tossuda. Tossuda com una catalana! —comenta la Cisqueta ben convençuda que amb aquesta imatge reflecteix perfectament la seva personalitat.

—Sí, sí, jo era conscient de la necessitat de tenir voluntat per supe-

rar-te davant les adversitats. Cada dia és un dia nou!

—Em vaig adaptar més ràpidament que la meva mare. Ella no va aprendre francès com jo. La meva mare es va trobar més perduda que jo.

A voltes, la seva mare l'enviava a comprar per tal de no sentir el que li deien els francesos en relació a la República espanyola: rojos, matabepellans, teniu les mans plenes de sang...

—Més tard, ja a la Somme, ja la regió dels Hauts-de-France, la mare ja es feia entendre en francès i es relacionava amb la gent com una mestressa de casa. Aquest era el seu paper i per això insistia en ensenyar-me tot allò que una dona ha de conèixer: saber fer el menjar ben fet, cuidar el seu home...

—El meu pare va aprendre francès llegint. Per a ell era imprescindible fer-ho, cada dia, cada moment que podia. Un llibre francès i un diccionari. Així va

aprendre a parlar i a escriure en francès. Potser ja pensava que no tornaria mai més, però potser tampoc no volia tornar. Sovint deia que a Espanya no hi havia lloc per a tots dos: ell i Franco.

—Jo vaig agafar del meu pare la “mania” de llegir. És clar, en francès. No hi havia res més. El francès era l'assignatura que més m'agradava del col·legi. No recordo que en aquells moments tingués cap vocació, però sí que m'hauria agradat molt cantar.

—D'on em sortia la força? Sempre he pensat que havia de sortir-me'n, que no em deixaria aixafar. No vaig acceptar mai veure com aquells nens i nenes no m'acceptaven perquè era espanyola; no em deien *atalana*.

L'etapa a Montlluís, a la serradora Tugas, va durar fins 1945. Van ser uns anys molts durs de treball i de tracte. Joan Ambròs a l'entrevista de 1978 qualifica aquell període «de temps de

Figura 7. Pare, mare i filla a Montlluís. 1939. Potser la primera foto després de la retrobada. Font: APCA

Figura 8. La Cisqueta i el seu germà Marcel a Montlluís. 1941. Font: APCA

misèria, hipocresia i egoisme». L'esperança de tornar a Catalunya s'havia esvaït. Calia trobar noves terres on arrelar-se, on créixer personalment, humanament, familiarment. Ja eren quatre, i els fills, la Cisqueta i el Marcel —que havia nascut a Montlluís el 30 d'agost de 1941— anaven creixent. Necessitaven estabilitat, tranquil·litat, gaudir de la llibertat que a Espanya ja era impossible. De nou, el somni espruià del «nord enllà, on diuen que la gent és neta i noble...»

La Cisqueta conclou:

—Vaig tenir la sort de tenir un pare i una mare fantàstics, enamorats. Amb el papa i la mama, jo ho tenia tot. I el

Marcel era com el meu fill i això que, quan va néixer, jo només tenia nou anys. Penso que això em va ajudar molt.

5. Agressions i resistència

De cap manera no es pot dir que hom tractés bé als exiliats espanyols. Els camps «d'acollida» —en deien els francesos—, els camps de refugiats —veritables camps de concentració— i els camps de treball de les Companyies de Treballadors Estrangers (CTE) —mà d'obra experta a preu de saldo—¹⁷ n'eren uns clars exemples. Les millors condicions i tracte a les CTE no eren concessions humanitàries, tenien un perquè interessat.

Figura 9. Ambrós al camp de treball de Cailutz. Juny de 1939. Font: APCA

¹⁷ Les *Compagnies de Travailleurs Étrangers* (CTE) foren constituïdes el 12 d'abril del 1939 a França pel govern Daladier davant l'eventualitat de la guerra. El decret de creació proposava prestacions en forma de treball als estrangers beneficiaris del dret d'asil d'entre vint i quaranta-vuit anys, en lloc del servei militar obligatori dels francesos. Tenia la mateixa durada i les CTE eren compostes per 250 homes i dirigides per un oficial francès. Cal diferenciar les CTE del *Service de Travail Obligatoire* (STO). Establert pel govern de Vichy per una llei del 4 de setembre de 1942 per satisfer els requisits laborals alemanys, l'STO és de fet l'extensió de la política de *Relève* de Vichy [vegeu: TURA. M. (2018: 255)] implementada a principis de 1942 i que consistia en enviar voluntaris especialistes francesos a Alemanya a canvi del retorn dels presoners de guerra francesos (tres treballadors per un pres). [...] Molt impopular, l'STO va provocar una creixent hostilitat en l'opinió pública pel que fa a la política de col·laboració i va portar a alguns dels contraris a participar en la Resistència i al maquis. Vegeu: *Fondation de la Résistance*.

Per als nostres exiliats, republicans espanyols conscients del sentit del seu exili —la defensa de la Segona República Espanyola— havia de ser profundament dolorós i incompreensible veure's tractats com a perillosos, desertors i indesitjables per la República Francesa. Joan Ambròs ho va poder pair mai?¹⁸

«Tenint en compte que la definició de camps de concentració inclou una forma de càstig o d'explotació de qui en ells estan reclusos, val a dir que la situació original dels exiliats espanyols internats en els camps francesos s'acostava més a la d'un camp de concentració que a la d'un de refugiats [...]. Prova d'això és que a la major part de la bibliografia consultada es parla sempre de camps de concentració, que no hem de confondre amb camps d'extermini [Mauthausen, Dachau, Buchenwald, Auschwitz i molts altres].

Les condicions a què es van veure abocats els exiliats van ser conseqüència d'una actitud poc receptiva per part del govern francès i d'un cert menyspreu envers els espanyols, caracteritzats per:

- Campanya de la premsa xenòfoba de dretes contra el perill de la invasió roja representada per aquest quasi mig milió de persones a qui,

de forma especial pel que fa als combatents, acusaven d'utilitzar les dones i els infants per a protegir-se i als que qualificaven de: *êtres repoussantes, malpropres, fuyards, déserteurs et des indésirables* (sers repulsius, bruts, fugitius, desertors i indesitjables).¹⁹

- La imprevisió de les autoritats franceses (malgrat avisos des de diverses fonts) van fer que no hi hagués un mínim d'instal·lacions preparades per acollir els combatents i el personal civil.

- La negativa de posar a disposició dels ferits i malalts que arribaven de Catalunya (més de 10.000) els serveis sanitaris militars, ja que la xarxa hospitalària civil era insuficient davant l'allau de refugiats.

- Diferència de tracte als refugiats:

- ♦ Dones, criatures i gent gran (en total 141.000) van ser evacuats a camps d'acolliment improvisats a l'interior de França amb unes condicions mínimes necessàries.

- ♦ Contràriament, els combatents varen ser concentrats en «camps» de refugiats que només eren una gran extensió de sorra, envoltada de fil ferrades, menys pel cantó del mar.»²⁰

¹⁸ Sobre les condicions dels camps de concentració i les CTE, vegeu: MIRÓN, R. (2019). Excel·lent treball.

¹⁹ DIVERSOS AUTORS (2009: 25). Caminant cap al no-res. DIVERSOS AUTORS (2011: 13). Catalunya i l'exili (1936-1975). SUÁREZ, M. A. (2020: 70-71). Testimoni de Nati Simarro «El govern francès va crear camps per a tancar els refugiats espanyols, als quals veien com un perill, una invasió de gent indesitjable». Aquesta mateixa expressió *indésirables* la podeu trobar a MARTÍ, N. (2018: 93 i 119). Testimoni de Joan Pacheco. TURA, M. (2020: 83) ho relata així: «Els homes traslladats a aquell camp (Vernet d'Ariège) foren considerats per les autoritats franceses com *indésirables, dangereux pour l'ordre publique, suspects au point de vue national, extrémistes*, ja que la majoria havia format part de l'antiga Columna Durruti».

²⁰ Ben poques vegades les autoritats franceses reconeixen la improvisació, el menyspreu, la desatenció i la injustícia viscudes pels exiliats republicans espanyols; tanmateix, no els és difícil de trobar arguments per evadir-ne responsabilitats. La presentació (*avant-propos*) de la Presidenta del Consell general dels Pirineus orientals de l'interessantíssim llibre de fotografies *Enllà de la pàtria. Au-delà de la patrie*, de M. Rieu i Ch. Langé (2011) n'és un exemple. No podem trobar gaire més que «Els records que guarden els antics testimonis i internats de la *Retirada* i dels camps són en la major part espantosos: condicions de vida, de salut, d'higiene, de disciplina, d'acolliment, molts durs» o «Res no pot substituir la imatge por mostrar la magnitud de la *Retirada*, el que va ser l'èxode, la invasió humana, i les condicions d'acollida i de vida als camps». Per acabar amb paraules ben neutres «Tots [els documents] fan molt més que il·lustrar cadascun a la seva manera la història que cal anar escrivint; els seus diferents punts de vista són fonts per als historiadors».

En iniciar-se la Segona Guerra Mundial, les condicions van empitjorar.

«Treballa, lluita o te'n tornes al teu país. Amb aquesta frase podem resumir l'actitud del govern francès en esclatar la Guerra Mundial. Un Decret obligava els estrangers sense nacionalitat (entre els 20 i els 48 anys) i als beneficiaris d'asil (situació aquesta en la que es trobaven els republicans) a prestar serveis per les autoritats franceses de la següent manera:

- Ésser contractats a títol individual per patrons agrícoles o industrials, suplint d'aquesta manera la manca d'obres temporers.
- Apuntar-se a una Companyia de Treballadors Estrangers (CTE): destinats de forma especial a la fortificació de les línies de defensa francesa, línia Maginot i la frontera italiana així com en la instal·lació de la Pipe-Line (un oleoducte submarí que creuà el Canal de la Manxa).
- Ingressar a la Legió Estrangera: suposava prestar servei durant 5 anys.
- Ingressar als *Régiments de Marche de Volontaires Étrangers* (Regiments de Marxa de Voluntaris Estrangers. RMVE): això comportava prestar serveis militars *pour la durée de la guerre* (mentre durés la guerra).

I encara es van agreujar més amb la invasió alemanya i la capitulació francesa.²¹ Els refugiats estrangers van passar de fortificar França per parar l'avançada de l'exèrcit nazi a fortificar i crear infraestructures per a l'exèrcit nazi que impedissin els avanços de les forces aliades, enrolats en les companyies de treball alemanyes de l'anomenada Organització Todt (OT).²²

«No va pas millorar la situació dels exiliats republicans amb l'ocupació alemanya del territori francès. La mancança que tenia l'exèrcit alemany d'ocupació de mà d'obra el resolgué incorporant a un gran nombre d'exiliats lliurats pel govern de Vichy com a presoners de guerra a l'Organització Todt, que els destinà a les obres del mur de l'Atlàntic o altres projectes.

D'altres, després de l'ocupació de París pels alemanys, sorpresos en els camps de concentració, treballant en les CTE o en els RMVE, o bé col·laborant amb la Resistència francesa, foren fets presoners i traslladats als camps d'extermini.²³

Els republicans arribats a Alemanya provenien fonamentalment de:

- Els *stalags*²⁴ (membres dels Bataillons de Marxa i de les Companyies de Treballadors).

²¹ MARTÍ, N. (2018: 116). «Després de la desfeta de l'Exèrcit francès i segons l'armistici del 22 de juny de 1940, França es dividia en dos: el sector nord, que estava sota el control alemany directe, i la zona sud, la França lliure on es va establir el Govern francès. Era una enganyifa, perquè a la França de Vichy l'Exèrcit francès estava molt limitat i no hi podia haver ni armament pesant ni aviació de guerra i perquè el mariscal Pétain i aquell Govern van ser, de fet, col·laboracionistes. La República francesa ja no existia. Manava una dreta que simpatitzava amb Hitler. La mateixa dreta que va estar en contra d'ajudar-nos a lluitar contra Franco en la nostra Guerra Civil quan a França governava el Front Popular»

²² MORALES, M. (2017). «Als primers anys de la Segona Guerra Mundial les tropes alemanyes aconseguiren diversos èxits militars. Aquests èxits permeteren a les autoritats nazis controlar un ampli territori al continent europeu. Per mantenir la maquinària de guerra i defensar els nous espais conquerits pel Reich, els alemanys necessitaren molta mà d'obra barata. L'Organització Todt fou una de les principals organitzacions que es crearen per impulsar la indústria de guerra i per fortificar diversos espais. Part d'aquesta feina fou assumida per molts republicans exiliats a França, que foren forçats a fer treballs de tot tipus per a aquesta organització.»

²³ Vegeu TURA, M. (2018: 247-257) sobre el cas de Joan Tura, assassinat a Mauthausen amb Joan Molins, Vicenç Bach, Pere Cuyàs i Antonio López, i sobre els presoners dels nazis, el Govern de Vichy i l'OT.

²⁴ Camps de presoners de guerra (no civils) que, molts, eren destinats a treballar en l'economia de guerra.

- Ràtzies de la Gestapo contra la resistència francesa (on s'havien incorporat molts espanyols).
- Trasllats de contingents de mà d'obra voluntària amb finalitats laborals.»²⁵

Així ho va viure Joan Ambròs —amb dolor i incredulitat— primer als camp de refugiats per a soldats espanyols de Sant Llorenç de Cerdans²⁶ i de Sètfonts (Septfonds),²⁷ i després al camp de treball de Cailutz²⁸ abans de retrobar-se amb la seva dona i la seva filla i fugir a Montlluís l'esmentat 29 de juny de 1939.

Però, per a Ambròs, els temors no es van acabar aquí. L'11 de novembre de 1942, amb l'ocupació de tota França per part dels alemanys, s'arribava al punt àlgid del perill. És detingut per la gendarmeria i traslladat a la comissaria de Perpinyà per enviar-lo a l'OT a treballar per l'exèrcit nazi a Cherbourg, a les costes de l'Atlàntic —per a molts, el pas previ als camps d'extermini nazis. Després d'un exhaustiu examen mèdic, el 25 de gener de 1944 Joan Ambròs és declarat inapte per a les Todt i pot tornar a treballar a la Cabanassa.

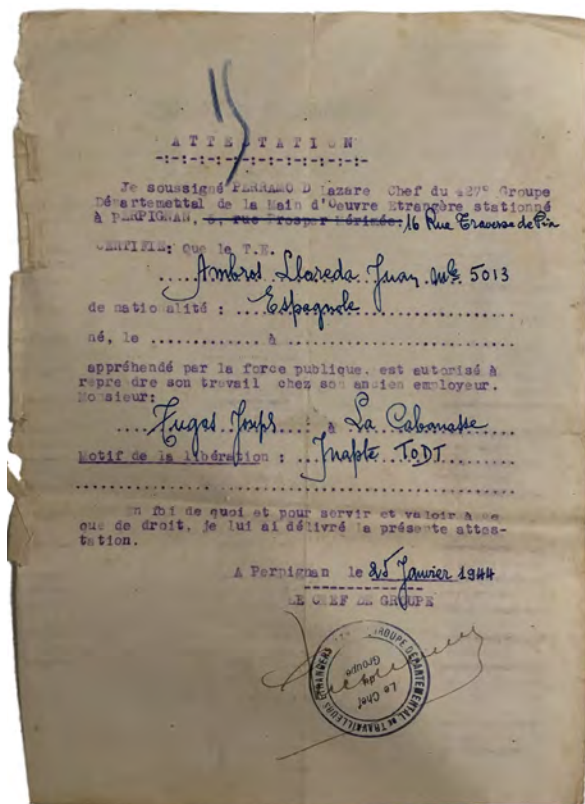

Figura 10. Document que certifica que Ambròs és inapte per a les Todt i és alliberat (25 de gener de 1944). Font: APCA

6. Del sud al centre i cap el nord

La Cisqueta recorda:

—El 1945, ja acabada la guerra, el canvi de Montlluís a Neuvic d'Ussel —a la Corrèze, al centre de França— va ser molt gran. Allà ens van tractar molt millor. Ja no ens miraven com a

²⁵ DIVERSOS AUTORS (2011: 16).

²⁶ CORBALAN, J. i GARCIA-MORENO, C. (2002: 301-305). «A una dama de Sant Llorenç de Cerdans, article molt il·lustratiu de l'estat d'ànims d'Ambròs els primers dies d'exili, i enorme vivència d'humanitat que contrasta amb els seus patiments viscuts i per viure.

²⁷ TURA, M. (2018: 220) «el camp de Septfonds, al departament de Tarn i Garona [...] [estava previst] per als obrers especialitzats que les autoritats franceses volien incorporar "forçadament al progrés de la seva economia"»

²⁸ A Set-Fonts i a Cailutz, Ambròs va coincidir amb en Manuel Pascual Giner, de Can Regino. Tots dos, per tal de sortir del camp, van intentar apuntar-se a treballar en les fortificacions franceses de Dunkerque, però les llistes ja estaven completes. Entrevista AMBRÓS (1978) i CORBALAN, J. i GARCIA-MORENO, C. (2002: 104-105). TURA, M. (2018: 229) esmenta que Esteve Tura va estar al camp de Sètfonts i va participar en les tasques d'excavació del camp de Cailutz. Joan Ambròs hi arribà més tard, quan ja estava construït.

rojos cremaesglésies o matacapellans. Ens acceptaven encara que parléssim malament el francès, a diferència de Montlluís, on els nens se'n reien de mi pel meu accent. Al sud, a prop de la frontera amb Espanya, hi havia un ambient contra els espanyols molt ferotge. No érem refugiats acollits, érem quasi criminals que calia tancar.

—A Neuvic vàrem viure a una casa al mig del bosc amb dues o tres famílies espanyoles. No hi havia criatures com jo; n'hi havia de més petits i de més grans. Em vaig sentir sola. Tampoc hi havia gaires dones. Nosaltres entràvem a la casa per una escala que pujava per la paret, per fora, a la planta de dalt, on vivíem. No era gaire una casa, però era on vivíem i

on començàvem a fer-ho com a persones. El pare tenia treball, lluny del malviure del sud i de les pors de les detencions, dels treballs forçats amb els alemanys.²⁹

—A Neuvic hi havia feina de paleta a la construcció de la presa d'Ussel; *le barrage* (el barratge) en deien ells.³⁰ Al pare li van reconèixer que era molt bon paleta; per això en va ser l'encarregat de l'obra.

Però, a Nòu Vic també hi van anar a treballar de paleta altres refugiats catalans. Un es deia Francisco Vallès Plana i li deien Cisco; un altre era en Jaume Plana,³¹ oncle del Cisco. D'aquest en parlarem més tard.

Des d'aquí, Joan Ambrós va fer un viatge a Bordeus per cercar feina. Però on hi havia més treball era al nord, ben al nord, on calia arribar per poder assentar-se i començar una desitjada nova vida.

142

Figura 11. Carnets de l'associació Yberia, a Neuvic. 1945. Font: APCA

Figura 12. Presa de Triouzoune, Neuvic. Font: www.lacorreze.com

²⁹ Vegeu també: CORBALAN, J. i GARCIA-MORENO, C. (2002: 113).

³⁰ D'acord amb la informació de DAVÍ, J. (2013: 39), Joan Ambrós va coincidir a Nòu Vic amb el molletà Joan Mayol Solé.

³¹ Es pot constatar als carnets de Joan Ambrós i de Francisca Tugas com a membres del Grupo Artístico Cultural Yberia, constituït a Neuvic d'Ussel per exiliats espanyols, que en Jaume Plana n'era el secretari. Aquests carnets estan datats el 30 de juny de 1945.

Així ho van poder fer en acabar la guerra, amb els alemanys fora de França i amb la ferma decisió general de començar la feina enorme de reconstrucció del nord del país. L'ofici de paleta va ser molt necessitat i valorat en aquelles terres horrosament castigades primer per l'artilleria i els bombardejos de l'exèrcit alemany a la conquesta de França i, després, per semblant brutalitat dels exèrcits britànic i francès en l'ofensiva per a fer fora les tropes alemanyes.

Inicialment, al nord, a la Somme, s'hi van desplaçar a buscar treball en Joan Ambrós, en Jaume Plana i el Cisco Vallès. Més tard, ja contractats, van cridar-hi les famílies.

7. Reconstruir i reconstruir-se

El nord-oest de França, entre 1940 i 1945, sofreix uns enfrontaments d'una violència destructiva cruel, impròpia d'éssers humans: la Segona Guerra Mundial. Normandia fins la frontera amb Bèlgica eren uns territoris que representaven, per als alemanys, el punt d'accés a la Gran Bretanya; per als britànics i francesos, la porta d'entrada per foragitar els alemanys de França. Els alemanys havien arribat a les costes del nord de França el maig de 1940 i no en sortiren fins el setembre de 1944. El 14 de juny de 1940, Hitler havia entrat a París.

El 20 de maig de 1940, Abbeville pateix un bombardeig alemany amb més de cinc mil bombes, que destrueix tot el centre i que provoca milers de morts. A l'agost de 1944, torna a rebre la crueltat de la guerra quan els exèrcits aliats es proposen allunyar els

Figura 13. Abbeville després del bombardeig alemany del 20 de maig de 1940. Font: Collection Th. Chion

alemanys de França. La destrucció és enorme. Estranyament, l'estació del tren (un nus importantíssim de comunicacions) no rep els embats dels bombardejos aliats; sí que els rep el centre de la ciutat i la població civil... danys col·laterals.³²

Les imatges de les destruccions dels espais civils i urbans són esfereïdores. Ni Alemanya, ni França, ni la Gran Bretanya no han demanat pas mai perdó per tots els danys personals i materials infligits sobre la ciutadania francesa amb els arguments —bens fal·laços— de foragitar, els uns i els altres, els exèrcits oponents. Així, no és estrany allò que succeí a Le Havre, a uns 170 quilòmetres d'Abbeville. «El 12 de setembre de 1944, les tropes anglo-canadenques entren a Le Havre. L'acollida de la població és glacial. Res a veure amb les escenes d'alegria immortalitzades a la resta de França. La

³² «La batalla d'Abbeville va tenir lloc entre el 28 de maig i el 4 de juny de 1940. Picasso va immortalitzar Gernika, la ciutat basca destruïda per la força aèria alemanya el 1937. El mateix escenari es repeteix per a la població d'Abbeville el 20 de maig de 1940. La ciutat queda reduïda a cendres pels bombardejos alemanys: 2.400 edificis són destruïts, 3.600 altres danyats.» Vegeu: *Encyclopédie de la Picardie*.

premsa va anomenar aquestes tropes els alliberaassassins.³³

«Des de 1940 fins el final de la Segona Guerra Mundial, el Nord i el Pas-de-Calais van patir nombroses onades de destrucció. Reconstruir la regió és un procés complex, sobretot perquè la guerra empitjora una situació ja difícil: el 1939 moltes ciutats del nord ja necessitaven modernitzar-se.

No és suficient desenrutar, cal un esforç enorme per construir infraestructures i es necessiten nous habitatges. Tanmateix, els resultats d'aquesta empresa no semblen del tot reeixits: la lentitud d'aquesta segona reconstrucció [la primera fou després de la Primera Guerra Mundial (1914-1918)] condemna molts habitants a viure durant anys en edificis provisionals i, a més, ben poc estètics. [...]

[...] Potser els reptes eren massa grans per a una regió assolada dues vegades en una generació. [...]»³⁴

144

7.1. La Cisqueta

A aquestes terres, necessitades de mà d'obra per ser reconstruïdes, hi arriben les Cisquetes a principis de 1946. La Cisqueta filla tenia quasi catorze anys i ho recorda bé:

—Tot estava bombardejat, ensorrat, destruït. Un camp de runes ex-

cepte l'estació del tren, als afores de la ciutat, després del riu Somme i del canal de Trànsit.³⁵

Precisament a l'illa que es forma entre els recorreguts de la Somme i del canal, els Ambròs hi van viure els darrers anys; al carrer Bourg de Vimeu. L'última llar de Joan Ambròs, i la llar on va viure la Cisqueta fins el 2016, quan es va traslladar a Reims, on ja hi vivia la seva filla Yolanda.³⁶

A Abbeville, en Joan Ambròs hi va trobar treball però no pas allotjament, al centre. No n'hi havia: massa destrucció. Van anar a viure als afores, on van trobar una casa on fer-hi estada; al Faubourg des Planches, al barri de la Portelle, a uns dos quilòmetres del centre. La Cisqueta anava a estudiar al poble, al Collège, a peu o en bicicleta. Més tard, aquest trajecte el va fer acompanyada del Cisco. La Cisqueta mare sortia a la porta quan creia que la filla ja hauria d'haver arribat. I veia, amb neguit, la tornada de la filla acomboiada pel Cisco. El trajecte amb el Cisco durarà tota la vida.

La Cisqueta no sabia castellà. Havia sortit de Catalunya i d'Espanya amb just set anys i no l'havia après. Va començar a aprendre'n al tren de Pont-Remy a Abbeville amb el señor Enrique, Manuel Enrique, i el Paquito, el seu

³³ « Le 12 septembre de 1944, les troupes anglo-canadiennes entrent au Havre. L'accueil de la population est glacial. Rien à voir avec les scènes de liesse, immortalisées dans le reste de la France. La presse surnomme ces troupes les *libérateurs* ». *Libérateurs* seria un mot format a partir de *libérateurs* (alliberadors) + *tueurs* (assassins). Vegeu: *Wikipédia libre*.

³⁴ CHÉLINI, M-P i ROGER, P. (2017). Presentació.

³⁵ «La ciutat va ser alliberada [sic] per la 1a divisió blindada polonesa a l'agost de 1944 i es va poder iniciar la reconstrucció. Oficialment es va iniciar el 8 de maig de 1948, quan Max Lejeune, l'alcalde d'Abbeville, va donar la benvinguda al president de la República, Vincent Auriol, en una visita acompanyat per René Coty, llavors ministre de la Reconstrucció. Es va posar la primera pedra de les obres que donarien una nova cara a la ciutat. Dotze anys més tard, el 9 d'octubre de 1960, la inauguració del nou ajuntament va suposar la fi de la reconstrucció del centre d'Abbeville.» Vegeu: *Encyclopédie de la Picardie*.

³⁶ Els dies 20 i 21 d'octubre de 2017, coincidint amb el 25è aniversari de la mort de Joan Ambròs (15/10/1992), vaig estar a la casa d'Abbeville amb la Cisqueta i la Yolanda. Amb ella, vam portar unes flors a la seva tomba, al cementiri d'Abbeville. En tinc un record d'emocions. Sempre lamentaré no haver conegut Joan Ambròs.

Figura 14. La Cisqueta, el Cisco i un amic, entre Pont Remy i Abbeville. c. 1950. Font: APCA

fill. A l'escola, quan va haver d'escollir la segona llengua, va fer-ho amb el castellà i així el va millorar i consolidar. Tanmateix, a l'escola no s'ensenyava castellà com a segona llengua; era l'alemany la segona llengua tradicional de l'escola francesa. Per això va haver d'estudiar-lo pel seu compte; les converses amb el *señor Enrique* eren una excel·lent forma d'aprenentatge.

—Va ser com un segon pare —recorda.

Tampoc no sabia escriure en català; enlloc no li ho havien ensenyat. Parlar-lo, sí, a casa seva.

El curs escolar 1946-1947 al Collège Classique et Moderne d'Abbeville, la Cisqueta va cursar el primer curs d'*Enseignement Commercial*. Va treure una *excellence*. També ho va fer el curs 1947-1948, en el segon any d'estudis de comerç. Les seves notes van ser extraordinàries. Per això va figurar en el *Tableau d'Honneur*. Havien passat nou

Figura 15. La Cisqueta entre Pont-Remy i Abbeville. Al fons, Joan Ambròs. c. 1952 (APCA)

any des del seu compromís íntim, a Montlluís, per a ser sempre la primera en els estudis. *Courage!*

Als disset o divuit anys va començar a treballar de secretària, la professió que havia estudiat, que va exercir quasi tota la seva vida laboral i que no va abandonar quan es va casar amb el Cisco.

Havien passat deu anys des de la sortida de Mollet; la Cisqueta ja havia construït un ser personal i social. Un final d'infància, una adolescència i una joventut que potser la van fer adulta abans d'hora, però no pas per saltar-se una part de la vida, ans al contrari, per poder-la viure amb la maduresa de qui és capaç de convertir la dificultat en eina d'aprenentatge i d'experiència humanes.

Diu el seu pare a l'entrevista de 1978:

—La Cisqueta és un exemple. Enmig de totes les dificultats de l'exili i un entorn estrany i sovint hostil, la Cisqueta va ser una molt bona estudiant.

—Vaig treballar molts anys —relata la Cisqueta— a una empresa que era un gran magatzem de venda i

instal·lació de moquetes i altres tipus de sòls per a habitatges i oficines. En aquesta empresa no només vaig fer de secretària, també de comptable substituint el comptable oficial, però jo no havia estudiat per fer-ho. I fent els plànols dels espais on calia posar el terra, per calcular la quantitat de material o el nombre de peces necessàries per cobrir aquells sòls.

—També vaig treballar a Prenatal. Això em va permetre fer algunes visites a París per conèixer les noves col·leccions d'aquesta empresa de roba i

Figura 16. La Cisqueta a París. c. 1960. Font: APCA

complements per a mares i infants.

Fotografies esplèndides testimonien en aquesta època. És bo de mirar-les amb detall. És pot descobrir una noia alegre, decidida, moderna, elegant, i adonar-se d'unes expressions que denoten clarament la seva intel·ligència i la seva fermesa.

7.2. El Cisco

El Cisco, entre 1943 i 1944, estava fent el servei militar a la Vall d'Aran quan va decidir desertar i fugir a França. A l'altre cantó de la frontera va apuntar-se al maquis³⁷ fins que no va tenir més opció que allunyar-se de la frontera i endinsar-se cap al centre de França a la recerca de treball. Treball de paleta. I el va trobar a le barrage de Neuvic. És en aquelles terres de la Corresa on el Cisco va coincidir amb els Ambròs-Tugas i amb la Cisqueta. Ella tenia tretze anys.

El Cisco procedia d'organitzacions de pensament anarquista i, a França, va continuar amb aquest pensament en la teoria i en la pràctica, de tal manera que ben aviat es va afiliar al sindicat anarquista francès Confédération Générale du Travail (CGT).

Quan la Cisqueta parla del Cisco —sempre amorosament— recorda les sensacions del camí d'integració a França. Recorda la no acceptació, el no entendre perquè no era acceptada i el mal que això li va fer.

³⁷ En concret, als Francs-tireurs et partisans français (FTP). FONT, M. i TORRES, A. (2018: 41-42). Els maquis eren grups de guerrillers armats d'origen civil que s'organitzaren durant la Guerra Civil Espanyola, davant l'avanç de les tropes franquistes, i durant la Segona Guerra Mundial amb la resistència francesa. Aquests grups lluitaven contra el règim franquista i els feixistes amb tàctiques guerrilleres de desgast. A finals del 1940 comencen a organitzar-se a les muntanyes campaments de joves francesos que fugen del Servei de Treball Obligatori (STO) francès. A aquests campaments anaren parant espanyols dels diversos camps, ja que la instauració de les Companyies de Treball Estrangeres (CTE) facilitaven la fugida dels confinats (en sortir a treballar els era més fàcil fugir). Aquests campaments civils serien l'origen de la Resistència francesa, i ja se'ls començaria a conèixer com a maquis, mentre que als seus membres se'ls anomenava maquisards. El Dictionnaire de la Langue Française Le Petit Robert (2003), defineix maquis com: «Durant l'ocupació alemanya, lloc poc accessible [per mor d'una vegetació impenetrable: maquis] on es reagrupaven els resistents (els maquisards)».

Figura 17. Casament de la Cisqueta i el Cisco. 18 de juny de 1953. Font: APCA

La Cisqueta no tenia el refugi dels déus, com tenen els creients. A casa seva el pare no era creient, la mare sí. Va fer la comunió, però a l'escola no es feia religió. Diu:

—Quan vaig començar a llegir vaig veure que Déu no existia. Davant tantes injustícies vaig pensar: si hi ha Déu, què fa? Si hi havia Déu, no feia el bé. Déu ha de ser bo, sinó no cal que n'hi hagi.

—Que no m'acceptessin em va fer molt mal. Vaig estar molt tancada en mi mateixa. Però vaig trobar el Cisco. Va ser la meva salvació.

Després de la feina a Nòu Vic, el Cisco i el seu oncle tenien previst anar a treballar a Marsella. Abans de marxar li va dir a la Cisqueta que volia casar-se amb ella i que, quan ella ho acceptés, li ho digués, i ell tornaria de Marsella per estar al seu costat.

No va anar a Marsella, ans a la Somme, a Abbeville. I allí va estar al seu costat; i allí es van casar, el 18 de juny de 1953. Ella tenia vint-i-un anys. Van estar junts tota la vida.

Figura 18. La Cisqueta i el Cisco ballant. Abbeville. Finals 50. Font: APCA

A la Cisqueta, no li va ser gens fàcil convèncer la seva mare que volia casar-se amb el Cisco.

—Té deu anys més que tu —li deia la Cisqueta Tugàs.

—I què hi fa que en tingui deu més?

—Que un dia marxarà, que se n'anirà abans perquè serà la seva edat de marxar, i tu et quedaràs sola.

A casa, entre ells parlaven en català; també ho varen fer amb els seus fills: el Jordi, nascut a Abbeville el 1956, i la Yolanda, nascuda a Pont-Remy el juliol de 1967. Però també parlaven en francès; al cap i a la fi aquesta era la llengua dels seus fills i de tot el seu entorn.

7.3. El pares

Quan la Cisqueta Ambròs i el Cisco Vallès van anar a viure a Pont-Remy amb els pares d'ella, la Cisqueta Tugàs estava molt delicada i en Joan Ambròs havia estat jubilat anticipadament degut als greus problemes d'artrosi. La Cisqueta Tugàs va morir el 1970.

Aquests anys de relació tan propera, van afermar els vincles, les proximitats, les confidències i les complicitats entre Ambròs i la seva filla. L'Ambròs retirat³⁸ estava en una fase de molta creativitat literària. D'aquesta època en són bona part dels poemes i el cos central dels escrits que configuren el seu pensament cultural i polític.³⁹ La Cisqueta ho va viure des de ben a prop.

Pel que he pogut anar aprenent de les lliçons de vida que són les converses amb la Cisqueta, judico que és la notable «tossuderia» del seu pare i de la seva mare la matèria primera en què es basa la seva força de voluntat, el seu no deixar-se vèncer i, al cap i a

la fi, la seves enormes ganes de gaudir de la vida. De gaudir-la compartint-la amb el seu entorn imprescindible: els pares, el marit i els fills.

Però aquesta matèria primera cal treballar-la, modelar-la, adaptar-la a cada moment i a les pròpies possibilitats de fer-ho. Així ho va fer amb la vivència i la introjecció dels valors de la mare, fins i tot en el sempre difícil aprenentatge de la discussió. Però de ben segur que és la relació amb el seu pare la que més determina la persona que es va conformar a partir d'una matèria primera, d'un entorn immediat, d'un entorn social i d'una disposició que podríem anomenar *innata*, per ressaltar-ne la seva profunditat, el seu arrelament interior.

Com diu ella mateixa, agafa del seu pare la «mania» de llegir, la convicció del poder formatiu de la lectura, la voluntat de coneixement; el coneixement que porta a la reflexió i, així, a la decisió elaborada i lliure.

Però no és només això. No és només l'admiració profunda al seu pare, no és només el participar del plaer de la lectura, és el viure directament, compartint-ne els processos intel·lectuals, la creació d'articles, cròniques, poemes i fins i tot correspondència. El pensament social, cultural i polític de Joan Ambròs està reflectit plenament en aquests documents que la Cisqueta veu créixer llegint-ne esborranys i proves, escoltant-los de la veu del seu pare o, fins a tot, a través de la seva pròpia veu: cada escrit una lliçó.⁴⁰

Però, amb modèstia, diu la Cisqueta: —Jo no podia discutir els seus escrits, el català jo no el coneixia prou; no l'escrivia.

148

Figura 19. Carnets de refugiats de Joan Ambròs i Cisqueta Tugás. 1957. Font: APCA

³⁸ Ambròs adquireix la condició de retirat l'1 d'agost de 1966. Així hi consta en el corresponent carnet.

³⁹ Vegeu-ne una àmplia selecció a: CORBALAN, J. i GARCIA-MORENO, C. (2002).

⁴⁰ Vegeu: FORT, O. (2018: 23) i (2021).

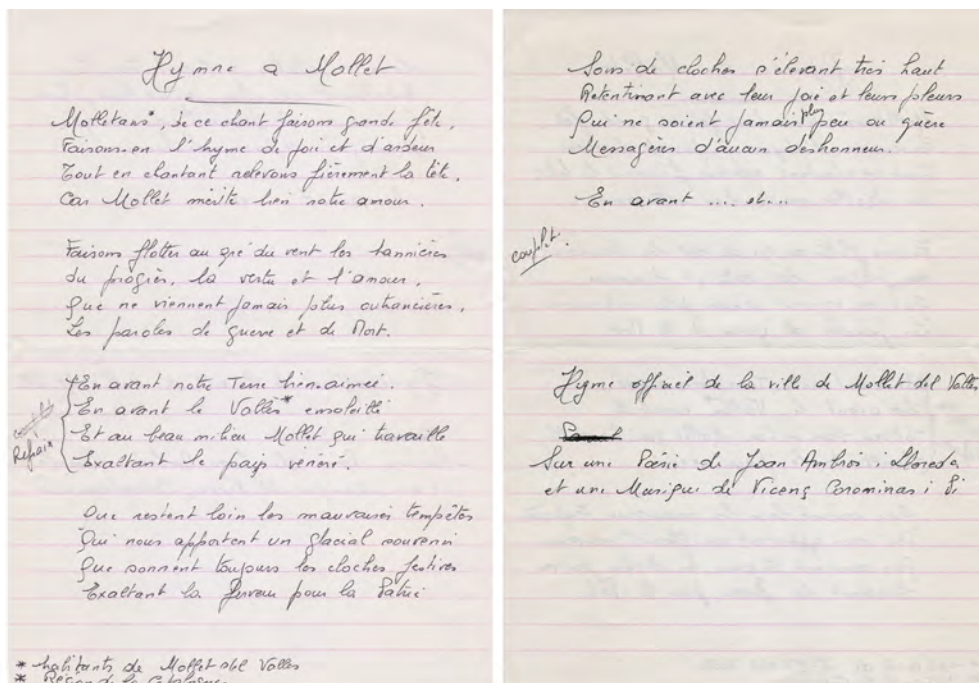

Figura 20. Traducció de l'Himne a Mollet feta per la Cisqueta. Sense data. Font: APCA

L'àmplia presència de valors d'Ambròs que afloren en tots els seus escrits poètics, periodístics o polítics no impregnen només la pell de la Cisqueta, s'endinsen dins els seus sentiments i les seves emocions, dins la seva raó i el seu pensament per conformar uns valors propis i no idèntics. Perquè la Cisqueta construeix el seu personal edifici tot usant, alhora, maons, fustes i ciments treballats pel seu pare, i el seu propi material, recull de vida.

Una frase de la Cisqueta sintetitza l'admiració i el respecte pel pensament ambrosià:

—El pare parlava per dir alguna cosa. Mai no parlava per no dir res.

I el contrapunt de Joan Ambròs, a l'entrevista de 1978:

—La meua filla respecta molt el meu silenci, perquè pugui treballar.

La Cisqueta, al seu pare, el tractava de vostè.

Figura 21. Joan Ambròs i la Cisqueta a Abbeville, a la casa de la Rue Saint-Grilles. 1952. Font: APCA

La relació amb la seva mare va ser molt diferent. La Cisqueta Tugàs era una dona de valors tradicionals. Aquests valors —que a voltes amb lleugeresa ens poden semblar obsolets— la van portar a anar a buscar el seu marit. A lluitar per la millor vida a França malgrat el dolor sagnant que li produïa l'allunyament de la seva terra, de la seva casa, dels seus costums i de la seva llengua. Sempre va enyorar Catalunya.

—Poques vegades els meus pares parlaven de coses polítiques. El meu pare no volia parlar de l'exili; volia oblidar moltes coses. Jo era massa petita per entendre-ho. La meua mare deia: «No val la pena pensar en el que està passant a Espanya, sobretot tenint en compte que no pensem tornar-hi». Però ella hauria volgut tornar.

150 —El pare no ho veia igual, però arribava a la mateixa conclusió. Un dia li vaig preguntar:

—Papa, si troba tan fàcil saber què cal fer a Espanya, per què no hi va?

—Si vaig allà, ja no torno —em va contestar. Més d'una vegada havíem discutit sobre què calia fer a Catalunya i a Espanya.⁴¹

La Cisqueta, menys radical que el seu pare, diu:

—L'exili et permet somiar i, quan somies, sovint somies truites.

8. Ciutadans de la República...

La Cisqueta va començar a sentir-se francesa ben aviat. Havia arribat als set anys. Partint de zero en coneixements de francès, va fer tota l'escolarització oficial com qualsevol altre infant de França. Després va cursar els estudis de comerç i de secretaria. Ni l'oferta d'ensenyament a Abbeville

ni les possibilitats econòmiques no li van permetre ampliar els estudis.

Havien passat més de deu anys des de la seva sortida de Mollet. Ja tenia més vivències franceses que catalanes, tot i que mai no va perdre, mai no ha perdut, la seva catalanitat en la llengua —sovint amb paraules, expressions i accent del Mollet dels seus orígens—, en molts costums, en els records viscuts a França al costat del seu pare, de la seva mare i del Cisco, el company imprescindible; encara ara.

Precisament va ser quan el Cisco i la Cisqueta es van casar, el 1953, que van decidir naturalitzar-se francesos;⁴² perquè ho eren, perquè s'hi sentien, a pesar de les empremtes profundes de la seva catalanitat.

—Jo no vull tornar endarrere. No vull tornar allà. Aquí es viu millor —argumentava el Cisco en les converses amb la Cisqueta per decidir si es naturalitzaven.

La Cisqueta va haver de lliurar tots els documents exigits als refugiats estrangers per adquirir la nacionalitat

Figura 22. Joan Ambrós i Cisco Valles. Sense lloc ni data. Font: APCA

⁴¹ Vegeu també: CORBALAN, J. i GARCIA-MORENO, C. (2002: 124-125).

⁴² Naturalitzar-se: «Adquirir, un estranger, la ciutadania d'un estat». <<https://www.enciclopedia.cat/>>

Figura 23. La Cisqueta mare, a Abbeville. 1956.
Font: APCA

francesa. Al Cisco, reconeguda la seva participació al maquis per a defensar la llibertat a França contra la presència alemanya, li va ser concedida immediatament la nacionalitat. Haver posat la vida al servei de la protecció dels valors republicans de llibertat, igualtat i fraternitat va ser un argument inqüestionable per nacionalitzar-lo francès.

És així com François Valles i Françoise Valles (nascuda Ambròs) van adquirir, l'any 1953, la nacionalitat francesa. Els seus fills, en Jordi i la Yolanda, nascuts a França, ja no van menester aquests tràmits; la seva vida havia començat en territori gal.

Joan Ambròs, a l'entrevista de 1978 i en relació a si als primers anys d'exili (potser fins el 1950) s'havia plantejat un possible retorn o un trasllat a una zona més propera a Catalunya, comenta que sobre ell hi havia hagut una denúncia que l'hauria portat, si tornava, a la pena de mort o de cadena perpètua. No podia tornar. La

Figura 24. Joan Ambròs homenatjat a Mollet. 1978. Font: Arxiu Amor Bastida

denúncia era clara i dura i no s'atenyia a la realitat de la seva conducta durant la Segona República Espanyola. Li ho havia transmès directament i personalment a Montlluís una persona molletana. Mai no va creure que el condemnarien a tres o quatre anys de treballs forçats, com li van fer arribar des de Mollet.

L'any 1978, en la seva primera visita a Mollet, va poder confirmar personalment la veritat dels perills del retorn, atesa la denúncia. El temps farà aflorar, si cal, fets i noms. Però, potser Ambròs, serenament, ho deixaria reposar a recer de les fulles de vuitanta tardors. Ho comparteixo.

D'altra banda, els Ambròs-Tugas havien arrelat al nord. I ell no volia ser un exiliat a Perpinyà, encara que fos en terres catalanes i a prop de casa, ni volia que els seus fills ni fossin ni se sentissin exiliats.

El matrimoni Ambròs-Tugas inicia el procés de naturalització l'any 1951 estant a Abbeville. Es tractava d'un procés administratiu complex i lent que exigia molts escrits de diverses persones —molts foren de directius de les empreses on va treballar Joan Ambròs— que certifiqessin la seva qualitat personal, professional i social per a ser ciutadà de la República Francesa.⁴³

Joan Ambròs aconsegueix documents en els quals podem trobar grans expressions de reconeixement a la seva categoria humana i professional. Max Lejeune, alcalde d'Abbeville durant els anys de la reconstrucció, i diputat, senador i ministre en diver-

sos períodes, n'avalua un document. Tota una emotiva mostra de l'estima que es guanyà i de la personalitat professional de l'antic regidor molletà.

Jean Ambros i Françoise Ambros (nascuda Tugas), el juny de 1959, al cap de vint anys d'haver sortit d'Espanya com a ciutadans de la República Espanyola esdevenen, de ple dret, ciutadans de la República Francesa.

9. Paraules finals

He volgut compartir com el fet d'endinsar-nos en la vida d'una persona —potser de tota persona— obre uns camins que sovint enceten recorreguts impensables. Fins i tot allò constatable, els fets viscuts, acaben essent descobertes plenes d'enorme humanitat. Les vides —potser totes les vides—, mirades de ben a prop com quan en una obra de teatre, en una pel·lícula o en una novel·la ens sentim compartint el ser d'un personatge; les vides —potser totes les vides— acaben tenint una dimensió humanament històrica: mereixedora d'una estimació permanent com a eina d'aprenentatge emocional.

Ningú no escriurà la vida de milions de dones i homes, infants i vells que amb felicitat, avorriment o dolor han transcorregut per uns temps únics. Ens l'escriuran de grans personatges —afavorint més els homes que no pas les dones—, de celebritats que, ben mirat, potser no sempre tenen gran cosa que, humanament, emocionalment, valgui la pena de deixar-ne constància distingida.

⁴³ Relacionat amb els tràmits de naturalització, el 18 de febrer de 1953, el Consolat de França a Barcelona va demanar a l'Ajuntament de Mollet un informe sobre la conducta i l'honorabilitat de Joan Ambròs. A l'informe municipal, de data 27 de febrer de 1953, hi consta: «[...] el interesado observó buena conducta hasta antes de estallar el Glorioso Movimiento Nacional, siendo de ideas políticas de izquierda y en representación de su partido ostentó el cargo de Concejal del Ayuntamiento antes y durante el dominio rojo, comportándose en aquella época como era norma [sic] en los elementos representativos de izquierda.»

Abbeville le 29-Septembre 1957.

M. Ambros, Jean, demeurant a Abbeville (Somme) à M. le Ministre de la Santé et de la Population.

Je soussigné Ambros, Jean né à Matagorda (Espagne) le 31 Mai 1906 ai l'honneur de solliciter la naturalisation française.

Je suis marié le 31 Decembre 1930, mon épouse est de nationalité espagnole, et nous avons deux enfants (une fille déjà majeure et un fils de actuellement 16 ans).

Je suis entré en France le 9 Février 1939. Ma profession est chef de chantier et le montant de mes revenus est de 50.000 par mois.

J'ai passé au Comité de Revision des Etrangers Bénéficiaires du Droit d'Asile le 1er Février 1940 à Perpignan à la Caserne Dagobert étant déclaré "Bon", affecté tout de suite au 42e Groupe Départemental de Travailleurs Etrangers de Perpignan et autorisé à travailler chez M. Tugus à La Cabanasse (Pyr.-Or). J'ai été appréhendé par la force publique le 25 Janvier 1944 étant libéré avec la mention "Inapte TODT".

Je demande à être naturalisé français pour être intégré à la nation française, résidant dans ce pays comme réfugié depuis 1939 et ayant mon fils sur le point d'être appelé à servir l'armée française, étant né en France.

J. Ambros

Je m'associe à la demande de mon mari

153

Figura 25. Manuscrit de sol·licitud de naturalització de Joan Ambròs i Cisqueta Tugus. 1957. Font: APCA

Cal dir que el perquè d'aquest treball són els retalls d'una vida plena d'emocions humanes que, probablement, tots podríem descobrir al nostre costat... si miréssim.

A Abbeville, el 1970 va morir

la mare de la Cisqueta, la Francisca Tugus Parera (Françoise Ambros); el 1992, el seu pare, Joan Ambròs Llorreda (Jean Ambros); i el 2001, el seu marit, Francisco Vallès Plana (François Valles). Tots enterrats a Abbeville,

junts. Tots exiliats per sempre, junts, a mil dos-cents quilòmetres de la terra d'on van haver de marxar.

També va morir a França, a Perpinyà, el 2009, en Marcel, l'altre fill de Joan Ambròs i Francisca Tugas. En Marcel era ciutadà francès de naixement i, en emancipar-se, va seguir per França uns camins diferents als dels seus pares i germana.

Per tot això —la mirada enrere—, voldria que aquest treball, més d'emoció que de ciències, ajudés ni que fos literàriament que l'essència de tots ells —Ambròs, Tugas, Vallès— retornés per sempre a Catalunya, casa seva. I que la Cisqueta i la Yolanda ho visquin; i que m'ho puguin contar.

Relat de cloenda

Ja era adolescent quan, en un llibre que li va regalar el seu pare, va veure per primera vegada fotografies d'homes i dones republicans fugint cap l'exili. Es va fixar, sobretot, en les imatges de nens carregats amb farcells caminant cansats amb cara de què he fet, què està passant, per què marxem.

Especialment va colpir-la aquella fotografia d'una dona amb un infant que, potser amb els ulls plens de llàgrimes, mirava enrere.

Al llibre hi llegia:

«Perduda la casa, els amics, les joguines, el carrer, l'espai de vida i de lleure. L'espai deixat, el temps passat, l'espai i el temps perduts, encara en mig del fum dels incendis provocats de manera acarnissada pels enemics, esdevenien objecte d'atràiment indefugible. Tot perdut; miraven el tot perdut, el tot dolor.

Mentre fugien, mentre anaven seguint els caminois que s'enlairaven per les muntanyes frontereres, mentre girant la vista ella encara podia veure les

valls boiroses prop el poble, la Núria no va parar de mirar enrere, no va parar de somiar.

—No miris enrere, Núria —sentia la veu de la seva mare un pas endavant— Allà lluny ja no hi ha ni passat ni futur.

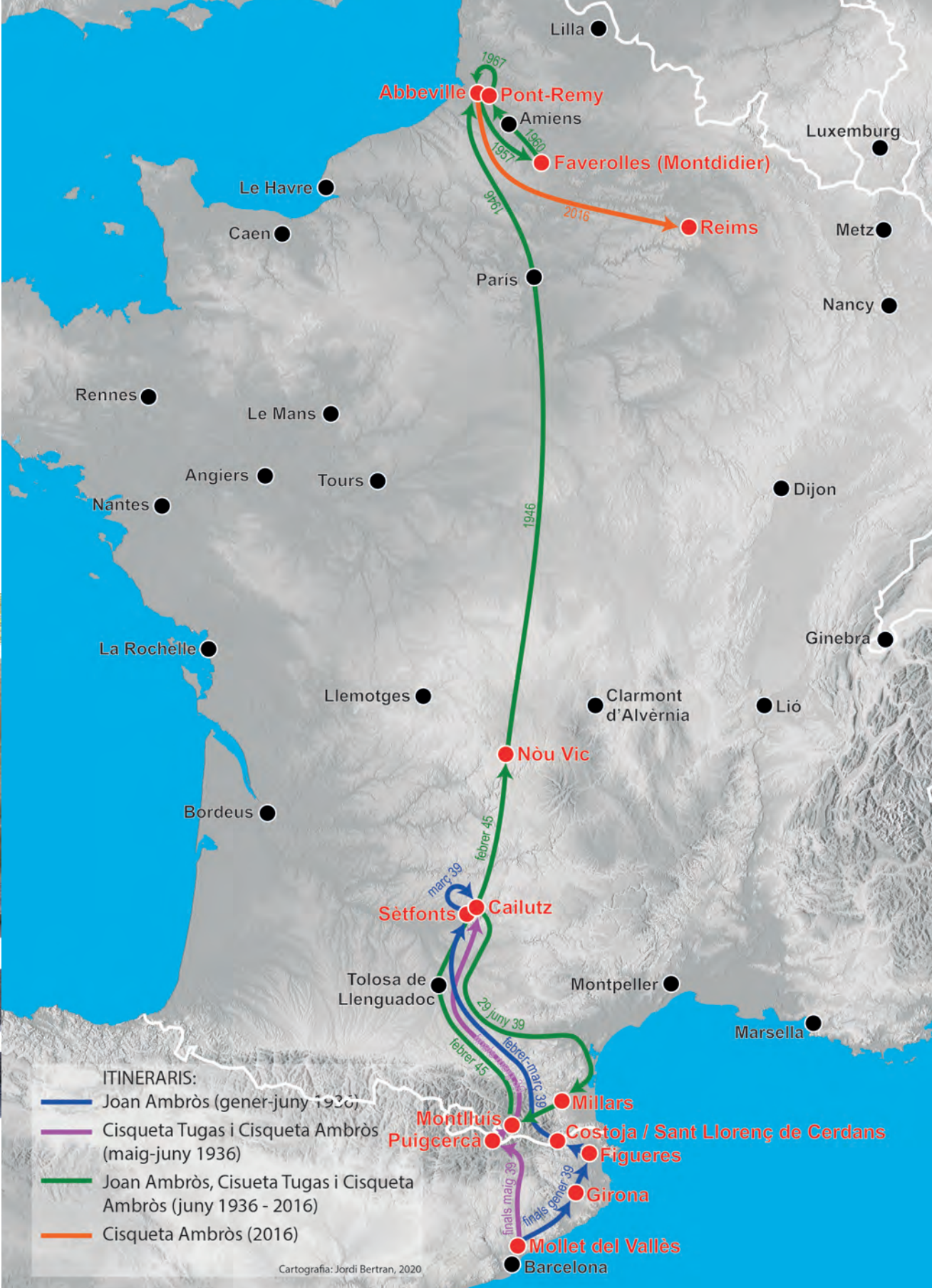
Sobre el record d'aquelles runes, d'aquelles vides destrossades, sobre aquells records de dolor, hi van començar a edificar una nova vida, mai plàcida: sempre refent la vida, reconstruint-la.

La Núria revivia una vegada darrere l'altra aquells episodis. Quan anava a dormir, arraulida pel fred d'hivern que emplenava aquella peça a les golfes, revivia el fred viscut enmig d'aquelles persones enfosquides camí de l'exili, d'aquella nena camí de l'exili.

154

Figura 26. Tomba de la família Ambròs-Valles al cementiri d'Abbeville. 2017. Font: Arxiu Oriol Fort

ITINERARIS:

- Joan Ambròs (gener-juny 1936)
- Cisqueta Tugàs i Cisqueta Ambròs (maig-juny 1936)
- Joan Ambròs, Cisqueta Tugàs i Cisqueta Ambròs (juny 1936 - 2016)
- Cisqueta Ambròs (2016)

Cartografia: Jordi Bertran, 2020

Figura 27. Exili de dones i infants. Finals de gener de 1939. Font: www.elgarrotxi.cat

Així ho descrivia Quan miràvem enrere, aquell llibre que, com li deia el seu pare —Més que una novel·la, podria ser el relat del nostre exili»

gia i l'enyor. Malgrat això, la Cisqueta, com tantes vegades quan reviu aquells temps —*courage*—, es posa a cantar:

156

Epíleg

La Cisqueta ha quedat abstreta, pensadora. Fa estona que parlem de records, de temps passats. Ens envolta la melan-

¡Qué tiempos aquellos!
 ¡Qué tiempo perdido!
 ¡Qué tiempo querido!
 ¡Que pronto se fue,
 para ya en la vida jamás volver...⁴⁴

⁴⁴ "¡Qué tiempos aquellos!" Havanera de la sarsuela *La del manojito de rosas*, de Pablo Sorozábal (1934)

Fonts

Fonts orals

Joan Ambròs i Lloreda: entrevista de 26 d'abril de 1978, Mollet del Vallès. Hi participen els periodistes Jaume Barberà i Ribas i Joaquim Elcacho Clemente. Enregistrada per Jaume i Joan Codina Torrents.⁴⁵

Cisqueta Ambròs i Tugàs: entrevistes de 27 de novembre de 2016, i de 9 i 10 de juny de 2019. Altres entrevistes, amb apunts però sense enregistrar: de 20 i 21 d'octubre de 2017, i de març de 2018. En algunes d'aquestes entrevistes també hi va participar la seva filla Yolanda Valles. Totes les entrevistes van ser enregistrades a Reims per l'autor d'aquest treball.

Bibliografia citada o consultada vinculada a l'exili molletà⁴⁶

CORBALAN, J. i GARCIA-MORENO, C. (2002). Joan Ambròs i Lloreda. Per Catalunya i la Llibertat. Centre d'Estudis Molletans. Col·lecció Vicenç Plantada, 7. Mollet del Vallès.

DAVÍ, J. (2015). El compromís de la família Guanyabens i Martí Vivés. Notes, 30: 31-48. Centre d'Estudis Molletans. Mollet del Vallès.

FORT, O. (2018). L'Himne a Mollet. Identitat i valors. Notes, 33: 9-40. Centre d'Estudis Molletans. Mollet del Vallès.

FORT, O. (2021). El Fons Joan Ambròs i Lloreda. Història i contingut. Notes, 36. Centre d'Estudis Molletans. Mollet del Vallès.

PRADES, E.; RODRÍGUEZ, J. i TURA, M. (2018). Pelegrí Pi Planellas i Jacint Marquina Ferrer. Lideratge i solidaritat de dos molletans en temps difícils. Notes, 33: 175-185. Centre d'Estudis Molletans. Mollet del Vallès.

SUÁREZ, M. À. (2000). La Segona República i la Guerra Civil a Mollet del Vallès. Centre d'Estudis Molletans. Col·lecció Vicenç Plantada, 4. Mollet del Vallès.

SUÁREZ, M. À. (2020). L'exili d'una nena molletana, la Nati Simarro. Notes, 35: 65-79. Centre d'Estudis Molletans. Mollet del Vallès.

TURA, M. (2018). República pagesa. Vindicació del catalanisme rabassaire. Pòrtic. Barcelona.

TURA, M. (2020). De l'esperança d'una vida a França a l'extermini per apàtrida. Correspondència del molletà Vicenç Bachs Vilà (1906-1941). Notes, 35: 81-102. Centre d'Estudis Molletans. Mollet del Vallès.

Altra bibliografia i webgrafia citada o consultada

ALCALÀ, C. (2008). Els nens de l'exili (1936-1939). Història d'un èxode oblidat. Columna. Barcelona

CHÉLINI, M-P. i ROGER, P. (2017). Reconstruire le Nord—Pas-de-Calais après la Seconde Guerre Mondiale (1944-1958). Presses Universitaires du Septentrion. Villeneuve d'Ascq.

DIVERSOS AUTORS (2009). El llarg exili del 1939. Sàpiens, 78. Barcelona

DIVERSOS AUTORS (2011). Catalunya i l'exili (1939-1975). Comitè Català per als Refugiats, Catalunya amb ACNUR. Barcelona.

DIVERSOS AUTORS (2013). Les rutes de l'exili republicà del 1939. Universitat de Girona. Girona.

Disponible a:

<<https://www.udg.edu/ca/cercador?q=Les%20rutes%20de%20l%27exili>>

DIVERSOS AUTORS (2020). Fondation de la Résistance

Disponible a:

<https://www.fondationresistance.org/pages/rech_doc/?p=glossaire&iIdGlossaire=18>

DIVERSOS AUTORS (2020). Encyclopédie de la Picardie

⁴⁵ Agraïixo a Oriol López Mayolas haver-me facilitat una còpia d'aquesta gravació. No tinc constància que existeixi cap altre enregistrament on es pugui sentir la veu de Joan Ambròs.

⁴⁶ Totes les publicacions del Centre d'Estudis Molletans (CEM), la revista miscel·lània Notes i la col·lecció de monografies Vicenç Plantada es poden consultar o descarregar, en format pdf i de manera gratuïta, en aquest web

<<https://www.molletvalles.cat/continguts/serveis-a-mollet/cem/publicacions/>>

La revista Notes també es pot consultar o descarregar des del web de revistes catalanes amb accés obert <www.raco.cat>.

Disponible a:

<<https://encyclopedie.picardie.fr/Abbeville.html>>

DIVERSOS AUTORS (2020). Wikipédia. L'encyclopédie libre

Disponible a:

<https://fr.wikipedia.org/wiki/Bombardement_du_Havre>

ESPRIU, S. (1968). Obres completes. I Poesia. (Introducció de J. M. Castellet). Edicions 62. Barcelona.

FONT, J. i GAITX, J. (2014). L'exili de 1939. Un estat de la qüestió entre dues commemoracions (2009–2014). *Franquisme & Transició* 2: 231–280. Punctum. Lleida.

FONT, M. i TORRES, A. (2018). Paraules d'exili. *Un anàlisi de l'exili republicà a través de les memòries d'un supervivent*. (Treball no publicat). Recerca guardonada amb la segona menció especial del Premi en Memòria Democràtica 2018.

MARTÍ, N. (2018). *Demà tindrem sort. La història de Joan Pacheco, un nen a l'exili*. Curbet Edicions. Girona.

MIRÓN, R. (2019). *Asistencia y condiciones socio-sanitarias de los exiliados españoles en el sur de Francia, 1936-1945*. (Tesi doctoral). Universidad de Almería. Ministerio de Sanidad, Consumo y Bienestar Social.

Disponible a:

<https://www.mscbs.gob.es/ciudadanos/sanidadExilio/docs/MIRON_GONZALEZ_Asistencia_y_condiciones_sociosanitarias_de_los_exiliados_espanoles_en_el_sur_de_Francia.pdf>

MORALES, M. (2017). L'organització TODT i els exiliats de la Guerra Civil espanyola. *Temps i espais de memòria*, 4: 23-31. Barcelona.

Disponible a:

<http://memoria.gencat.cat/web/.content/00_publicacions/MD/revista_temps_i_espais_de_memoria/numero_04/TEM_num_04_env.pdf>

NADAL, R. (2013). *Quan en dèiem xampany*. Columna. Barcelona.

RIEU, M. & LANGÉ, Ch. (2011). *Enllà de la pàtria. Au-delà de la patrie. Exil et internement en Roussillon (1939-1948)*. Conseil général des Pyrénées-Orientales. Perpignan. Éditions Trabucaire. Canet, França.

Fer, l'humorista de l'enginy inesgotable.

Degà de l'humor gràfic català contemporani

Jaume Capdevila Herrero (*Kap*)*

Figura 1. Autocaricatura d'en Fer (Fer 2017)

Resum: Josep Antoni Fernández i Fernández (Mansilla de las Mulas, Lleó, 1949 - Figueres, Alt Empordà, 2020), conegut pel pseudònim *Fer*, és un dels més importants dibuixants d'humor de la premsa catalana. Molletà d'adopció, l'article revisa la seva trajectòria, analitza la seva producció i el seu estil i intenta

contextualitzar-lo dins el panorama històric de la premsa satírica catalana.

Paraules clau: caricatura, censura, dibuix d'humor, *Fer*, humor gràfic, Josep Antoni Fernández i Fernández, llibertat d'expressió, Mollet del Vallès, premsa satírica.

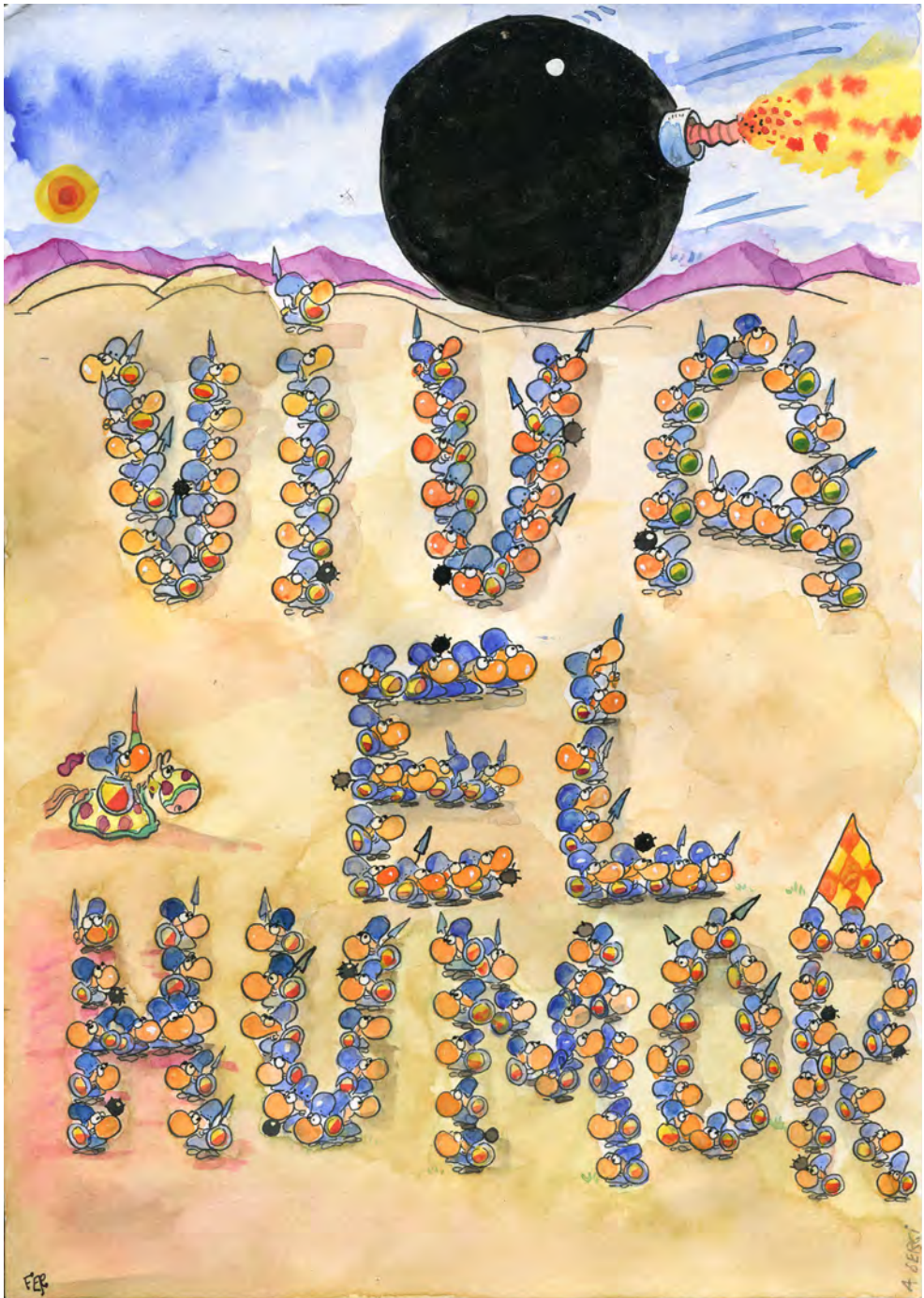
Fer. The comic with inexhaustible ingenuity. Dean of contemporary Catalan graphic humor

Abstract: Josep Antoni Fernández i Fernández (Mansilla de las Mulas, León, 1949), known by the pseudonym 'Fer', is one of the most highly-regarded comic illustrators in the Catalan press. An adopted citizen of Mollet, the article reviews

his career, analyses his production, his style, and attempts to contextualise it within the historical panorama of the Catalan satirical press.

Keywords: caricature, censorship, comic illustration, *Fer*, pictorial humour, Josep Antoni Fernández i Fernández, freedom of expression, Mollet del Vallès, satirical press

* Notaire, llicenciat en Belles Arts per la UB, kap@gargots.com
Article rebut l'11 de juliol de 2020; acceptat el 17 d'octubre de 2020.

1. Introducció

El periodisme s'ha convertit en un dels pilars fonamentals de les societats modernes. La premsa és el canal central mitjançant el qual s'informa els ciutadans de manera contextualitzada sobre els temes rellevants, posa en el debat públic les qüestions polítiques i socials que permeten desenvolupar i consolidar les societats i vigila de prop el comportament de les diferents administracions, per tal de vetllar pel desenvolupament i la consolidació de la democràcia, si bé també ha servit per condicionar, fidelitzar o adoctrinar les masses quan es posa a servei de règims autoritaris o antidemocràtics. Les publicacions periòdiques són una peça clau per comprendre la història moderna del nostre món: com a testimoni, sí, però també com a part activa de molts esdeveniments, ja que la premsa pretén incidir i condicionar el comportament dels seus lectors. Els mitjans no tan sols informen, analitzen o entretenen, sinó que també transmeten idees, generen opinió i volen posicionar els seus lectors. En aquest sentit, un dels periodismes més reactius, virulents i provocadors, la veritable avantguarda de la premsa lliure i reivindicativa, el conforma la premsa satírica i d'humor. Aquest gènere, que ha estat tradicionalment fèrtil i ufanós a Catalunya, ha configurat part de la nostra manera de ser, i la història recent de Catalunya no es pot entendre sense fer referència a publicacions emblemàtiques com *La Campana de Gràcia* (1870-1934), *Cu-cut!* (1902-1912), *L'Esquella de la Torratxa* (1879-1939), *Papitu* (1908-1936), o *Por Favor* (1974-1978), *El Papis* (1973-1987) o *El Jueves* (des de 1977), on ninotaires de feraç inspiració han esmerçat el seu talent.

2. Què és una vinyeta?

A les pàgines de les diverses publicacions que hom pot llegir s'hi troben, a banda dels textos, diversos formats que són gràfics: fotografies i infogràfics, que tenen un caràcter informatiu, il·lustracions, retrats, o caricatures, gèneres més il·lustratius, on el més important són els valors plàstics i l'impacte estètic, que s'utilitzen per enriquir un text literari o periodístic; i finalment, un altre tipus d'imatge: els acudits, tires, vinyetes o notes d'humor, on el dibuix és una excusa per transmetre un missatge i els valors estètics són un aspecte secundari. En aquestes imatges humorístiques o satíriques, el dibuix suma les connotacions estètiques a les semiòtiques. Al contrari que la il·lustració, sempre lligada a un text, els dibuixos de les vinyetes satíriques es poden comprendre de forma independent a la resta del contingut informatiu de la pàgina en la qual van ubicats, si bé moltes vegades les vinyetes es refereixen als temes de l'actualitat més recent. La intenció d'aquestes vinyetes és aportar una reflexió lúdica, una visió crítica o satírica, de vegades ten-

161

Figura 2. Les mans d'en Fer acabant de perfilar un dels seus ninots amb el tremp i la tinta xinesa, les eines amb les qual tradicionalment s'han dibuixat la majoria de vinyetes de premsa.

dra i altres vegades ferotge, de la realitat. En les èpoques —no poques— en què l'exercici del periodisme s'ha vist oprimint per la tenalla de la censura, les vinyetes —amb les seves metàfores, dobles sentits i imatges al·legòriques— han servit de vàlvula d'escapada per insinuar el que no està permès dir. Pràcticament és un gènere d'opinió, encara que l'humorista no construeix a través de paraules sinó d'imatges.

2.1. Forma d'art democràtica

El dibuixant d'humor pot, fins i tot, transgredir les normes i les convencions del dibuix acadèmic i alterar la manera de representar la realitat en els seus dibuixos, i aconseguir així d'augmentar l'eficàcia emocional de la imatge, incrementar el vincle amb els seus lectors i potenciar-ne el missatge. David Freedberg analitza l'eficàcia emocional de les imatges i el desenvolupament de la censura icònica per desactivar la capacitat torbadora de les esmentades imatges (FREEDBERG, 1989). Així com una fotografia reproduïx la realitat, el dibuixant filtra l'esmentada realitat, o la reinterpreta, per la qual cosa la imatge resultant sempre acaba per tenir un valor afegit. I és que el missatge, la idea, el contingut, diguem-ne com sigui, és la part més important del dibuix satíric. Tradueixo de l'anglès les paraules del crític d'art Edward Lucie-Smith: «La caricatura és genuïnament popular, la forma d'art visual més democràtica i universal en una societat moderna. Acostuma a trencar les convencions artístiques del seu temps, siguin realistes o de qualsevol altre caire. No utilitza únicament distorsions i exageracions, també incongruències de tota mena. No ha d'ésser necessàriament una obra coherent i no està sotmesa al decòrum artístic. Tot el que ha de fer

és expressar una idea de manera que sigui accessible a un major nombre de públic. El caricaturista és, de fet, molt més que no pas qualsevol altre tipus d'artista visual, un esclau de la idea.» (LUCIE-SMITH, 1981). Per dir-ho amb menys paraules, utilitzarem les d'un humorista, que acostumen a tenir més capacitat de síntesi que no pas els crítics d'art. Ens diu Jaume Perich: «L'humor és una manera rigorosa d'accedir a la realitat» (GALAN, 1974). És a dir, que la sàtira funciona com una representació gràfica que deforma una realitat per aconseguir explicar-la millor. Així, la distorsió multiplica l'efecte comunicatiu. Però recordem que l'humorista és esclau de la idea: el que té més valor en una vinyeta és la capacitat de cada dibuixant de transmetre aquesta idea. Així passa que la sàtira perd sentit si hom no pot reconèixer l'objecte reflectit o la realitat escarnida. És habitual, doncs, que si veiem vinyetes dibuixades fa molt de temps, pot ser que no ens faci cap gràcia si no som capaços de reconèixer els referents i codis que hi empra el dibuixant. Les vinyetes dels dibuixants de fa cent anys, que feien riure els nostres avis, avui ens deixen freds, ja que no hi reconeixem els codis, no hi reconeixem la societat que ens expliquen. De fet, les vinyetes que segurament ens feien riure a nosaltres ja deixen força freds els nostres fills, com a nosaltres ens resultava indiferent el que un cop havia fet molta gràcia als nostres pares. Una caricatura sempre és la caricatura “d'alguna cosa”. Per tant, el dibuix satíric funciona com un mirall —un mirall que pot oferir milers de graus de distorsió, de la més càndida a la més cruel— però un mirall, al capdavall, que no fa res més que reflectir allò que té al seu davant. Quan el mirall es queda congelat

Figura 3. Caricatura del president dels Estats Units Donald Trump (Fer 2018)

(és a dir, esdevé una fotografia), el seu contingut grogueja i envelleix com aquelles velles fotografies que mirem amb curiositat però sense acabar-hi de reconèixer ningú.

2.2. Explicar o reinventar la realitat

La vinyeta d'actualitat també està condicionada per aquesta necessitat de puntualitzar la realitat, d'explicar el que està passant. Comparteix amb el periodisme l'interès per la realitat més immediata, la que acaba d'esdevenir-se, i que anomenem "l'actualitat". L'èxit del dibuixant de premsa rau en la capacitat de reacció davant aquesta actualitat. En el cantó negatiu de la balança, cal acceptar que

aquestes vinyetes perden la seva força a mida que passa el temps, car estan íntimament i total lligades a un fet i a un moment concret. La vinyeta és el fruit de la interactuació de l'artista amb un context històric determinat.

Per al lector que s'aboca a les vinyetes de la premsa al cap d'un temps, cal contextualitzar-les per tal d'accedir de forma plena al seu significat. Els referents polítics, socials, culturals i estètics canvien amb el temps. Com més temps fa que les vinyetes han estat publicades, més intel·ligible es fa el seu significat a la majoria de lectors.

Ara bé, com defensa Arnold Hauser, cal tenir molt en compte la condició ideològica de qualsevol obra d'art i

el seu valor propagandístic (HAUSER, 1973). Les vinyetes d'humor no se n'escapen. L'ús de la sàtira com a eina propagandística és un factor que cal tenir molt en compte. Michel Melot escriu: «Tan aviat com la imatge va poder difondre's per mitjà de la impremta, es va convertir en un mitjà de propaganda que no es va estar de ser utilitzat com a complement del combat civil i militar.» (MELOT, 1971). I Enric Satué explica que arran de la Revolució Francesa «la práctica de la propaganda política introduce un nuevo instrumento para la agresiva dialéctica que se establece entre el poder y la oposición y en el que el elemento gráfico va a jugar, desde 1789 hasta nuestros días, un marcado papel protagonista: la caricatura. (...) Según la finalidad prevista, la caricatura suavizará o bien acusará su perfil crítico sin perder jamás su contenido original: social, político o religiosa. Para decirlo con otras palabras la caricatura sigue siendo, doscientos años después, una forma de luchar contra las ideas y las formas despóticas de poder, en un intento de minimizar su fuerza a través de la ridiculización, y en cuyo planteamiento gráfico se parte, a menudo, de la idea de der la vuelta a la retórica metafísica con que suele expresarse la propia clase política a la cual se satiriza» (SATUÉ, 1988).

A principis del segle XX, la propaganda i la publicitat encara eren mots més o menys sinònims, fins que la primera acabaria fent-se servir per denominar el mètode estratègic de persuasió al servei dels grups polítics per dirigir i controlar l'opinió de les masses. Com apunta Steven Heller «la caricatura i l'estereotip són òbviament centrals en la retòrica visual» en la majoria de casos de propaganda a través de la imatge (HELLER i CHWAST,

2008). Es tracta d'aconseguir apel·lar als sentits més primaris del receptor. I la imatge propagandística ho aconsegueix a través de dues vies que es complementen: la ridiculització o demonització de l'enemic i l'exaltació de la superioritat moral, física i intel·lectual del propi bàndol. La reducció de la realitat a l'arquetipus més sintètic és el primer pas cap a la manipulació que persegueix la propaganda. La distorsió ideològica provoca la deformitat caricaturesca de l'enemic i la idealització estilística dels companys de doctrina política. «La guerra de les icones, o l'erosió del rostre col·lectiu dels rivals, ja fa temps que està en marxa. La tinta d'una foto suplanta les tropes i els tancs. La ploma es fa cada dia més poderosa que l'espasa» escriu Marshall McLuhan (McLUHAN, 1964). En aquest sentit, la caricatura disposa de recursos excepcionals per realitzar aquesta tasca, i així cal que els que l'exerceixin ho facin amb ètica i compromís.

2.3. La transgressió com a motor

Un dels motors més potents de la caricatura és la seva capacitat de provocació i la transgressió. Transgressió purament icònica o estètica, o provocació en el missatge o la càrrega, la qüestió és que, emprant l'humor, la vinyeta es pot permetre transitar pels límits que ens imposem com a societat, o fins i tot traspassar-los. Burxar en la moral, desafiar el poder, trencar les idees preestablertes o saltar-se els límits de les convencions semàntiques o gràfiques... tot li és permès a la sàtira gràfica. El dibuixant i estudiós de la caricatura mexicana Rafael Barajas assevera: «La caricatura, como todo trabajo satírico, ha sido siempre un arma ofensiva en todos los sentidos de la palabra: ataca y busca ofender»

(BARAJAS, 1999). Tísner diu: «La caricatura política només té sentit quan és sarcàstica, rígidament crua» (ARTÍS-GENER,). Segons Evaristo Acevedo, l'humor és «anticonformista por esencia» (TUBAU, 1972). Per al dibuixant Regueiro el dibuix d'humor és directament «una forma d'agressió» (TUBAU, 1987).

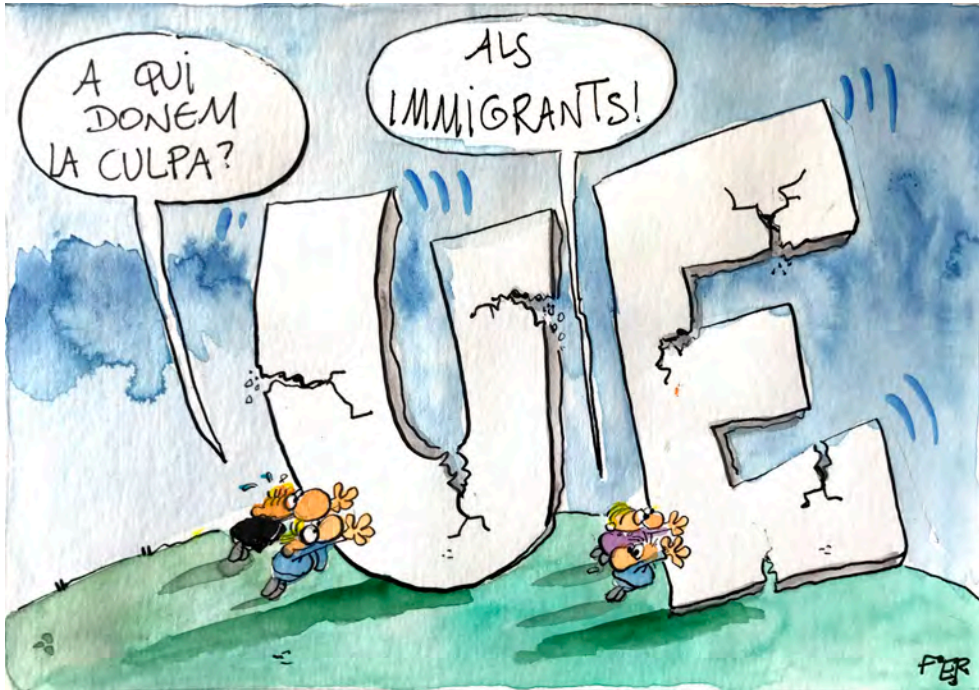
Ara bé, l'acudit no és només transgressió i no és només propaganda. El prisma del temps amb el qual ens mirem avui les vinyetes publicades fa piles d'anys, ens serveix per comprovar que únicament assoleixen la seva màxima eficàcia les sàtires que malden per fer una mica millor el món que habitem. És a dir que així com la càrrega ideològica de la sàtira pot ser indistintament de dreta o d'esquerra, les vinyetes reaccionàries (que al llarg de la història se n'han publicat, i moltes), esdevenen ridícules a mida que l'objecte de la seva sàtira s'ha vist superat per la societat amb el pas dels anys (posem per cas vinyetes racistes, masclistes o que defensen l'esclavatge, per exemple), mentre les sàtires amb un objectiu social, o contra ideologies dogmàtiques, encara avui en dia conserven part del seu sentit. Com escriu José Francés: «Quan la caricatura es torna conservadora, sembla que bastardeja la significació de la seva eficàcia social. El caricaturista ha d'estar sempre al costat de les idees noves, dels rebels i els iconoclastes, dels humils i els perseguits també. Els poderosos, els forts, els que ja estan ben instal·lats en la vida, tenen prou armes com per no menester l'humorisme.» (FRANCÉS, 1920). En la mateixa línia s'expressa Jacinto Octavio Picón als seus *Apuntes para una historia de la caricatura*: «Contra els abusos del poder que coarta la lliure manifestació d'allò que els homes pensen,

contra les seves arbitrarietats i abusos, (...) contra la superstició i el fanatisme, contra tot allò que, oposat al bé o la bellesa, tendeixi a pervertir el sentit moral o la idea de la bellesa, l'Art posseeix dos gras mitjans d'oposició i combat: en el camp de la literatura, la sàtira; en les arts del dibuix, la caricatura» (PICÓN, 1877). Podem afirmar, doncs, que quan la caricatura conté en el seu interior una preocupació social i política i la manifesta a través de l'enginy i dels valors estètics que li són propis com a llenguatge pren més sentit, esdevé més interessant i útil que no pas la vinyeta retrògrada o buida de sentit que únicament s'utilitza per atacar, difamar o ridiculitzar persones o idees.

2.4. Així, doncs, què és una vinyeta?

Com hem dit, doncs, la vinyeta amb càrrega caricatural és el fruit concret d'un moment històric concret i conté una informació de primera mà sobre aquest precís moment històric, perquè està fabricat amb elements provinents del seu context. És per això que moltes de les vinyetes de premsa perden la seva força satírica amb el pas del temps; i és que, com recorda Ernst Gombrich al seu assaig *La imagen y el ojo*, la vinyeta satírica pren el seu ple significat quan hom coneix i reconeix els elements que la conformen (GOMBRICH, 2000), i per això mateix, quan hom s'enfronta a vinyetes fetes per a lectors d'altres llocs o èpoques, aquestes no aconsegueixen 'fer gràcia', car cal contextualitzar-les al màxim per descabdellar tots els possibles significats que amaga la imatge satírica.

A la vegada, per aquesta mateixa raó, la vinyeta de la premsa acostuma a ser un important document per a la historiografia. Començant pels

166

Figura 4. Vinyeta que vol reflexionar sobre la cohesió de la Unió Europea i els prejudicis amb la immigració. (Fer 2015)

personatges que protagonitzen els dibuixos, i passant per la temàtica, els tipus que s'hi representen, com van vestits els personatges, frases que fan fortuna en aquell moment, o fets que resten en la memòria col·lectiva, els elements que l'acudtaire col·loca a la vinyeta tenen una significació diferent per al lector contemporani al dibuix o pel lector d'avui dia. En canvi, precisament per la utilització d'aquests elements del moment, aquest vinyeta adquireix un important valor documental de cara a l'estudi i la comprensió d'un temps concret de la nostra història. Qualsevol element que el dibuixant satíric utilitza per fabricar una vinyeta ens resulta interessant, car aquests elements estan dient al lector modern que tots ells eren prou populars en el seu moment com perquè el lector de l'època els trobés inserits de

forma natural en la vinyeta i pogués comprendre l'acudit.

La vinyeta satírica, a més d'un dibuix amb més o menys qualitat estètica, sempre duu un missatge, una càrrega, una idea. I aquesta idea condiciona el format molt més que no pas a l'inrevés. La iconografia satírica encara resta, però, culturalment marcada per l'estètica. Per això mateix, durant molt de temps, la caricatura fou sinònim de tot allò grotesc, deforme i exagerat. Des que els germans Caracci i Leonardo Da Vinci varen encetar el camí de l'art caricatural, l'exageració i la deformació del model centren l'èmfasi de les primeres aproximacions teòriques al gènere: «Mentre l'Art es limitava a representar temes èpics i arrogants, la caricatura va prendre posicions sobre la peculiaritat, el tòpic i la lletjor» escriu Werner

Figura 5. Portada de la revista *Papitu*, l'any 1910, en què el dibuixant Apa vol denunciar la pressió de la censura.

Hofman (HOFMAN, 1957). Això fa que un dels millors dibuixants de tots els temps de casa nostra, Junceda, es queixi dels que «tenien la gran equivocació de creure que el 'fi' de l'humorisme era la deformació, essent així que aquesta no passa d'ésser un 'mitjà'» (JUNCEDA, 1932). És cert. Si ens hi fixem de debò, veurem que si bé la sàtira implica deformació o exageració, per tal de produir aquesta distorsió, abans cal que l'artista realitzi un treball d'anàlisi i síntesi que, després, el lector ha de descodificar. La deformació acompanya el dibuix, dona caràcter a l'estil de cada dibuixant, però no és la part essencial.

No crec que calgui allargar-se més en aquest punt, però per poc que hom es posi a estudiar qualsevol mena de ninot satíric, aviat començarà a descobrir la gran quantitat d'implicacions

estètiques, artístiques, comunicatives i semiològiques que conflueixen en la imatge humorística.

3. Ninots a Catalunya

Catalunya és un territori amb una important tradició de premsa satírica. Cal recordar que l'humor sempre ha estat un dels pocs mètodes que es poden fer servir per burlar les arbitràries imposicions de la censura, i la premsa catalana ha estat sempre objecte preferent i sistemàtic de la censura dels governs espanyols, fossin del color que fossin.

Les primeres empreses periodístiques que exploten la sàtira i la provocació humorística apareixen a mitjans del segle XIX. Hi ha un cert consens en considerar que la publicació pionera d'aquest gènere al

món fou *La Caricature*, revista francesa d'atzarosa existència dirigida per un personatge singular, de nom Charles Philippon (1800-1861), que acollí des de 1830 les imatges de la primera generació brillant de caricaturistes francesos -Daumier, Gill, Gavarni o Doré- i que dona el tret de sortida a la sàtira periodística arreu del món.

3.1. Una mica d'història

Al nostre país, les publicacions pioneres son *El Lechuguino a la Dernière*, aparegut el 1830, i que serà seguida per *El Carlino* (1836), *Sancho Gobernador* (1836) o *Lo Pare Arcàngel*, que serà la primera publicació satírica catalana escrita en català, que veu la llum l'any del senyor de 1841. Però la primera publicació satírica catalana havia vist la llum poc abans, el 1837, a València, i es tractava de la irreverent *El Mole*, capçalera

que arribaria a sobreviure fins a 1870. La majoria d'aquestes publicacions es dediquen a realitzar una furibunda crítica política aixoplugades sota el paraigües de la sàtira i tindran contínues topades amb la censura. El Cañón Rayado (1859), Gil Blas (1864) o La Flaca (1869) són les publicacions més significatives d'aquest període, tant per la seva duració com per la qualitat dels col·laboradors gràfics, amb noms com Francisco Ortego, Josep Lluís Pellicer o Tomàs Padró, que formen la generació pionera de l'humor gràfic del nostre país. Barcelona serà la seu d'algunes de les millors publicacions humorístiques del sud d'Europa, des de La Campana de Gràcia (1870) i L'Esquella de la Torratxa (1879) de l'editor López, que comptaren amb el llapis d'Apel·les Mestres (1854-1936), Manuel Moliné (1833-1901) o Llorenç Brunet (1872-1939), fins arribar a la consolidació del gènere a principis del segle XX amb Cu-cut! (1902), En Patufet (1904), Papitu (1908), Pica-rol (1912), Cuca Fera (1917), L'Estevet (1921), o Xut! (1922), on brillarà la generació formada per humoristes com Joan G. Junceda (1881-1948), Gaietà Cornet (1878-1945), Josep Costa, Pica-rol (1876-1971), Feliu Elias –sota el pseudònim d'Apa– (1896-1953), Xavier Nogués (1873-1941), Ricard Opisso (1880-1966), Romà Bonet, Bon (1886-1966) o Lluís Bagaria (1882-1940), reforçada per noms de prestigiosos artistes d'altres camps

Figura 6. Portada de la revista *L'Esquella de la Torratxa*, l'any 1930, en què, amb un dibuix de Passarell, veiem que la censura continua essent un problema central del periodisme del país.

que no feien un lleig a dibuixar ninots en aquestes revistes, de manera que si hom perd una estona repassant les col·leccions de premsa satírica de les hemeroteques catalanes, pot trobar noms com els de Pablo Gargallo, Juan Gris, Picasso, Nonell, Ramon Casas, Josep Aragay o Manolo Hugué entre els col·laboradors gràfics. Esmentaré que, ja el 1916, el crític d'art cubà Bernardo G. Barros, en el seu treball enciclopèdic *La Caricatura Contemporànea*, ja distingeix clarament l'escola catalana de la resta de dibuixants satírics que treballen a la premsa de la resta d'Espanya: «Por eso resulta muy justo afirmar que hoy residen en Cataluña los humoristas

españoles perfectamente capacitados para obtener un puesto en la evolución universal de dicho arte. Verdaderos maestros que junto á una gráfica notable, dominadora de la psicología, colocan muy á menudo, el acierto de unas leyendas que no he visto ni he podido aplaudir en Madrid» (BARROS, 1916).

Finalment, una tercera generació de qualitat igual si no superior a la que ja hem esmentat apuntava la seva qualitat en les pàgines de *Xut!* (1922), *El Be Negre* (1931) i d'una renovada *Esquella de la Torratxa*: Avel·lí Artís-Gener –Tísner–, Ernest Guasp, Valentí Castanys, Jacint Bofarull, Pere Calders –Kalders–, Alfred Pascual Benigani, Arturo Moreno, José Cabrero Arnal, Jaume Juez –Xirinius–, Lorenzo Goñi o Josep Bartolí, per anomenar-ne els més destacats. Però el desenvolupament i la consolidació de la majoria d'artistes que en formaven part va quedar estroncat per la terrible Guerra Civil i la ferotge repressió posterior. Alguns d'ells van poder refugiar-se després en publicacions infantils, en la il·lustració editorial o en el dibuix d'historietes i còmics, abandonant, això sí, tot intent de crítica política. D'altres es van veure forçats a viure un penós exili. Alguns van haver de deixar de dibuixar i dedicar-se a alguna altra ocupació. I si això és trist, encara ho és més el cas dels que hi van deixar la pell. El franquisme va suposar un terrible genocidi cultural a Catalunya, i encara més en el cas de la sàtira dibuixada, disciplina sempre poc valorada pel poder, especialment si és objecte d'aquesta sàtira.

3.2. L'humor en el franquisme

Durant la dictadura franquista, els humoristes catalans no ho van tenir especialment fàcil. Les publicacions humorístiques eren escasses i/o efímeres, deixant de banda la madrile-

nya *La Codorniz* (1941-1978), que amb trenta-set anys de vida es convertí en la publicació satírica espanyola més longeva, malgrat que mai arribaria, ni de lluny, a la longevitat de publicacions catalanes com *La Campana* o *L'Esquella*, que superaren els seixanta anys. A la premsa diària, l'espai de la vinyeta estava reservat a personatges addictes al règim, i l'humor polític absolutament vetat. A finals dels anys seixanta, l'humor permet de canalitzar un seguit de neguits i inquietuds de la societat reprimida pel franquisme. L'humor va ésser un factor clau en el periodisme de la Transició. Les vinyetes satíriques i els dibuixos humorístics foren un dels principals ariets amb els quals s'esbotzà el mur de la censura i la repressió del franquisme. La batalla per la llibertat d'expressió es començà a lliurar a través de les crítiques i els sobreentesos que els ninotaires dissimulaven en les seves vinyetes. Els censors no eren capaços de filtrar-los tots, i el públic, delerós de canvis, carregava de sentit la més subtil de les insinuacions. Així, la vinyeta diària esmolada i contundent però aparentment innòcua que alguns ninotaires, com una gota malàlia, destil·laren a la premsa dels darrers anys del franquisme esdevingué un petit oasi de llibertat en aquell desert de repressió i censura.

En aquell context es produeix l'aparició d'una nova generació de ninotaires joves i inconformistes que van atrevir-se a tenyir els seus dibuixos amb una lleugera patina crítica. També la nova llei de premsa de Fraga, de l'any 1966, que acaba amb la censura prèvia i passa la responsabilitat als directors dels mitjans, contribueix a l'augment progressiu de les càrregues de profunditat amagades a les vinyetes. Marca aquest camí l'obra de Cesc (Francesc Vila Rufas, 1927-

Figura 7. Dibuix de Fer de l'any 2014, on mostra, mitjançant una referència a la Inquisició, que la censura segueix present a Espanya (Fer 2014).

170

2006), lírica i subtil però alhora demolidora, que comença a publicar a *Diario de Barcelona* el 1952 i que deixa de fer-ho el 1962, esgotat de la batalla amb l'arbitrarietat de la censura, si bé aviat passarà a ser una de les signatures imprescindibles dels dos diaris més agosarats i 'progressistes' (per dir-ho d'alguna manera) del moment. El 1964 dibuixa pel diari *Tele/eXprés*, i el 1968 passa a *El Correo Catalán*. En aquell moment, la seva vinyeta ja és un referent pels lectors més contestataris. Per altra banda, Jaume Perich (1941-1995) havia començat a dibuixar a *Solidaridad Nacional* el 1966, però fou amb la seva secció "Perich Match", a *El Correo Catalán*, que mitjançant els seus dibuixos i aforismes, demostra com de corrosiu i transgressor pot ser l'humor (CAPDEVILA, 2020b). De fet, és gràcies a l'èxit tan fulgurant com inesperat del llibre de Perich que recopilava una selecció d'aquells aforismes i dibuixos sota el títol d'*Autopista* (1971), que es man-

tingué com a best-seller durant els anys 1972 i 1973, que editors i periodistes descobreixen el potencial de l'humor en aquell moment concret de la història d'Espanya. Els editors descobreixen que amb l'humor es poden guanyar diners... i els periodistes descobreixen que amb l'humor es poden dir coses que la resta de professionals de la informació tenen absolutament prohibit ni esmentar. Així es produirà el que s'anomenaria el boom de l'humor gràfic. Una eclosió de publicacions d'humor i de nous dibuixants molt joves, i el salt dels humoristes de les pàgines de passatemps i frivolitats a les pàgines de política i opinió. Malauradament, a causa de la profunda ferida causada per la repressió cultural del franquisme, la major part d'aquelles iniciatives, o com a mínim les que es van consolidar, foren majoritàriament en llengua castellana. La premsa satírica catalana mai ha aconseguit recuperar aquest espai mediàtic perdut (CAPDEVILA, 2016).

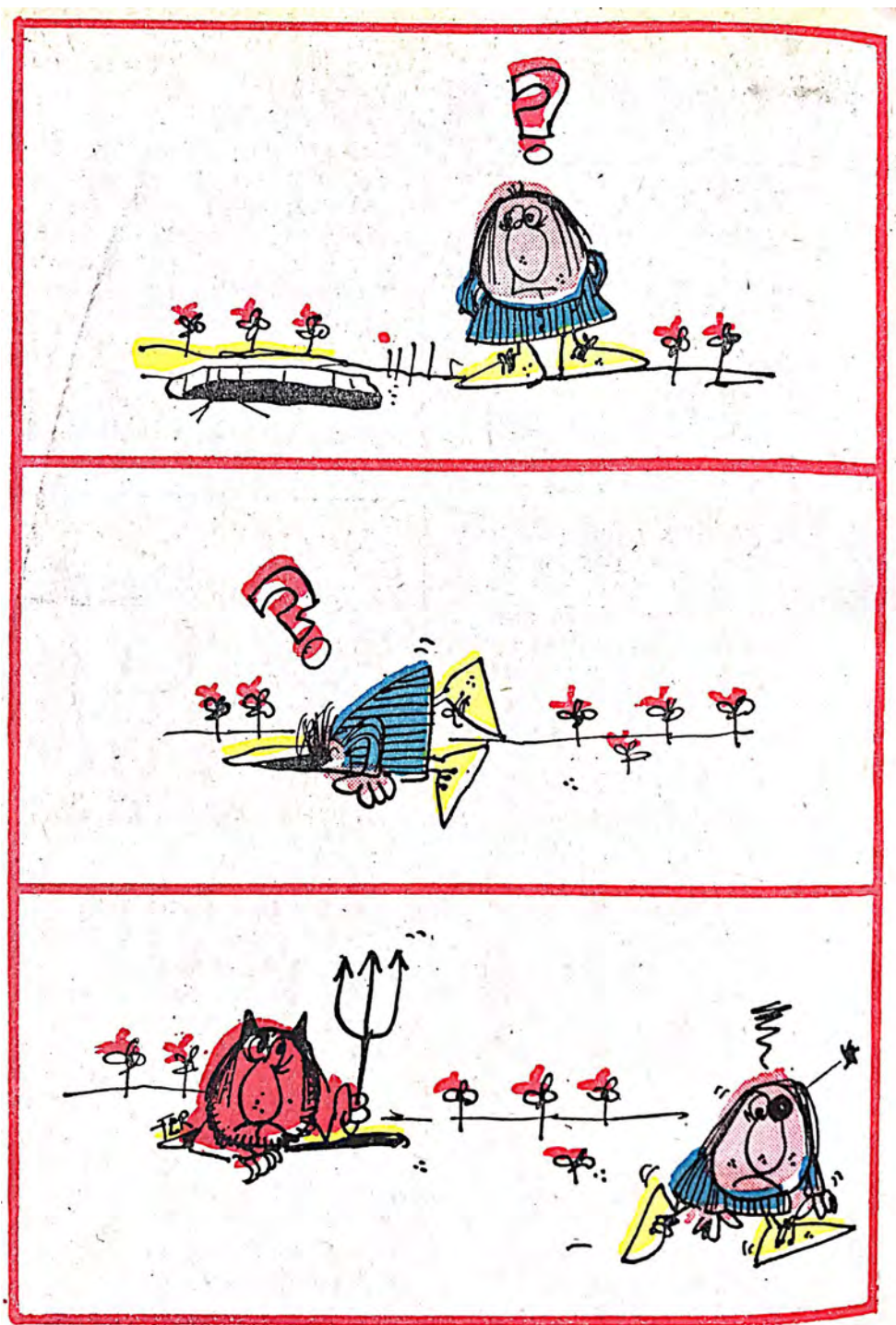

Figura 8. Una de les primeres vinyetes d'en Fer publicades a la revista *Patufet*, l'agost de 1970 (Fer 1970).

Aquell boom de l'humor va animar moltes publicacions a publicar humor gràfic, gràcies a dos factors: primer, la tòpica —encara que no menys certa— idea de poder dir amb un acudit moltes més coses de les que en aquell moment històric es podien dir en un article. La segona, l'elevada demanda d'aquest tipus d'humor per part del públic. Cansats de vinyetes buides, d'humor blanc, sense suc ni bruc, el públic paladeja amb fruïció les vinyetes compromeses, que s'atrevien a fer alguna mena de crítica, que intentaven burlar la censura. Això va permetre l'aparició de molts nous dibuixants a les pàgines dels diaris i impulsaria múltiples projectes de revistes humorístiques que van aparèixer i van desaparèixer durant la Transició: entre d'altres, Gin, Ivà, García Lorente, José Luís Martín, Juan José Guillén, Óscar Nebreda, Tom, Carles Romeu, Kim, Núria Pompeia, Ventura & Nieto, Toni Batllori, Joma, Ja, Alfons López, Manel Ferrer... i Fer.

4. El Nin de Mollet

Sota el pseudònim de Fer, s'amaga Josep Antoni Fernández i Fernández (Mansilla de las Mulas, Lleó, 1949 - Figueres, Alt Empordà, 2020). Fill d'Amador Fernández, un guàrdia civil que a principis dels anys cinquanta va traslladar-se a Catalunya amb tota la seva família. Primer a Pineda, poc després a Sant Llorenç Savall, per acabar instal·lats a la caserna de Mollet del Vallès amb la seva dona Julita i el seu reguitzell de fills i filles. Entre aquests menuts hi havia el jove Toño, que en aquell moment tenia quatre anys. L'havien batejat amb el mateix nom d'un germà gran que havia mort: José Antonio, però a Mollet, aviat, tothom el coneixeria com el Nin. A mitjans dels anys cinquanta va guanyar un concurs de la revista TBO, que va publicar-li el primer dibuix. Els cinc duros de premi se'ls va quedar el seu germà gran. Va estudiar amb els frares dominics (que van estar a punt de quedar-se'l)

172

Figura 9. Autoretrat retrospectiu de Fer amb set anys, fet a mitjans dels setanta (Fer 1973).

i va estudiar història i antropologia a la Universitat de Barcelona. Poc abans d'acabar els estudis, esperonat per companys de classe que havien vist els seus dibuixos, va començar a dibuixar l'any 1969 a la revista *Mata Ratos*, dirigida en aquell moment per Carlos Conti (1916-1975). Al principi signava els seus dibuixos amb les inicials JAF, però fou Perich qui li recomanà que signés Fer.

En els seus anys d'universitat desplegà una fecunda activitat. Començà a dibuixar a *Orifloma*, dirigida per Josep Maria Huertas Claveria, i a *Patufet*, intent dels fills de l'editor Baguñà de recuperar l'antiga capçalera que havia fet les delícies dels infants catalans el primer terç del segle XX. Prohibida després de la guerra, els editors no van aconseguir el permís per reprendre la publicació fins a 1968, i, en els trenta anys d'impàs, el títol va passar de ser *En Patufet* a, tan sols, *Patufet*. El nou *Patufet* va intentar mantenir l'esperit de la revista original, però els temps havien canviat i aviat va obrir les portes a nous estils i dibuixants per modernitzar la capçalera. Així, en aquella redacció hi van coincidir un grup important de joves amb empenya i il·lusions on en Fer, conjuntament amb Toni Batllori, Alfons López, Joma Rius i Claudi Puchades, conformà la novíssima fornada de l'humorisme català. Aquell grup va fer una exposició conjunta que va acabar amb un atac de l'extrema dreta i l'incendi de la sala. Fer també publicà a *Bocaccio*, que tenia com a director artístic Gin (Jordi Ginés i Soteras, 1930-1996) i com a cap de redacció, Juan Marsé. A finals de gener de 1970 va començar a dibuixar al diari *La Prensa*, on arribà a fer dos dibuixos cada dia. Compaginà aquesta activitat amb els seus estudis i un cop acabats, alhora que publica-

va cada cop en més revistes, començà a fer de mestre d'institut. Formà part de la redacció de la revista *El Papus*, de la qual n'esdevindria director entre 1977 i 1978. També dibuixà durant un període molt breu una vinyeta diària a *El Correo Catalán*, on segons ell mateix afirma en una entrevista «em van treure al cap d'un mes perquè els meus acudits eren massa rojos» (CAPDEVILA, 2020).

Entre el 78 i el 81 pràcticament deixa de dibuixar per centrar-se en la seva tasca de mestre d'institut i arriba ser director d'un centre d'educació secundària. L'any 1981, el dibuixant Gin, director artístic i ànima d'*El Jueves*, amb qui ja havia treballat colze a colze a la redacció de *El Papus*, el reclama per col·laborar a *El Jueves*, on esdevé una peça clau de la revista, fent tasques de redacció, ideant acudits i guions per a altres dibuixants i portant la secció «El Viernes», a les pàgines centrals de la revista. A *El Jueves* hi publicarà algunes de les seves sèries més emblemàtiques, com “Historias Fermosas” o “Puticlub”.

El 1987 Cesc vol plegar de fer la vinyeta cada dia al diari *Avui* i proposa que el seu substitut sigui en Fer. Convençut que seria per un període curt, comença una llarga col·laboració amb aquest diari, que encara dura, malgrat que el diari ha canviat de nom i, unificat amb *El Punt*, ara s'anomena *El Punt Avui*. Des de la seva tribuna en aquest diari ha seguit l'actualitat catalana amb el seu humor fresc i punyent de forma ininterrompuda durant més de trenta anys, el que l'ha dut a convertir-se en el degà de la vinyeta política d'humor: no hi ha cap altre dibuixant actual que faci més anys que publica en el mateix diari.

A banda de tot això, ha estat director de la revista especialitzada en

humor Quevedos, de la Universitat d'Alcalá de Henares, i ha col·laborat amb els seus dibuixos en un gran nombre de publicacions, des de *Don Balón* a *Tribuna de Actualidad* o *El Temps*, i també a publicacions ben variades, com la revista *Poblet*, editada pel monestir, o de col·lectius, com el Col·legi de Periodistes o el Col·legi de Mediadors d'Assegurances de Girona, així com iniciatives editorials solidàries o de caràcter reivindicatiu, com *El Diari de la Pau*, *Illegal Times* o *Judici a la democràcia*. L'obra de Ferrer es caracteritza pel seu fort compromís amb tota mena d'iniciatives sorgides de societat catalana.

174

Durant aquest temps, també, va sovintejar els platós de televisió i els estudis de ràdio. Però, alhora, mai no va deixar el seu vincle amb Mollet, col·laborant també amb la premsa molletana, sempre emprant el campanar de l'església de Sant Vicenç com a referent. L'estiu de l'any 2018 fou guardonat amb la Creu de Sant Jordi, un dels màxims reconeixements que atorga el Govern de la Generalitat a persones i entitats que han destacat pels serveis prestats a Catalunya en la defensa de la seva identitat o, més generalment, en el pla cívic i cultural. El Govern li va atorgar la Creu de Sant Jordi en reconeixement a una llarga trajectòria com a humorista gràfic en mitjans de gran difusió, on com a «degà de la premsa catalana, s'ha significat també en el camp de la docència i la difu-

Figura 10. Historieta publicada a *Patufet* l'any 1970, en què ja veiem que emprà el recurs de traslladar l'acció als temps medievals (Ferrer 1970).

síó dels valors democràtics i cívics, des d'una profunda vinculació amb el teixit cultural i un infatigable activisme social», segons l'acta. És el tercer molletà que rep aquest guardó, després del pintor Joan Abelló (2002) i l'actor Josep Maria Pou (2017). Pocs dibuixants d'humor han rebut aquesta distinció abans que ell, tan sols Lola Anglada (1981), Mercè Llimona (1986), Tísner (1987), Pilarín Bayés (1991), Antoni Batllori Jofre (1992), Cesc (1995), Forges (1998), Joaquim Muntañola (2000), i Núria Pompeia (2007).

Figura 11. Una altra de les seves obsessions és la denúncia de la corrupció política (Fer 2015).

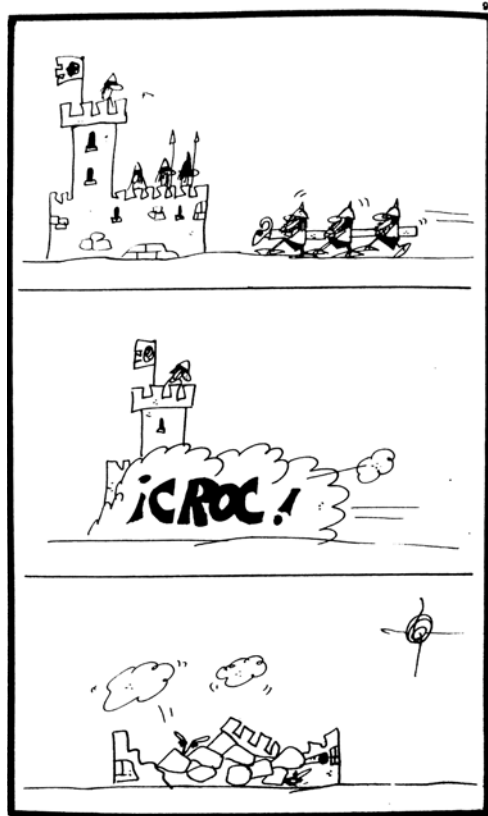

Figura 12. La seva primera vinyeta publicada a la revista *Mata Ratós*, el maig de 1970 (Fer 1970).

5. Fer i la generació del boom

Fer s'incorpora a la professió tot just a principis dels anys setanta. Albirant la fi del règim, les ànsies de llibertat de la societat espanyola creixen, bo i demanant productes periodístics diferents als que havien consumit – de grat o per força– durant el període més gris del franquisme. En aquest context, fins i tot el règim és capaç de notar que la societat canvia, i per continuar tenint la paella pel mànec, però fent veure que s'esmena, es promulga una nova llei de premsa que aparentment elimina la censura prèvia, però estableix i preveu multes i sancions elevades als que s'atreveixin a publicar quelcom que no convingui al règim. Així, hi ha moviments de renovació en les velles capçaleres del franquisme, i apareixen noves iniciatives editorials, el que fa que en aquells anys es produeixi una elevada demanda de periodistes i d'humoristes gràfics. La nova generació, gent molt jove, nascuts després de la guerra, comença a substituir els dibuixants que formaven part del paisatge franquista. L'aparició de noves revistes de tota mena dispara les possibilitats laborals de la professió de dibuixant d'humor. És un moment en què es produeix una revifalla en el camp de les revistes de còmic i d'humor com *Cavall Fort* (1961-actualitat), *L'Infantil* (1951-1962), *Patufet* (1968-1973), *Hermano Lobo* (1972-1976), *Barrabás* (1972-1977), *El Papsu* (1973-1987), *Por Favor* (1974-1978) o *El Jueves* (1977-actualitat), i apareixen iniciatives periodístiques en tota mena d'àmbits que es desvetllen a l'albirar la fi d'aquell règim autoritari, des d'*Arreu* (1976-77), a l'ombra del PSUC, a *Butifarra!* (1975-1979), editada sota el paraigua de la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona, o s'obren noves perspectives en pu-

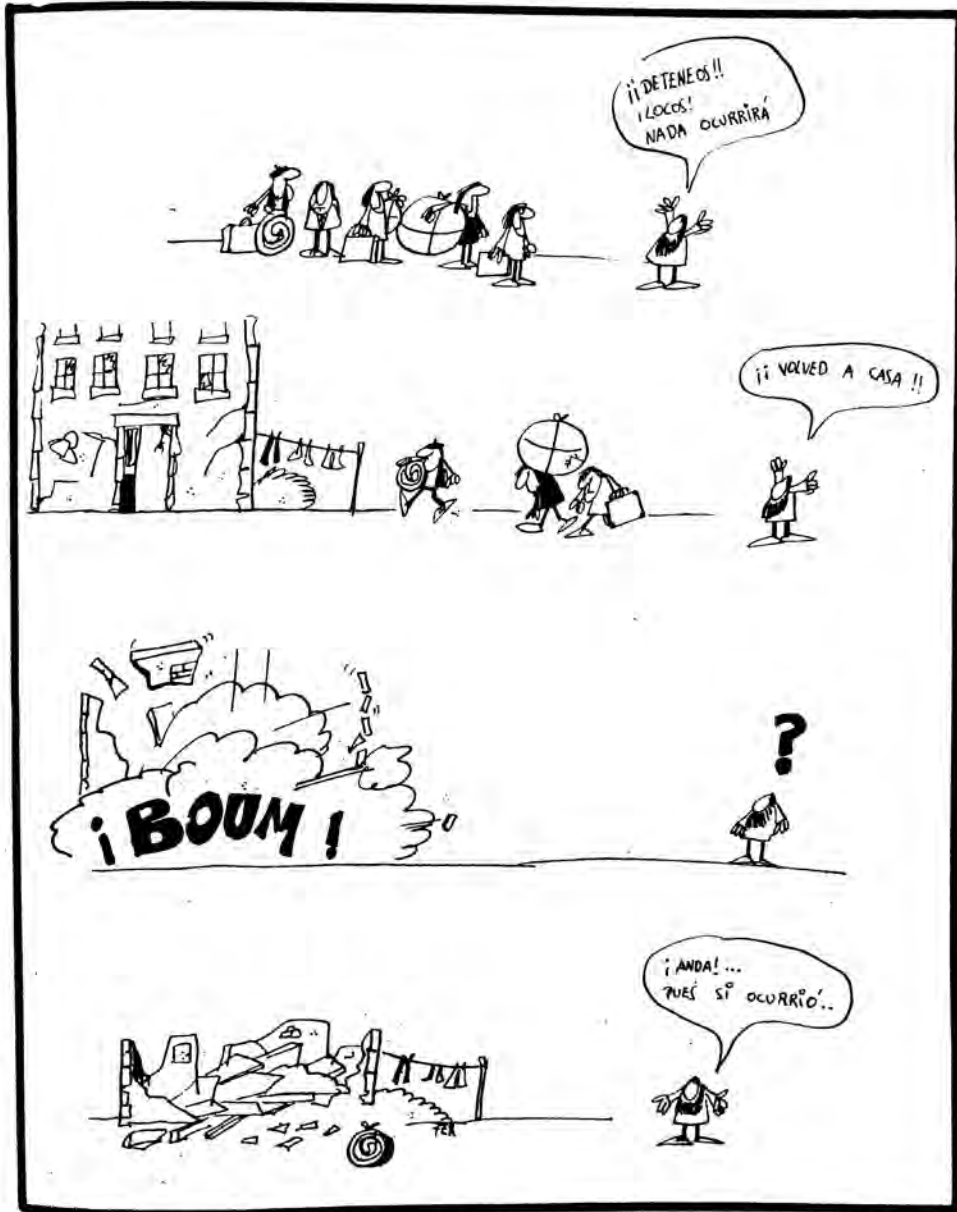

Figura 13. Una de les primeres vinyetes a Mata Ratos, el maig de 1970 (Fer 1970).

blicacions ja existents, com les revistes Canigó (1954-1983), des que fou dirigida per Isabel Clara Simó, el 1971, o Oriflama (1961-1977), sota la direcció de Huertas Claveria, des de 1968. Totes aquestes capçaleres van oferir un espai generós a l'humor en les seves pàgi-

nes, un humor cada cop menys innocent i cada cop més contestatari. En la trajectòria d'en Fer, són clau.

Probablement la revista Mata Ratos (1964-1974) fou la que va possibilitar un major nombre de noves incorporacions al panorama de dibuixants d'hu-

mor a Catalunya. Les diverses publicacions de l'editorial Bruguera tenien una nòmina àmplia però restringida de col·laboradors, i en altres revistes i diaris del moment, com *La Codorniz*, llevat de comptades excepcions, calia haver-se foguejat abans en altres publicacions per aconseguir publicar-hi.

5.1. Un cop d'ull a *Mata Ratos*

Mata Ratos va aparèixer l'any 1964, editat per Ibero Mundial de Ediciones, una empresa fundada per José María Arman Cobera, que havia començat editant publicacions 'femenines' com *Claro de Luna* (1959), *Romántica* (1961) o *Mary Noticias* (1962) i aviat es passà al món dels tebeos, editant *Delta 99* (1968), *Dossier Negro* (1969) o *Vampus* (1971). *Mata Ratos*, com totes les publicacions del franquisme, necessitava un director titulat, i aquest fou Angel Cuevas Matos, redactor en cap del diari *La Prensa* i corresponsal de l'agència Pyresa, que constà com a director en un bon nombre de publicacions d'aquesta editorial. Després d'una primera època de vuit números que veié la llum a finals de 1964, el maig de l'any següent la capçalera torna al quiosc en un format una mica més gran. Amb dibuixos de Raf, Vicar, José Royo i Martí Ripoll, combinats amb una nombrosa selecció de vinyetes d'agència i amb articles de Noel Clarasó i Ricardo Pastor, cèlebre figura de la ràdio, conegut com a Pitoniso Pito. De mica en mica es van anar incorporant nous dibuixants –Buxadé, Bernat Toledano, Mingo, Beltrán, Pañella– buscant el model de revista, fins poques setmanes abans del número 100, en què s'incorporen Conti, Gin i Oli.¹ Conti aviat assumirà la direcció artística, i la revista obrirà les seves portes a nous joves col·laboradors,

entre els quals hi ha Perich, Picanyol, Allué, Ricardo Olivan, Torá, Ja, Óscar Nebreda, Ivà, Tom o el nostre Fer, que poden publicar al costat d'altres dibuixants que ja tenien, en aquell moment, una carrera més llarga –els mateixos Raf, Gin, Conti, Oli, però també Alfons Figueras, García Lorente, Cesc, Serafín o Cubero– i per descomptat, innombrables vinyetes d'autors internacionals subministrades per agència.

Vegem què en diu d'aquesta publicació Ivan Tubau, que va realitzar l'estudi més profund que s'ha fet fins avui de les publicacions satíriques de l'època franquista: «*Mata Ratos* supo comprender, con rara astucia, que lo importante no era ganar, sino participar. Sobre la base, muy catalana, del riesgo mínimo y la seguridad máxima, se planteó como objetivo fundamental la supervivencia. Y lo alcanzó. Sus astutos y modestos planteamientos pueden resumirse así:

a) Pagar muy mal a sus colaboradores (presupuesto redaccional reducido, pues, al mínimo).

b) Aprovechar al máximo los materiales (los mismos que servían para la revista se publicaban en revistas para empresas comerciales y en recopilaciones de periodicidad variable: «Humor para el verano», «Humor 67», etc.).

c) Comprender que por el camino del humor picaresco no se podía ir muy lejos, y prestar especial atención al humor nacional de cierta calidad, fuera cual fuese su temática.

d) Alternar los nombres consagrados (Clarasó, Conti...) con los de nuevos valores que iban surgiendo, llenos de ideas y con pocas pretensiones económicas.

e) Concebir la revista como publicación de ámbito nacional, distribuirla bien.

¹ Enrique Olivan Turrau (Osca, 1933-Barcelona, 2000)

Figura 14. Aspecte d'una de les pàgines de *Mata Ratos* l'estiu de 1970, on hi veiem vinyetes de Fer, Perich i Ivà.

Este planteamiento (basado, repetámoslo, no en el triunfo sino en la permanencia) no debía fallar. Y no falló» (TUBAU, 1973).

Així, *Mata Ratos* es manté en el mercat durant gairebé deu anys..., una duració considerable en el sector de revistes humorístiques, on molts dels projectes no arriben a sobreviure ni un any. I en el fons, la fi de la revista fou provocat perquè, de nou, van ser visionaris: a principis dels anys setanta, copsant aquells canvis en l'ecosistema periodístic que hem comentat que la societat demanava, i veient l'èxit de publicacions noves com *Barrabás*, *El Papus* o *Hermano Lobo*,

en el seu número 256 l'editor va posar la revista en mans dels més joves, que van fer una aposta decidida per continguts més moderns, d'aires underground i gamberros que van avançar-se al seu temps i no aconseguí el suficient ressò entre el públic. En aquell *Mata Ratos* hi podem veure l'embrió del què seria *El Jueves*... però encara faltaven uns anys per al naixement d'aquesta altra revista que marcaria una època. *Mata Ratos* va tancar l'agost de 1974, però fou la redacció on van coincidir Gin, Raf, García Lorente, Oscar Nebreda i Ivà —que serien els pilars de les revistes *Barrabás* i *El Papus*, i a la llarga

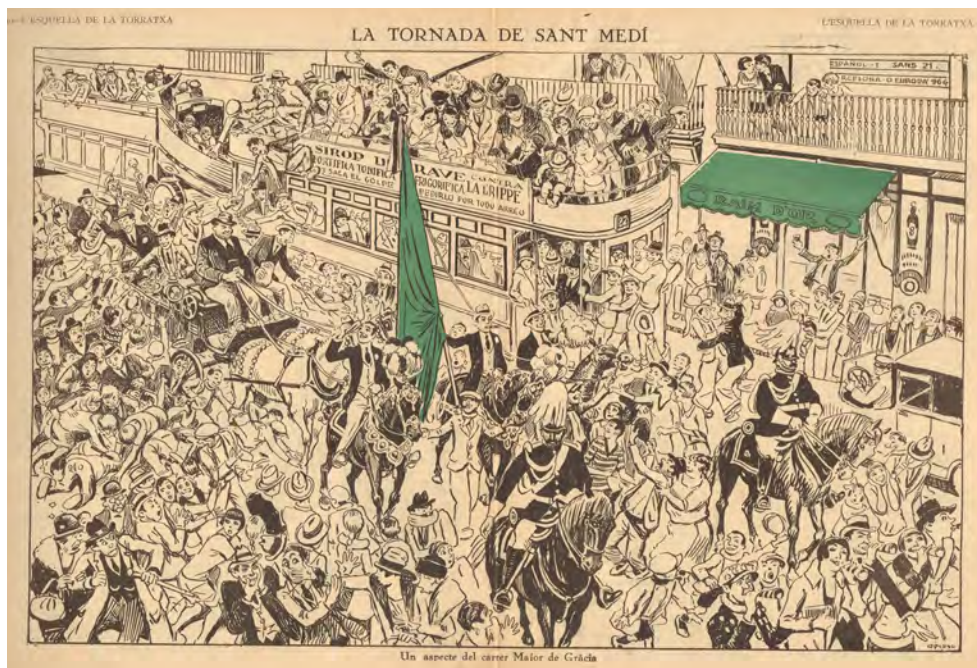

Figura 15. Doble pàgina central a *L'Esquella de la Torratxa* de 1927 dibuixada per Opisso, amb les cèlebres multituds (Opisso, 1927).

d'El Jueves—; també on es van trobar Perich, Tom i Romeu —més endavant involucrats en la fundació de moltes d'altres publicacions i projectes relacionats amb l'humor, des de *Por Favor* o *El Jueves*, al programa de TV3 *Filiprim*—; també on despuntà Fer, que compartí amb Conti la vinyeta diària a *La Prensa*, o a qui Gin incorporà ràpidament a *Boccaccio*, *El Papis* i més tard a *El Jueves*.

5.2. Reinventar la tradició

Els nous dibuixants de finals dels seixanta no havien pogut beure directament de la tradició d'humor català a la qual pertany de manera natural. Recordem no sols que durant el franquisme l'humor crític fou absolutament prohibit, sinó que el règim va castigar especialment Catalunya, on es va intentar anihilar tota la tradició cultural anterior. Per això, —passà

en altres àmbits de la cultura, però en el del dibuix molt especialment— els primers referents en aquest camp que van tenir tota la generació de dibuixants que creix després de la Guerra Civil no són els propis de la tradició catalana pròpia i diferenciada de la de la premsa de la resta de l'Estat. El franquisme fa impossible trobar col·leccions de publicacions com *L'Esquella de la Torratxa*, *La Campana de Gràcia*, *Cu-Cut!*, o *Papitu*, ni tan sols l'inofensiu *En Patufet* (que moltes famílies catalanes van conservar mig d'amagat), que haurien hagut de conformar el substrat cultural natural d'un humorista nascut a Barcelona. No volem dir que aquesta tradició sigui millor o pitjor, sinó que es tracta d'una cosa normal que els dibuixants d'un país tinguin com a principal referent la tradició pròpia. Fos com fos, el franquisme va estroncar aquesta tradició, dificul-

tant que el talent de dibuixants com Cornet, Junceda o Apa impregnés els futurs dibuixants del país. Així, les principals influències dels dibuixants catalans provenen de l'humor oficial del franquisme, dels autors de la revista *La Codorniz*, així com de l'aparentment humor innocu dels dibuixants del TBO i dels humoristes de les revistes de l'editorial Bruguera, dirigides en principi al públic infantil. De fet, quan l'interès per l'humor es desvetlla i tenen ganes de veure més dibuixos i conèixer nous autors, serà més fàcil accedir a l'obra d'humoristes internacionals —dels francesos Siné (1928-2016), Bosc (1924-1973), Chaval (1915-1968), Sempé (1932), Reiser (1941-1983) o Topor (1938-1997), als del món anglosaxó, com Searle (1920-2011), Steinberg (1913-1999), Adams (1912-1988), Soglow (1900-1975) o Crumb (1943)— que no pas a la tradició autòctona.

En el cas de Fer, encara que en la seva obra podem intuir una subtil influència dels arrodonits ninots de Benejam (1890-1975), creador de la Família Ulises al TBO, per exemple, en realitat, la seva més forta influència inicial és en els dibuixos de Frederick Francis —Justin— McCarthy (1918-2009), pare franciscà que el 1942 creà un personatge anomenat Brother Juníper, i entre 1958 i 1989 assolí una gran popularitat i seria sindicat i republicat per centenars de diaris arreu del món. A Espanya, traduït com a Hermano Junípero, les vinyetes es podien veure en diverses publicacions religioses a les quals el jove Fernández va tenir accés durant la seva estada en el seminari. A principis dels anys seixanta, l'editorial Plaza & Janés va publicar diversos llibres amb les vinyetes d'aquest personatge, i

així la influència d'aquest dibuixant nascut a Boston i establert al Col·legi de Sant Bonaventura a Olean, a l'estat de Nova York, va influir més en el nostre dibuixant que no pas els Apelles Mestres, Cornet, Junceda o Opisso de la tradició nostrada.

L'obra d'aquesta generació de joves dibuixants —especialment Fer, Tom, Óscar, Ivá, Joma, Alfons López o Toni Batllori— pren com a referents més pròxims els dibuixants de les trencadores i rebels publicacions franceses *Hara-Kiri* (1960-1985) i *Charlie Hebdo* (1970-1981) que no pas els ninotaires barcelonins de *L'Esquella de la Torratxa*. El traç expressiu de Fred (Frédéric Othon Théodore Aristidès, 1931-2013) i els dibuixos desmanegats de Jean-Marc Reiser impregnen l'estil dels nostres dibuixants més joves. Aquells dibuixants francesos, irrespectuosos, pertorbadors i contestataris, en aquelles revistes franceses d'humor indòmit i recalitrant, resultaven d'una iconoclàstia total, i l'impacte revolucionari en els joves autors fou brutal, de manera que intentaren adaptar aquell estil rebec i el llenguatge díscol, dins de les limitacions que el règim permetia. L'estil de cadascú evoluciona amb el temps vers camins ben diferents, i, en el cas de Fer, troba un ninot senzill i expressiu, amb grossos nassos i ulls oberts que serà el característic dels seus dibuixos dels anys setanta. El mateix Fer no ha valorat mai gaire la seva pròpia capacitat de dibuix, i mig en broma, amb Raf i Gin —dos dibuixants de talent excepcional— anomenaven 'cagarritos' els ninots d'en Fer. Però la seva principal característica no rau en l'estil, que és sintètic, expressiu i pragmàtic, sinó en la seva capacitat creativa, la fecunditat amb la qual és capaç de fabricar i dibuixar idees.

Fer, l'humorista de l'enginy inesgotable. Degà de l'humor gràfic català contemporani

Figura 16. Cobertes dels llibres de les vinyetes de Justin McCarthy, que foren una important influència en l'obra de Fer.

181

Figura 17. Dibuixos primerencs del jove Fer, realitzats al seminari, probablement als quinze anys, on es veu la forta influència en estil i temàtica de l'obra de Justin McCarthy.

Figura 18. Dibuixos primerencs, on hi descobrim que la seva signatura encara era JAF (les sigles del nom i cognom) i on podem entrellucar un marc cultural format per revistes com Pulgarcito, TBO o La Codorniz, que apareixen en la vinyeta.

Figura 19. Portada de Charlie Hebdo de l'any 1970 signada per Reiser. Quelcom així era absolutament impublicable a l'Espanya franquista.

182

Figura 20. Dibuix de Reiser per a l'Hebdo Hara Kiri de 1969.

5.3. Com fer un Fer

Ja hem explicat, a l'inici d'aquest text, que el més important en el dibuix d'humor no és tant el dibuix com el missatge. Fer té clar el missatge i, segurament gràcies a la seva sòlida formació i vasta cultura, és capaç

de trobar de forma recurrent recursos per expressar aquest missatge en idees divertides, punyents i encertades. Fer potser no és un gran dibuixant, però és un gran acudista. Si bé els seus recursos gràfics, comparats amb altres dibuixants de més talent gràfic, semblen limitats, els seus recursos intel·lectuals per trobar idees gracioses semblen no tenir límit. De fet, sovint havia bastit d'idees o guions altres companys de redacció que no tenien aquesta facilitat creativa.

I això de no saber dibuixar ho podem discutir, perquè, en el fons, Fer domina amb escreix el dibuix, que és la seva forma d'expressió. Quan dibuixa un personatge masculí o femení, el lector pot veure clarament que és un personatge masculí o femení, o reconèixer les caricatures dels personatges de l'actualitat: Fer ha caricaturitzat Jordi Pujol, Reagan, Felipe González, Aznar, Clinton, Rajoy, Montilla, Obama, Mas, Trump o Puigdemont, però també personatges molt més difícils –ja que es tracta de personatges que no són habituals de les vinyetes de premsa– des de Mònica Terribas, Pepe Rubianes o Manolo Vázquez Montalbán, a Muriel Casals o Teresa Forcades. Quan dibuixa una casa, un cotxe, una botifarra o el que sigui, hom es capaç de veure clarament que aquell dibuix representa una casa, un cotxe, una botifarra o el que sigui. És a dir, que l'estil de dibuix és molt personal, però aconsegueix complir la funció que ha de complir. Un mal dibuixant faria un cotxe i la resta de gent hi veuria un elefant o viceversa. Un mal dibuix no es capaç de connectar la imatge amb el seu referent. En realitat, a vegades costa més identificar formes i figures en alguns quadres de Picasso que no pas en les vinyetes d'en Fer, i mai a

ningú se li ocorrerà dir que Picasso és un mal dibuixant. És a dir, que podem dir que Fer dibuixa de manera particular, personal, característica, de manera senzilla, si voleu, o infantil, fins i tot –tornem a Picasso per recordar que va dir “vaig estar quatre anys per aprendre a pintar com Rafael, però tota la vida a aprendre a dibuixar com un nen”– però no podem dir que Fer dibuixa malament. És un dibuixant humorístic, els seus personatges presenten una deformació grotesca, sintètica, molt idiosincràtica, en la qual el nas ocupa gran part del rostre, en què els ulls esdevenen dues esferes brillants de gran expressivitat i les extremitats es converteixen en formes abonyegades, similars a botifarrons que pegen d'uns cossos petitons... però en cap cas podem considerar que sigui un ‘mal dibuixant’.

Amb el pas dels anys, el dibuix d'en Fer també evoluciona: els nasos són més estirats i els personatges incorporen diversos detalls durant els anys vuitanta, a banda que troba el

gust a dibuixar grans panoràmiques plenes de personatges, a la manera de les antigues ‘multituds’ que dibuixava l'Opisso; els caps es fan més grossos i els cossos més petits en els noranta, quan a més, afegeix el color, usualment amb aquarel·la, jugant amb les transparències translúcides que permet aquesta tècnica, combinada amb el perfil sempre amb tinta negra aplicada amb tremp. Com ell mateix explica, Kim i Gin han estat els seus mestres (CAPDEVILA, 2020a), i es tracta de dos mestres excepcionals, dues figures colossals en el panorama del dibuix a casa nostra. De fet, Fer comença a pintar els seus dibuixos amb aquarel·les abans i tot que els diaris s'imprimissin en color, de manera que moltes de les seves vinyetes acolorides es van publicar originalment en blanc i negre. La seva manera d'aplicar color, molt característica, juga amb la lluminositat de l'aquarel·la i la capacitat de l'aigua per barrejar i difuminar els diferents pigments sobre papers amb diferents textures verjurades.

Figura 21. Un dels temes més controvertits a la premsa espanyola ha estat la figura del rei Joan Carles, sobreprotegit malgrat que ara sabem del seu historial de presumpta corrupció. Fer no ha tingut por de tocar el tema en les seves vinyetes. (Fer 2014).

Però, com hem comentat, una de les principals virtuts de l'obra d'en Fer és el seu enginy esmolat, la seva mirada penetrant acompanyada de la capacitat de traduir l'actualitat en una imatge que combina la mordacitat de la sàtira, amb una certa ingenuïtat irònica, graciosa, tendra i profunda. Quan Fer tenia tot just vint-i-tres anys, Pere Olivé descriu així la seva obra en un article a la revista *Patufet*: «Simplicitat i rapidesa en el traçat són les característiques més acusades dels ninots d'en Fer; ninots desballestats, estripats, mal-fardats, divertits ninots sense aparença humana que venen a dir-nos, amb gest grotesc i absurd, les diverses reaccions grotesques i absurdes de la fauna humana. L'humor d'en Fer és agressiu. Sovint, amb un punt de sarcasme, posa el dit a la llaga dels mals universals: la fam, l'opressió, la guerra... En Fer és un especialista captant acudits d'actualitat» (CAPDEVILA, 2020a).

Com analitza Pedro G. Traipello, les vinyetes d'en Fer «son una picota justiciera en la que no se gasta otra munición con el ajusticiado que la risa inocente y la legítima carcajada», i continua: «A Fer se le encuentra mejor en el humor comprometido si la memoria le empareja con sus compadres de la sátira aguda en el eco barcelonés, especialmente el Perich (...) y el Kim, siempre comprometidos con cambiar el mundo a base de esa risa inteligente que disi-

Figura 22. Vinyeta publicada a *El Paps* a mitjans setanta (Fer 1976).

mula el dolor y que combate el desengaño de una realidad hosca, vulgar y delincuente» (CAPDEVILA, 2020a).

Un altre dels grans referents del dibuix satíric a Catalunya, l'estimat Cesc, ens diu que l'humor d'en Fer és «un humor que no és superficial, malgrat que la seva entrada és moltes vegades divertida. Té fons, com l'humor bo. No és gratuït. I neix cada dia de l'actualitat immediata que es respira» (CAPDEVILA, 2020a). Tornem a Pere Olivé, que conclou, «Tenim amb en Fer, a més d'un dibuixant inquiet, original i atrevit, un xicot conscient i preocupat pel món que l'envolta.»

El valor de l'obra d'en Fer rau en la seva capacitat d'il·luminar l'actualitat amb el seu humor fresc, sorneguer i murri. La ironia roent, la sàtira punyent s'amaga sota l'aparença amable i arrodonida dels ninots aparentment inofensius. Les darreres dècades de la vida d'aquest país es poden resseguir al detall a través dels dibuixos d'en Fer.

També cal fer notar que la seva obra té la capacitat de mantenir la seva potent personalitat artística, ideològica i estilística i alhora d'acomodar-se molt bé a les necessitats del mitjà que l'acull. Durant dècades ha estat un dels puntals de la revista *El Jueves*, amb un perfil de lectors majoritàriament joves, de tendències ideològiques diverses i de nivell cultural no especialment elevat. Però, al mateix temps, la seva obra parla també a lectors més madurs i amb major cultura, interessats en la política, com testimonia la seva llarga col·laboració amb la revista *Tribuna de Actualidad*, o amb lectors com els de la revista *El Temps* o el diari *Avui* –i després *El Punt Avui*– molt més posicionats en les seves conviccions polítiques de tendència catalanista. És capaç de connectar amb lectors locals, com ho fa quan col·labora amb diver-

ses publicacions de Mollet, i alhora ha vist els seus dibuixos en publicacions de prestigi i projecció internacional. Fins i tot és capaç de filar prim i prendre el pols a l'actualitat esportiva, com les vinyetes que publicava a *Don Balón*, o una revista com *Poblet*, de la comunitat benedictina del monestir del mateix nom, o a un col·lectiu professional, com els mediadors d'assegurances, per als quals creà el personatge d'en Pep el Pòlissa.

6. Apaga y vámonos

«Apaga y vámonos» era el nom de la columna que hom podia trobar a la darrera pàgina d'*El Jueves* durant els seus millors anys. En aquella columna hi havia una vinyeta d'actualitat i, des-sota, una llista en la qual es desgraven els noms de tots els col·laboradors d'aquell número d'*El Jueves*. Però no era una llista i prou, sinó que al costat de cada nom hi apareixia una breu frase graciosa que relacionava cada dibuixant o col·laborador amb algun esdeveniment de l'actualitat o algun tema concret. Una manera divertida i original d'acomiar els lectors i alhora reivindicar els autors de la revista. Però aquest detall, mínim, tan eixelebrat com gratuït, suposava, cada setmana, l'esforç de trobar aquelles dues dotzenes de frases per acompanyar la trentena llarga de noms. En Fer fou l'encarregat, durant molts anys de fer aquesta llista, a banda de moltes altres feines redaccionals que cal dur a terme en una revista i que el lector no veu.

Segon exemple. El lector obre el diari i troba cada dia publicada una vinyeta d'en Fer. Però el dia abans, en Fer no ha enviat tan sols aquella vinyeta que el lector pot veure publicada. No. El dia abans en Fer ha enviat entre dos i quatre dibuixos diferents, entre els quals el director del diari o el

Figura 23. Vinyeta amb referents molletans publicada a *Contrapunt* (Fer 2005).

186

redactor en cap de les pàgines d'opinió n'escollirà un que és el quin serà publicat. I l'endemà, en Fer n'enviarà dos o tres o quatre més. Podeu imaginar la quantitat de dibuixos que ha arribat a fer? I pensar que més de la meitat han acabat per no publicar-se? És clar que treballar així, després de tants anys d'ofici, li permet fer la seva vida amb la tranquil·litat de saber que el diari té vinyetes de sobra per triar, i no rebrà una trucada del director a hores intempestives demanant un dibuix nou perquè el que ha enviat no es pot publicar perquè això i allò. Us puc assegurar que trucades d'aquestes tots els dibuixants del diari, si no tenen un calaix amb vinyetes de reserva, en reben molt més sovint del que us podeu arribar a pensar. I que a vegades la trucada t'agafa sopant, o allitant els fills, o al cine, o en el lloc i l'hora més inconvenient. I cal, immediatament, fer i enviar un dibuix

nou, car mai heu vist en blanc l'espai de la vinyeta d'humor del diari. Enviar quatre dibuixos facilita la vida del dibuixant, però tanmateix suposa un esforç creatiu immens.

Són només dos exemples possibles que crec que mostren bé la fecunditat creativa d'en Fer, la seva enorme capacitat de treball. Dos detalls que permeten d'alguna manera palesar que un dels seus principals talents és la seva energia imaginativa, l'abundància exuberant d'idees que és capaç de parir i que ha produït amb prolífica generositat al llarg de cinc dècades justes —s'han complert aquest 2020— de dedicació a l'humor.

També he de reconèixer que m'ho he fet venir bé per poder titular aquest darrer apartat amb aquest títol i no pas el de 'conclusions', que si bé és el què hauria de ser, resulta molt més avorrit i gens adequat per parlar d'un humorista.

Figura 24. Vinyeta amb referents molletans publicada a *Contrapunt* (Fer 2003).

Però, per acabar, m'agradaria que aquest petit text meu servís per posar de relleu la importància de l'humor com a eina de reivindicació política i social, i més encara si l'humor ve de la mà d'artistes amb un talent com en Fer. Amb un estil directe, aparentment senzill, d'aire naïf, calculada ironia i punyent mordacitat, cadascuna de les seves vinyetes, pàgines i historietes dissectionen la nostra realitat amb esmolat enginy, amb un punt mofeta i entremaliat. La seva mirada és indòcil, però mai resulta maliciosa. El seu humor és amable, però mai complaent. Els temes que toca són sempre abordats amb sagacitat, emprant una subtil erudició i alhora amb una voluntat didàctica, popular, buscant els detalls graciosos sense oblidar el compromís.

Fer ha estat també un mestre i un referent per a noves generacions de dibuixants. És valorat i apreciat entre els companys de professió, més enllà de la seva obra, per la seva manera de ser. Home de múltiples interessos i inqui-

etuds, és també molt valorat molt més enllà del cercle de dibuixants o gent del món de l'humor. La seva Creu de Sant Jordi fou avalada per una xifra immensa de persones i personalitats, que inclou des de bona part dels seus antics alumnes de l'època d'institut, a polítics de tots els colors de l'arc parlamentari —malgrat que són els que més sovint han rebut les fiblades de la seva crítica satírica. L'exposició retrospectiva que va poder veure's al Museu Abelló de Mollet durant l'any 2020 va permetre mostrar una petita part de la seva vasta producció i desvelar també aspectes més íntims i personals del dibuixant. Mai abans s'havia pogut mostrar la seva obra de manera tan extensiva i panoràmica com vam poder veure al Museu Abelló. Aquella exposició havia de tancar les portes el 23 d'abril, data en què en Fer bufaria les espelmes del seu setanta-unè aniversari. Però la propagació del coronavirus va suspendre l'activitat cultural durant uns mesos, i al final l'exposició es va prorrogar fins a l'octubre. Però el 14 de setembre els

Figura 25. Cartell per al 75è aniversari del Club Muntanyenc de Mollet (Fer 2018).

seus ulls es van apagar després d'un sobtat infart quan es trobava a Llançà. Malgrat que els vuit darrers anys de la seva vida havia estat lluitant amb un ferotge càncer, al final no fou aquesta malaltia la que se'l va emportar.

Espero que aquestes línies escrites –no puc pas amagar-ho– des de l'estima total i l'amistat profunda que ens lligava, serveixin per reivindicar en Fer, una persona extraordinària, vital, intel·ligent i generosa, un humorista que ha estat capaç de construir una obra majúscula, configurada per mi-

lers de pàgines publicades al llarg de cinquanta anys en un gran nombre de publicacions diverses. El seu nom ja forma part indestruïble del petit Olimp dels grans dibuixants del nostre país. La seva mirada penetrant i sensible ha retratat el nostre dia a dia durant les darreres dècades. Cada vinyeta manté, però, el tarannà murri, rebel i irònic del Nin de Mollet, el rei del futbolí del bar Regino, aquell tímid marrec –el fill de l'Amador i la Julita– que va créixer a l'ombra del campanar de l'església de Sant Vicenç, al bell mig de Mollet.

Bibliografia

- ARTÍS GENER, A. (1996). *Viure i Veure/4*. Pòrtic, 288 p. Barcelona.
- BARAJAS, R. (01-08-1999). Elogio y vituperio de la caricatura. *La Jornada Semanal*. México.
- BARROS, B. (1916). *La Caricatura Contemporánea*. Ed. América, 293 p. Madrid.
- CADENA, J.M. (1995). *Revistes i publicacions d'humor a Il·lustradors a Catalunya 1841-1939*. Barcelona: Nadala Fundació Jaume I, 1995 p.30
- CAPDEVILA, J. (2008). *La tradició satírica catalana*. <https://webnegre.wordpress.com/2008/07/01/la-tradicio-satirica-catalana/>
- CAPDEVILA, J. (2016). *Transició democràcia i riure, a Història del Periodisme de Catalunya*. Sàpiens, 216p. Barcelona. Vol. III
- CAPDEVILA, J. (2020a). *Fer. L'humor amable*. Museu Abelló /Ajuntament de Mollet, 48p. Mollet del Vallés.
- CAPDEVILA, J. (2020b). *Perich (1941-1995). Humor amb ulls de gat a Transferències*. n.5. Ajuntament de Barcelona / BornCCM, 34p. Barcelona
- FRANCÉS, J. (1921). *El mundo ríe*. Renacimiento, 256p. Madrid. Pàg. 21
- FREEDBERG, D. (1989). *El poder de las imágenes*. Càtedra, 504p. Madrid.
- GALÁN, D. (1974). *¿Reirse en España?*. Fernando Torres Editor, 254p. Valencia. Pàg. 163
- GOMBRICH, E. (2000). *La imagen y el ojo*. Debate, 320p. Madrid. p. 29
- HAUSER, A. (1973). *Introducción a la Historia del Arte*. Guadarrama, 542p. Madrid.
- HELLER, S. i CHWAST, S. (2008). *Illustration. A visual history*. Abrams, 272p. New York p. 210
- HOFFMAN, W. (1957). *Caricature, from Leonardo to Picasso*. New York: Crown, 154p. New York. Pàg. 10
- JUNCEDA, J. (1936). *Assaig sobre l'humorisme gràfic*. Institut català de les arts del llibre, 31p. Barcelona. Pàg. 4
- LUCIE-SMITH, E. (1981). *The Art of caricature*. Cornell University Press, 128p. New York. Pàg. 18-19
- McLUHAN, M. (1964). *Understanding Media, Te extensions fo man*. McGraw-Hill, 318p. New York.
- MELOT, M. (1971). *La Gravure de combat a Le dessin d'humour du Xve siècle à nos jours*. [cat. expo.] Paris: Bibliothèque Nationale, p.125
- MELOT, M. (1984). *L'illustration. Histoire d'un Art*. Skira, 271p. Gèneve, p.151
- PICÓN, J. O. (1877). *Apuntes para la historia de la caricatura*. Establecimiento tipográfico, 136p. Madrid.
- SATUÉ, E. (1988). *El diseño gráfico desde los orígenes hasta nuestros días*. Alianza, 500 p. Barcelona p.63
- TUBAU, I. (1972). *Aproximación a una sociología del chiste a Dossier Mundo Núm. 10*, juny Pàg.17
- TUBAU, I. (1973). *De Tono a Perich*. Guadarrama, 328p. Madrid. p. 129-130
- TUBAU, I. (1987). *El humor en la prensa del franquismo*. Mitre, 278p. Barcelona. Pàg. 226

L'impacte dels moviments socials en la transformació de Mollet (1971-1987)

Marc Fernández González*

Resum: Com poden els moviments socials transformar la ciutat? Aquest text posa la mirada en una etapa de grans canvis a la nostra ciutat. El 1971 tindrà lloc la primera gran manifestació per al subministrament d'aigua al barri de la Plana Lledó i el 1987 el PSUC perdrà definitivament l'alcaldia. Entremig, l'esclat demogràfic i urbà i el final de la dictadura i la transició democràtica. S'observarà la tasca del moviment veïnal, en confluència amb el sector educatiu per una banda, i de la

Comissió per la Defensa de Gallecs per l'altra, i s'analitzarà la seva evolució i el seu paper en el desenvolupament dels diferents conflictes de l'època, que van marcar el rumb de la ciutat a partir del primer ajuntament democràtic.

Paraules clau: ajuntaments democràtics, associacions de veïns, conflicte urbà, dret a la ciutat, ecologisme, escolarització, Gallecs, Mollet del Vallès, moviments socials, urbanisme.

191

The impact of social movements on the transformation of Mollet (1971–1987)

Abstract: How can social movements transform a city? This text puts the spotlight on a period of immense change in our city. 1971 saw the first major demonstration calling for mains water to be supplied to the Plana Lledó district, and in 1987, the PSUC (the Unified Socialist Party of Catalonia) lost the mayoralty for good. The intervening years witnessed urban expansion, a population explosion, the end of the dictatorship and

the democratic transition. We'll look at the work of the neighbourhood movement and its intersections with the educational sector on the one hand, and the Gallecs Defence Commission on the other. We'll try to understand its evolution and its role in the different conflicts of the time, which, after the election of our first democratic city council, steered our course for the future.

Keywords: democratic local councils, neighbourhood associations, urban conflict, right to the city, environmentalism, schooling, Gallecs, Mollet del Vallès, social movements, urbanism

* Arquitecte, dinamitzador comunitari i màster en estudis urbans avançats, marcfdzgz@gmail.com

Article rebut el 28 de juny de 2020; acceptat el 29 de juny de 2020.

1. Introducció i marc conceptual

Aquest article és una síntesi del treball final del màster en estudis urbans avançats que vaig cursar el 2019 a la Universitat de Barcelona i que em va tutoritzar Rubén Martínez Moreno, doctor en ciència política i soci de *La Hidra Cooperativa*. Intenta entendre i explicar quin és l'impacte dels moviments socials molletans en la transformació de la ciutat durant els anys setanta i vuitanta. En converses amb Jordi Bertran, Jaume Noró i altres membres del Centre d'Estudis Molletans, vam trobar pertinent presentar-ne un resum per a aquesta revista, ja que existeix interès i un cert buit de coneixement, o si més no de literatura local, respecte a aquesta etapa històrica concreta que, a més, considerem que és fonamental per entendre la realitat social, política i cultural del Mollet d'avui dia.

192

1.1. Enfocament

Com és el meu primer article en aquesta i en cap altra revista científica i, precisament com a exercici de rigor, he de començar advertint que el treball no és neutre i vol partir d'un enfocament proper a la investigació militant. Què vol dir això? Marta Malo, al pròleg del llibre *Nociones comunes* (2004), defineix aquesta aproximació a partir de cinc idees clau. La primera és la vocació de conèixer la realitat precisament per transformar-la. La segona, l'assumpció que el coneixement està encarnat en un cos, situat en un territori i afectat per un determinat context i, per tant, sempre pren una posició. En aquest sentit, la tercera és l'aposta per un coneixement col·lectiu que intenti superar aquesta subjectivitat articulant diferents veus i punts de vista i ajudant a crear consciència de les desigualtats.

Per això la quarta, la preocupació per la divulgació i la revisió d'aquest coneixement més enllà de quedar-se en una elit acadèmica o un gueto ideològic. Finalment, el cinquè element és la prioritat dels objectius i del procés, més que no pas d'un mètode massa rígid que acabi esdevenint una limitació per a les motivacions inicials i la raó de ser de la recerca.

L'estudi neix, doncs, de les meves inquietuds personals. D'una banda, la de conèixer millor els moviments socials i els seus factors d'èxit o fracàs, per tal de millorar-ne l'eficàcia de les actuacions i aconseguir-ne els objectius. De l'altra, la de conèixer millor la història de la meua ciutat i, per tant, entendre el context on avui dia actuem. A més, vol posar en valor el relat dels actors sovint invisibilitzats per la història i reconstruir el fil que connecta diferents generacions de persones lluitadores. Per tant, des de la distància temporal, però se situa de part dels moviments i d'un canvi per una major justícia social i democràcia. Abans d'entrar en el relat del cas concret de Mollet, presentaré una definició dels moviments socials a estudiar, i de *capacitat transformadora*, ja que són idees prou àmplies.

1.2. Moviments socials

Partint de la tradició de Marx, Lefebvre i Harvey, en l'actual sistema capitalista, la ciutat es produeix seguint els interessos de la classe dominant per treure'n benefici, i alhora n'és el suport i condiciona la vida quotidiana de les persones que l'habiten. Així, enfront de la lògica de dominació, sorgeixen iniciatives de *re-apropiació* per part de les classes subalternes, que reclamen no només el dret d'accedir als recursos i serveis de la ciutat o una certa qualitat de vida, sinó el dret a

exercir un poder sobre la producció de la ciutat, a fer-la i refer-la d'acord a les necessitats i els desitjos comuns (Harvey, 2013). La ciutat és, doncs, l'escenari de conflicte entre els diferents agents, entre ells els moviments socials. És Manuel Castells (1976) qui comença parlant de *moviments socials urbans* com l'expressió de la lluita de classes a la ciutat, ja que mentre el moviment obrer mirava d'aconseguir millores en l'àmbit de la fàbrica, el moviment veïnal ho feia als barris. Completarà aquesta definició sumant a la lluita per la millora de les condicions de vida la construcció d'una identitat col·lectiva arrelada al territori i la reivindicació d'una democràcia participativa i descentralitzada que afirmés la seva autonomia local (Castells, 1992). Els moviments de què parlem, doncs, tenen un caràcter proactiu, més enllà de respondre a problemes particulars o localistes.

Sota aquesta mirada s'han considerat moviments socials urbans clàssics les lluites de barris per a la construcció d'habitatge social o d'equipaments públics, les protestes contra plans de renovació urbana, d'infraestructures o de certes instal·lacions, els conflictes amb minories ètniques, les ocupacions de terrenys o d'habitatges buits, les mobilitzacions ecologistes vers la contaminació, el malbaratament energètic i de recursos, la gestió del transport públic i, sobretot, les activitats reivindicatives a l'urbanisme, així com la reapropiació sociocultural de l'espai, protagonitzades per les associacions veïnals. És evident, doncs, que allò que distingeix els moviments socials urbans no és la localització de les seves seues organitzatives, ni els seus focus de protesta, ni l'origen social dels seus participants. A més, alguns moviments, com el sindical, l'ecolo-

gista o el feminista, incideixen també en l'àmbit urbà, mentre que alguns moviments veïnals, en canvi, es poden entendre com a reactius o com a grups d'interès particular (Castells, 2003). Tenint en compte això, una definició concreta dels moviments que ens permet abordar-ne l'estudi és la que fan Bonet i Martí (2008): “una xarxa d'individus, grups i organitzacions que dirigeixen les seves demandes a la societat civil i a les autoritats i intervenen amb una certa continuïtat en la politització de l'espai urbà a través de l'ús de formes convencionals i no convencionals de participació a la ciutat”.

1.3. Elements d'anàlisi

Charles Tilly (2010) en destaca el seu caràcter històric i evolutiu. Els moviments socials desenvolupen la seva acció en un context -material, social, econòmic, polític i cultural- i el transformen, però alhora en formen part i són transformats per ell. Així doncs, per observar, comprendre i explicar els moviments socials i el seu impacte, haurem de tenir sempre present tant la *conjuntura* en la qual es mouen, és a dir, les condicions preexistents del seu entorn; com l'*agència* del propi moviment, o sigui, la pròpia dinàmica interna i activitat. Així, cal analitzar els canvis que es van produint en les diferents esferes i les relacions entre elles, més que no pas fer-ne lectures estàtiques i unidireccionals.

Quant a la conjuntura, o els factors de caire més extern, la perspectiva més emprada és l'*estructura d'oportunitats polítiques*, és a dir, les possibilitats que ofereix el context per al seu èxit o fracàs. També es proposa l'anàlisi de les *xarxes de producció de polítiques*, les arenes o cercles on es prenen les decisions. Pel que fa als factors de tipus intern, es tenen en compte tres elements. Un,

les estructures de mobilització, o dit d'una altra forma, els formats organitzatius, la seva composició social, les seves dinàmiques internes. Segon, les pràctiques de mobilització o repertoris d'acció col·lectiva, o sigui els tipus d'accions, tàctiques, estratègies. I tercer, els processos emmarcadors, que vindrien a ser-ne el marc discursiu o simbòlic, el relat, en el qual es recolza i que empeny l'acció col·lectiva (McAdam et al, 1999; Gomà et al, 2018; Telleria i Ahedo, 2016; i Martínez López, 2002).

1.4. Capacitat transformadora

Al parlar de la capacitat transformadora o de l'impacte que poden tenir els moviments socials, existeixen diferents aproximacions. La perspectiva de la democratització es fixa en la contribució dels moviments al desenvolupament de l'estat democràtic, introduint nous temes en l'agenda pública, promovent canvis en les institucions polítiques i en l'administració, però també modificant i ampliant la idea de democràcia tot incorporant noves concepcions com la democràcia participativa, la democràcia deliberativa o la democràcia directa (Della Porta, 2017). Una altra perspectiva seria fixar-se en les arenes polítiques o els processos de governança, i veure quina és la participació dels moviments i el seu impacte en la producció de les polítiques públiques (Gomà et al, 2002).

L'acció dels moviments també té impacte cap a dins el propi moviment, ja que a través de la pràctica modifiquen aspectes de la vida dels seus propis integrants, així com polititzen espais no institucionals. Es poden distingir, doncs, entre l'impacte intern, aquell que es refereix a la pròpia reproducció de les estructures de participació i dels cicles de mobilització; i l'impacte

extern, les alteracions en el context en el qual es desenvolupa el moviment. Seguint aquest punt de vista, la capacitat transformadora dels moviments socials podria anar més enllà d'influir en les polítiques públiques o en la democratització de l'estat. Cal donar importància també a la qüestió cultural, és a dir, als valors, missatges i maneres de fer que utilitzen per explicar una problemàtica i esbossar-ne solucions, i com aquestes transformen l'imaginari comú (Calle, 2007).

1.5. Metodologia

Però és el context global el que determina la ciutat i l'acció dels moviments? O és l'acció dels actors locals la que construeix el context? La relació entre l'estructura i l'agència i el pes específic de cadascun dels seus factors a l'hora d'explicar la realitat és un debat obert en les ciències socials i depèn de cada cas d'estudi concret i de l'enfocament de la recerca. Per al cas de Mollet, es podria apostar que els factors macro tenen més pes per explicar la ciutat i la seva evolució, mentre que els factors micro ajuden a entendre les particularitats locals respecte d'altres indrets. Així, aquest treball es fixa en com els fenòmens globals aterren i construeixen el context local i com les relacions entre els actors locals -entre ells, els moviments socials-, a través dels diferents conflictes, i mediats per les institucions, responen a aquest context i el transformen. La resolució iterativa dels successius conflictes al llarg del temps seria, doncs, el que donaria forma a la ciutat.

La construcció del cas d'estudi beu per una banda de les entrevistes en profunditat i semiestructurades amb els propis activistes, i per l'altra de la consulta bibliogràfica, especialment de la mateixa revista Notes, així com

del relat de Josep Torrecillas (2004) a *Retalls 1973-2003*. Així, aquest article no aportarà massa dades o informació desconeguda fins ara, sinó que vol oferir una nova forma de mirar-la per explicar la nostra ciutat i vol ser la primera pedra per a una recerca més àmplia i col·lectiva. Per tal de contrastar i aprofundir en el cas, queda pendent la consulta d'altres fonts.

2. Relat i anàlisi dels casos

L'ambició inicial de la recerca era abordar el període comprès des del final de la dictadura fins a l'actualitat, per entendre'n el fil conductor i les potencialitats i els límits dels moviments actuals. Finalment, per viabilitat, s'ha començat pel període que va de de 1971 fins a 1987, pel seu valor històric i explicatiu, en ser una etapa poc estudiada a Mollet i de grans canvis a totes les escales. Són els anys de la transició del règim franquista a l'actual democràcia representativa, marcats per l'agitació política i social, però alhora pel creixement inusitat de les zones metropolitanes industrials i perifèriques a les grans ciutats de l'estat. Mollet va viure el seu esclat urbà degut a la descentralització de Barcelona i la gran industrialització de la zona, fruit de la nova política econòmica *desarrollista* del règim, que es basava, no només en la industrialització, sinó en la nova urbanització necessària.

La població a Mollet es dispara sumant el fenomen del *baby boom* amb l'arribada de persones d'origen andalús, aragonès o extremeny. De tenir 8.303 habitants l'any 1960, passarà a tenir-ne 35.494 l'any 1989, la major part dels quals treballadors a la indústria, primer del tèxtil i després diversificada en metal·lúrgica, química i de la construcció. Mollet es consolida com una ciutat eminentment obrera on els

sectors burgesos queden en minoria. A més, la creixent demanda d'habitatge suposa una gran transformació morfològica de la ciutat, que densifica el centre urbà, tot substituint les cases unifamiliars per blocs i per indústries i expandint-se a cop de plans parcials. El 1968 es comença a planificar l'ACTUR de Santa Maria de Gallecs, que s'explicarà més endavant, però el desenvolupament urbanístic a Mollet queda bàsicament en mans de la iniciativa privada davant la incapacitat d'inversió pública (Ludevid, 1998).

Mollet, municipi tradicionalment d'esquerres i catalanista ja abans de la dictadura, comptava amb grups polítics actius en la clandestinitat com les Plataformes Anticapitalistes -vinculades a l'Organització d'Esquerra Comunista-, la Lliga Comunista Revolucionària, però sobretot el PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya) i Bandera Roja -Organització Comunista d'Espanya. CCOO (Comissions Obreres) també estaria molt present amb seccions sindicals en fàbriques properes. A més, el centre parroquial i el Casal Cultural -promogut el 1964 per l'industrial local Simeó Rabasa- o La Casa -viver de les Joventuts Comunistes- es converteixen en espais de trobada per als joves. Hi eren presents també entitats culturals com la coral, la colla sardanista o els esplais.

A aquesta efervescència social s'hi ha de sumar el debilitament i la pèrdua de credibilitat del règim i de l'Ajuntament. Amb una estructura, competències i recursos propis d'un poble de 8.000 habitants, era incapaç de donar resposta a les creixents demandes d'una població cada cop més nombrosa i necessitada i, sovint, l'única opció per mantenir l'autoritat era l'ús de la repressió policial. És un règim consolidat en el personalisme i l'autorita-

risme: l'alcalde molletà designat pel règim des de 1965, en Fermí Jaurieta, provenia de l'àmbit empresarial i tenia poc suport dels sectors dretans clàssics. A més, aprofitant la llei de bases, mitjançant el terç familiar i sindical, persones opositores com Teresa Giralt, Arcadi Vinyes i Joan Planelles van entrar a formar part del consistori, fent d'interlocutors i altaveus del moviment veïnal (Torrecillas, 2004).

2.1. El moviment veïnal

Una de les estratègies del PSUC per guanyar l'hegemonia era la doble vessant del sindicalisme que explicava Castells; és a dir, mentre s'organitzen i lluiten per a la millora de les condicions laborals a les fàbriques, en tornar a casa, als seus barris, també ho faran per reclamar-ne les inversions necessàries i millorar-ne les condicions de vida. Així, les primeres accions i reivindicacions eren promogudes i organitzades per aquests grups encara clandestins -PSUC, Bandera Roja i Plataformes-, de manera més aviat atomitzada i descoordinada.

La primera gran mobilització conjunta que es recorda va ser per reclamar l'abastiment d'aigua al barri de la Plana Lledó, un barri construït a partir d'un pla parcial d'eixample del 1963, situat al marge de la resta del municipi, separat per la via del ferrocarril, on abans hi havia els camps, horts i granges vinculades a la masia de Can Lledó, i que va allotjar sobretot la població treballadora nouvinguda, atreta pel menor preu dels habitatges. L'arribada massiva de població en tan poc temps va provocar que la demanda de consum superés molt aviat la capacitat del servei, fet que va deixar als habitants del barri sense aigua. Davant la inacció per part del consistori, l'any 1971 tenia lloc la primera gran

manifestació d'aquella època, que va aplegar al voltant de 500 persones i va marxar per la carretera del poble -avui l'avinguda de Jaume I. La resposta va ser la repressió i la dissolució de la concentració mitjançant l'ús de la força per part de la Guàrdia Civil i la Policia Municipal. La violència exercida contra els manifestants, i la por a les represàlies, van fer difícil sostenir la lluita al carrer, però els fets van tenir molt de ressò i el missatge havia calat. Un temps després es van construir els dipòsits dels Pinetons i el veïnat va tornar a tenir aigua corrent.

Aquesta acció coordinada va donar peu a la creació de la primera associació de veïns. L'Associació de Veïns de Plana Lladó va ser constituïda el 1974 per un grup de vuit persones -moltes militants del PSUC i CCOO. Una figura clau pel seu lideratge va ser Bernabé Soto, nascut a Chiclana de Segura, a Jaén, i treballador de la Aismalibar de Montcada. Aprofitar el reconeixement legal de les associacions va suposar abandonar la clandestinitat, que va facilitar les reunions, la comunicació i les convocatòries, així com poder dotar-se d'un local. Amb aquest precedent, poc després es funden també les associacions de veïns de la Zona Sud i de Rosaleda-Can Gomà, pioneres de la política municipal. Aquestes es mobilitzen per aconseguir els equipaments, serveis i espais lliures que manquen als barris, així com la pavimentació, el clavegueram o l'enllumenat, mitjançant accions de tot tipus, des de recollides de signatures a manifestacions o accions performatives. Tot plegat va permetre visibilitzar i donar veu a les seves demandes i transmetre-les a l'Ajuntament, cosa que va fer encara més evident la incapacitat de la institució.

Tot i no tenir cap federació forma-

Figura 1. Vista aèria dels anys 1956 i 1986 on es pot veure el desenvolupament del barri de Plana Lledó i el creixement urbà de Mollet. Font: ICGC

litzada, les associacions veïnals treballen de manera coordinada entre elles i amb altres entitats. El vincle amb el col·lectiu de mestres i la creació de les APAs, la feina de sensibilització del PSUC per unir la lluita social i la lluita nacional, la col·laboració amb la resta del teixit associatiu i cultural, per exemple amb l'organització conjunta de la Setmana de la Cultura Catalana, així com la participació en l'Assemblea de Catalunya i l'organització de la històrica Marxa per la Llibertat, donaran una nova dimensió al moviment fet seu l'objectiu de recuperació de la llengua, la cultura i les institucions catalanes.

2.2. Confluència amb la lluita escolar

Un cas paradigmàtic que explica aquest moment d'efervescència i confluència d'interessos serà la lluita per aconseguir l'institut, impulsada

per joves estudiants assidus a La Casa, professors i les associacions de veïns, durant l'any 1976 -ja amb el dictador mort i amb cada cop menys por a les represàlies- i que descriu Vicenç Torrents (2019) al número 34 de la revista *Notes*. Aquesta lluita desemboca en l'obertura de l'institut, primer a l'edifici de correus i finalment, l'any 1979, al nou edifici de l'Institut Vicenç Plantada. D'ençà d'aquesta fita, l'aliança entre veïns i mestres serà clau. A Mollet el sector veïnal i educatiu pràcticament convergeixen en un mateix moviment, que farà seu el lema "Cap nen sense escola i cap mestre sense feina". El moviment per l'ensenyament està àmpliament documentat gràcies a Xavier Alòs i Jaume Noró (2019) al volum de *Notes* mencionat anteriorment. Les seves demandes eren l'escolarització de tots els nens i nenes i la contractació dels

mestres corresponents; la millora de les condicions laborals i un contracte amb l'estat, la gratuïtat de l'escola i la supressió de la selectivitat, entenent l'ensenyament com un servei públic i universal i com un mitjà de redistribució social; la democratització de la gestió escolar, a través de l'autonomia dels centres i dels claustres i la participació dels pares i mares constituïts en APAs i, finalment, la renovació pedagògica que trenqués amb l'ensenyament franquista.

Tot i que existia una organització legalitzada del sector de l'ensenyament, l'oposició va crear la seva pròpia estructura, basada en comissions per als centres d'educació secundària i superior i en nuclis territorials per als de primària. Així, aquestes assemblees participaven alhora de la l'Assemblea provincial, de la Coordinadora de zones i en certs moments de la Coordinadora estatal. Mollet va ser el centre de la Zona del Vallès Oriental, que comprenia des de Sant Celoni fins a la Llagosta i Santa Perpètua, de les més actives del territori i una de les puntes de llança del moviment. Aquesta organització permetia als mestres mobilitzats confluïr amb pares i mares amb qui compartien demandes. A Mollet reuniran un grup de pares amb els fills sense escolaritzar, crearan l'Associació d'Amics de les Nacions Unides com a primer paraigua legal, participaran -o directament en formaran part- en les associacions de veïns i col·laboraran en la formació de les APAs. Alhora l'estructura afavoria l'enllaç amb mobilitzacions d'altres escoles o municipis i àmbits. Al mateix temps, el caràcter assembleari i el lideratge dels mestres donava lloc a una participació molt àmplia i diversa i a una total autonomia respecte a partits i sindicats, que

permetien posicions més disruptives i de confrontació, però que alhora se solidaritzaven amb les vagues del sector fabril, on treballaven els pares de l'alumnat.

Al setembre del 1976, ja amb l'institut en marxa, un dels nous fronts locals va ser la lluita contra les permanències, amb la negativa d'alguns mestres a cobrar-les i amb la difusió del pamflet de denúncia "Los trapos sucios de la escuela nacional en Mollet". Aquell mateix curs un grup de mares, amb el suport de les associacions de veïns i d'un grup de mestres, inicien una aula autogestionada en un local cedit per la parròquia en la qual s'inscriuen 96 alumnes i després d'uns mesos aconseguiran la contractació d'un professor i espai a la casa del parc de Can Mulà. Es convoca la primera vaga d'ensenyament de l'Estat amb un seguiment important també a les comarques de Barcelona. Al maig del 1977 es torna a convocar, aquest cop de forma indefinida. A la Zona, aquesta vaga coincidí amb la dels treballadors de l'empresa Moritz, lloc de feina de molts pares d'alumnes, que va donar peu a la solidaritat entre ambdós sectors i el suport mutu en la convocatòria d'algunes manifestacions. El juliol del mateix any tindria lloc el boicot a les oposicions: a Mollet se n'impediria la celebració als vuit tribunals on s'havien inscrit més de 4.000 opositors.

El 1977 va ser un any convuls i alhora clau en la transició espanyola, amb els fets de gener i la matança d'Atocha, els Pactes de la Moncloa i la legalització del PCE (Partit Comunista Espanyol) i poc després del PSUC i els sindicats -inclòs CCOO. Cal recordar el gran suport i desplegament que el PSUC tenia a Mollet, més encara després que al 1974 molts integrants de

Bandera Roja, entre els quals Jordi Solé Tura, hi ingressessin de nou després de l'escissió que en va donar origen al 1968. Aquell mateix mes de juny de 1977, Adolfo Suárez guanyava les primeres eleccions al Congrés -el polític comunista molletà es convertiria en un dels pares de la constitució espanyola- i l'11 de setembre tindria lloc una nova manifestació històrica sota el lema "Llibertat, amnistia, estatut d'autonomia", que acabaria amb el retorn de Josep Tarradellas i el restabliment de la Generalitat. En l'àmbit de l'ensenyament, els anys següents, la Coordinadora d'assemblees perdrà força en favor dels sindicats, que es convertiran en els principals interlocutors amb el Ministeri en ser unes negociadores més còmodes. En el moviment veïnal, també s'aniria passant el relleu de les associacions de veïns cap als partits, principalment al PSUC, ja que molts dels activistes eren militants de CCOO, amb qui mantenia una estreta vinculació.

Tot i amb això, l'agitació política era visible al carrer, amb manifestacions i talls de carreteres constants. La lluita per l'escolarització seguia candent, perquè continuava sense cobrir-se la demanda de places i cada any faltaven mestres i infraestructures o aquestes es trobaven en condicions precàries o de provisionalitat degut a la manca de recursos. Amb aquest clima, el 23 de setembre de 1977 va dimitir Fermí Jaurrieta després d'una concentració d'unes 1.000 persones a la plaça de l'Ajuntament (pl. Prat de la Riba) i va ser nomenat alcalde Josep Ribas Cuní. A partir d'aquest moment, els partits democràtics inicien el procés per assegurar les plenes garanties democràtiques en la celebració de les eleccions municipals, que tindrien lloc l'abril del 1979, i en la

formació del nou Ajuntament. L'any 1978 el PSUC prendria la iniciativa proposant un pla d'urgències per a la gestió municipal, un espai de trobada format per les associacions de veïns, entitats del poble i la resta de partits, per tal de concretar un programa que prioritzés les mesures més urgents a dur a terme al municipi.

2.3. La defensa de Gallecs

Abans d'arribar a la formació i la tasca del primer ajuntament democràtic, convé tornar una mica enrere en el temps per situar el que seria l'altre gran moviment social molletà de l'època: el moviment per la defensa de Gallecs. La defensa de Gallecs -un dels primers grans moviments ecologistes de Catalunya- va convergir amb les protestes veïnals del moment, que també veïen la massificació i el desenvolupament urbà descontrolat com una de les causes dels problemes diaris que afectaven la qualitat de vida i que s'enfrontaven a les institucions franquistes exigint més democràcia i llibertat. De fet, el desencadenant del conflicte és precisament un projecte franquista. A finals dels anys seixanta, l'alcalde de Barcelona, José M. Porcioles, Fermí Jaurrieta i el ministre Mortes Alfonso acordaven un pla per descongestionar la ciutat de Barcelona degut al seu descontrolat creixement i el greu problema de manca d'habitatge. El 1968 es redacta el Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona i el 1970 s'aprovaria la Llei sobre actuacions urbanístiques urgents a Madrid i Barcelona, així com el decret que delimitava l'ACTUR Riera de Caldes, posteriorment anomenat ACTUR de Santa Maria de Gallecs.

L'ACTUR afectava 1.472 ha als municipis de Mollet del Vallès, Santa Perpètua de Mogoda, Palau-solità i Ple-

gamans, Parets del Vallès, Montcada i Reixac i Polinyà; i en preveia dos terços per a residència i un terç per a indústria, és a dir, la creació d'una nova ciutat de més de 130.000 habitants a tocar de Mollet, que ja tenia aleshores una previsió de creixement de fins als 80.000 habitants aproximadament. El 1971 s'aprova l'expropiació de les finques afectades i el 1972 es fa efectiva i es crea l'empresa Santa Maria de Gallecs, SA per gestionar-ne la urbanització. Les primeres reaccions d'oposició són molt tímides, ja que a principis dels setanta encara hi havia poca organització veïnal i molta por a la repressió. Moltes famílies abandonen les cases i els pocs que es queden ho fan sota la pressió d'haver de marxar en pocs mesos. Així doncs, amb la falta de custòdia de les finques expropiades, Gallecs es converteix en

una mena de territori sense llei, amb molts robatoris i el desmantellament de les cases buides, que obliga l'administració a enderrocar-les.

No serà fins el 1976 que tindrà lloc la primera reunió de la Comissió per la Defensa de Gallecs, que als anys següents es començarà a organitzar per intentar protegir aquell entorn rural de la urbanització aturant el projecte de l'ACTUR. El nucli original de la Comissió el van formar poques persones, majoritàriament joves, estudiants, mestres, agricultores i vinculades a partits d'extrema esquerra o sindicats, pioneres de l'associacionisme veïnal i cultural. Entre elles destaquen alguns noms com el de Montserrat Tura, Marina Duñach o Vicenç Torrents, que formaven part del grup de mestres i del moviment veïnal i escolar molletà i de l'Assemblea de Catalunya; i Lluís Ansó,

200

Figura 2. Captura de pantalla del reportatge sobre el projecte d'urbanització a Mollet del Vallès de la zona de Santa Maria de Gallecs, emès per TVE Catalunya, en el programa *Giravolt*, el dia 1 de febrer de 1977, narrat per Georgina Cisquella.

un dels dos veïns de Gallecs que es van negar a cobrar els diners de l'expropiació i dels pocs que van resistir sense abandonar casa seva, i des d'aleshores el principal referent de la lluita per a la defensa de Gallecs fins que va ens va deixar el 2016. A aquest primer grup es van anar incorporant els ocupants, molts d'ells joves provinents de Barcelona que arribaven amb projectes transformadors i que encaixaven dins el corrent ecologista propi dels anys seixanta i setanta. En aquest col·lectiu també hi figuren noms il·lustres com Baltasar Navarro, Pepe Beunza o Jaume Arnella. La Comissió mai va constituir-se legalment per evitar designar càrrecs que fossin susceptibles d'un poder o una representació personalista. La Comissió tenia molt clara la seva voluntat d'autonomia política. De fet, una clàusula no escrita un cop iniciat el camí a les eleccions municipals, impedia els seus membres ocupar un càrrec important en qualsevol partit, la qual cosa portaria anys més tard a la desavinença amb Montserrat Tura.

El seu òrgan de decisió era l'Assemblea, de la qual derivaven els diferents grups de treball, amb dues línies d'acció diferenciades que partien dels seus dos principals objectius. Per una banda, evitar que s'edifiqués un sol pam de Gallecs, per la qual cosa es faran diverses manifestacions, bicicletades o concentracions entre el 1977 i el 1980. La més recordada serà la que el 1978 va convocar 9.000 persones marxant des de Mollet per la carretera de Gallecs amb lemes com "No a la ciutat de Gallecs" o "Salvem Gallecs", fins al camp de futbol, on Montserrat Tura va fer la lectura d'un manifest. Per tal de fer pressió també es visibilitzarà el conflicte mitjançant la influència de personatges públics com els artistes que participaven a les

seves festes i el contacte amb periodistes locals i comarcals, alguns com Santi Vilanova o Jaume Reixach, que formarien el Col·lectiu de Periodistes Ecologistes i que ho divulgarien a la revista *Userda*. A més, també s'emprendrà l'acció directa, la intimidació i el sabotatge de les empreses constructores. Aquesta línia seguia, doncs, una estratègia de confrontació amb els oponents polítics. La segona branca era la construcció d'un model de vida comunitari en contacte amb la natura i basat en el treball de la terra. En aquest sentit es planificava l'ocupació de les masies i es formaven comunes. També es va pactar amb els pagesos -que formarien el sindicat Unió de Pagesos- el cultiu extensiu dels camps i es feien horts a prop de les cases. Finalment, un altre vessant a destacar era el cultural i associatiu. Hi havia un cor, grups musicals i de teatre o circ, i les festes populars, de gran atractiu, jugaven un paper cohesionador. Els diumenges es feia un petit mercat a la plaça de l'Església i fins i tot es va fer un casinet on la gent es trobava. També és cert que alguns estils de vida van produir certs xocs culturals entre els nous ocupants i els antics habitants i que aquells, els ocupants, eren vistos amb mala fama per una part de la població de Mollet perquè es deia que no volien pagar lloguer i que havien pres la casa als seus propietaris (Galdón, 2005).

2.4. L'Ajuntament democràtic

Aquest era el panorama de moviments socials que precedia les primeres eleccions municipals, que com veurem van suposar un punt d'inflexió. A les seves albors, els diferents partits polítics aniran consolidant les seves estructures locals i preparant-se per a la fita electoral

tant des de la base social com des del control del procés. El PSUC va ser el gran protagonista en la lluita antifranquista a Catalunya, i a Mollet comptava amb un ampli suport popular i agrupacions en cada barri. La seva llista la formaven activistes veïnals i sindicals que formaven part de les associacions de veïns, de CCOO o d'algun dels grups que es van integrar al PSUC. El progressiu traspàs dels seus efectius més influents i capacitats va debilitar el lideratge de les associacions de veïns. La cap de llista va ser Anna Bosch, una persona amb visió de partit, però aterrada a la realitat, amb unes idees de transformació radical -d'anar a l'arrel. Per la seva banda el PSOE-PSC s'estava convertint en un partit fort després del Congrés d'Unificació Socialista tot i que a Mollet, liderat per l'Isidre Carpio, tenia una presència gairebé anecdòtica. CDC comptava amb el suport de la classe més benestant, sobretot del centre de Mollet, i el seu cap de llista i fundador a Mollet, Arcadi Viñas, tenia una gran influència. Finalment, alguns activistes independents van formar la Candidatura Unitaria Independiente de Izquierdas (CUII).

El 3 d'abril de 1979 els resultats van donar una àmplia majoria a la candidatura d'Anna Bosch i els comunistes es van quedar a un pas d'aconseguir la majoria absoluta: amb els nou regidors del PSUC i l'Antonio Sánchez de la CUII, sumaven deu dels vint-i-un totals. CDC i PSC-PSOE n'obtidrien sis i cinc, respectivament. El govern municipal va funcionar amb un pacte de progrés entre els diferents partits. Aquesta buscada unitat, però, no seria del tot efectiva i va patir diverses crisis internes al llarg del mandat. La primera, pel pro-

Figura 3. Manifestació convocada per la Comissió per la Defensa de Gallecs l'any 1978. Font: Arxiu personal de Lluís Ansó.

cediment irregular en la compra dels terrenys per a l'escola Montseny al setembre del 1979, que va provocar un nou repartiment de carteres. La segona, per la batalla interna del PSUC l'any 1982, quan es va produir la escissió del PCC, i que va acabar amb la quasi dimissió de quatre membres importants de l'equip de govern municipal i amb un vot de censura contra Anna Bosch. Alguns regidors del PSUC ja havien passat als independents per desacords sobre la urbanització de Gallecs. Així, per a les eleccions del 1983, l'ala dura va abandonar el grup municipal del PSUC, que

va passar a ser encapçalat per Carme Coll, amb un perfil molt més conciliador. Els resultats electorals van fer girar les tornes i aquest cop el PSC-PSOE obtindria la majoria avançant el PSUC. Tot i amb això, Carme Coll va ser alcaldessa gràcies a un pacte amb CDC i el PSUC va poder donar continuïtat a les seves polítiques en la segona legislatura.

Tot i que la interlocució amb l'associacionisme veïnal va ser cada cop més paternalista, l'Ajuntament liderat per Anna Bosch va començar fent-se seves les demandes del moviment veïnal i sent un element de palanca i de pressió cap a les institucions supramunicipals, prenent actituds negociadores de confrontació amb aquestes i amb les elits, i mobilitzant els recursos disponibles per tal de d'anar satisfent les urgents necessitats. Es veu reflectit, com expliquen Xavier Alòs i Jaume Noró (Alòs, 2019; i Noró, 2019) per exemple en matèria escolar, amb la col·laboració amb la Comissió d'Escolarització, la negociació amb la Generalitat amb la tancada dels alcaldes a la Diputació de Barcelona l'inici del curs, amb mesures poc ortodoxes com la compra dels terrenys per l'escola Montseny, o fins i tot en la participació en l'ocupació d'edificis escolars. A poc a poc s'anirien reduint les ràtios d'alumnes per aula i es van anar redistribuint de forma equilibrada entre els diferents centres que van anar completant el mapa escolar molletà, es posarien en marxa diversos serveis educatius complementaris de gestió municipal i la infraestructura de manteniment, neteja i consergeria dels centres.

Durant els anys vuitanta, les reivindicacions en l'àmbit de l'ensenyament es traslladaran per una banda al moviment per a la defensa de l'edu-

cació pública i la seva qualitat, que estarà molt actiu des del 84 fins el 86. Per l'altra, a la descentralització de les competències i la defensa de la llengua catalana. Els mestres activistes molletans seran pioners en normalitzar el català a l'escola, alhora que el consistori ja havia donat suport institucional a l'aprovació de l'Estatut de Sau el 1979, tot criticant-ne les retallades per part del govern central (Torrecillas, 2004). També en l'àmbit cultural, serà un petit grup format per aquells joves mestres interins tan actius i favorables a la renovació pedagògica, que impulsaran la celebració col·lectiva de les festes populars amb la participació dels alumnes. També es van iniciar grups de reflexió i cursets per tal d'impulsar canvis metodològics a les aules. Aquesta tasca continuarà amb la creació de l'associació Casal del Mestre, tot plegat amb el suport de l'Ajuntament. Els mestres a poc a poc van començar a centrar més la seva energia en les mateixes escoles però el moviment seguirà latent i actiu en futures mobilitzacions del sector.

Per entendre els canvis en matèria d'urbanisme, ens ajuda llegir el que explica Xavier Ludevid (1998) al volum 12 de *Notes*. El planejament aleshores vigent es fonamentava en el pla comarcal de 1961 –Pla General d'Ordenació del Sector de Mollet, Martorelles, Sant Fost de Campsenelles, la Llagosta i Santa Perpètua de Mogoda–, basat en la primera Llei sobre el règim del sòl de 1956 i que substituïa el plànol que Domènec Sugrañes havia fet el 1913 preconfigurant el creixement de la ciutat. A aquest pla s'hi superposava l'ACTUR de Santa Maria de Gal·lecs i un seguit de plans parcials amb major o menor grau de consolidació i de dubtosa le-

galitat. Entre aquests es trobaven els polígons industrials de Can Magarola (1964), Can Magre (1967) i Can Prat (1973); els plans d'eixample residencial de Plana Lledó (1963), al sector sud, als dos costats de la N-152, al barri de Lourdes (Pares Camilos, 1966), i de Can Pantiquet (1969), i el complex esportiu privat del Pla Parcial del Calderí (1972). S'havia arribat a l'any 1979, doncs, després d'un esclat demogràfic i una necessitat ingent d'habitatge, que amb la incapacitat o la connivència de l'Ajuntament del règim havia quedat en mans de la iniciativa privada i desbordava completament la legalitat urbanística. Aquest tipus de desenvolupament basat en el màxim aprofitament i sense cap control va portar a una ràpida densificació i massificació i tot el seguit de problemàtiques denunciades pels veïns. La nova Llei sobre el règim del sòl i l'ordenació urbana de 1976 obligava a l'adaptació dels plans i l'elaboració del nou PGOUM (Pla General d'Ordenació Urbana) havia de ser la guia per abordar les urgents problemàtiques.

Des de l'anunci de revisió del Pla, es van paraitzar les llicències de construcció, es van aturar l'inici de moltes obres i es van haver de negociar posteriorment amb aquelles promotores sobre la base del nou pla, que en reduïa l'edificabilitat. També al marge del Pla es van iniciar algunes reformes de caràcter simbòlic, es van retirar les dues àguiles que culminaven el passeig de la Victòria -avui la Rambla-, i es va anar canviant el nomenclàtor de molts carrers i places. En el mateix sentit, tot i que més tard, el 1983, es recuperaria la font modernista de Domènec Sugrañes, a proposta de l'Associació de Veïns de la Zona Centre, enderrocada als seixanta. Es va iniciar

un procés d'informació pels barris de la ciutat per donar a conèixer les propostes que incorporava el Pla així com per recollir suggeriments de les entitats i de persones a títol individual. Aquell moment correspon a la creació de la ràdio municipal de Mollet, Ràdio Mollet, que va retransmetre debats entre regidors de l'Ajuntament i el veïnat sobre la planificació de la ciutat que s'estava discutint. La participació durant aquells primers anys va ser molt activa i els plens tenien un audiència massiva, fins al punt que algunes sessions se celebraven al Casal Cultural per la manca d'aforament de la sala de plens de l'Ajuntament. El PSUC havia debatut sobre el paper de les associacions de veïns en aquesta nova conjuntura i havia decidit seguir-les impulsant amb el treball dels militants a l'interior d'aquestes. Les diferències quant a l'accés a la informació i la veu o la manca d'autonomia d'aquests respecte dels interessos d'un partit que responia a una estructura vertical, així com la seva visió paternalista respecte de les bases menys formades, van fer que alguns sectors ho veiessin un intent de manipulació o de control de les associacions per part dels partits.

2.5. Gallecs, un conflicte obert

Una de les principals demandes socials, i que havia de regular el Pla General, era la protecció de Gallecs. Raül David González (2000) explica el desenvolupament d'aquest conflicte en el volum 15 del *Notes*. Des d'un primer moment el Ple aprova demanar el traspàs de les competències sobre els ACTUR a la Generalitat, que es va fer efectiu el 1980, i que passa la propietat a l'Institut Català del Sòl -INCASOL-, i el planejament a dependre del Pla director territori-

al de coordinació de Catalunya, que considera l'àrea expropiada com a sòl urbanitzable no programat fins que s'aproves aquest pla. En aquest nou context de governança multinivell, el conseller responsable, Josep M. Cullerell, defensava l'ús dels terrenys per a l'absorció d'un hipotètic creixement demogràfic de l'àrea, a través de la construcció d'habitatges oficials en sòl públic, la creació d'un àrea industrial a la zona de la riera de Caldes i la instal·lació d'altres equipaments. Per la seva banda, els ajuntaments pressionaven perquè es requalifiqués com a no urbanitzable amb la idea que seguís sent una zona agrícola. El de Mollet en demanava la requalificació i la conservació, a excepció de la zona al sud de la B-30, que preveia com a zona d'esponjament per a Mollet, sobre la base de permutes de sòl, per reduir els dèficits de serveis dins el nucli urbà.

Aquesta idea acabaria prenent forma en el Pla Parcial d'Ordenació del Sector Sud de Gallecs, que inclouria habitatges i usos comercials, una petita part d'ús industrial, la creació de nous espais lliures, l'eliminació de l'abocador de residus sòlids, la construcció de la ronda nord -ronda dels Pinetons i avinguda de Rivoli-, la reserva de sòl per a centres educatius i altres equipaments esportius i assistencials i la recuperació de les masies de Can Borrell i Can Besora. L'Associació de Veïns de Plana Lladó va aconseguir que incorporés moltes de les seves demandes, la més destacada, la del manteniment de dues de les pastilles com a no edificables -que avui corresponen al parc dels Colors-, amb la compensació dels 202 habitatges previstos en aquella zona a la resta del pla parcial. La Comissió per la Defensa de Gallecs s'oposava a tota urbanit-

zació a Gallecs, criticava la manca de diàleg i seguia convocant mobilitzacions al carrer. La seva independència respecte de sindicats i partits perme-trà l'autonomia dels seus interessos, així com la possibilitat de continuar amb una estratègia de confrontació vers l'Ajuntament d'Anna Bosch.

El suport de l'ecologisme català no va ser suficient per canviar les posicions d'un Ajuntament que, a la pràctica, era l'únic interlocutor vàlid i necessari per a la Generalitat, institució que en tenia les competències. El Pla Parcial es va aprovar el març del 1982 en un Ple que va tenir una audiència massiva i on la tensió acumulada va acabar en més que paraules: els regidors van haver de sortir escortats per la policia per la porta del darrera i l'obertura d'expedient penal a sis activistes, d'entre els quals tres mestres funcionaris que podien arribar a perdre la seva feina. El 30 de juny del mateix any es va aprovar també el PGOUM, que finalment contemplava la resta de Gallecs -al nord de la B-30-com a sòl urbanitzable no programat. La manca d'inversió per la no aplicació de projectes i la incertesa respecte del seu futur van anar provocant un fort deteriorament i abandonament. La Generalitat, a més, aniria negociant bilateralment amb els ajuntaments la urbanització d'àrees limítrofes, com ara la instal·lació de la fàbrica Alstom, el polígon industrial de la riera de Caldes o la urbanització de l'Estany (González, 2000; i Torrecillas, 2004)

2.6. La transformació de la ciutat

El Pla General d'Ordenació Urbana Municipal, redactat per l'equip d'arquitectes TAU i mereixedor del primer premi nacional d'urbanisme, serviria de guia per al futur desenvolupament de la ciutat, en recolliria molts dels

anells inicials i la contradicció de la desprotecció de Gallecs. El Pla classifica tot el sòl en tres grans tipus. Per al sòl urbà defineix amb precisió l'ordenació i els usos del nucli existent; es preveu com a sòl urbanitzable i es defineixen com a àrees de planejament parcial el sector sud de Gallecs, el Calderí i el Garbí -barri de la Riera Seca-; i com a sòl urbanitzable no programat la zona de Gallecs al nord de la B-30. Finalment, estableix com a sòl no urbanitzable els terrenys de la Vinyota, una petita part dels de la Casilla i el sòl intersticial entre infraestructures. A part, proposa la construcció d'una variant de la N-152 per la part sud de la ciutat per descongestionar el trànsit del que serà l'avinguda de Jaume I al centre, l'obertura d'accessos viaris i per a vianants al voltant del ferrocarril per integrar els barris d'ambdós costats de la ciutat, així com la creació de nous accessos des de la carretera de Sabadell i l'autopista, que amb la ronda Nord acabarien d'equilibrar la xarxa viària. També es fa una normativa de l'edificació amb un tractament específic per a cada teixit edificat existent, que conté l'edificació mitjançant la reducció de l'altura permesa així com l'ocupació de les illes, i crea una oferta diversificada de tipus residencial. Fa reserves importants tant en sòl urbà existent com en el de nova creació per a les noves dotacions d'equipaments i espai públic. Per desenvolupar aquestes dotacions, el Pla defineix unes unitats d'actuació en sòl urbà, que permeten recuperar part de les plusvàlues generades amb les noves edificacions i obtenir els solars ja urbanitzats. Finalment racionalitza i regula els usos i els tipus d'edificació dels polígons industrials de Can Prat, Can Magarola i Can Magre i en defineix la reurbanització i nous accessos.

El Pla s'aniria desenvolupant al llarg dels següents anys, especialment a partir dels noranta. Durant el segon mandat amb l'alcaldesa Carme Coll al capdavant, l'activitat d'edificació és minsa però s'emprenen obres per a la millora dels serveis essencials com enllumenat, clavegueram, subministrament d'aigua potable i pavimentació dels nous carrers; s'aprova un pla especial de protecció del patrimoni arquitectònic i natural de la ciutat; es va comprar i rehabilitar l'edifici de La Marínetta com a centre cultural, així com Can Gomà; es va construir el Casal d'Avis de la Plana Lledó i es va fer el projecte de la pista d'atletisme; s'inaugura la reurbanització de la plaça de Prat de la Riba amb la font modernista recuperada, i es fa la primera urbanització del que serien la plaça de Pau Casals (a la zona de l'illa), la plaça de Joan Miró (a la Plana Lledó) i la plaça de la Gavina (a la Zona Sud). També el 1986 s'efectuava la compra dels terrenys d'ITISA, la pastilla de Can Mulà on més endavant s'edificaria l'illa. Amb el temps s'anirà desenvolupant i consolidant la ciutat, amb la dotació dels equipaments i els espais lliures previstos; la construcció de nous barris com l'eixample tradicional de Can Pantiquet, el barri de la Riera Seca, la ciutat jardí de Santa Rosa o l'eixample modern del barri de Can Borrell, la construcció de la variant de la N-152, que converteix l'avinguda de Jaume I en un eix urbà principal; i la transformació del centre, mitjançant el Pla Especial de Can Mulà -el projecte de l'illa (Ludevid, 1998; i Torrecillas, 2004).

El segon mandat havia estat relativament tranquil però abans de les eleccions de 1987 és quan es forma Iniciativa per Catalunya (IC), en un intent de tornar a reagrupar aquells

Figura 4. Vista aèria de Mollet corresponent a l'any 1994, on es pot veure la progressiva consolidació del sòl urbà, així com el desenvolupament del sector sud de Gallecs, la GEC Alstom i el Polígon Riera de Caldes, l'Escola de Policia i el Camp de Tir Olímpic. Font: ICGC

partits a l'esquerra del PSOE-PSC. A Mollet, doncs, el PSUC i el PCC tornarien a anar junts a les municipals amb la condició imposada pel PCC que no es tornaria a pactar amb la dreta. Per part dels socialistes hi va haver una renovació total, triant la Montserrat Tura com a cap de llista i amb la dimissió en bloc del grup local. Les eleccions les va tornar a guanyar el PSC-PSOE i IC tornava a necessitar un pacte amb els convergents, que no seria possible per l'abstenció del regidor del PCC. La Montserrat Tura va ser la nova alcaldessa de Mollet, la qual cosa va donar el govern al PSC des d'aleshores fins avui. El seu mandat coincidiria amb

el consens olímpic i ciutadà, amb la reestructuració industrial després de la crisi i amb la represa del ritme del desenvolupament urbà durant els anys noranta (Torrecillas, 2004).

3. Desenllaç i conclusions

Mentrestant, l'associacionisme veïnal i cultural havia perdut, tret d'estranyes excepcions, el seu caràcter reivindicatiu, i la seva activitat quedava reduïda a la gestió o bé a la programació lúdica amb el suport -i la conseqüent dependència- institucional. Aquest declivi es pot explicar per diferents causes. Com diu Castells (2008), la consecució de les fites i la satisfacció de les necessitats en farà

desaparèixer la funció reivindicativa, cosa que en causa, a poc a poc, la desmobilització. La conjuntura internacional, amb el debilitament dels projectes comunistes arreu i el triomf del neoliberalisme, anirien canviant aquella hegemonia cultural i la correlació de forces cap a postures més socialdemòcrates i liberals, molt menys crítiques (Castells, 2008; i Andreu, 2015). A això s'hi pot sumar la desconfiança d'un sector del PSUC respecte de la base, que va deixar en els partits el monopoli de les polítiques d'esquerres i el traspàs dels efectius més capacitats i formats de les associacions de veïns cap a les institucions, que mostra que les estructures organitzatives basades en lideratges personals forts tenen més dificultat per al relleu generacional.

208

La resolució del conflicte de Gallecs va ser viscuda de manera dolorosa per molts dels activistes més radicals i actius en la mobilització, degut al resultat final, que es va entendre com una derrota. Però també pel desafecte produït en la confrontació entre aliats i companys, que abans havien compartit lluites de gran implicació personal i emocional. Això, sumat a la marxa de moltes de les persones ocupants els anys següents -potser a causa d'aquell desenllaç o potser per la incertesa o els diferents plans vitals-, va fer que la Comissió per la Defensa de Gallecs desaparegués com a tal. Amb tot es pot afirmar que malgrat que el canvi de règim i la crisi econòmica van ser claus per a la paralització de l'ACTUR, el seu desenllaç no hagués estat el mateix sense la mobilització social de la Comissió i la seva influència. Seria interessant comparar sota aquesta mirada el diferent desenvolupament dels tres ACTUR previstos per descentralitzar Barcelona.

La incertesa sobre el futur de Gallecs, però, va donar una gran centralitat política durant anys a la qüestió de la seva protecció. La construcció simbòlica que se'n va fer com a tret distintiu de Mollet va permetre aconseguir una gran mobilització en moments clau, impulsada per algunes de les persones que es van quedar i per noves activistes, amb alguns èxits com per exemple la incorporació al PEIN l'any 2009 o l'aturada de projectes com el cas del cementiri o de la central logística a Can Banús II. Amb la qual cosa també es pot considerar com a fruit de la tasca de la Comissió per la Defensa de Gallecs el llegat acumulat i el gran valor que la població molletana dona a Gallecs en tant que espai verd protegit, clau perquè segueixi sent avui un dels pocs espais agrícoles no urbanitzats de la zona metropolitana.

Es pot afirmar que els moviments socials molletans de la dècada dels setanta estaven emmarcats, així com els moviments veïnals de les grans ciutats de l'Estat espanyol, en un fenomen més ampli de lluita contra el franquisme, quasi com una extensió territorial del moviment veïnal barceloní liderat per la FAVB, i la seva evolució tindrà molts paral·lelismes amb el que descriu Marc Andreu (2015) referint-se al cas de la capital catalana o Manuel Castells (2008) per al cas madrileny, tot i que amb unes particularitats locals que n'explicaran la trajectòria posterior. També amb la seva tasca van aconseguir guanyar grans quotes de democràcia i llibertat, tot partint d'un règim centralista, autoritari i repressor cap a un sistema de democràcia representativa i, a Mollet, amb hegemonia política de l'esquerra transformadora i catalanista. El moviment veïnal molletà, en

aliança amb els mestres mobilitzats en el sector de l'ensenyament i juntament amb el moviment ecologista i per la defensa de Gallecs, van tenir un paper destacat en la definició de les polítiques urbanes del primer ajuntament democràtic, que van donar com a resultat un creixement regulat i la progressiva solució als greus problemes derivats de la densificació i el dèficit d'equipaments, espais lliures, infraestructures i serveis bàsics, i la millora de les condicions de vida dels seus habitants.

Quant al debat sobre l'agència dels moviments o el determinisme del context estructural, el cas de Mollet podria reforçar la idea que els moviments socials en les gran ciutats -on s'hi concentren més interessos econòmics, els espais de decisió i una major massa crítica- poden tenir un major impacte o capacitat transformadora a nivells estructurals, que no pas en les ciutats mitjanes, més perifèriques. Els moviments en aquestes últimes, però,

son clau com a extensió territorial dels primers. Al mateix temps, s'intueix que com més allunyada es trobi una ciutat de la centralitat de l'economia política, és a dir, quan el seu territori no jugui un paper important en els interessos dels grans actors, més capacitat d'agència pot tenir l'acció col·lectiva per transformar el seu entorn proper.

Aquesta recerca encara té moltes mancances i un llarg recorregut per davant per poder explicar amb més rigor i certesa l'evolució dels moviments socials de la nostra ciutat i l'impacte que hi van tenir. Amb tot, i des de l'actualitat que vivim, on les desigualtats socials, que mai van desaparèixer, es veuen agreujades; on la crisi climàtica i de recursos i l'auge dels nous totalitarismes arreu del món adverteixen dels límits biofísics i socials del mode de producció capitalista, espero que aquest cas d'estudi, si més no, convidi a imaginar i lluitar per altres futurs possibles.

Bibliografia

- ALÒS, X. (2019). "La lluita escolar dels anys setanta i vuitanta a Mollet del Vallès". A *Notes*, núm. 34. Centre d'Estudis Molletans
- ANDREU, M. (2015). *Barris, veïns i democràcia. El moviment ciutadà i la reconstrucció de Barcelona (1968-1986)*. L'Avenç
- CALLE, A. (2007). "El estudio del impacto de los movimientos sociales. Una perspectiva global". A *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 120.
- CASTELLS, M. (1976). *La cuestión urbana*. Siglo XXI
- CASTELLS, M. (1992). *Movimiento vecinal y nuevo orden mundial*. CAVE
- CASTELLS, M. (2003). *La era de la información vol. 1: La sociedad en red*. Alianza
- CASTELLS, M. (2008). «Productores de ciudad: el movimiento ciudadano de Madrid». A Pérez, V i Sánchez, P (eds.), *Memoria ciudadana y movimiento vecinal*. Madrid 1968-2008. Catarata.
- DELLA PORTA, D. (2017). «Social Movements, Democracy, and the State». A King i Le Gales (eds.) *Reconfiguring Europe*. Oxford Scholarship Online
- GALDÓN, A. (2005). *Gallecs: la experiencia de devolver el valor a la tierra*. Fundacionbetiko.org
- GOMÀ, R., GONZÁLEZ, R., IBARRA, P i MARTÍ, S. (2002). "Movimientos sociales, políticas públicas y democracia radical. Algunas cuestiones introductorias". A P. Ibarra, R. Gomà i S. Martí (eds.). *Creadores de democracia radical*. Movimientos sociales y redes de políticas públicas. Icaria, Barcelona
- GOMÀ, R., GONZÁLEZ, R., IBARRA, P i MARTÍ, S. (2018). "Coyunturas, movilizaciones sociales e impactos políticos". A Martí, S., González, R., Gomà, R. i Ibarra, P. (eds.) *Movimientos sociales y derecho a la ciudad*. *Creadores de democracia radical*. Icaria, Barcelona

- GONZÁLEZ, R. (2000). “Gallecs, trenta anys de conflicte urbanístic i polític”. A Notes, núm. 15. Centre d’Estudis Molletans
- HARVEY, D. (2013) *Ciudades rebeldes: del derecho a la ciudad a la revolución urbana*. Akal, Madrid
- LUDEVID, X. (1998). “Mollet del Vallès: el model de creixement d’una ciutat mitjana”. A Notes, núm. 12. Centre d’Estudis Molletans
- MALO, M. (2004). eds. “Nociones Comunes. Experiencias y ensayos entre investigación y militancia”. Traficantes de Sueños
- MARTÍ, M i BONET, J. (2008). “Los movimientos urbanos: de la identidad a la glocalidad”, Actas del X Coloquio de Geocrítica
- MARTÍNEZ LÓPEZ, M. (2002). “Contextos y transversalidad: ¿aún con problemas al definir los movimientos sociales?”. A *Inguruak* núm. 33. Asociación Vasca de Sociología, Universidad de Deusto i Gobierno Vasco
- MCADAM, D., MCCARTHY, J. i ZALD, M. (1999). “Oportunidades, estructuras de movilización y procesos enmarcadores: hacia una perspectiva de sintética y comparada de los movimientos sociales”. A D. McAdam, J. McCarthy i M. Zald (eds.), *Movimientos sociales: perspectivas comparadas*. Ediciones Istmo, Madrid
- NORÓ, J. (2019). “Enfocant la Transició i la represa de la democràcia a Mollet (1970-1995)”. A Notes, núm. 34. Centre d’Estudis Molletans
- TELLERIA, I y AHEDO, I (2016) “Movimientos urbanos y democratización de la ciudad:

una propuesta de análisis”. A *Revista Española de Ciencia Política*, núm. 40

- TILLY, C i WOOD, L. (2010). *Los movimientos sociales, 1768-2008*. Crítica
- TORRECILLAS, J. (2004). *Retalls 1973-2003. Una història política molletana*. Opal Gràfic i Ajuntament de Mollet del Vallès
- TORRENTS, V. (2019). “La lluita per la creació de l’institut de batxillerat a Mollet”. A Notes, núm. 34. Centre d’Estudis Molletans

Fonts orals

- Carme Coll
 Antonio Sánchez (Gato)
 Antonio López
 Pol Ansó
 Marina Duñach
 Jaume Noró
 Vicenç Torrents

Agraïments

- Rubén Martínez
 Maria Murillo
 Josemi Monguiló
 Guifré Bombilà
 Dani Aranda
 Francisco Cervera
 Marc Margarit
 Mònica Barroso
 Jordi Bertran
 I a totes les que lluiten

Esbart Dansaire de Mollet: 25 anys

Jaume Noró Camats*

Resum: El 14 i 15 de gener de 1995 es va presentar al Teatre Municipal Can Gomà l'Esbart Dansaire de Mollet del Vallès. El projecte, sorgit dins de les colles del Ball de Gitanes de Mollet, culminava la feina, de gairebé dos anys, dels balladors i la junta de l'entitat sota el lideratge del mestre de dansa i coreògraf Joan Vallbona.

En aquest treball es descriuran l'origen i l'evolució de l'entitat, els dotze espectacles presentats i les principals fites aconseguides durant els

vint-i-cinc anys transcorreguts des de la seva creació.

El contingut d'aquest article s'ha basat en la documentació de l'arxiu de la pròpia entitat: llibres d'actes, cartells, programes de mà, dossiers, retalls de premsa, fotografies i gravacions d'espectacles.

Paraules clau: ball de gitanes, esbart, Esbart Dansaire de Mollet del Vallès, espectacle escènic, ball d'arrel tradicional, Albert Sans, Joan Vallbona, Mollet del Vallès.

Esbart Dansaire de Mollet (Mollet's Dance Troupe): 25 years

Abstract: The Esbart Dansaire de Mollet del Vallès (Mollet del Vallès's Dance Troupe) presented its inaugural performance on the 14th and 15th of January 1995, at the city's Can Gomà theatre. The project, which has its roots in traditional gitanes dance groups, was the culmination of almost two years of work for the dancers and the troupe's board, under the leadership of dance teacher and choreographer Joan Vallbona.

This piece describes the origin and evolution

of the entity, the twelve shows it has presented, and the main milestones achieved in the twenty-five years since its creation.

The content of the article has been sourced from documents held in the archives of the entity itself: minutes books, posters, performance programmes, dossiers, press clippings, photographs and show recordings.

Keywords: Albert Sans i Arís, traditional dance, gitanes dance, troupe, Esbart Dansaire de Mollet del Vallès, stage show, Joan Vallbona i Albadalejo, Mollet del Vallès

Els antecedents: el ball de gitanes

El calendari festiu deposita un solatge concret a cada comunitat. L'empremta dels antics carnivals deixà a la plana vallesana el genuí ball de gitanes.

El testimoni de les ballades de les colles de gitanes de finals del segle XIX a Mollet del Vallès són una referència obligada per conèixer aquesta tradició.

Les cròniques de Francesc Mas-

* Mestre, jnoró@xtec.cat

Article rebut el 8 de setembre de 2020; acceptat el 9 de setembre de 2020.

pons¹ i Vicenç Plantada² evidencien l'arrelament i la força que tenia aquesta manifestació de cultura popular que es va anar esllanguint fins desaparèixer a la meitat del segle XX.³

Durant l'anomenada transició democràtica es va produir arreu una represa cultural que cercava elements d'identitat col·lectiva en les tradicions festives del passat. És en aquest context que a Mollet es recuperen les colles del ball de gitanes l'any 1979 i en poc temps s'apleguen colles d'infectants, de joves i de veterans. A tot el Vallès les colles revifen i roden pels pobles que organitzen ballades, especialment en la temporada que va de febrer a maig.

Durant quinze anys les colles molletanes actuen sempre que hi ha ocasió; ho fan sota la direcció de Josep Gázquez i, més tard, també de Joan Vallbona.⁴ En els primers anys les colles molletanes es constitueixen en associació així com també es formalitza l'Agrupació de les Colles del Ball de Gitanes del Vallès.

L'any 1992 la colla de joves de Mollet participa en actes culturals de les Olimpíades de Barcelona, a la subseu molletana, i als espectacles d'inauguració i cloenda a l'Estadi de Montjuïc. L'any següent en Joan Vallbona planteja anar més enllà del ball de gitanes i proposa muntar un

esbart per ballar danses del conjunt dels Països Catalans. Vallbona (1995) diu:⁵ “Es continuarà ballant gitanes, no oblidem les arrels!”, i afegeix: “És un canvi radical de mentalitat artística”. Es continuarà sent amateurs però es volen adquirir hàbits professionals: moltes hores d'assaig durant tot l'any, molta cura en la tria del vestuari i el treball coreogràfic amb l'objectiu de crear un espectacle escènic de qualitat.

Els esbarts: tradició versus innovació

Els primers esbarts dansaires es creen a principi del segle XX amb la idea de recuperar i difondre la dansa popular catalana; es tractava de conèixer com eren les danses de determinats indrets per reproduir-les el més fidelment possible. Aquesta línia es va mantenir com a única fins que l'any 1945 quan, en plena repressió franquista, el coreògraf Manuel Cubeles,⁶ que dirigia l'Esbart Verdaguer de Barcelona, va optar per, tot conservant l'origen de la dansa, portar-la a l'escenari i fer-ne un espectacle atractiu. Des d'aleshores el conjunt dels esbarts catalans ha seguit una doble línia, conservacionista els uns, escènica els altres. En aquesta darrera tendència cal emmarcar els treballs coreogràfics del mateix Cubeles, d'en Salvador Mel·lo⁷ i de l'Albert Sans.⁸

¹ Maspons, F. (1887). Ball de gitanes en lo Vallès a *Miscel·lània Folkloric*, Llibreria de Àlvar Verdaguer, p. 50-77. Barcelona. Edició facsímil (1981). José J de Olañeta, Barcelona.

² Pérez Gómez, F. (1997). *Obres completes de Vicenç Plantada: I Cròniques i articles en La Renaixença*. Centre d'Estudis Molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 1. 263 p. Mollet del Vallès.

Pérez Gómez, F. (1998). *Obres completes de Vicenç Plantada: II Monografies i altres escrits*, Centre d'Estudis Molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 2. 238 p. Mollet del Vallès.

³ Macià, M.C. (2017). El ball de gitanes de Mollet del Vallès a *Notes*, 32: 117-127. Mollet del Vallès.

⁴ Joan Vallbona i Albadalejo (Santa Maria de Martorelles, 1969)

⁵ *Mollet a mà*, núm 102: 5

⁶ Manuel Cubeles i Solé (Barcelona 1920 – La Garriga 2017)

⁷ Salvador Melo i Nicola (Barcelona 1931 - 2001). Durant gran part de la seva vida va escriure el seu cognom amb el geminada: Mel·lo.

⁸ Albert Sans i Arís (Rubí 1932)

La proposta d'en Joan Vallbona per a l'Esbart de Mollet optava decididament per la dansa escènica. Ell mateix havia ballat a l'Esbart Ciutat Comtal, que seguia aquesta línia, i molt especialment seguint el mestratge de l'Albert Sans, prestigiós coreògraf que havia estat director de l'Esbart Dansaire de Rubí del 1955 al 1990.

L'estrena

Després de mesos d'un treball intens, el 14 de gener de 1995 s'obria el teló del Teatre Municipal Can Gomà i el grup infantil⁹ executava un conjunt de vuit balls populars¹⁰ amb música enregistrada pel Sac de danses. Mentrestant, darrere l'escenari, es feien els últims retocs al vestuari

dels membres del cos de dansa,¹¹ que a la segona part van interpretar vuit peces,¹² algunes amb arranjaments coreogràfics de balls populars i altres amb coreografies inèdites de l'Albert Sans i del mateix Joan Vallbona.

Per la presentació de l'Esbart es van cuidar molts detalls: una bona campanya informativa a la premsa local i un acurat programa de mà; es va comptar amb la presència del president de la Generalitat, l'alcalde de la ciutat i el conseller de Benestar Social, a més d'altres membres del món de la cultura i la política catalanes. La premsa local¹³ va destacar "la professionalitat, l'elegància i la delicadesa de l'espectacle de presentació de l'Esbart que va sorprendre el públic que omplia el teatre".

Figura 1. El grup juvenil obrint un espectacle. Font: Josep Aznar, Arxiu de l'Esbart Dansaire de Mollet

⁹ En aquell moment formaven el grup infantil vuit nenes i vuit nens.

¹⁰ "La bolangera del Pallars", "Punta i taló", "L'indiot", "El Patatuf", "Punteta i taló", "Els Nyitus", "Balls de nans" i "Ball de cascavells".

¹¹ L'anomenat cos de dansa el conformaven el grup de joves, amb tretze noies i sis nois.

¹² "Dansa galana", "Petita borreia", "Balls de pagès", "Pel bon vi", "Contrapàs de les cosses", "Pasqua", "Ball de cascavells" i "Masses i plens".

¹³ Vallès Ara

L'entitat va fer un esforç important per tenir-ho tot a punt: cert és que es va rebre un important suport de l'Ajuntament i altres institucions, però la despesa en el vestuari va ser molt alta i les subvencions, d'entrada, van ser insuficients; diversos membres de la junta directiva i altres socis van avançar diners o van avalar crèdits per fer front a les despeses inicials.

El projecte estava en marxa, calia consolidar-lo, fer-lo créixer i projectar-lo cap el futur.

Organització de l'entitat

Ja hem dit que, en crear-se l'Esbart, l'entitat d'origen era Ball de Gitanes de Mollet i tenia tres grups: infantil, juvenil i veterans. El funcionament era similar al dels altres pobles. Cada temporada es recomptaven els membres de cada colla que assajava amb un director concret, s'ajustava o es renovava el vestuari, que era personal, i es ballava quan hi havia l'oportunitat.

Amb la creació de l'esbart, l'entitat passà a anomenar-se Ball de Gitanes i Esbart Dansaire de Mollet del Vallès. El grup de veterans va continuar ballant només gitanes i mantenia autonomia de funcionament dins l'entitat. Aquest grup el formaven entre vuit i deu parelles, va ser molt estable i es va mantenir actiu fins l'any 2009; normalment representava a Mollet a les ballades de la roda¹⁴ i actuava sempre que hi havia ocasió.

Els grups infantil i juvenil conformaven l'esbart pròpiament dit. En un primer moment el nombre d'infants i joves que ballaven a l'esbart va ser menor dels que ballaven gitanes però

aviat es va anar incrementant; l'any 1999 es va arribar a la cinquantena de membres, i dos anys més tard es va arribar als cinquanta-set, el màxim assolit. En els vint-i-cinc anys d'existència es pot parlar d'una mitjana de quaranta-cinc dansaires anuals. En tot aquest temps han arribat a ballar-hi més de cent trenta infants i joves.

Inicialment el grup dels més petits rebia el nom d'esbart infantil i els joves, el de cos de dansa. A mesura que passaven els anys i el nombre de dansaires s'incrementava l'esbart s'organitzà en tres grups: infantil, juvenil i cos de dansa.

L'escola de dansa

Els grups infantil i juvenil constitueixen el que es coneix com escola de dansa, que té com a objectiu ensenyar els rudiments de la dansa d'arrel tradicional i preparar els futurs membres del cos de dansa. A les vuit peces inicials del repertori se n'hi van afegir sis més l'any 2000. Actualment l'escola de dansa s'organitza en tres grups de nivell d'edat, grup 1, grup 2 i juvenils, que assaigen entre dues i quatre hores setmanals, respectivament. El contingut formatiu es concreta en dos blocs de danses: les gitanes i l'esbart. El primer es conforma amb les cinc coreografies¹⁵ clàssiques del ball de gitanes del Vallès, el segon el formen unes vint peces tradicionals, que, sota criteri de dificultat, es distribueixen pels tres grups d'edat. Anualment, cada grup prepara un repertori que serveix de base per confeccionar el programa de les actuacions que

¹⁴ Es coneix com a roda les diferents ballades que l'Agrupació de Colles del Ball de Gitanes del Vallès organitza de febrer a maig. Sobre un calendari prèviament pactat, cada poble organitza una ballada a la qual hi assisteixen les colles de quatre o cinc altres pobles.

¹⁵ "Entrada", "Contradansa", "Catxutxa", "Xotis" i "Jota".

Figura 2. Grup infantil de l'escola de dansa. Font: Josep Aznar, Arxiu de Esbart Dansaire de Mollet

s'apleguen en tres espectacles: *Ball de Gitanes*, *Balls de plaça*¹⁶ i *Cançons en dansa*.¹⁷ Totes les coreografies de l'esbart infantil són d'en Joan Vallbona.

Des del 2015, per cloure els espectacles es disposa d'una espectacular coreografia conjunta, *La marxa*,¹⁸ amb la participació de tots els membres.

Els grups de l'escola de dansa participen en les trobades de la roda del ball de gitanes que es fan a diferents pobles vallesans. Anualment s'organitza a Mollet una trobada d'esbarts infantils i es participa, pel sistema d'intercanvi, en trobades d'altres pobles.

El monitoratge de l'escola de dansa el formen balladors del cos de dansa.

Una entitat itinerant

Les activitats col·lectives requereixen espais on realitzar-les. Les necessitats d'espai de l'Esbart de Mollet es poden definir com a triples: seu social, lloc d'assaig i magatzem per al vestuari. L'ideal fora disposar d'un espai prou gran per incloure-ho tot, però mai ha estat així. La seu social formal¹⁹ s'ha mantingut sempre al Casal Cultural, aquest també va ser el primer lloc d'assaig dels grups. Durant un breu temps es va utilitzar La Serradora, un espai habilitat per a grups de dansa, però que s'hagué d'abandonar perquè es causaven molèsties als veïns. En els vint-i-cinc anys d'existència s'ha passat, a més a més,

¹⁶ “La bolangera del Pallars”, “Punta i taló”, “L'indiot”, “El Patatuf”, “Punteta i taló”, “Els Nyitus”, “Balls de nans” i “Ball de cascavells”.

¹⁷ “El tio Fresco”, “Les Nyacres”, “Ball de Sant Ferriol”, “Kalimba”, “El Carnestoltes”, “Joan del Riu”, “Els quatre sabaters”, “La castanya”, “Les escambressis” i “El Jan Petit”. La música de *Cançons en dansa* és del Sac de Danses i Ministrils de l'Empordà.

¹⁸ La música de *La marxa* és de Joaquim Serra i està interpretada per la Cobla de Cambra de Catalunya.

¹⁹ Despatx i sala de reunions compartides, però no un espai on fer vida social, on crear caliu d'entitat.

pels gimnasos de tres escoles, el Mercat Vell i l'escenari de Can Gomà.²⁰

Amb la posada en marxa de l'esbart, el vestuari de les actuacions va passar de ser personal, que cadascú es pagava i guardava, a ser col·lectiu. L'entitat proporciona, guarda i es fa càrrec del manteniment de la indumentària de cada grup. Aquest nou format requereix disposar d'un espai de magatzem, i la necessitat és més gran a mesura que augmenta el nombre de vestits per les coreografies i els elements escenogràfics dels espectacles. També en aquest aspecte hi ha hagut itinerància per quatre espais diferents.²¹ Els espais d'assaig els ha anat facilitant l'Ajuntament però mai han tingut les condicions òptimes per a la pràctica de la dansa. Joaquim Lapasset (2007), president de l'entitat, deia: "Reclamem una seu en condicions, la dispersió dels llocs d'assaig dificulta la cohesió de grup" i afegia "els espais tenen el terra massa dur i causa lesions".²² Les activitats de l'Esbart, encara ara es desenvolupen en quatre²³ espais diferents.

L'economia de l'entitat s'ha basat en les quotes dels dansaires i de la resta de persones associades, del que s'ha cobrat per determinades actuacions i de les subvencions de l'Ajuntament de Mollet, la Generalitat de Catalunya²⁴ i la Diputació de Barcelona.²⁵ Puntualment petites empreses han col·laborat amb l'entitat.

Les principals despeses han estat en la producció dels diferents espec-

tales: vestuari, enregistraments musicals, elements escenogràfics, tècnics i lloguer de material de llum i so. Per la difusió dels espectacles s'ha comptat també amb professionals del disseny, la fotografia²⁶ i la imatge.

La direcció, els coreògrafs, els assessors i els monitors de l'escola de dansa ho han fet sempre de manera gratuïta.

La junta de l'entitat

Una entitat amb les característiques de l'Esbart requereix d'un bon equip per tenir a punt tots els aspectes que van més enllà del treball artístic i de formació dels dansaires. La Junta directiva de l'entitat, amb participació de la direcció artística, es fa càrrec de coordinar i portar a terme els aspectes organitzatius de les ballades, assajos, desplaçaments, producció dels espectacles, tenir cura del vestuari i dels aspectes administratius i econòmics.

La Junta directiva s'ha nodrit normalment de mares i pares dels dansaires i, puntualment, n'ha format part algun membre del cos de dansa.

El primer president de l'Esbart va ser en Joaquim Lapasset, que ja ho era del Ball de Gitanes. Mesos després de la posada en marxa de l'Esbart va agafar-li el relleu en Jordi Pascual,²⁷ per tornar-hi en Lapasset²⁸ quan ho va deixar en Pascual. Des de fa uns anys la Junta directiva està formada per membres que ja no tenen els fills a l'entitat i altres que encara hi ballen.

²⁰ A banda dels espais d'assaig esmentats es podrien citar diverses propostes municipals que no s'han materialitzat mai. A hores d'ara, encara no es disposa de llocs d'assaig satisfactoris per a tots els grups.

²¹ Actualment ja es disposa d'un espai de magatzem espaiós i ventilat, cedit per l'Ajuntament.

²² Contrapunt, 9 de novembre de 2007, pàg. 3.

²³ Dos llocs d'assaig diferents, magatzem i espai per reunions.

²⁴ Subvencions i durant un temps el lloguer d'un local de magatzem.

²⁵ Subvencions.

²⁶ Dels fotògrafs cal destacar Josep Aznar (1957-2017). Especialitzat en teatre i dansa, pioner d'aquest gènere a Catalunya, va ser el fotògraf oficial d'importants companyies de dansa i diversos festival.

²⁷ 1996-2003

²⁸ Lapasset ha continuat a la presidència de l'entitat fins a l'actualitat.

El cos de dansa

Després de la descripció general dels primers anys de l'entitat i de la seva organització general, ens centrarem en la trajectòria del cos de dansa, que d'alguna manera és la cara més visible i emblemàtica de l'entitat. Farem un repàs a la seva evolució i trajectòria i anirem descrivint els dotze espectacles que ha estrenant.

1995-1999, ballet folklòric

Des de l'estrena, el 1995, i sense abandonar les actuacions del ball de gitanes, el nombre de ballades durant els primers cinc anys va anar en augment, actuant a diferents indrets de Catalunya i normalitzant dues actuacions anuals de tots els grups a Mollet, una al gener i l'altra a l'estiu, inicialment les dues a Can Gomà.

Anualment s'incrementava el repertori del cos de dansa en una o dues coreografies noves fins arribar a les catorze.²⁹ Una d'aquestes peces era obertament mediterrània³⁰ amb la veu de Maria del Mar Bonet, les actuacions van anar guanyant en espectacularitat, s'incorporaven elements escenogràfics i l'ús del ciclograma permetia treballar amb un fons fosc o de color. L'espectacle el conformaven diferents coreografies enllaçades per un text explicatiu, gravat per en Josep Maria Pou; a cada música un coreografia i un vestuari diferent.

El nombre de balladors, l'estabilitat dins del cos de dansa i la maduresa del grup permetia atrevir-se a encetar projectes més agosarats.

L'any 1999, amb motiu del 20è aniversari de la recuperació del ball de gitanes, es va fer una exposició commemorativa en la qual destacaven fotografies de dansaires i d'actuacions molletanes des de principi del segle XX.

2000, un pas endavant

Amb cinc anys de rodatge, el compromís dels membres del cos de dansa era ferm. Calia compaginar les hores d'assaig amb la feina i els estudis i, alhora, les actuacions amb la creació de noves coreografies, nous espectacles. L'any 2000 l'Esbart de Mollet faria un pas de gegant per situar-se a l'avantguarda dels esbarts catalans. Per fer-ho possible es comptava amb l'excel·lència creativa de l'Albert Sans i d'en Joan Vallbona per encarar un triple repte: estrenar tres obres de gran complexitat: *Cant espiritual*, *Pagesos i senyors* i *Temps de llegendes*.

Per completar una brillant posada en escena, Sans i Vallbona van comptar amb la col·laboració de professionals de prestigi dins del món de l'escena catalana. El vestuari i l'escenografia van anar a carrer d'en Jordi Roig;³¹ la il·luminació, de l'Ignasi Camprodon;³² i de la confecció del vestuari se'n va encarregar Vestir l'Època.³³

²⁹ A les vuit primeres coreografies s'hi van anar afegint: "La morisca", "Ball del mocador", "De nit sota el gessamí", "La Todolella (danses guerrerres)", "El escándalo" i "Àliga, masses i plens".

³⁰ "De nit sota el gessamí", amb música del tunisià Hedi Jouini i coreografia de l'Albert Sans.

³¹ El lleidatà Jordi Roig (1960) treballa per produccions teatrals i operístiques a teatres catalans i d'arreu del món.

³² Ignasi Camprodon, actor, ajudant de direcció i il·luminador, va formar part de l'equip de direcció del TNC de 1995 a 2016.

³³ Vestir l'Època confecciona i lloga vestuari per a teatre, cinema i televisió. Tenen com a clients el Liceu, els teatres Poliorama, TNC, Lliure; diverses companyies de teatre i cadenes de televisió.

ESBART DANSAIRE • MOLLET

*Cant espiritual
Pagesos i senyors
Temps de llegendes*

Dissabte 8 de juliol de 2000
a les 22 h

teatre can gomà
Mollet del Vallès

ESBART DANSAIRE • MOLLET

Balladors:
Sandra Àngel, Xavi Besora, Jèssica Campiñez, Elisenda Costa, Vanessa Corbera, Òscar Estrada, Jordi Galán, Laura Gálvez, David García, Toni Gómez, Xavi Pedragosa, Eduard Peixoto, Núria Rossell, Anna Tantià, Gemma Tantià, Laura Tantià

Direcció:
Joan Vallbona

Assessorament:
Albert Sans

Vestuari i Màscares:
Jordi Roig

Il·luminació:
Ignasi Camprodon i Jordi Roig

Assistent vestuari:
Maddalena Molteni

Realització vestuari:
Vestir l'Època

Realització complements vestuari:
Carme M. Menéndez

Coordinació vestuari:
Toni Longa

Documentació:
Mercè Colomer

Monitora de dansa:
Jèssica Campiñez

Coordinació musical:
Joan Codina

Coordinació tècnica:
Isidre Rossell

Regidoria d'escena:
Isabel Legoz

Manteniment de vestuari:
Pepi Mas

Gerència i Administració:
Jordi Pascual

Figura 3. Fragment d'un programa de mà de l'any 2000. Font: Arxiu de l'Esbart Dansaire de Mollet

Les tres obres es van estrenar³⁴ el 20 de febrer de 2020, al Centre Cultural Caixa Terrassa³⁵ dins la temporada de dansa que anualment es fa a aquella ciutat.³⁶ Fem una breu descripció dels tres muntatges.

Cant espiritual

El conegut poema dels últims anys de vida de Joan Maragall va inspirar l'obra musical de Xavier Montsalvatge, que porta el mateix títol. L'Albert Sans creà per a l'Esbart de Mollet el seu *Cant espiritual* a partir de recursos

coreogràfics propis de la tradició catalana, i té com a punt de partida els sentiments que havien generat al coreògraf el poema de Maragall i la partitura de Montsalvatge.

Pagesos i senyors

El patrimoni tradicional català està farcit de danses diferenciades per les classes socials que les ballaven. Aquest espectacle contraposa l'expressió gestual de les classes privilegiades i la de la gent camperola, alhora que mostra que els uns i els altres conformen la

³⁴ Prèviament s'havien fet una preestrena a Can Gomà i una altra actuació de rodatge a Barcelona.

³⁵ L'espectacle va estar coproduït per Caixa Terrassa.

³⁶ Componien el cartell de la temporada 1999-2000, entre altres, el Ballet Víctor Ullate, el Ballet del Teatre Nacional de Brno i el del Gran Teatre de Ginebra.

Figura 4. **Cant espiritual.** Font: Josep Aznar, Arxiu de l'Esbart Dansaire de Mollet

nostra manera de ballar tradicional. La partitura per a cobla, sobre danses populars, és de Manuel Oltra i la coreografia, de Joan Vallbona. *Pagesos i senyors* és un espectacle unitari que enllaça cinc danses diferenciades amb els mateixos elements escènics i el mateix vestuari.

Temps de llegendes

Aquest és també un espectacle unitari amb diversitat d'elements escenogràfics i de vestuari, que s'endinsa en el patrimoni cultural de Mallorca de la mà de músiques, balls, rituals i mites que, tractats amb llibertat coreogràfica, adquireixen una nova dimensió vàlida en el camí de la dansa tradicional feta espectacle. Les músiques són populars, dels Valldemossa, Música Nostra i de

Maria del Mar Bonet. Els arranjaments musicals són de Xavier Batllés, i els coreogràfics porten la firma de l'Albert Sans i en Joan Vallbona.

L'estrena dels tres espectacles va ser un èxit, com ho demostren les crítiques publicades a la premsa d'àmbit nacional i a la local dels dos Vallesos. Durant dos anys l'espectacle es va presentar a molts teatres de Catalunya, i en destaquen les actuacions al Teatre Fortuny de Reus,³⁷ al Palau de la Música de Barcelona³⁸ i a la Fira de Manresa.³⁹

2002, programa nou

L'èxit assolit amb *Cant espiritual*, *Pagesos i senyors* i *Temps de llegendes* no va aturar la capacitat creativa de l'entitat. Novament s'alternaven actuacions

³⁷ A la mateixa programació del quart trimestre del 2000, es va representar al Teatre Fortuny importants concerts, espectacles d'òpera, teatre i dansa.

³⁸ L'actuació al Palau de la Música s'emmarcava dins el cicle *Cobla, Cor i Dansa*. L'espectacle va ser enregistrat per TV3 i el programa *Nydia* en va difondre, dins d'un programa dedicat a l'Albert Sans, la versió completa de *Cant espiritual*.

³⁹ L'any 1998 es va posar en marxa a la capital del Bages la Fira d'Espectacles d'Arrel Tradicional. Anualment s'hi presenten propostes artístiques que utilitzen l'arrel, la tradició i la cultura popular com a motor creatiu. Actualment porta el nom de Fira Mediterrània.

amb la creació d'un nou espectacle que, altre cop, comptaria amb tres treballs coreogràfics: *Cançons de taverna*, *Dances de Vilanova* i *Aires de la Terra Alta*.

Aquest nou programa es va estrenar al Teatre Municipal Can Gomà el 12 de gener de 2002 amb coreografies de l'Albert Sans i la direcció de Joan Vallbona. El disseny del vestuari i l'escenografia torna a ser de Jordi Roig i la il·luminació i la realització del vestuari va continuar en les mans de professionals altament qualificats.

Fem una breu descripció dels tres muntatges:

Cançons de taverna

A partir de les músiques d'Els Pescadors de l'Escala, l'Albert Sans presenta un muntatge coreogràfic basat en cinc cançons marineres que transporten a l'ambient de les antigues tavernes de la costa catalana, un divertiment de la gent de mar envoltat d'havaneres i festa.

Dances de Vilanova

Eduard Toldrà va compondre, el 1921, *Dances de Vilanova* sobre temes del ball popular de la seva vila nadiua, considerada, en la història de la música per a cobla, com la primera obra que escapa de la forma de sardana. La coreografia i un lluït vestuari transporten a un moment subtil i màgic dels carnivals de Vilanova.

Aires de la Terra Alta

A la comarca de la Terra Alta perviuen unes jotes populars que es ballen a la festa de cada poble. Aquesta part de l'espectacle presenta un seguit de jotes de diferents indrets de la comarca. La gresca, l'alegria i el divertiment en són el fil conductor que enllaça unes improvisades variacions de lluïment que inclouen la tradició dels solos.

A aquestes tres coreografies van configurar el programa de la major part de les moltes actuacions que l'Esbart de Mollet va fer fins l'any 2006; alternava aquest programa amb la tripleta estrenada l'any 2000: *Cant espiritual*, *Pagesos i senyors* i *Temps de llegendes*. Sense deixar de banda les actuacions del ball de gitanes. Ocasionalment es recuperava algun ball de parella del repertori dels primers anys com "Pasqua" o "El Ball del mocador".

Figura 5. De dalt a baix: Albert Sans, Jordi Roig i Joan Vallbona. Font: Estil Mollet, Arxiu de Esbart Dansaire de Mollet

Els aniversaris

L'any 2004 s'esqueia el 25è aniversari de la recuperació a Mollet del ball de gitanes, i l'any següent el 10è de la creació de l'esbart. L'entitat, fidel als seus orígens, va preparar una sèrie d'actes per commemorar-ho.

25 anys de gitanes

Per a aquesta celebració es van programar, pels mesos de febrer a abril del 2004, sis ballades que, sota el títol genèric de *Les gitanes al teu barri*, van oferir, en diumenge al matí, actuacions als barris molletans de Lourdes, Plana Lledó-Can Borrell i Can Pantiquet-Riera Seca, al Jardí de la Farinera i a Gallecs; la darrera de les ballades va ser a la Rambla, coincidint amb la trobada anual de les colles del ball de gitanes del Vallès.

L'edició d'aquell any de *Les Gitanes a la Rambla*⁴⁰ es va allargar del matí al vespre, i va comptar, a banda de les colles d'altres pobles,⁴¹ amb altres grups de cultura popular.⁴²

Un altre acte a destacar d'aquest aniversari va ser la cessió en dipòsit al Museu Abelló del quadre *Les colles de Mollet*, pintat per Joan Abelló l'any 1990 i que aquest havia regalat a l'entitat Ball de Gitanes i Esbart Dansaire de Mollet del Vallès. Aquesta imatge es va reproduir al cartell i altres elements de difusió.

En aquell 2004, l'esbart fa tres noves aportacions a la ciutat: *Gitaneries*, el *Ball del Barraló* i la primera celebració del Dia Internacional de la Dansa.

Gitaneries

Un aniversari tan destacat bé es mereixia una estrena, i què millor

que un nou espectacle basat en les peces tradicionals del ball de gitanes. Amb el títol inicial de *La Festa de Mollet – El Ball de Gitanes*, Joan Vallbona crea una nova coreografia sobre els nous arranjaments musicals del mestre Manuel Oltra.⁴³ Jordi Roig crea un nou vestuari i els elements escenogràfics. Aquest nou espectacle recuperava els històrics personatges que participaven antigament a la festa: el Capità de Cavall, els Diablots i el Vell i la Vella.

Més endavant l'espectacle *La Festa de Mollet – El Ball de Gitanes* va passar a anomenar-se *Gitaneries*.

Actualment el cos de dansa disposa de dues versions de *Gitaneries*, la més escènica amb els personatges i música de Manuel Oltra, i una altra per ser ballada, si convé a l'aire lliure, sense els personatges, amb arranjaments musicals d'en Xavier Batllés.

El Ball del Barraló

Aquell mateix any 2004, l'Esbart va portar per primer cop a la plaça el *Ball del Barraló* com a part de l'espectacle de l'arribada d'en Carnestoltes en el cicle d'actes del carnaval molletà. En un dels moments baixos dels espectacles carnavalescos de la ciutat, es va demanar la participació de l'Esbart per revitalitzar-los. Per atendre l'encàrrec, Joan Vallbona⁴⁴ va dissenyar un espectacle inspirat en l'antic ball del

⁴⁰ La recuperació de les colles del ball de gitanes als anys setanta del segle XX va portar les ballades a pavellons esportius d'arreu del Vallès. A Mollet generalment es feien al Pavelló de Plana Lledó, però van passar a fer-se a la Rambla l'any 1999, amb motiu del 20è aniversari de la seva recuperació. Actualment es fan a la plaça de Prat de la Riba, un dels indrets històrics, com ho és l'antiga plaça de l'Església.

⁴¹ Parets, Cerdanyola, Castellar del Vallès, Mas Rampinyo, Santa Perpètua de Mogoda i les colles infantil, juvenil i veterans de Mollet del Vallès.

⁴² Colles Gegantera i Castellera de Mollet del Vallès, els Falconers de Vilafranca i la Banda de Joves Músics de Mollet, que també va participar a la cercavila de les colles i va interpretar, en directe, la música de les diferents tandes de les ballades de gitanes.

⁴³ Fins aquell moment les colles i l'esbart de Mollet ballaven les peces tradicionals de les gitanes amb uns arranjaments fets pel compositor i director molletà Josep Solà.

⁴⁴ Vallbona, J. (2011). *Transvestisme carnavalesc, Vallesos, Gant, terra i patrimoni* 1: 81. Santa Eulàlia de Ronçana.

Barraló.⁴⁵ En va sortir un divertiment coreogràfic engrescador, amb una vestimenta estrafolària i colorista. El primer any es va ballar, amb variades músiques instrumentals i festives, al mig de la plaça. A partir de l'any següent, amb la introducció d'uns nous personatges de la comparsa d'en Carnestoltes i dels poders fàctics, el Barraló de l'esbart va quedar com un apèndix durant l'acte de l'arribada d'en Carnestoltes i va passar a ballar-se amb una música original de Josep Maria Aparicio.⁴⁶ Des de fa uns anys cap aquí, aquesta peça i la coreografia, s'han popularitzat especialment entre els infants i l'espectacle de l'Esbart⁴⁷ ocupa novament la part central i més lluïda de l'arribada d'en Carnestoltes, des del 2017 la comparsa del Barraló incorpora el personatge d'en Manyó.⁴⁸

222

Dia Internacional de la Dansa

Una altra aportació de l'Esbart per aquell any 2004 va ser la iniciativa de portar a la ciutat, per primera vegada, la celebració del Dia Internacional de la Dansa, amb la participació de totes les entitats molletanes relacionades d'una manera o altra amb aquesta disciplina artística.

Posteriorment, sense la intervenció de l'Esbart, aquesta celebració s'ha anar repetint amb diferents formats i responsabilitat organitzativa.

2005, 10 anys d'Esbart

La commemoració del desè aniversari va tenir tres tipologies d'actes: actuacions, exposicions i conferències.

El cos de dansa va interpretar l'espectacle de les coreografies estrenades l'any 2000: *Cant espiritual*, *Pagesos i senyors* i *Temps de llegendes*, i ho va fer amb una doble actuació a Can Gomà⁴⁹ i al Teatre Auditori de Granollers.⁵⁰ Per altra banda, la trobada anual d'esbarts infantils aplegà, en sessions de matí i tarda, tres-cents dansaires de vuit⁵¹ poblacions. Els grups infantils i juvenil de l'Esbart de Mollet hi presentaren dos espectacles diferents.

Durant el mes de febrer del 2005, l'Esbart va presentar al Centre Cultural La Marineta de Mollet una doble exposició. La primera, *Esbarts: cent anys de dansa (1901-2001)*, cedida per l'Agrupament d'Esbarts Dansaires, mostrava la història del conjunts dels esbarts catalans. La segona exposició, *Esbart Dansaire de Mollet (1995-2005)*. La nostra aportació en deu anys, mostrava els diferents treballs realitzats des de la creació de l'entitat.

El tercer bloc d'activitats foren tres conferències relacionades amb la dansa: la presentació del llibre *Papallones i roelles*,⁵² de Jordi Lara; la conferència *espectacle El secret de la castanyola*, a

⁴⁵ Es disposa de diferents referències d'un ball del Barraló molletà, des de 1902 al 1952, any en què es va prohibir.

⁴⁶ Professor de l'escola municipal de música de Mollet del Vallès.

⁴⁷ El ball del Barraló pròpiament dit, amb música de Josep M Aparicio, compta amb uns arranjaments d'en Xavier Batllés, i el conjunt de l'espectacle el completen diverses coreografies sobre músiques instrumentals.

⁴⁸ En Manyó era en Joan Pujol Puigdomènec (1825? – 1898), un pagès molletà molt popular en el seu temps que, entre altres activitats festives, animava, disfressat, les ballades de gitanes.

⁴⁹ L'espectacle complet no s'havia ballat a Mollet des de l'any 2001.

⁵⁰ És la primera vegada que l'Esbart de Mollet actua a Granollers.

⁵¹ Sant Celoni, Arenys de Munt, Granollers, Sant Martí de Barcelona, Mas Rampinyo, Cerdanyola, Rubí i Mollet del Vallès.

⁵² *Papallones i roelles*, glossa la vida i obra del coreògraf i ballarí Salvador Mel-lo.

càrrec de José de Udaeta.⁵³ La darrera de les conferències va tenir un format de col·loqui a l'entorn d'El Cant Espiritual, del poema a l'espectacle, amb la intervenció dels creadors⁵⁴ de l'espectacle de l'Esbart de Mollet Cant espiritual.

Un país de festa

A partir de l'any 2005, els espectacles *Cançons de taverna*, *Dances de Vilanova* i *Aires de la Terra Alta*, estrenades l'any 2002, juntament amb *Gitameries*, es van presentar com un programa conjunt amb el títol genèric d'Un país de festa i amb canvi de títol de dos dels espectacles. *Dances de Vilanova* passa a dir-se *Colors de Carnaval* i *Aires de la Terra Alta*, *Aires de jota*.

Com en altres moments durant l'any 2006, es van alternar les actuacions d'Un país de festa amb la creació d'un nou espectacle, d'inspiració valenciana, que s'acabaria estrenant l'any 2007.

Quan el mal ve d'Almansa

Partint d'un dels més rics patrimonis populars dels Països Catalans, el nou espectacle de l'Esbart de Mollet recupera algunes melodies i balls del País Valencià i aporta nous temes i coreografies que, en conjunt, enriqueixen i actualitzen la cultura popular i tradicional catalana. El treball comença amb la "Processó", que commemora un dels episodis cabdals de la història dels valencians i, per extensió, la dels

catalans, la Batalla d'Almansa (1707), encara viva en la memòria col·lectiva: "quan el mal ve d'Almansa, a tots alcança!". D'aquesta dita s'extreu el títol de l'espectacle amb coreografies de l'Albert Sans i d'en Joan Vallbona i amb Miquel Gil⁵⁵ com a responsable de la música. El disseny del vestuari, novament, anava a càrrec d'en Jordi Roig i la realització de Vestir l'Època i de Goretta sastreria teatral.

Quan el mal ve d'Almansa es va estrenar a la Sala Ovidi Montllor del Mercat de les Flors de Barcelona, en una doble sessió els dies 26 i 27 d'abril de 2007.⁵⁶ L'estrena va ser gravada per TV3 i el programa Nydia⁵⁷ va fer-ne un programa especial.

Impuls en dansa

Els esforços personals i col·lectius per fer espectacles de dansa d'arrel tradicional de qualitat són molt grans. En l'imaginari col·lectiu s'associa, sovint, l'activitat d'un esbart com a carrinçona, passada de moda. Per altra banda, postular-se per actuar a teatres importants era un esforç titànic, ja que es competia amb les companyies professionals de teatre, dansa i altres especialitats artístiques. Calia trobar actuacions remunerades, ja que els costos de producció eren molt elevats i amb les subvencions no n'hi havia prou.

Per intentar trencar aquestes bar-

⁵³ José de Udaeta (1919-2009) ballari i coreògraf català de dansa espanyola, especialitzat en castanyoles. Va col·laborar, des de l'any 2000, amb l'Esbart de Mollet oferint sessions formatives de castanyola i, fins i tot, alguna actuació conjunta.

⁵⁴ Hi participaren la documentalista Mercè Colomé, el coreògraf Albert Sans, el dissenyador i escenògraf Jordi Lara i l'il·luminador Ignasi Camprodon.

⁵⁵ Miquel Gil (Catarroja, 1956), és un cantant valencià, exmembre del grup Al Tall. Ell, amb altres músics valencians com Eliseu Parra, Enric Esteve, Ximet Sanz, Cristobal Rentero, Elies Fuster, Abel Garcia i Vicent Romero i el guitarrista grec Spyros Kaniaris, van versionar i/o interpretar la banda sonora de l'espectacle, que va comptar amb el muntatge musical de Xavier Batllés, sota la coordinació de Joan Vallbona.

⁵⁶ Es va fer una preestrena al Teatre Municipal Can Gomà, el 13 de gener de 2007.

⁵⁷ Nydia va ser un programa musical que Televisió de Catalunya dedicava a la música i a la dansa a l'entorn de la cobla, la sardana, els esbarts i les noves coreografies d'arrel tradicional. Regularment programava monogràfics dedicats a compositors, coreògrafs i intèrprets.

224

Impuls

EN DANSA

Balladors:

Mireia Barnils, Jèssica Campiñez, Judit Figueiras, Laura Gàlvez, Toni Gómez, Jordi Gómez, Núria Grau, Rut Guardado, Joan Jiménez, Saul Jorge, Roger Noró, Eduard Peixoto, Ferran Pla, Núria Rossell, Marina Saborido, Anna Tantiñà, Gemma Tantiñà

Direcció: Joan Vallbona

Assessorament: Albert Sans

Vestuari: Jordi Roig

Il·luminació: Albert Sans i Joan Vallbona

Realització de vestuari: Vestir l'Època - Goretti sastreria teatral

Realització de complements de vestuari: Carme Mª Menéndez

Coordinació de vestuari: Toni Langa

Manteniment de vestuari: Francesca Olaria

Perruqueria: M. Jesús Rodríguez

Documentació: Mercè Colomer

Coordinació musical: Joan Codina

Regidoria d'escena: Isidre Rossell

Gerència i Administració: Joaquim Lapasset

Figura 6. Fragment d'un programa de mà de l'any 2008. Font: Arxiu de l'Esbart Dansaire de Mollet

res, l'Esbart de Mollet va passar a oferir el seus espectacles amb el nom d'*Impuls en dansa*, com si es tractés d'una companyia professional. A tal fi es va fer una bona campanya de difusió de la marca i dels espectacles que en aquells moments tenia com a disponibles: *Un país de festa* i *Quan el mal ve d'Almansa*. Es va fer una tramesa massiva a ajuntaments i programadors d'espectacles i es van fer gestions, exitoses, per figurar al catàleg d'espectacles que la Diputació de Barcelona oferia, amb avantatges econòmics, als ajuntaments de la demarcació.

L'estratègia va funcionar i *Quan el mal ve d'Almansa*⁵⁸ va poder exhibir-se a molts teatres durant els anys 2007 i 2008.

Final d'un cicle

Convé, a aquestes alçades d'article, fer esment del primer equip humà que formava el cos de dansa de l'Esbart de Mollet. Ens referim a un grup d'una vintena de membres, sempre amb unes quantes noies més que nois, que quan es va decidir formar l'esbart ballaven gitanes amb el grup juvenil sota la direcció d'en Joan Vallbona; l'any 1995 tenien una mitjana de quinze anys, havien participat als actes culturals de les Olimpíades de Barcelona; les actuacions i alguns viatges els havien enfortit com a grup, dins i fora de l'esbart formaven una bona colla d'amistat. Aquest grup, que va estrenar el programa de coreografies de *Ballet folklòric*, es va mantenir compacte, amb molt poques variacions durant deu anys; setze d'ells van estrenar l'exitós espectacle que s'obria amb *Cant espiritual*.⁵⁹

L'any 2005, amb l'estrena de *Cançons de taverna* i les altres dues coreografies,⁶⁰ es va produir el primer relleu important, van promocionar des del grup de juvenils quatre nois i dues noies per cobrir les baixes produïdes. El grup del 1995 va ser hegemònic, encara, fins l'estiu del 2008.

A l'entorn de l'actuació de l'estiu del 2008 que d'uns anys enllà es feia al parc del Colors de Mollet, en Joan Vallbona anunciava que, per qüestions personals, deixava temporalment la direcció de l'esbart. Aquest fet va provocar que la pràctica totalitat dels dansaires del grup original també pleguessin després de l'actuació de juliol. Es tancava un cicle d'èxits. Aquell grup, amb treball constant, exigència, rigor i dedicació, havia portat als escenaris de tot Catalunya⁶¹ una desena d'espectacles amb una seixantena de coreografies diferents. Un molt bon balanç.

Període de transició

La crisi creada per la baixa del director i del gruix del cos de dansa, obligava a fer una aturada per reorganitzar els dansaires. "Esperem tornar el més aviat possible", declarava⁶² en Joaquim Lapasset, president de l'entitat. "Els que quedem, seguirem treballant amb el mateix esforç i interès", afegia.

Calia recompondre el cos de dansa i trobar algú perquè n'assumís la direcció.

Quedaven vuit membres del grup que havia ballat el darrer espectacle, la majoria s'havien format als grups infantils o juvenils de l'entitat, a aquest grup s'hi afegiren quatre noies i un noi provinents del grup juvenil. Aquella

⁵⁸ Les recuperades coreografies de *Pagesos* i *senyors* completaven, com a primera part, les actuacions.

⁵⁹ *Cant espiritual*, *Pagesos* i *senyors* i *Temps de llegendes*.

⁶⁰ *Danses de Vilanova* i *Aires de la Terra Alta*.

⁶¹ L'esbart també havia actuat a Àustria, Eslovàquia, Eivissa, Sardenya i Mallorca.

⁶² *Contrapunt*, 1 d'agost de 2008, pàg. 64.

mateixa tardor, la direcció provisional del cos de dansa l'assumí Toni Gómez i la de l'escola de dansa Laura Gálvez. Ambdós formaven part dels dansaires que havien creat l'esbart, tenien experiència, trajectòria i lideratge, però adquirien aquella responsabilitat interinament, fins que es trobés una nova direcció per relançar el projecte.⁶³

La provisionalitat durà divuit mesos, en aquell període el cos de dansa actuà només en tres ocasions. Les dues primeres⁶⁴ serviren per cohesionar el nou grup. La tercera, el gener de 2010, amb motiu del quinze aniversari de la creació de l'Esbart on, sota el títol *15 anys, el viatge continua*, es va muntar un espectacle amb fragments de tots els espectacles anteriors i es tancava amb l'estrena d'*Enlairant la vela*, una coreografia de Toni Gómez sobre música de Maria del Mar Bonet.

226

Nova direcció, nova etapa

Durant la primavera de 2010 s'enceta un nou cicle per a l'Esbart. L'Eduard Peixoto, antic dansaire del grup fundacional, va assumir-ne la direcció comptant amb l'assessorament i la col·laboració d'en Joan Vallbona; d'aquesta manera el relleu garantia la continuïtat del projecte. En poc temps es reincorporaren tres dels dansaires que havien plegat el 2008.

La presentació del cos de dansa dirigit per Peixoto va ser per la Festa Major de Mollet del 2010 amb *Un país de festa*. Durant un parell d'anys es van fer poques actuacions, el grup va créixer amb la incorporació de nous membres, la majoria provinents del grup juvenil, i es va anar gestant un nou espectacle.

Som dansa, de llevant a ponent

Aquest nou projecte és un viatge per les músiques i danses d'arrel tradicional d'arreu del Països Catalans i, alhora, és un itinerari per la diversitat lingüística de la llengua catalana; d'alguna manera, com es diu al programa de presentació "ballem les paraules de totes les maneres, com ho fa la nostra llengua de llevant a ponent".

A l'espectacle s'actualitzen melodies populars i se n'aporten de noves; es posen en moviment coreografies d'Albert Sans, Salvador Mel·lo i Joan Vallbona per dibuixar un recorregut, creatiu i reivindicatiu, que dona sentit al viatge que fa l'esbart.

El muntatge musical és de Xavier Batllés i el disseny del vestuari, altre cop, d'en Jordi Roig i la seva realització de Taller Nena de la Perla i de Goretti sastreria teatral.

L'estrena es fa a Can Gomà, el 13 de gener de 2013, es completa el programa amb *Cant espiritual*. Aquella mateixa temporada es fan algunes actuacions amb *Un país de Festa* i s'acaba l'any amb la presentació de *Som dansa* a la Fira Mediterrània de Manresa.

L'Espai A

Ja hem dit més amunt que l'esforç creatiu i econòmic de posar en marxa un nou espectacle compta amb la dificultat afegida de trobar actuacions. La recessió econòmica de finals de la dècada de 2000 va minvar la capacitat de contractació dels ajuntaments i altres programadors culturals. La fórmula que va ser útil per exhibir *Quan el mal ve d'Almansa* ja no es podia fer servir.⁶⁵

⁶³ En Joan Vallbona es va posar a disposició de la direcció provisional.

⁶⁴ Gener de 2009 a Can Gomà, es ballà Àliga, masses i plens i *Aires de jota*. L'altra actuació va ser a la trobada de Gitanes a la Rambla.

⁶⁵ La Diputació de Barcelona reservava els ajuts per a les companyies professionals.

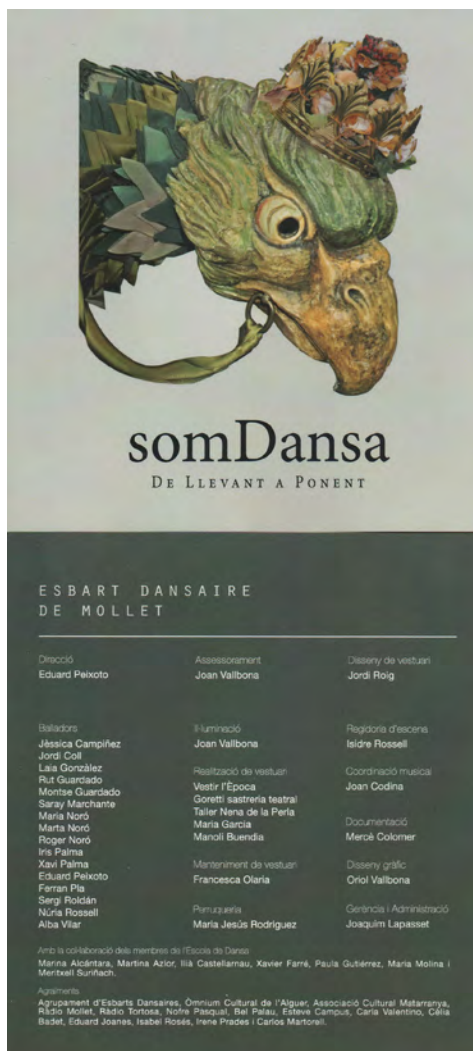

Figura 7. Fragment d'un programa de mà de l'any 2013. Font: Arxiu de l'Esbart Dansaire de Mollet

Per aquells anys s'havia creat Espai A, un circuit estable d'espectacles de grups amateurs.⁶⁶ Aquest circuit, que facilitava les actuacions als teatres dels ateneus catalans, comptava amb el suport de la Generalitat de Catalunya.

Anualment s'obria una convocatòria per seleccionar tres grups de cada especialitat artística; l'Esbart de Mollet hi va optar per primera vegada, el 2014, amb *Som dansa, de llevant a ponent* i fou seleccionat; també ho va ser encara amb dos espectacles més del seu repertori els dos anys següents.⁶⁷

Gran segon cicle

Amb l'estrena i primeres actuacions de *Som dansa, de llevant a ponent*, el grup, liderat per l'Eduard Peixoto, va assolir la maduresa necessària per encarar, els anys següents, el repte de tornar a posar a l'escenari la majoria dels espectacles anteriors.

En aquests anys el grup va mantenir un equip bàsic molt estable, amb algunes baixes a cada temporada cobertes amb joves dels grups de l'entitat. Entre l'any 2013 i el 2019, l'Esbart va actuar arreu de Catalunya alternant un repertori de fins a vuit produccions diferents. El punt àlgid es va produir durant la temporada 2016-2017 quan el cos de dansa va interpretar, dins i fora del circuit de l'Espai A, aquests vuit espectacles diferents.⁶⁸

Cal fer notar que, com a grup, tenir la capacitat d'interpretar diversos espectacles alhora comporta una gran dificultat, i més quan, sovint, alguns dels seus dansaires l'executen per primera vegada o canvien de rol dins del mateix espectacle. El treball exigent i disciplinat i les hores d'assaig, però, especialment, el compromís i la cohesió del grup i l'amistat entre els seus membres han fet possible assolir aquests èxits i el reconeixement arreu on han actuat.

⁶⁶ Espai A acollia espectacles de teatre, dansa, cant coral i altres formacions musicals.

⁶⁷ El 2016 es feu la darrera convocatòria d'aquesta modalitat de suport global als grups amateurs. Des d'aleshores no hi ha hagut noves modalitats de suport col·lectives.

⁶⁸ *Som dansa, de llevant a ponent*, *Cant espiritual*, *Quan el mal ve d'Almansa*, *Colors de Carnaval*, *Aires de la Terra Alta*, *Aires de jota*, *Gitaneries* i *el Barraló*.

228

Figura 8. Som dansa, de llevant a ponent. Font: Josep Aznar, Arxiu de l'Esbart Dansaire de Mollet

Figura 9. Temps de llegendes (gener 2020). Font: Cristina Forés, Arxiu de l'Esbart Dansaire de Mollet

Segona tanda d'aniversaris

Durant l'etapa de direcció de l'Eduard Peixoto s'han fet tres celebracions de l'entitat amb programes especials. La primera i la tercera corresponen, el 2015 i el 2020, amb els vint i els vint-i-cinc anys de la creació de l'esbart. Els actes de celebració van començar, en les dues ocasions, amb un sopar a peu dret previ a una doble actuació conjunta de l'escola de dansa i el cos de dansa, que s'iniciava amb la coreografia *Benvinguts*⁶⁹ amb música de Txarango.

L'any 2019, l'entitat va commemorar el quarantè aniversari de la recuperació del ball de gitanes a Mollet, origen de l'entitat. Per fer-ho es va organitzar una matinal festiva amb la presència de les colles de ball de gitanes dels mateixos pobles que van participar a la ballada de gitanes de Mollet més antiga de la qual es té constància documental.⁷⁰ També hi van intervenir les co-

lles de diables, geganters i castellers de Mollet.

2020 aniversari i relleu

La celebració del vint-i-cinquè aniversari de la creació de l'esbart molletà es va programar com un nou punt d'inflexió dins l'entitat. Amb un cos de dansa on es combina experiència i joventut s'estaven acumulant les ganes i les opcions per crear un espectacle nou, però l'Eduard Peixoto havia demanat ser rellevat a la direcció.

Durant la doble actuació de celebració del gener de 2020, i mentre en ballava *Benvinguts*,⁷¹ es va fer explícit dalt de l'escenari el relleu en la direcció de l'esbart entre l'Eduard Peixoto i en Sergi Roldan.⁷²

Es va encetar l'any 2020 amb moltes activitats previstes però la majoria van quedar al calaix per la parada obligada per la situació sanitària originada per la pandèmia de la Covid-19.

⁶⁹ *Benvinguts*, amb coreografia de Joan Vallbona, es va estrenar el 2015 i es repetí el 2020.

⁷⁰ Es tracta d'una ballada de 1884 on, a banda de dues de Mollet, hi havia colles de Martorelles, Parets, Montmeló i de l'Arrabal de Vilanova. Amb aquest nom surt citat, en documents d'aquella època, el que avui dia és el municipi de Vilanova del Vallès, que ara no compta amb colla de gitanes.

⁷¹ A la coreografia *Benvinguts*, es simula un assaig.

⁷² Sergi Roldan, membre del cos de dansa, es va incorporar a l'esbart l'any 2010, el primer espectacle en què va participar va ser 15 anys. *El viatge continua...*

Fonts documentals

Arxiu de l'entitat Ball de Gitanes i Esbart Dansaire de Mollet del Vallès.

Bibliografia

MACIÀ, M.C. (2017). El ball de gitanes de Mollet del Vallès a *Notes*, 32: 117-127. Mollet del Vallès.

MASPONS, F. (1887). Ball de gitanes en lo Vallès a *Miscel·lània Folklòric*, Llibreria de Àlvar Verdagué, p. 50-77. Barcelona. Edició facsímil (1981). José J de Olañeta, Barcelona.

MASSA, P. (2018). *Dansa tradicional catalana. Elements per a una aproximació a la seva formació*. Cossetània Edicions. 167. Valls.

PÉREZ GÓMEZ, F. (1997). *Obres completes de Vicenç Plantada: I Cròniques i articles en La Renaixença*. Centre d'estudis molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 1. 263 p. Mollet del Vallès.

PÉREZ GÓMEZ, F. (1998). *Obres completes de Vicenç Plantada: II Monografies i altres escrits*, Centre d'estudis molletans, col·lecció Vicenç Plantada, 2. 238 p. Mollet del Vallès.

VALLBONA, J. (2011). *Transvestisme carnavalesc, Vallesos, Gent, terra i patrimoni 1: 81*. Santa Eulàlia de Ronçana.

Espais web

<http://www.esbartmollet.cat/>

https://ca.wikipedia.org/wiki/Esbart_dansaire

Memòria oral

Pere Lluís Pedragosa, un home fet a si mateix

Entrevista a una veu imprescindible per a la memòria del segle XX a Mollet

Olga Rabasa Yrla*

Figura 1. En Pere Lluís en una imatge d'aquest estiu (2020)

Resum: Nascut a Mollet l'any 1929 en el si d'una família molt humil, Pere Lluís Pedragosa va anar a escola fins que va poder posar-se a treballar per ajudar a casa. Eren els anys de la postguerra, de fam i misèria. Va treballar deu anys al Xampany Gomà, disset a la fàbrica tèxtil de Can Mulà i divuit anys més com a ordenança de l'Ajuntament de Mollet. L'afany per procurar un bon futur a la seva família, juntament amb un esperit inquiet i curiós, són el fil conductor de la seva història. Al llarg de la vida, ha acumulat tant de coneixement

sobre el seu poble que s'ha convertit en una font d'informació imprescindible sobre el Mollet del segle XX.

Paraules clau: Can Mulà, franquisme, Guerra Civil, memòria, Mollet del Vallès, Pere Lluís Pedragosa, postguerra, Xampany Gomà

Pere Lluís Pedragosa, a self-made man. Interview with a voice essential to the memory of twentieth-century Mollet del Vallès

Abstract: Born in 1929 to a humble family in Mollet del Vallès, Pere Lluís Pedragosa attended school until he was old enough to begin work and contribute to the household income. These were the post-war years of famine and misery. He worked for ten years at Xampany Gomà, seventeen at the Can Mulà textile factory, and another eighteen years as the clerk at Mollet's Town Hall. The desire to secure a promising future for his family, together with a restless and curious spirit, have been common themes throughout his life. His extensive knowledge of his hometown, amassed over the course of a lifetime, has become an essential source of information on twentieth-century Mollet.

Keywords: Can Mulà, Francoism, Civil War, memory, Mollet del Vallès, Pere Lluís Pedragosa, post-war, Xampany Gomà

* Periodista, orabasa@molletvalles.cat

Article rebut el 20 d'octubre de 2020; acceptat el 28 d'octubre de 2020.

Introducció

El Pere Lluís Pedragosa va néixer el 30 de gener de 1929 a Mollet del Vallès, municipi en el qual ha viscut sempre. És un home de memòria prodigiosa i amb ganes d'explicar tot allò que recorda sobre la vida i el poble d'abans. Per aquest motiu, el Centre d'Estudis Molletans ha recorregut sovint al seu testimoni en diferents articles sobre temes com el món del vi i el cava, l'aigua, les mines i els recs, la Guerra Civil i els bombardejos, l'educació d'abans del franquisme... En aquesta ocasió, però, ens hem centrat en ell i en la seva vida que, com veureu, té passatges i anècdotes molt interessants. És un home fet a si mateix, curiós, inquiet, alegre i molt actiu. Diria que no és gens rancuniós i que es pren la vida amb filosofia, però sense conformar-se. El seu coneixement del poble és exhaustiu i tant ens pot parlar del creixement urbanístic, dels carrers, de les indústries, dels diferents negocis..., com d'arbres, mines, pous, boscos, camps... i fins i tot ens pot explicar de primera mà com es construeix una casa.

Entrevista a Pere Lluís

Veient-lo no ho diries, però ja fa noranta-un anys que el Pere va aterrar en aquest món i els ha passat tots a Mollet. És un homenet vital, alegre i en forma. Cada matí dedica mitja hora a fer alguns exercicis i estiraments i quan se sent amb forces puja a la bicicleta i fa un tomb pel poble, una afició que l'acompanya des de fa molts anys i que li ha servit per estar al cas de qualsevol novetat als carrers de Mollet. Encara viu tot sol, tot i que passa llargues estones en companyia de les seves filles, nets i besnéts. De fet, les nostres trobades han estat a casa la seva filla Rosa, llargues tardes d'estiu.

—Cada matí em llevo, esmorzo i faig una mica de feines de la casa. Surto a comprar quan fa falta o a caminar. Ep, i rento els plats després de dinar! I si m'haig de comprar roba també hi vaig sol, no com abans que hi anava amb la dona. Ara faig moltes coses sol i la veritat és que és molt avorrit. Mentre hi són dues persones en una casa es viu bé, però un de sol és trist...

La seva dona, Montserrat Barberà, va morir fa sis anys després d'una llarga malaltia. Quan el Pere en parla es nota en les paraules i els silencis com s'estimava la seva companya de vida. Una vida que no ha estat gens monòtona. No és un home que es resigni fàcilment. Si a això li sumes l'empenta i les ganes de sortir-se'n per ell mateix, s'entén que, venint "de tercera" (com diu ell en referència a les famílies més humils del poble, considerades de tercera categoria en l'època del racionament), hagi fet de tot i més per oferir una bona situació i un futur pròsper a la seva família.

Però comencem pel començament i coneguem els orígens d'en Pere Lluís. Fill únic de Joan Lluís Peris i Maria Pedragosa Font, va néixer al carrer d'Àngel Guimerà. Amb dos anys, la família se n'anà a viure al carrer de l'Abat Escarré, i amb quatre, al carrer del Sol.

—El pare feia de carreter i anava al camp. Però vivíem massa a prop de l'amo i això volia dir estar sempre treballant i no cobrar de més! Era una feina molt dura; els dies que plovia i no es treballava, tampoc es cobrava, ni paro ni res. Els pares van trobar una casa més barata al carrer del Sol i vam passar de pagar quaranta pesetes al mes a pagar-ne vint-i-cinc. Teníem un petit hort al darrera que durant la guerra ens va anar molt bé,

Figura 2. El Pere, de petit, a la falda de la seva mare. Any 1930

però no vam tenir electricitat fins que vaig fer els dotze anys. Resulta que el propietari de la casa estava més pelat que nosaltres i no ens la podia posar. Quan venien a cobrar la corrent (que llavors es feia casa per casa) el pare sempre contestava “ja m’agradaria pagar-li, però no en tenim, dellum”.

—Tampoc hi havia aigua corrent, però en aquella època gairebé totes les cases tenien un pou o el compartien amb la del costat. La mare em feia anar a buscar aigua per rentar els plats, però la galleda pesava tant que sempre la feia moure per tal que es quedés a la meitat i poder-la pujar. Cap al 1932, els veïns es van posar aigua corrent i llavors fèiem intercanvi: hi anàvem a buscar aigua per rentar i ells n’agafaven del pou quan la volien ben fresca.

De soltera, la seva mare treballava a la fàbrica tèxtil de Can Fàbregas, però ho va deixar quan va néixer el Pere.

—Per complementar el sou de pagès del pare, la mare feia de mocadera: quan alguna casa matava el porc, la llogaven i ella netejava les tripes, trinxava la carn i amb una màquina que tenia feia les botifarres i les coïa en una caldera. Jo l’acompanyava i per això recordo molt bé la majoria de cases de pagès: cal Pacià, cal Magret, cal Llerona... Després va anar també a la botiga del Prades, al Pepet de l’Ateneu i a cal Barnils, després Juncà.

Com tothom que va passar la guerra en recorda, sobretot, la misèria que va venir després. Mentre va durar el conflicte van tenir un tros de terra que els Rabassaires havien repartit entre els pagesos i hi plantaven patates i una mica de gra.

—De gra, n’havies de lliurar una part al sindicat i no el podies moldre perquè si posaves un molí no declarat et mul-

taven. Per tant, recordo que teníem el blat però no la farina! Un dia vaig portar a casa un molinet de cafè vell que vaig trobar i el pare va muntar-hi una fusta i un banc per fer-lo servir per moldre el gra. Quan arribava de l'escola, m'hi posava cada dia una estona fins que, a finals de setmana, teníem prou farina per fer tres o quatre pans integrals i sense llevat, però com que hi havia gana els menjàvem de gust.

En acabar la guerra, aquestes terres van retornar al seu amo original i els armaris van quedar ben buits.

—Per sort, aquell home va entendre les circumstàncies i van quedar entesos amb el pare: havíem trobat el camp plantat i li deixàvem igual, amb una nova collita de blat a punt. Llavors havíem de comprar la farina de blat de moro i si normalment anava a una pesseta el quilo, va pujar a 8, 9 i fins a 10 pessetes (quan en cobràvem 8 al dia). El tema del pa va durar temps... Fixa't que al 1943, quan vaig començar a treballar a Can Gomà, cobrava vint-i-cinc pessetes per setmana i un pa en costava vint-i-cinc o trenta! I tampoc trobaves pa d'estraperlo perquè la policia ho controlava molt. Perquè vegis el que va costar recuperar la vida d'abans de la guerra...

Un dels passatges més famosos de la història molletana del final de la guerra és l'espoli popular d'un tren que aparegué abandonat a l'Estació de França quan les tropes franquistes s'apropaven al Vallès.

—Jo hi vaig anar, com tothom que se'n va assabentar! Una nit va aparèixer aquest misteriós tren a l'estació i algú va dir que contenia xocolata. La gent

s'ho va anar dient i al matí ja havien buidat el vagó de xocolata. Jo estava jugant al carrer i un nen que sabia que tenia un carretó em va demanar que l'acompanyés a recollir un sac de cigrons que havia amagat al camp. Quan hi vam arribar, el sac havia desaparegut, però ens vam apropar fins al tren on algú acabava d'obrir un altre vagó i en repartia el contingut: cigrons, arròs, farina... Els sacs pesaven massa, però la gent (dones i nens) els obria i se n'omplia el davantal o les coixineres que portaven de casa... Aquell tren era com un mercat: un vagó portava pastilles de sabó, un altre arròs, mantes, estris de ferreteria... Si a Mollet llavors hi havia mil cases, compta que 999 vam participar a buidar aquell tren! I es veu que a Paret hi va quedar un altre tren abandonat amb conyac, anís, alcohol...

—Quan es va formar l'Ajuntament franquista, aquests van voler anar casa per casa a recuperar tot el que hi havia al tren. Quan vam saber que venien, vam agafar les coixineres amb arròs, vam fer un sot al femer i ho vam enterrar. Vaig arrencar les plantes d'uns testos molt grossos, hi vaig amagar una coixinera plena i ho vaig tornar a tapar amb les plantes. Només els vam tornar una mica de garrofes, llenties i uns quants estris de ferreteria. I així devia anar a cada casa...

Entre els anys 1935 i 36, el Pere va anar a col·legi amb el senyor Ninou. En començar la guerra, algunes escoles van tancar (ja fos perquè el mestre va marxar o es va allistar, o el cas de les Monges, que van haver de marxar perquè la CNT els va requisar el convent) i les autoritats republicanes en van obrir de noves. Durant aquells anys el Pere va anar a la Cerveseria,¹

¹ La Cerveseria era el nom popular que es donava al Grup Escolar Nacional Pi i Margall, que es va obrir entre els anys 1936 i 1939 al carrer de Lluís Duran, a les dependències d'un antic cafè concert conegut com la Cerveseria.

Figura 3. El Pere de jovenet (a l'esquerra) amb dos amics al carrer, l'any 1943

d'on recorda una mestra molt jove, la Maria Pi Carrasco, i en Gabriel Pujol, un bon docent però amb poca paciència pels mals estudiants.

—Una de les coses més importants d'anar a l'escola en temps de guerra era el got de llet en pols que beviem cada matí. Cada nen portàvem de casa el got de llauna i els mestres preparaven la llet amb aigua i ens la servien. Recordo un nen que era força entremaliat i no tenia ganes d'estudiar, i el mestre Pujol, quan li servia la llet li deia “au, ja pots marxar”.

—Després de la guerra vaig tornar al Ninou però un hivern se les van tenir amb el pare perquè volia cobrar-li tot el mes quan jo només hi havia anat uns dies perquè estava malalt. “Jo només

cobro per dia treballat” li va dir el pare, però el Ninou li va contestar “mes empezado, mes acabado”. Llavors vaig estar un temps als Col·legis Nous, però es veu que jo a mig matí ja no hi tenia res a fer i perdia el temps. Així que al final em van posar a Can Tosquella. Vaig arribar-hi a mig curs i el mestre em va dir que no calia que em comprés el llibre (em va veure tan ‘plomat’ que es va compadir) i li va dir als companys que me'l deixessin. Que contents estaven de treure's el llibre del damunt!

De l'escola, el Pere en guarda alguna cosa més que records. Encara conserva la cartera que feia servir (‘una per a tota la carrera, no com ara que cada curs se la canvien’) i alguns dels llibres. Altres els ha anat recomprant en llibreters de vell.

—El primer llibre que et donaven era *El Camarada*, després *Aritmètica 1 i 2*, una mica d'enciclopèdia i 3 o 4 llibres per llegir manuscrits. Amb això, feies tota la carrera.

Quan va acabar l'escola, el mestre va dir a la família Lluís que el noi servia per estudiar comerç o tenidoria, però no s'ho podien permetre i, amb catorze anys, la mare se l'endugué a buscar una feina pel poble.

—No triàvem la feina, es tractava d'agafar el primer que sortís. Vam anar a preguntar a un torner, al baster de Jaume I i a la Impremta Bachs, però tots anaven servits. Llavors, un dia que jo jugava a pilota al carrer, un nano em digué: “Pere, si vas al Xampany Gomà et llogaran de seguida perquè jo marxo a Mèxic”. I dilluns ja hi començava com a aprenent per cinc duros a la setmana a l'antiga seu de les caves Vilarrosal.²

² A principis dels anys quaranta, l'industrial de Barcelona Ramon Gomà va recuperar l'espai per instal·lar-hi les caves Gomà, que més tard es traslladarien a l'edifici que encara avui coneixem com a Can Gomà.

—Recordo molt bé l'hora de l'esmorzar: una noia duia una mica de llet, una altra una truiteta de blat de moro fregida sense oli, un portava quatre ametlles... Només n'hi havia un que esmorzava realment —en Xicola—, i era el noi a qui jo feia d'ajudant. Cada dia portava dues llesques de pa ben grosses i al mig dues tires de cansalada, una truita de dos ous, un bon tall de pernil... Llavors va començar a passar que els dilluns el xicot no tenia gana i em donava el seu esmorzar, imaginat quina festa per a mi! Es veu que el noi sortia diumenge al ball i quan arribava tard a casa la mare li havia fet un bon ressopó. Per això l'endemà al matí no tenia gana i m'ho donava. Va arribar un punt que jo pensava per dintre meu "que no tingui gana, que no tingui gana..."

A Can Gomà, hi va treballar deu anys, amb la mili entremig, però no sempre hi va estar d'aprenent.

—Un dia el senyor Gomà em cridà al seu despatx i em va dir: "Noi, si no marxés de la fàbrica, el dia de demà guanyaràs com un home de carrera". I li digué al químic que m'havia d'ensenyar a remenar i a engorjar les ampolles. Però aquest, a esquenes de l'amo, em va demanar dues mil pessetes, cosa que jo no em podia permetre i, a més, com a aprenent se suposava que això entrava en el tracte. A partir de llavors, em va apartar a fer les feines més pesades i quan va plegar i va venir un altre encarregat el va posar al *tanto*, com si tinguessin por que jo els pogués prendre la feina. Pensa que llavors els experts en cava venien de Sant Sadurní perquè aquí no se'n trobaven... i suposo que aquest és el motiu pel qual el Gomà volia formar-me.

—Quan van fer el celler nou, va venir un nou químic i buscava un responsable però no en trobava cap entre els treballadors de més edat. I em va fer responsable a mi, un nano de disset anys! Allò va ser la riota de la fàbrica, tenia ajudants de vint-i-cinc o trenta anys... Un dia que va arribar un treballador nou, li va preguntar a l'encarregat on havia d'anar. Aquest li digué que busqués el Pere. I quan em va veure, se li escapava el riure i tot. Però fixa't la realitat, jo era el més responsable d'allà. I amb el químic nou, que era una bella persona, a poc a poc em vaig anar encarregant de fer les mescles i vaig aprendre més coses. Per això vaig decidir aguantar a la fàbrica fins que em va tocar anar a la mili. Però en tornar, em van posar a tancar ampolles a vint metres sota terra. I vaig tenir clar que havia de marxar, perquè allà sota et tornaves groc.

238

Figura 4. En Pere de jove. Any 1950

Llavors un veí el va avisar que un company de la fàbrica tèxtil de Can Mulà marxava al Brasil i deixava un lloc vacant. Així va ser com va trobar la feina de la qual en guarda un millor record.

—A Can Mulà hi vaig estar disset anys com a auxiliar de fàbrica. La meua responsabilitat principal era controlar la feina de cada teler, on hi havia un full amb el nom de la teixidora de cada torn, la qualitat de la peça i els metres que feia cada dia. Jo havia de recopilar tota aquesta informació i passar-la als despatxos. A la pràctica, vaig acabar fent una mica de tot. El meu lloc estava entre la fàbrica i els despatxos. Si calia, me n'anava al banc a buscar diners, a l'església a canviar bitllets per la calderilla que es recollia a missa —que servia per pagar les setmanades en efectiu a les treballadores—, a comprar oli a la cooperativa del Tabaran... Això em permetia tenir una bona relació amb les teixidores i també amb els directius. Les dones, si algun dia s'estaven una estona parades perquè el teler s'havia espatllat, em demanaven que els hi arreglés el paper, tot confiant que l'endemà ho recuperarien. I amb els de dalt també hi havia confiança i el director m'encarregava tasques "extra" com vendre els boletos de la loteria de Nadal que els enviaven cada any de l'església...

La Montserrat, la dona del Pere, també va treballar a Can Mulà de teixidora. S'havien conegut al Xampany Gomà, on ella hi va estar uns tres mesos. El jove Pere es va cobrir de valor i un matí va anar a trobar-la de camí a la feina (canviant la seva ruta però fent-se l'orni) i una cosa va portar a l'altra.

—El casament va ser força ràpid perquè els pares de la Montserrat van

Figura 5. El Pere i la Montserrat a Can Gomà, l'any 1950

239

voler tornar a Reus (d'on prové la família) i van decidir que valia més casar-nos i que vingués a viure a casa per jove. Vam fer una cosa senzilla perquè no hi havia diners. Ella mateixa es va fer el vestit, un traço negre que li pogués servir després. Ens vam casar a l'Església de Sant Vicenç i vam fer el convit a casa. Havíem criat dos bens per a l'ocasió, la mare va comprar botifarres i de beguda vam obrir el xampany que havia fet jo mateix amb el que havia après a la feina. Va costar, però. Vaig anar provant i ajustant fins que va sortir prou bo. El raïm el treia d'una vinya del meu avi a Sant Fost; hi anava per festa o vacances a treballar-la.

—Abans de treballar al Xampany, la Montserrat havia treballat fent paperines de paper, per posar el producte a granel de les botigues, i quan va complir els catorze anys, a la fàbrica de pintes de banya de Can Guiu (a tocar

Figura 6. La parella el dia del seu casament, l'any 1953

240

de l'antic escorxador),³ que havia arribat a donar feina a unes trenta-cinc persones. L'amo era el de la perfumeria Guiu, al carrer de Barcelona.

—Després de Can Gomà, la Montserrat va treballar un any a la Pelleria (però en va marxar perquè no suportava la fortor)⁴ i un temps d'aprenent al Cotó. Quan les coses van començar a anar malament per a l'empresa, la parella (que ja s'havia casat) va decidir d'agafar les pessetes que els oferien i provar sort a Can Mulà, on s'hi va estar fins que la fàbrica va plegar l'any 1971.

Ja casats, el Pere i la Montserrat van anar a viure a la casa familiar del carrer del Sol. El matrimoni va tenir

dues filles, la Maria Teresa i la Rosa. La primera va néixer a casa, però la Montserrat va patir molt.

—Va tenir una hemorràgia molt gran. Jo, en veure aquell panorama, vaig pensar: “en tindrem poca, de canalla”, perquè aquella no era manera de patir. Amb la segona ja vam anar a la clínica i va ser un part ràpid i sense complicacions. Ja era una altra època!

Al cap d'un temps, el matrimoni va decidir-se a adquirir una parcel·la per si algun dia es podien permetre una casa pròpia.

—Vaig començar a informar-me i fer càlculs, però si jo cobrava, posem deu pessetes l'hora, un paleta en cobrava trenta... i els números no sortien de cap manera. Mentre pensava una solució, un veí em va deixar anar “si no em piezas, no la vas a terminar nunca”. I se'm va encendre el llum: l'havia de fer jo, casa nostra! Així és que vaig començar a estudiar i observar minuciosament els paletes de totes les obres que trobava. Fins en vaig veure algun que feia les parets tortes i em vaig acabar convenent que jo ho podia fer millor.

El Pere ho explica com qui es posa a construir casetes amb escuradents, però la seva fou una empresa valenta i quasi impossible! Tot sol va fer els sots per als fonaments, amb infinites palades i carretades de sorra, fent viatges i més viatges amb el carro i la burra de son pare.

—En aquella època treballava dotze hores, entre la fàbrica i la construcció de la casa, feina que feia per les tardes. I a més, per fer uns diners extres per costejar el material, feia de jardiner en tres torres de la zona. Les primeres totxanes les vaig anar a buscar a la bò-

³ Situat a la zona de la Riera Seca, al costat d'on actualment hi ha l'Institut de Secundària Aiguaviva.

⁴ Pel tipus de processos de tractament de la pell, la fàbrica desprenia olors molt fortes derivades de la descomposició de la matèria orgànica i dels productes químics que es feien servir.

Figura 7. El Lluís i la Montserrat amb la petita Teresa. Any 1956

Figura 8. La Teresa i la Rosa, les dues filles del matrimoni. Any 1966

vila amb el carro i les descarregava a casa, perquè al terreny me les haurien robades. I llavors, quan les necessitava, un altre viatge cap allà...

La construcció de la que ara és casa seva va ser tota una aventura.

—Un dia que treballava en els fonaments vaig notar que em començava a caure sorra i s'escorria el sot que estava fent. Vaig sortir d'un salt i mentre m'ho mirava des de dalt la terra va engolir el forat fins a tapar-lo del tot. Em vaig quedar blanc, perquè m'hauria pogut quedar colgat sota terra. Allò va ser un senyal que em va fer decidir de no fer l'altra part del soterrani que havia projectat.

Eren els anys seixanta del segle passat quan la fal·lera de la construcció assotava tot el país.

—Quan vaig acabar el soterrani, em vaig trobar amb el primer gran problema: havia de posar les bigues per poder començar el pis de dalt. Per més que rumiava ja veia que sol no ho aconseguiria. Un dia, a la fàbrica, un company em va preguntar com anava la casa i, quan li vaig exposar el problema, es va oferir a venir a ajudar amb tres homes més i sense cobrar. I així ho vam tenir enllestit en poc temps.

Amb perícia, observació minuciosa i molt d'enginy, el Pere va trobar solucions per cobrir els sostres, fer les parets, les finestres, posar-hi persianes i tornar a instal·lar les bigues per al segon pis. Només va contractar algun professional per fer la teulada i posar el terra. Però llavors va néixer la segona filla i van decidir que valia la pena construir un pis més perquè el dia de demà les dues nenes poguessin tenir la seva pròpia llar.

—Sant tornem-hi! Més bigues, més totxanes... i ara calia pujar-les amb una corriola fins al segon pis. Així que feia venir la mare o la dona perquè m'omplissin el cistell amb les totxanes i jo les pujava amb la corriola i després feia de paleta. En total m'hi vaig estar uns cinc anys per fer la casa. El permís d'obra de l'Ajuntament caducava al cap d'un any però, assabentat de les meves circumstàncies, l'alcalde me'n va expedir un que servia fins que acabés les obres. Això avui en dia no t'ho farien pas!

Quan va tenir la teulada feta, la família, amb els dos avis, se'n va anar a viure a la planta baixa (la planta superior es va anar fent més a poc a poc) deixant l'antiga casa del carrer del Sol. Avui dia, ja fa cinquanta anys que la casa s'aguanta dempeus i en bones condicions.

242

Mentrestant, la fàbrica de Can Mulà va fer fallida i el Pere va començar a treballar a l'Ajuntament com a ordenança. En aquella època, tots els treballadors municipals estaven a l'edifici de la plaça de Prat de la Ribera. Els ajuntaments predemocràtics estaven mal finançats i, com a conseqüència, els treballadors cobraven poc i malament.

—Cobrava menys que a la fàbrica i els funcionaris no es jubilaven fins als setanta anys, però era una possibilitat de tenir feina i la vaig agafar. La meua tasca principal era estar-me a l'entrada, rebent tothom qui venia, agafant les trucades i fent encàrrecs per als qui manaven més. Allò era un no parar. Imagina't els telèfons sonant i deu timbres diferents per atendre (un per a cada despatx). Si algun dia hi havia un tall de llum o d'aigua, el telèfon treia fum. Jo havia d'explicar cada vegada el mateix i la gent es desfogava explicant-me les seves històries... Vaig quedar-ne tan fart que no he

tingut telèfon a casa fins després de jubilar-me! I si pogués, em trauria el timbre de la porta i tot.

Poc temps després de començar la feina, l'alcalde d'aleshores, en Fermí Jaurrieta, li va demanar de treballar unes hores al matí a la Clínica, l'antic Hospital de Mollet. Jaurrieta també n'era el president i necessitava una persona de confiança per fer encàrrecs a Barcelona.

—Me n'anava tot sol a Barcelona amb una maleta carregada de documents delicats. I arribava a la Seguretat Social amb tràmits per fer de set, vuit o deu persones diferents. Per culpa meua, es feia una bona cua. Portava els papers quan algú es casava, quan tenien una criatura, per cobrar algunes ajudes.... A vegades tornava carregat amb més de mil cinc-cents pessetes a la maleta i ho passava malament... Sort que no vaig tenir mai cap ensurt. Jo no volia fer aquella feina perquè, a més, em privava de dedicar-me a la casa, però al final m'hi vaig estar un any i mig.

A l'Ajuntament, el Pere era una excepció, ja que era normal que els ordenances fossin exguàrdies civils o policies. Potser per això, i pel seu bon caràcter, es feia estimar i no va tenir mai cap problema amb gairebé ningú...

—Ui, en Muro! Aquest va ser secretari de l'Ajuntament però venia de l'exèrcit, n'havia estat capità; era un autòcrata i tenia un caràcter molt difícil. Va arribar un punt que, de deu ordenances que érem, els fotia tots fora amb un "a usted ya no lo quiero ver más!". No és que els acomiadés, sinó que el Blanco, el majordom, havia de proporcionar-li un altre ordenança que l'atengués. Al final només vaig quedar jo i, és clar, un dia ens les vam tenir.

Tenia el mal costum que et cridava però no et deia què volia, ho havies d'endevinar. Jo ja sabia que si tenia els papers a la dreta, volia dir que estaven signats, i si eren a l'esquerra, que no. Tampoc et deia on calia portar-los... Si picava el timbre i et donava dues peles, estaves venut: no sabies si volia una Fanta o el diari, que costaven el mateix... I si et donava només una pesseta, llavors era que volia mistos, però no uns qualssevol, havies de saber quina marca feia servir i on anar a comprar-los. Fins que un dia, també em va tocar el rebre i em va cridar: "Ya no lo quiero ver más!". I li vaig respondre: "Pues ya era hora", perquè no el podia suportar més.

Al cap d'uns dies, quan el Muro va tornar al despatx (hi anava dos cops per setmana), va cridar el majordom perquè li enviés un ordenança i aquest va haver de dir-li que no li'n quedava cap altre: "Como me dijo que ya no quería al Pere, lo he enviado a repartir papeles por el pueblo". El Muro es va posar fet una fera i van haver d'enviar un policia amb la moto a buscar-lo pels carrers de Mollet.

El Pere m'explica moltes anècdotes de la seva estada a l'Ajuntament. S'havia passat hores i dies voltant per tots els carrers de la ciutat, ja fos per explicar la normativa de guals o per comptar i mesurar tots els balcons. Això li va proporcionar un gran coneixement de totes les cases, els habitants i els negocis de Mollet.

—Tenia els costum d'agafar la bicicleta el diumenge i me n'anava a voltar per totes les fàbriques i polígons. Portava

un plàmol al damunt on hi apuntava tots els canvis i novetats que trobava. Així sempre estava actualitzat i m'anticipava a possibles consultes. Un dia, per exemple, em van venir dos homes molt ben vestits preguntant per una fàbrica. A mi aquell nom no em sonava i els vaig dir que no existia. Un dels homes se'm va encarar i em va dir que no era possible perquè sortia al llistín telefònic. Vaig trucar al número davant d'ells i va resultar que aquella empresa era a Montornès. Qui estava equivocat, doncs, era el llistín, no pas jo.

Al cap dels anys, una de les filles del Pere, la Rosa, va treballar al departament d'Urbanisme de l'Ajuntament. Llavors, encara el trucaven quan tenien dubtes amb els noms antics dels carrers o altres informacions històriques.

A l'Ajuntament, en Pere, s'hi va estar divuit anys, fins que es va jubilar l'any 1989 amb seixanta-un anys.

243

Figura 9. El Pere i la Montserrat amb el seu net Manuel, l'any 2002

– La feina on millor m’hi he trobat ha estat a Can Mulà. A l’Ajuntament, jo era a primera línia de foc. La majoria de la gent venia enfadada perquè tenia algun problema i es desfogaven amb mi. El primer que calia fer era calmar-los i moltes vegades m’acabaven demanant disculpes. Vaig treballar amb l’alcalde Jaurrieta i, un cop arribada la democràcia, amb les alcaldesses Anna Bosch, Carme Coll i Montserrat Tura. La democràcia va suposar per a nosaltres una millora de sou i de condicions laborals.

Un cop jubilat, li van oferir altres feines, però el Pere va decidir que ja havia treballat prou i, a més, volia

dedicar més temps a cuidar la seva mare, que ja era gran. L’única feina que ha acceptat un cop retirat ha estat la d’avi (i ara ja besavi). A banda d’això, cal dir que sempre que se li demana col·labora amb el Centre d’Estudis Molletans posant a la nostra disposició els molts records que acumula sobre Mollet i la seva gent. Per això, a banda d’aquestes línies, de les trobades amb el Pere m’enduc molta informació sobre les botigues i els comerços de la ciutat, sobre alguns personatges i sobre passatges de la història del segle passat que ens faran molt de servei en el futur. Moltes gràcies pel teu temps, Pere!

Bibliografia

- Boter de Palau, R. (2002). *L’Abans Mollet del Vallès. Recull gràfic 1870-1965*. El Papiol: Efadós.
- Arimon, G. (2007). Les caves Gomà de Mollet del Vallès. *Notes*, 22, 177-192.

Rercerca jove

Teledetecció aplicada a una explotació hortícola de Gallecs¹

Manuel Martínez Lluís*
Marc Pérez Aladrén**
Joan Viñallonga Butjosa***

Resum: La població mundial creix i cal produir més aliments. La introducció de noves tecnologies i pràctiques de gestió sostenibles poden ajudar a millorar l'agricultura. Entre aquestes noves tecnologies, la teledetecció permet fer un seguiment més exhaustiu dels cultius, el sòl i l'aigua i comprovar la variabilitat dels camps.

En aquest treball de recerca s'ha posat en pràctica l'agricultura de precisió i s'ha demostrat que pot aglutinar i fusionar àmbits molt diversos, com les tecnologies aeroespacials, l'enginyeria, la física, la biologia... i donar a conèixer l'amplitud i l'interès d'aquest camp d'estudi.

Mitjançant la teledetecció, amb l'ús d'un dron equipat amb càmera multibanda, s'han fet vols sobre l'explotació hortícola de la masia de la Torre de Malla de Gallecs i s'han obtingut dades de les plantacions de tomaqueres. Aques-

tes dades s'han tractat amb el programa Quantum Geographic Information System (QGIS) i s'han creat mapes digitals que han proporcionat informació sobre l'Índex de Vegetació de Diferència Normalitzada (NDVI) de cada filera de tomaqueres. L'obtenció d'aquest índex es basa en la reflectància de la vegetació en les bandes del vermell i de l'infraroig proper. Posteriorment, s'ha analitzat i interpretat la informació obtinguda per poder prendre decisions més eficients que permetin fer una gestió més acurada del sòl i l'aigua d'aquesta explotació hortícola de Gallecs.

Paraules clau: agricultura de precisió, aigua, cultiu hortícola, dron, Gallecs, Índex de Vegetació de Diferència Normalitzada (NDVI), Mollet del Vallès, Quantum Geographic Information System (QGIS), reflectància de la vegetació, sòl, teledetecció aplicada

* Estudiant d'Enginyeria Aeroespacial a la Universitat Europea de Madrid (UEM),
pirrimanfvp@gmail.com

** Estudiant d'Administració i Direcció d'Empreses i Sociologia a la Universitat de Barcelona (UB),
maarcperazz@gmail.com

***Estudiant d'Enginyeria Industrial a la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC-ETSEIB),
joan.vinallonga13@gmail.com

Article rebut el 30 de juliol de 2020; acceptat el 15 d'octubre de 2020.

¹ Treball guanyador del XXI Premi Juvenil Vicenç Plantada (2020). L'article publicat és una síntesi del treball realitzat durant el curs 201-2020, quan els estudiants cursaven batxillerat a l'Escola Sant Gervasi de Mollet del Vallès, sota la tutoria de Lluís Jurado Herrera.

Remote sensing at a farm in the Gallecs agricultural conservation area

Abstract: The global population is growing, and we need to produce more food. The introduction of new technologies and sustainable management practices can help improve agriculture. Remote sensing is just one of those new technologies. It allows for more detailed monitoring of crops, soil, and water, and facilitates the analysis of field variability.

This research project has put precision agriculture into practice, proving that we can bring together and combine diverse fields of expertise, such as aerospace technologies, engineering, physics, and biology... and raise awareness of the scope and relevance of this field of study.

By flying a specially adapted remote-sensing drone equipped with a multiband camera over

the Torre de Malla farmhouse in the Gallecs area, researchers were able to obtain data on its tomato planting. The data was then processed with the QGIS programme to create digital maps that provided information on the Normalised Difference Vegetation Index (NDVI) of each row of tomato plants. The calculation of this index is based on the vegetation's reflectance in the red and near-infrared spectrum. The information obtained was subsequently analysed and interpreted to increase the efficiency of decisions and allow for a more precise management of the soil and water at this farm in the Gallecs area.

Keywords: precision agriculture, water, horticultural crops, drone, Gallecs, Normalised Difference Vegetation Index (NDVI), QGIS, vegetation's reflectance, soil, applied remote sensing

1. Introducció

248

Segons l'Organització de les Nacions Unides (ONU), està previst que la població mundial passi dels 7.700 milions de persones actuals als 8.500 milions el 2030 i 9.700 milions el 2050. La població mundial creix i cal produir més aliments. La FAO (Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació) estima que l'any 2050 la demanda mundial de productes agrícoles augmentarà un 70 %. Conseqüentment, la producció agrícola haurà de créixer més de pressa que la població, però amb les mateixes terres de conreu actuals.

D'acord amb la FAO, l'agricultura és un motor de creixement, però s'enfronta a l'escassetat de recursos naturals, l'augment de la salinització dels sòls, la contaminació dels sòls i l'aigua, el canvi climàtic, etc. L'agricultura és la responsable del 70 % de totes les extraccions d'aigua dolça en el món i per això és necessària una gestió més eficient d'aquesta per aconseguir una alta productivitat.

Un altre dels problemes crònics de l'agricultura és l'envelliment de la població que la treballa i la falta de relleu generacional, a causa de l'emigració dels joves a les ciutats. Tot això, pot arribar a ocasionar l'abandonament de les explotacions agràries.

Segons el Grup de Recerca en AgròTICa i Agricultura de Precisió de la Universitat de Lleida, l'agricultura tradicional fa les feines agrícoles sempre igual, és a dir, el pagès sembla, rega, fertilitza... amb la mateixa intensitat totes les zones del seu camp. Ara bé, la collita no és igual a totes les zones, sinó que hi ha diferències de producció o qualitat entre unes zones i altres. Els recursos utilitzats i les feines fetes poden ser ineficients i, en conseqüència, es pot perdre part de la collita, consumir més aigua de la necessària o utilitzar més fertilitzants amb impacte ambiental.

La introducció de noves tecnologies i pràctiques de gestió sostenibles poden ajudar a millorar l'agricultura. Entre aquestes noves tecnologies, la

teledetecció permet fer un seguiment més exhaustiu dels cultius, el sòl i l'aigua i comprovar la variabilitat dels camps. La teledetecció permet mesurar les ones electromagnètiques que reflecteix o emet la vegetació i fer el seguiment dels camps de conreus. Per a l'obtenció de dades no cal el contacte directe dels sensors, incorporats en el dron, amb l'objecte d'estudi, ja que es basa en la mesura de la radiació electromagnètica.

Els sensors detecten l'energia emesa o reflectida per la vegetació que depèn de la radiació emesa pel sol. L'energia solar reflectida es detecta en el visible, l'infraroig proper i l'infraroig mitjà, mentre que l'energia emesa pels propis objectes es detecta en l'infraroig mitjà i l'infraroig tèrmic. Aquests sensors permeten captar dades de l'explotació agrícola que després es processen i es converteixen en informació que permet prendre decisions més eficients.

De fet, a partir dels anys noranta, molts països han començat a utilitzar la teledetecció i les tècniques d'agricultura de precisió, però el seu potencial encara no s'aprofita suficientment. Segons la FAO, un dels reptes és aconseguir que tot el món pugui accedir a aquestes tecnologies i adoptar les tècniques més recents. Aquestes noves pràctiques agrícoles poden contribuir a millorar la producció intensiva i la qualitat dels aliments, així com la reducció de l'impacte ambiental amb l'ús eficient del sòl i l'aigua, com a les explotacions agrícoles de Gallecs.

2. Objectius

D'una banda, un dels objectius és recollir el repte de la FAO i donar a conèixer aquestes noves tecnologies, com la teledetecció i les noves pràctiques de l'agricultura de precisió, a l'entorn

agrícola més proper de Gallecs, així com a l'entorn educatiu i social.

D'altra banda, també es pretén apropar l'agricultura als joves. Un dels grans problemes de l'agricultura de molts països és l'envelliment de la seva població agrària i la falta de relleu generacional. Es vol donar a conèixer que l'agricultura pot acollir i fusionar àmbits molt diversos, com les tecnologies aeroespacials, l'enginyeria, la física, la biologia, la fotogrametria, la cartografia, la informàtica, el medi ambient... En definitiva, l'agricultura també és tecnologia.

Un altre dels nostres objectius és demostrar que la tecnologia de la teledetecció és accessible a tothom. Es pot muntar un dron, acoblar-li una càmera multibanda, recollir i analitzar les dades obtingudes amb un programa especialitzat i interpretar la informació per ajudar a millorar la producció agrícola, detectar malalties o plagues i reduir el consum d'aigua.

La hipòtesi formulada defensa que amb un dron amb càmera multibanda es pot obtenir informació per optimitzar la producció agrícola, reduir el consum d'aigua i detectar les malalties de les plantes, la sequera o altres problemes. El treball de camp es redueix a una petita parcel·la hortícola de Gallecs, però podria ser extrapolable a les explotacions agràries tradicionals o experimentals de Gallecs, així com als estudis d'evolució de la biodiversitat vegetal dels marges dels conreus, o bé d'evolució dels boscos o les rieres de Gallecs.

3. Materials i metodologia

3.1. Muntatge del dron i incorporació de la càmera multibanda

Un dron o UAV és una petita aeronau dirigida per control remot que habitualment disposa d'una càmera per veure imatges o vídeos des de la perspectiva del dron i en temps real.

El dron és una plataforma de teledetecció molt adequada per a projectes de poc abast territorial i gran resolució espacial, ja que poden sobrevolar àrees agrícoles de forma fàcil i barata.

Després de cercar els diferents tipus de drons complets o per peces que hi ha en el mercat, s'ha optat pel conjunt de peces DJI F550 + NAZA-MV2. En un primer moment, s'ha dubtat entre el model de quadricòpter (quatre motors) o d'hexacòpter (sis motors). Ara bé, com que s'ha d'afegir una càmera multibanda i una bateria portàtil, s'ha escollit el model d'hexacòpter, ja que ofereix una relació empenya/pes més alta, així com una major eficiència aerodinàmica.

Aquest model de dron Flame Wheel 550 (F550) és un dron multirrotor dissenyat per a tot tipus d'usos. El sistema de controladora NAZA permet fer qualsevol moviment de vol i fer fotografia aèria. A tot aquest conjunt s'ha d'afegir un receptor, una bateria i una càmera multibanda.

Durant la primera quinzena de març de 2019, es munta el dron a partir de les diverses peces i el 17 de març es fa el primer vol de prova.

A aquest dron és necessari incorporar-li una càmera multibanda i fa falta una peça de suport. Després de descartar diferents opcions, s'ha decidit dissenyar i imprimir la peça de suport. La seva impressió 3D permet eliminar una despesa econòmica i aconseguir la lleugeresa necessària.

El 22 d'abril de 2019 es fa el vol de prova del dron amb la càmera incorporada. Abans del vol, s'ha calibrat la càmera i verificat el funcionament correcte dels sensors. Després, es torna a calibrar la càmera, ara ja incorporada en el dron, per verificar el funcionament del giroscopi. Una ve-

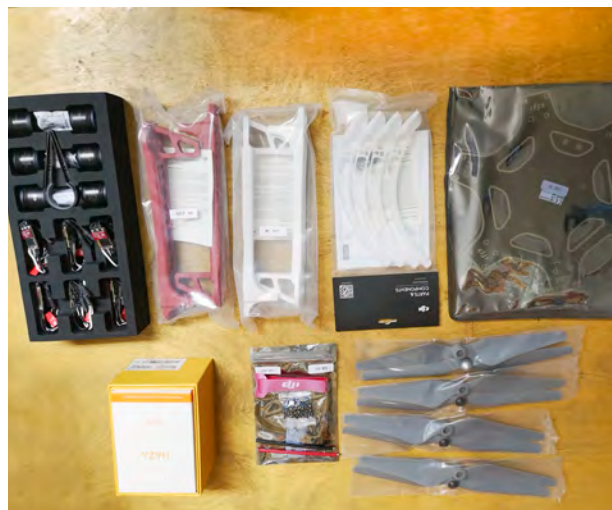

Figura 1. Conjunt de peces del dron DJI F550. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

Figura 2. Muntatge del bastidor, els braços i el motor del dron. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

gada finalitzat aquest procés, només cal posar en marxa els motors. Tot-hom aguanta la respiració esperant que el dron pugui enlairar-se, malgrat el pes de la càmera. Tot un èxit! El dron s'enlaira, l'estructura és estable i el seu comandament és fàcil. Aquest triomf dona força per continuar treballant en el projecte.

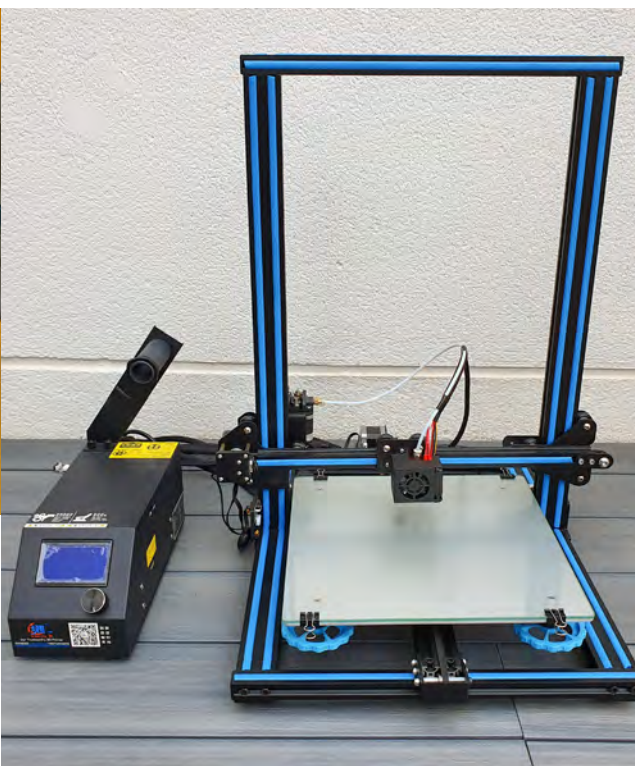

Figura 3. Impressora 3D. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

Figura 4. Component del dron. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

3.2. Primers vols i elecció de l'explotació agrícola

El 31 de març de 2019, se sol·licita la realització d'activitats de vol amb el dron, sobre els camps de conreu de l'espai natural de Gallecs. L'1 d'abril de 2019, s'informa favorablement aquesta sol·licitud.

L'espai natural de Gallecs té unes 515 hectàrees de camps de conreu i gran part d'aquests camps són cultius extensius de secà on es conreen cereals (blat, espelta, sègol, ordi...), lleguminoses (cigrons, mongetes, llenties...) i farratges per als animals. La resta són cultius de regadiu d'hortalisses. També és un espai de lleure dels pobles del voltant, així com un pulmó verd per a l'àrea metropolitana de Barcelona i el seu entorn molt urbanitzat.

Els primers vols es fan a la zona experimental que utilitza el Grup de Recerca d'Ecologia dels Sistemes Agrícoles de la Universitat de Barcelona. Ara bé, el seguiment d'aquesta zona experimental és massa complicat i no es tenen els coneixements suficients per controlar totes les variables que s'estan tenint en compte. A més, durant alguns períodes no es veu cap tipus de vegetació.

Gallecs té també camps de cereals, els quals queden buits durant els mesos d'agost i setembre després de la collita, i els camps de lleguminoses ja estan sembrats des del mes de març, en canvi, les zones hortícoles tenen plantes durant tot l'any. Per això i després de fer diversos vols sobre algunes parcel·les, durant els mesos de juny i juliol de 2019, es decideix fer el treball sobre una explotació hortícola. Aquest tipus de conreu permet fer un seguiment del creixement de les plantes en tots els estadis.

Ara bé, hi ha poques parcel·les d'horta i després de parlar amb l'ar-

Figura 5. La Torre de Malla vista des del dron. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

252

rendatari de la finca de la masia de la Torre de Malla, dins del terme municipal de Parets del Vallès, s'escull aquesta explotació hortícola, que compta amb diferents hortalisses. El treball de recerca se centra en l'observació de dues zones de plantació de tomaqueres que s'anomenen bloc 1 i bloc 2. Aquestes tomaqueres s'han sembrat en dates diferents i aquesta variabilitat permetrà fer comparacions entre les diferents fileres de tomaqueres.

3.3. Vols del dron i captura d'imatges

Sobre aquesta parcel·la hortícola s'han fet sis vols amb el dron equipat amb la càmera multibanda.

De cada vol, s'obtenen cinc imatges, cada una d'una banda espectral diferent: RGB, verd, vermell, marge vermell i infraroig proper. Ara bé, per calcular els índexs NDVI només són necessàries les dades de les regions espectrals del vermell i de l'infraroig proper

Data del vol	Núm. vol
30/07/2019	Vol núm. 1
27/08/2019	Vol núm. 2
09/09/2019	Vol núm. 3
22/09/2019	Vol núm. 4
05/10/2019	Vol núm. 5
19/10/2019	Vol núm. 6

3.4. Anàlisi de les imatges amb el programa QGIS

En aquesta fase es processen les imatges i les dades obtingudes amb el programa QGIS (Quantum Geographic Information System). El QGIS és un programa de visualització, edició i anàlisi de dades que correspon a un sistema d'informació geogràfica. El fet que aquest programa sigui gratuït és decisiu per haver-lo elegit.

L'aplicació d'aquest programa permet obtenir les dades necessàries per conèixer l'estat de vigor de les tomaqueres estudiades dels blocs números

Figura 6. Vista aèria de l'explotació hortícola de la Torre de Malla. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

Figura 7. El dron sobrevolant la zona hortícola d'estudi. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

1 i 2. Per aconseguir la representació gràfica on es vegi l'estat de vigor de les plantes, cal seguir una sèrie de fases.

En primer lloc, cal tenir clar que per calcular l'Índex de Vegetació de Diferència Normalitzada (NDVI) de les plantes es necessita, com a mínim, dos tipus d'imatge: una imatge en la banda espectral del vermell (RED) i una altra imatge en la banda espectral de l'infraroig proper (NIR). Els valors d'aquestes dues bandes espectrals ens ajuden a calcular l'índex NDVI i conèixer, consegüentment, l'estat de vigor de les plantes.

$$NDVI = \frac{(NIR - RED)}{(NIR + RED)}$$

La vegetació està composta de fulles, tiges, troncs, aigua..., elements que tenen respostes espectrals diferents. La vegetació és un ésser viu que canvia segons l'estació, el clima, les malalties, etc. i aquests canvis n'afecten la reflectivitat.

La vegetació sana té una reflectivitat baixa en la banda visible, ja que absorbeix les radiacions del blau i vermell, a excepció del verd, a causa de la

clorofil·la. La reflectivitat de la vegetació és molt alta a l'infraroig proper, atesa l'escassa absorció d'energia per part de les plantes en aquesta banda. A l'infraroig mitjà hi ha una disminució important en aquestes longituds d'ona, on el contingut d'aigua fa que la planta absorbeixi l'energia. En canvi, la vegetació malalta o senescent té una disminució de la reflectivitat en les bandes de l'infraroig i un increment en el vermell i el blau.

La reflectivitat d'una planta també depèn dels seu contingut en aigua. Quan el contingut d'aigua augmenta, disminueix la reflectivitat, ja que augmenta l'absorció de radiació per part de l'aigua continguda a la planta.

Els nostres ulls perceben una fulla verda perquè les longituds d'ona de la regió verda de l'espectre són reflectides pels pigments de la fulla, mentre que les altres longituds d'ona visibles són absorbides. Així mateix, els components de les plantes reflecteixen, transmeten o absorbeixen diferents parts de la radiació d'infraroig proper que no podem veure.

Una vegetació saludable absorbeix

l'energia de llum blava i vermella per alimentar la fotosíntesi i crear clorofil·la. Una planta amb més clorofil·la reflectirà més energia infraroja que una planta no saludable. Per això, analitzar l'espectre d'absorció i reflexió de les plantes en longitud d'ona visible i en infraroig pot facilitar informació sobre la salut o vigor de les plantes. En altres paraules, pot ajudar a estudiar les malalties, la falta d'aigua o les plagues de les plantes.

En segon lloc, es necessita un sistema de coordenades i l'elecció d'una projecció per geolocalitzar les imatges. S'ha seleccionat el sistema de coordenades UTM on se situa Catalunya.

Les imatges obtingudes per la càmera multibanda són imatges ràster, formades per una matriu de píxels. Cada píxel conté un valor que representa informació. Per poder fer els càlculs de l'índex NDVI, cal georeferenciar aquestes imatges ràster.

Per georeferenciar les imatges, cal seleccionar set punts característics de la imatge ràster, com la caseta del pou, la intersecció de dos camins, els vèrtexs de la parcel·la, etc. Aquesta georeferenciació permet determinar amb precisió les coordenades d'aquests punts i, posteriorment, servir de referència per comparar totes les imatges. I posteriorment es calcula l'índex NDVI.

Aquest càlcul de l'NDVI mostra l'estat de vigor de la vegetació que hi ha a tota la imatge. Ara bé, aquest NDVI no és definitiu, ja que només interessa saber l'estat de vigor de les tomaqueres dels blocs núm. 1 i núm. 2.

En conseqüència, s'estableix un interval d'aquest NDVI per a les imatges dels vols posteriors. Els valors d'aquest interval van de 0,28 a 1, ja que gran part dels valors amb un índex $NDVI < 0,28$ no formen part d'aquesta parcel·la i es troben al voltant de l'ex-

plotació hortícola. En canvi, els valors dins de l'explotació agrícola sempre tenen un índex $NDVI > 0,28$.

Tot seguit, per representar l'índex NDVI, s'escull l'opció de colors "Pseudocolor monobanda" dins de l'apartat "Simbologia".

Per poder obtenir una representació gràfica senzilla dels índexs NDVI, s'aplica una màscara que converteix els índexs superiors a 0,28 en el valor 1 i els índexs inferiors a 0,28 en el valor 0. El valor 0 representa el sòl sense vegetació i es veu de color negre, mentre que el valor 1 representa la vegetació i es veu de color blanc. Aquesta imatge de representació dels índexs NDVI està rotada, ja que està georeferenciada.

A continuació, es torna a aplicar la "calculadora ràster" per definir els índexs superiors a 0,28 com a valor 1. Posteriorment, es multiplica el primer NDVI per aquesta màscara núm. 1.

L'objecte d'estudi són les fileres de tomaqueres dels blocs núm. 1 i 2. Per tant, es crea una nova capa on es defineixen polígons separats, de diferent color segons els índexs NDVI, per a cada filera de tomaqueres.

Exemple de la nova capa amb fileres de color diferent segons els índexs NDVI:

Per últim es fa el càlcul de l'NDVI real. Quan es fa referència a l'NDVI real o NDVI OV (*only vegetation*), significa que s'han eliminat els efectes d'ombra

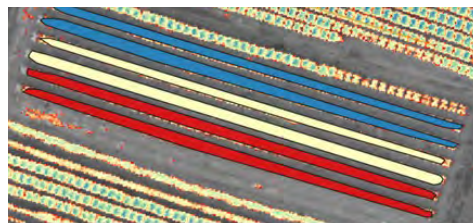

Figura 8. Fileres de color diferent segons NDVI. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

i sol i, per tant, la mitjana obtinguda de l'NDVI dels píxels només són de vegetació. Per obtenir l'índex NDVI_{OV} s'aplica una fórmula. Tot seguit es fan les estadístiques de zona per calcular l'índex NDVI real de la vegetació i es fa el recompte de l'NDVI per píxel, en funció dels polígons seleccionats amb les màscares.

4. Resultats

4.1. Interpretació de la informació

Per poder analitzar les zones de les tomaqueres, es van dividir en dos blocs: bloc 1 i bloc 2. El bloc 1 estava format per les tomaqueres que es trobaven al nord, a la part superior de la imatge, mentre que el bloc 2 es trobava al sud, a la part inferior de la imatge.

Bloc	Núm. situació mapa	Núm. fileres tomaqueres	Data plantació (2019)
1	3	6 i porció	files 1 i 2: 8 juny files 3 i 4: 15 juny files 5, 6 i porció: 28 juny
2	12	5	22 d'abril

Figura 9. Nivells de l'índex NDVI representats per colors. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

Per tal d'entendre l'anàlisi, és important saber que cada color de la imatge resultant fa referència a un nivell del rang del NDVI. El nostre rang estava compost de cinc nivells, cada un d'ells representat per un color: vermell, taronja, groc, verd i blau (Figura 9). Cada nivell corresponia a un interval de valors de l'índex NDVI i aquest índex variava en funció del desenvolupament fenològic de les plantes. En el

nostre cas, el nivell més baix de l'índex NDVI corresponia al color vermell, seguit del taronja, groc, verd i, per acabar, el color blau, que corresponia al nivell màxim de l'índex NDVI.

Per acabar, es va considerar que de cada vol es faria una anàlisi per al bloc 1 i una altra per al bloc 2. Cada un d'aquests blocs s'havia plantat en una data diferent i, per tant, no es podrien comparar els dos blocs entre si.

4.2. Interpretació de la informació dels sis vols

4.2.1. Interpretació del bloc 1

Aquest bloc estava compost de sis fileres de tomaqueres. El primer parell de fileres va plantar-se el 8 de juny de 2019 i els altres dos parells de fileres van plantar-se amb una diferència de dues setmanes entre cada una d'elles.

1. El parell de fileres del nord van ser plantades les últimes, el 28 de juny. Conseqüentment, eren les més joves i el seu desenvolupament fenològic estava menys avançat que la resta de les fileres i apareixien representades de color vermell. (Figura 10)
2. El parell de fileres centrals van ser plantades el 15 de juny i el seu desenvolupament fenològic estava menys avançat i, per tant, tenien menys vigor i apareixien de color groc. (Figura 10)
3. El parell de fileres del sud eren les tomaqueres més velles, ja que van ser plantades en primer lloc, el 8 de juny. El seu desenvolupament fenològic estava més avançat que la resta de fileres i, per tant, les plantes tenien més vigor. Com que aquestes plantes no tenien cap plaga ni malaltia apareixien de color blau. (Figura 10)

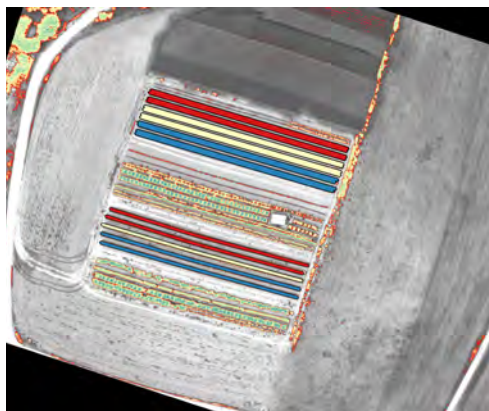

Figura 10. Representació NDVI programa QGIS 30/07/2019. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

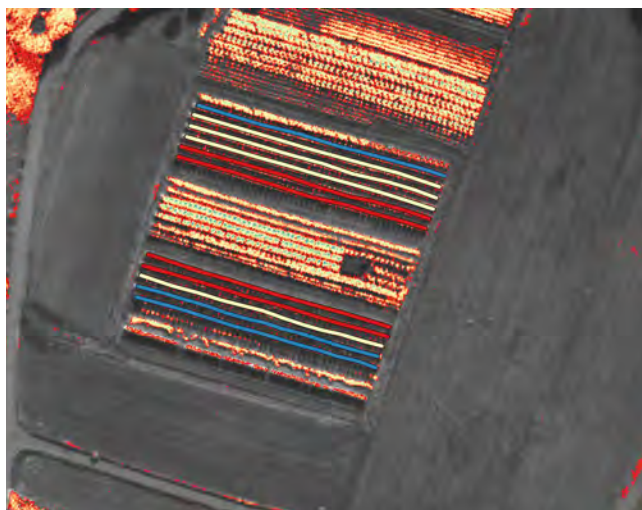

Figura 11. Representació NDVI programa QGIS 27/08/2019. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

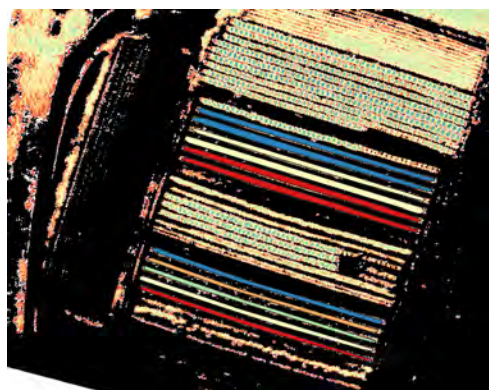

Figura 12. Representació NDVI programa QGIS 09/09/2019. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

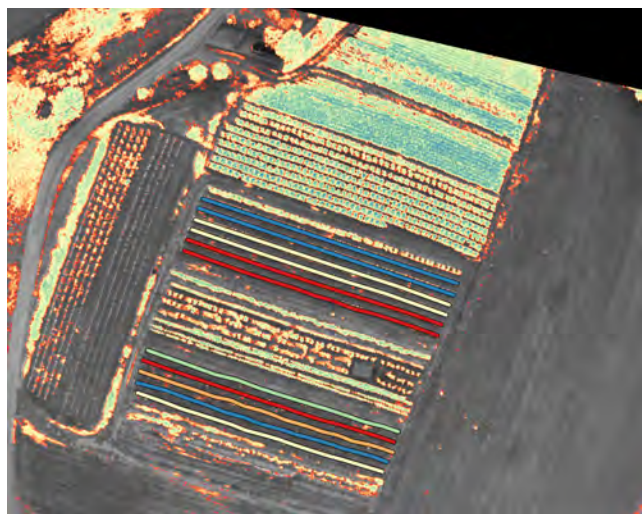

Figura 13. Representació NDVI programa QGIS 22/09/2019. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

En el vol del 30 de juliol (Figura 10), les fileres més velles tenien un desenvolupament fenològic més avançat que les fileres més joves. Això demostrava que les tomaqueres més velles es trobaven en ple creixement i tenien molta salut, en canvi les tomaqueres més joves no mostraven aquest vigor, sinó que més aviat semblaven malaltes o potser no tenien suficient reg.

En el segon vol, 27 d'agost (Figura 11), les fileres del nord, és a dir, les fileres més joves, es trobaven en el seu punt màxim de desenvolupament fe-

nològic i apareixien representades en color blau i groc.

En el tercer vol, 9 de setembre (Figura 12), les dues fileres del sud estaven en fase de senescència, mentre que les fileres més joves, les del nord, estaven en ple desenvolupament fenològic.

En el quart vol, 22 de setembre (Figura 13), les fileres de tomaque-

res en zona blava i groga tenien uns valors dels límits de l'interval més elevats. Això volia dir que el vigor de les plantes augmentava, encara que no canviava el color de representació.

4.2.2. Interpretació del bloc 2

Les cinc fileres de tomaqueres del bloc 2 van ser plantades el 22 d'abril de 2019 i, per tant, totes les fileres haurien de representar-se amb el mateix color. Ara bé, les tomaqueres del sud tenien més vigor que les del nord, malgrat tenir la mateixa edat (Figura 10). Aquesta diferència de vigor ens indicava que succeïa alguna cosa. Tanmateix, no es va fer res i es va esperar que les plantes recuperessin el vigor, sense cap intervenció del pagès.

Una possible hipòtesi d'aquesta anomalia podia ser l'acció de la inclinació de l'eix terrestre. Aquesta inclinació feia que els raigs solars arribessin de forma més directa a la zona sud i, per tant, aquestes plantes rebien més llum i tenien més vigor que les plantes de la zona nord. En canvi, les plantes de la zona nord podrien tenir un NDVI més baix.

En el segon vol, 27 d'agost (Figura 11), aquest bloc 2 mostrava tots els nivells de l'índex NDVI, des del nivell més baix, corresponent al color vermell, fins al nivell més alt, corresponent al color blau. Les dues primeres files del nord no havien evolucionat com s'esperava i, per tant, s'hauria de prendre una decisió per tal que les plantes recuperessin la normalitat. La segona filera havia millorat, atès que les tomaqueres havien recuperat vigor i estaven sanes, però la primera filera mostrava signes de greus problemes i possiblement estiguessin malaltes, tinguessin manca d'aigua o patissin alguna plaga.

Es va comunicar al pagès aquesta anomalia i se li va proposar que aug-

mentés el subministrament d'aigua d'aquesta zona amb un nou sistema de reg per tal de verificar si aquest creixement anòmal era conseqüència de la manca d'aigua. Ara bé, hi havia també la possibilitat que les tomaqueres patissin una malaltia o una plaga.

En el tercer vol, 9 de setembre (Figura 12), el pagès va informar que s'havia propagat una plaga de fongs en el bloc 2 que va durar una setmana i mitja, però ja s'havia extingit. Aquesta informació confirmava que les dades obtingudes anteriorment ja indicaven una evolució anòmala en aquesta zona. L'estudi anava per bon camí.

Així mateix, el pagès havia incrementat el reg a la zona nord d'aquest bloc 2, tal com s'havia aconsellat. Ara es podria comprovar si la introducció d'aquest canvi havia tingut un efecte positiu sobre les plantes. Com es pot veure en la imatge (Figura 12), es va produir un canvi, ja que dues de les tres fileres de tomaqueres havien millorat el seu desenvolupament amb l'increment del reg.

A la segona filera, començant pel nord, se li va incorporar un canal de regatge extra, però no va experimentar millora. Una possible hipòtesi seria que aquesta filera estigués més afectada per la plaga que les altres dues fileres.

En canvi, es pot veure que les dues fileres del sud experimentaven un cicle fenològic més ràpid. Aquest fet podria ser conseqüència dels efectes del fungicida que s'havia aplicat localment per eliminar la plaga i, per tant, les plantes continuaven el seu creixement.

En el quart vol, 22 de setembre (Figura 13), ja no es podien tenir en compte els colors de les capes, ja que començaven a ser enganyosos, a causa de l'estat de senescència de les plantes de totes les fileres.

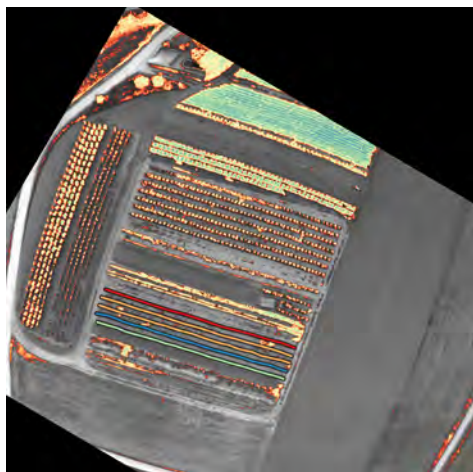

Figura 14. Representació NDVI programa QGIS 05/10/2019. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

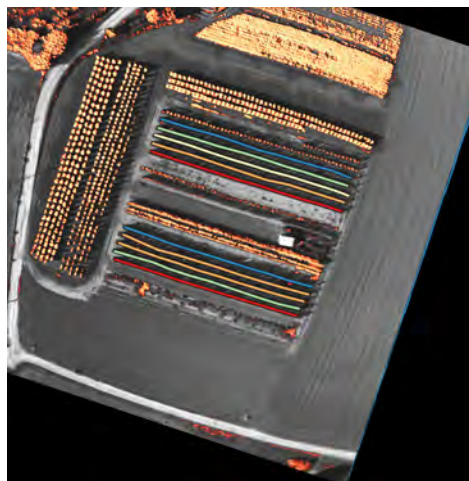

Figura 15. Representació NDVI programa QGIS 19/10/2019. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

258

En definitiva, s'havia arribat al final de l'anàlisi i interpretació de les dades. S'havien detectat els problemes de creixement de les plantes i ara les tomaqueres acabaven el seu procés fenològic i entraven en la fase de senescència.

En els dos últims vols, 5 i 19 d'octubre (figures 14 i 15 respectivament), el procés biològic de les tomaqueres havia finalitzat. En aquesta situació, només es podia demostrar numèricament, a través del seu valor de NDVI, que els dos blocs estaven acabant la fase de senescència, mitjançant els intervals de cada color.

Durant aquests tres mesos de seguiment de les plantacions, a més de veure el creixement de les tomaqueres, s'havien detectat anomalies en el vigor o salut de les plantes i s'havia avisat el pagès per tal d'implementar mesures correctores. Per exemple, les dades obtingudes entre el vol núm. 2 (27/08/2019) i el vol núm. 3 (09/09/2019) va permetre incrementar el reg de tres fileres de tomaqueres del bloc 2 i es va aconseguir que dues de les tres fileres evolucionessin de forma correcta.

4.2.3. Estudi gràfic de l'evolució de les tomaqueres

Un cop finalitzat el processament de les dades dels dos blocs de tomaqueres amb l'aplicació QGIS, es va calcular el valor real de l'índex NDVI de cada una de les fileres. Posteriorment, aquests valors es van introduir en una aplicació de gràfics per mostrar l'evolució de les tomaqueres.

En aquests gràfics es pot veure l'evolució de l'estat de salut de cada una de les fileres de tomaqueres, en funció de les dates de la presa de dades.

El gràfic mostra un descens dels índexs NDVI durant el segon vol. Aquest descens significa que la vegetació havia perdut vigor, possiblement per causa de falta de reg, malaltia o plaga. Segurament, la pèrdua de vigor havia sigut per causa de la falta de reg, ja que les dades s'havien registrat en ple estiu quan les temperatures eren altes i les pluges inexistents.

El pagès havia incrementat el reg i això s'observava en les dades dels dos vols següents fins arribar al seu màxim durant el vol núm. 4, del 22

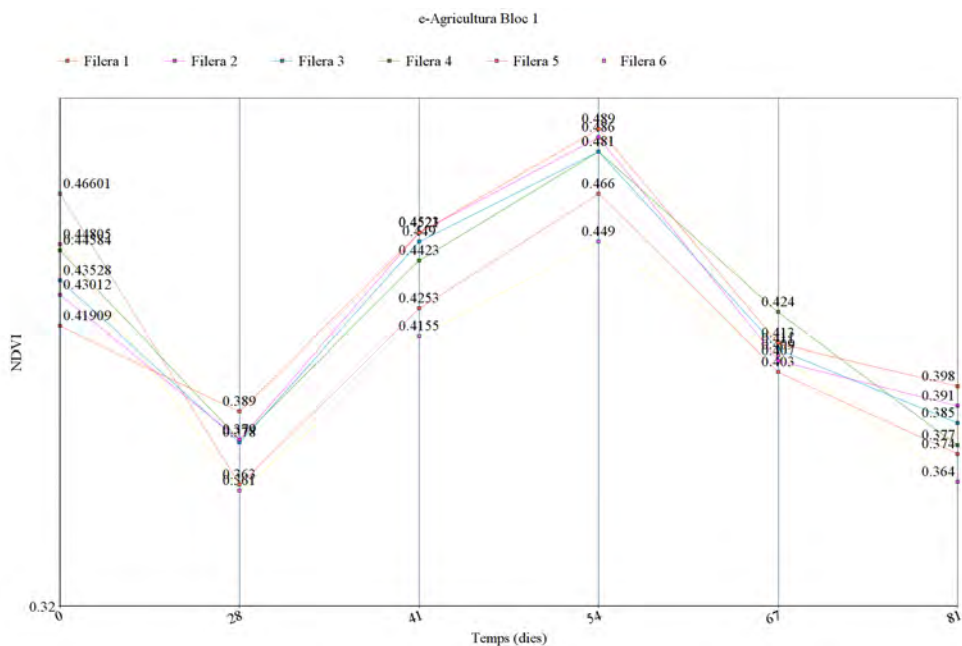

Figura 16. NDVI real de cada filera de tomaqueres del bloc 1. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

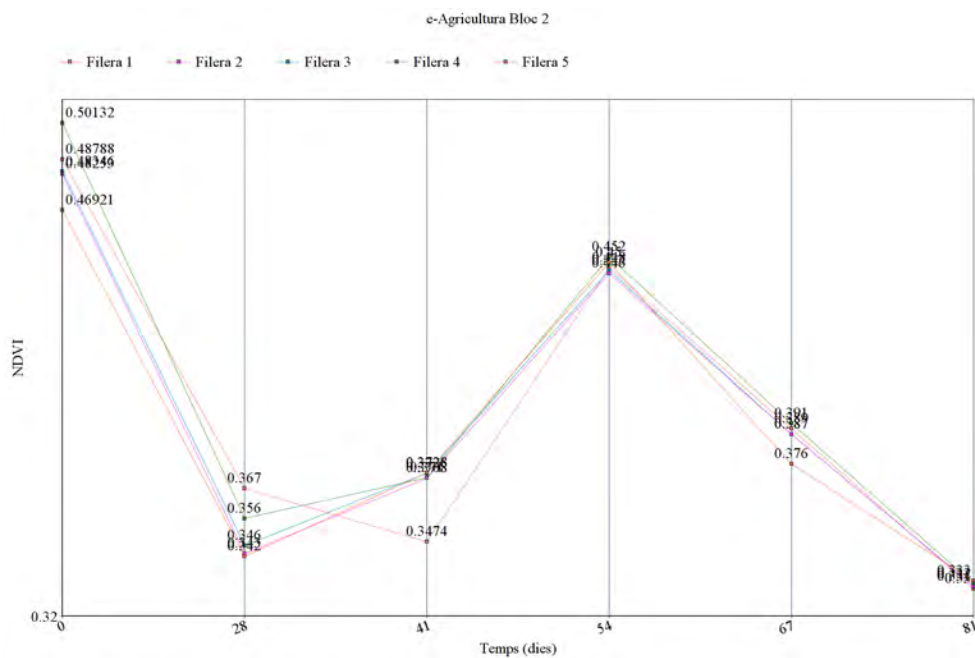

Figura 17. NDVI real de cada filera de tomaqueres del bloc 2. Font: Martínez, Pérez i Viñallonga.

de setembre. A partir d'aquí, les plantes entren en l'estadi de senescència fins a la seva mort.

En el cas del bloc 2, es va registrar una evolució semblant dels índexs NDVI. Ara bé, la davallada dels índexs NDVI durant el segon vol era més evident. En aquest cas, no només hi havia una falta de reg, sinó que el pagès va confirmar la detecció d'una plaga de fongs. El pagès havia aplicat mesures per evitar la plaga. Posteriorment, es va produir una recuperació del vigor de la vegetació, però els nivells assolits eren inferiors als del bloc 1.

Durant el vol núm. 4, les tomaqueres van arribar al punt màxim de vigor i després van entrar en l'estadi de senescència i mort.

5. Conclusions

La hipòtesi formulada en el treball de recerca defensa l'ús d'un dron amb càmera multibanda per obtenir informació i així optimitzar la producció agrícola, reduir el consum d'aigua i fertilitzants i detectar les malalties de les plantes, la sequera o altres problemes. El treball de camp s'ha limitat a l'explotació hortícola de la masia de la Torre de Malla de Gallecs, però podria ser extrapolable a qualsevol explotació agrícola tradicional o experimental de Gallecs, així com als estudis d'evolució de la biodiversitat vegetal dels marges dels conreus, rieres o boscos.

Després del muntatge del dron i l'acoblament de la càmera multibanda, s'han fet diversos vols sobre Gallecs, fins centrar-se en l'horta de la Torre de Malla. Per al treball de camp s'han fet sis vols amb el dron i s'han capturat imatges d'aquesta explotació agrícola. L'àrea d'actuació en la plantació s'ha limitat a les dues zones de tomaqueres (bloc 1 i bloc 2).

En un primer moment, s'han obtingut les dades sobre el cultiu de tomaqueres, mitjançant les fotografies de la càmera multibanda, en especial les imatges que recollien la informació de la regió espectral del vermell i de l'infraroig proper. Tot seguit, s'han creat mapes digitals de l'horta amb les observacions del dron. Aquests mapes han proporcionat informació sobre l'índex de vegetació de diferència normalitzada (NDVI) de cada filera de tomaqueres. Amb l'ajuda del programa QGIS s'han georeferenciat les dades i obtingut nous mapes que mostraven la variabilitat d'aquest índex NDVI. Per acabar, s'ha analitzat i interpretat tota la informació obtinguda en els mapes i els gràfics i s'ha obtingut informació.

En aquest estudi, s'han detectat zones de creixement anòmal en algunes fileres de tomaqueres. S'ha suposat que la causa d'aquesta manca de vigor de la vegetació era la falta de reg, una malaltia o una plaga. S'ha proposat al pagès la implementació de mesures, com l'increment del reg. El pagès ha confirmat l'aparició d'una plaga de fongs en un dels blocs de tomaqueres i la seva actuació per fer-la desaparèixer. Posteriorment, les tomaqueres han continuat amb el seu creixement fins un punt màxim i després han iniciat l'estadi senescent.

Per últim cal dir que en aquest treball de recerca s'ha posat en pràctica l'agricultura de precisió. Mitjançant la teledetecció, amb l'ús d'un dron equipat amb càmera multibanda, s'han obtingut dades de l'explotació hortícola. Les dades obtingudes s'han tractat amb el programa QGIS i s'han obtingut els índexs NDVI de les fileres de tomaqueres, utilitzant la reflectància de la vegetació en les bandes del vermell i de l'infraroig proper. Les plantes sanes han absorbit

les radiacions de la regió del vermell per fer la fotosíntesi i han reflectit les radiacions de la regió de l'infraroig proper. En canvi, les plantes maltes, amb falta d'aigua o atacades per una plaga, han reflectit més radiacions del vermell i menys de l'infraroig proper.

Bibliografia

- Acció. Generalitat de Catalunya. (2019). Els drons a Catalunya: informe tecnològic. http://www.accio.gencat.cat/web/.content/banconeixement/documents/informes_sectorials/Informe-Tecnologic-Drons-DEF.PDF
- Allen, Richard G.; Pereira, Luis S. y otros. (2006). Evapotranspiración del cultivo. Guías para la determinación de los requerimientos de agua de los cultivos. Estudio FAO riego y drenaje núm. 56. <http://www.fao.org/3/a-x0490s.pdf>
- Arnó Satorra, J; Martínez Casanovas, J.A.; Escolà Agustí, A. (2017). ¿Qué nos dicen los sensores sobre los cultivos? *New Ag International*. Vol. diciembre 2017, page 16-20. <https://repositori.udl.cat/bitstream/handle/10459.1/65426/026789.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Arnó Satorra, J; Martínez Casanovas, J.A.; Escolà Agustí, A. (2018). Cómo obtener y qué hacer con los mapas de colores. *New Ag International*. Vol. mayo 2018, page 16-20 <https://repositori.udl.cat/bitstream/handle/10459.1/65425/027131.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Arnó Satorra, J; Martínez Casanovas, J.A.; Escolà Agustí, A. (2018). ¿Es rentable la Agricultura de Precisión? *New Ag International*. Vol. diciembre 18-enero 19, page. 14-19. <https://repositori.udl.cat/bitstream/handle/10459.1/65453/028057.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Chamorro, L.; Safont, G. i altres. (2017). La con-
- versió a l'agricultura ecològica al Parc de l'Espai d'Interès Natural de Gallecs. Dossier tècnic. Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca i Alimentació. http://pae.gencat.cat/web/.content/al_alimentacio/al01_pae/05_publicacions_material_referencia/arxius/DossierTecnico_ExtensiusGallecs.pdf
- Consorci del Parc de l'Espai d'Interès Natural de Gallecs <http://www.espairuralgallecs.cat>
- Grup de recerca en agròTICA i agricultura de precisió. Universitat de Lleida <http://www.grap.udl.cat>
- International Society of Precision Agriculture (ISPA) <https://www.ispag.org>
- Ministerio de Fomento. Plan Estratégico para el desarrollo del sector civil de los drones en España 2018-2021. <https://www.fomento.gob.es/NR/rdonlyres/7B974E30-2BD2-46E5-BEE5-26E00851A455/148411/PlanEstrategico-Drones.pdf>
- National Aeronautics and Space Administration, Science Mission Directorate. (2010). Introduction to the Electromagnetic Spectrum. https://science.nasa.gov/ems/01_intro
- Pons Fernández, Xavier; Arcalís Planas, Anna. Diccionari terminològic de teledetecció. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya: Enciclopèdia Catalana. <https://www.termcat.cat>

Patrimoni

ARXIU HISTÒRIC

El Fons Joan Ambròs i Lloreda. Història i contingut

Oriol Fort i Marrugat*

265

Fons: Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès

Títol: Fons Joan Ambròs i Lloreda

Tipus de documents: documents oficials, quaderns de treball, agendes, correspondència, postals, fotografies, publicacions periòdiques, escultures...

Productor: Joan Ambròs i Lloreda

Cronologia: 1930-1992

Idiomes: català, castellà i francès

* Humanitòleg, ofortm@uoc.edu

Article rebut el 5 de setembre de 2020; acceptat l'11 de setembre de 2020.

Resum: Aquest treball refereix les gestions realitzades per l'autor, entre 2016 i 2020, en relació a la incorporació del fons documental de Joan Ambrós i Lloreda a l'Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès, d'acord amb la voluntat expressada per la família Ambrós-Vallès.

El text descriu molt succintament els diversos tipus de documents aportats i remarca el valor cultural, històric i humà d'escrius, fotografies i documents oficials que mostren la personalitat humana, cultural, política i

social de Joan Ambrós en el context de l'exili republicà de 1939.

Finalment, informa de la realització de l'inventari i la catalogació a l'Arxiu Municipal i proposa l'estudi de tota la documentació per poder elaborar un treball en profunditat sobre el pensament i l'obra ambrosiana.

Paraules clau: Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès, exili republicà, fons documental, Joan Ambrós i Lloreda

The Joan Ambrós i Lloreda collection. History and content

Abstract: This paper refers to the efforts made by the author between 2016 and 2020 to have the documentary collection of Joan Ambrós i Lloreda included in the Municipal Historical Archive of Mollet del Vallès, as per the wishes of the Ambrós-Vallès family.

The text very succinctly describes the various types of documents provided and highlights the cultural, historical and human value of writings, photographs and official documents that

reveal the human, cultural, political and social personality of Joan Ambrós in the context of the 1939 republican exile.

Lastly, it reports on the inventory and cataloguing in the Municipal Archive and proposes an analysis of all the documentation in order to produce an in-depth case study on the work and thoughts of Joan Ambrós.

Keywords: Municipal Historical Archive of Mollet del Vallès, republican exile, documentary collection, Joan Ambrós i Lloreda

Introducció

Joan Ambrós i Lloreda (Mataró, 1906-Abbeville, França, 1992) fou un ciutadà de Mollet que va haver d'exiliar-se el 1939 degut a la seva acció de defensa de la República i de participació política com a regidor de l'Ajuntament de Mollet, entre moltes altres activitats socials i culturals. Manyà i paleta de professió, incansable pensador, escriptor, cronista i poeta, sintetitza, en els seus escrits, la identitat, mentalitat i personalitat del Mollet agrícola, industrial, republicà i català.

Les seves obres, nascudes de la inquietud als anys vint, formades amb il·lusió i dolor en la República i en la

Guerra Civil, i madurades i consolidades durant els més de cinquanta anys d'exili a França mostren els valors humans, culturals, socials i polítics de Joan Ambrós i Lloreda.

Agendes, quaderns de treball, revistes on va publicar, correspondència, fotografies i documents oficials són els elements més valuosos del Fons Joan Ambrós i Lloreda.

Antecedents

Les visites a la Ciscaqueta Ambrós i la Yolanda Vallès, filla i neta respectivament de Joan Ambrós, el novembre de 2016 a Reims i l'octubre de 2017 a Abbeville per tal de recollir infor-

mació per a dos articles sobre l'Himne de Mollet que es van publicar a *Notes* 33 (gener de 2018) «L'Himne a Mollet: identitat i valors» i a *Contrapunt* (gener de 2018) «Himne i identitat col·lectiva»; unes noves entrevistes a Reims el març de 2018 i el juny i l'octubre de 2019 per preparar la comunicació «Joan Ambròs i Lloreda (1906-1992), cròniques, articles i poemes», per a unes Jornades del CEM i per a un article «Anem a buscar el papa! Cisqueta Ambròs: testimoni d'exili» que es publica en aquest mateix exemplar de *Notes*; i, finalment, una estada el febrer de 2020, amb la finalitat d'interviuar la filla de Joan Ambròs per a aquest article, han afavorit una relació d'amistat i de confiança mútues que ens ha permès abordar, amb la sensibilitat imprescindible, la donació de la documentació de Joan Ambròs i Lloreda a l'Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès.

Relació sumària del contingut provisional del Fons

- 11 carnets (petits quaderns) de treball. Entre els anys 1962 i 1978
- 20 agendes. Dietaris. Entre els anys 1964 i 1986
- 4 quaderns de treball. Entre els anys 1965 i 1978
- 80 postals. Fins el 1992
- Nombrosos originals i còpies de correspondència personal
- Exemplars de la revista *Lluita*. Mollet (1930 i 1931)
- Exemplars de la revista *Vallès* (1965)
- Exemplars de la revista *Comarca al dia*. *Setmanari independent* (1979)
- Exemplars de la revista *El Calderí*. *Semanario de informació general de Mollet del Vallès* (1982)
- Exemplars de la revista *Plançó*. Butlletí de Casa Nostra. Associació de gent de parla catalana. Suïssa (1966)

- Col·lecció sencera de la revista *Mai no morirem*. Butlletí del Casal Català d'Angulema (França). Joan Ambròs en va ser col·laborador (1965-1986). *Mai no morirem* apareix el 1952.
- 2 bustos de Joan Ambròs i Lloreda (ca. 1971). D'argila modelada. Diversos estils. Autor: Andreu Ambròs i Lloreda (Destacat membre de la UGT de Mollet).

Cronologia sintètica de la donació

–27/11/2016, Reims: la Cisqueta Ambròs i la Yolanda Vallès exposen que, en la seva opinió i quan les circumstàncies ho facin possible, una part de la documentació de Joan Ambròs i Lloreda convindria que fos dipositada a l'Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès. Mentre això no sigui així, la documentació estaria a disposició dels estudiosos a casa seva.

–10/03/2018, Reims: les senyores Ambròs i Vallès comuniquen el seu desig de proposar a l'Ajuntament de Mollet del Vallès que estudiï la possibilitat d'acceptar la donació del fons documental de Joan Ambròs per tal de custodiar-lo, conservar-lo i posar-lo a l'abast dels estudiosos.

–26/04/2019, Mollet: l'alcalde Josep Monràs dona el vistiplau a les converses destinades a aconseguir un acord amb la família Ambròs-Vallès per a la donació del fons. Els serveis corresponents de l'Ajuntament procedeixen a la redacció d'una proposta de conveni.

–9 i 10/06/2019, Reims: es presenta a la família Ambròs-Vallès la proposta de conveni. S'hi fan diverses modificacions d'acord amb el seu parer.

–6/10/2019, Reims: la família Ambròs-Vallès aprova el text del conveni. La Cisqueta Ambròs signa un document de lliurament i trasllat

del cos central de la futura donació a l'Arxiu Històric Municipal per tal d'estudiar-lo, inventariar-lo, catalogar-lo, seleccionar-lo i incorporar-lo als annexos del futur conveni de donació. Per delegació d'alcaldia i com a membre del Centre d'Estudis Molletans, signo conforme s'ha rebut la documentació i es procedeix al trasllat a Mollet els dies 7 i 8 d'octubre.

9/10/2019, Mollet: ingressa a l'Arxiu Històric Municipal la primera i més extensa part de la donació. La donació no es farà efectiva fins la signatura del conveni de donació.

9/02/2020, Reims: Cisqueta Ambròs, com a hereva de Joan Ambròs, signa el conveni de donació.

25/02/2020, Mollet: Josep Monràs, com a alcalde, signa el conveni de donació del Fons Joan Ambròs i Lloreda.

Març 2020, Mollet: s'inicien els treballs d'estudi, inventari, catalogació i selecció a la seu de l'Arxiu Històric Municipal.

Apunts per a una valoració històrica, cultural i social de la donació

El conjunt dels articles i cròniques publicats en revistes i diaris, més la correspondència i els poemes per ser llegits, per ser musicats i cantats per corals o per ser musicats com a sardanes, expressen la voluntat i la necessitat de transmetre i compartir el pensament, l'opinió, la sensibilitat de Joan Ambròs. I tot amb una clara vocació de pedagogia cultural i social. Per això escriu tant.

Els quaderns i carnets de treball

Són el relat emotiu, sincer, apassionat de les seves vivències, sentiments, emocions i opinions. Sempre amb la voluntat de col·laborar per la llibertat i el progrés de les persones i del país, i amb la ferma creença que a través

de la cultura s'arriba a la llibertat col·lectiva i individual.

En aquests quaderns hi ha tots els apunts, primeres versions, evolucions, etc., d'articles i poemes que després publicarà, enviarà a amics o esdevindran la lletra de sardanes, de cançons per a coral, i d'un himne, el de Mollet. Són cròniques periodístiques, articles per a revistes culturals, articles d'opinió, articles de denúncia, articles de viatges, poemes, etc.

Tenen l'enorme valor de reflectir, amb la mirada única de l'exiliat senzill, humà, culte i polític, un temps que només havent-lo viscut es pot descriure. Ambròs ho fa amb qualitat i amb valors humans i socials indestructibles.

Constància, voluntat, exigència i compromís.

Les agendes

Vint anys seguits pas a pas a través de la quotidianitat d'Ambròs i de la seva família. Un retrat viu d'una època marcada per les guerres, els exilis, el rebuig, la pobresa, les morts... La sensibilitat d'Ambròs i els seus valors hi són sempre presents.

Un dia a dia ple de vida.

Les postals

Diàlegs amb familiars i amics mitjançant postals que omplien i omplen de nostàlgia. El llenguatge escrit a les postals comporta uns límits en la sinceritat que les fa tot un símbol d'una època.

Testimoni del llenguatge d'un temps i d'un país.

Les agendes i les postals són la força de la memòria oral, en versió escrita.

La col·lecció de la revista *Mai no morirem*

Un monument històric que enforteix el fons de revistes de l'Arxiu Històric Municipal amb una publica-

ció emblemàtica dels catalans a l'exili francès. Joan Ambròs hi va col·laborar més de vint anys.

Els exemplars de les publicacions *Lluita i Plançó*

Testimonis de Mollet i de l'exili.

El dos bustos de Joan Ambròs i Lloreda

Modelats amb argila, obra del seu germà Andreu Ambròs i Lloreda: un valuós record artístic.

Previsions

En aquests moments, el més important és la realització de l'inventari, la catalogació i l'estudi en profunditat de tota aquesta documentació (fets, dades, cronologies, persones, relacions, actituds, idees, valors...). Una vegada s'hagin finalitzat aquests treballs, serà el moment d'elaborar i publicar un text sobre el pensament polític i cultural de Joan Ambròs i Lloreda que inclogui una anàlisi crítica del conjunt de l'obra ambrosiana.

De ben segur que aquests exercicis de recerca i anàlisi confirmaran l'enorme valor històric, social, cultural i polític de l'obra de Joan Ambròs i Lloreda.

Bibliografia complementària

CORBALAN, J. i GARCIA-MORENO, C. (2002). Joan Ambròs i Lloreda. Per Catalunya i la llibertat. Centre d'Estudis Molletans. Col·lecció Vicenç Plançada, 7. Mollet del Vallès.

FORT, O. (2018). L'Himne a Mollet. Identitat i valors. Notes, 33: 9-40. Centre d'Estudis Molletans. Mollet del Vallès.

Agraïments

En primer lloc —només pot ser així— a Cisqueta Ambròs Tugas, filla de Joan Ambròs i Lloreda, que, conjuntament amb la seva filla Yolanda Vallès Ambròs, conscients del valor social i cultural del llegat ambrosià, han tingut sempre com a primer objectiu la seva preservació a l'Arxiu Històric Municipal de Mollet del Vallès en les millors condicions arxivístiques i amb les millors possibilitats de posar-lo a l'abast dels estudiosos.

D'altra banda, és just agrair els passos fets per diverses persones que han col·laborat a crear la confiança personal i la certesa del bon ús del patrimoni documental ambrosià. Em refereixo, entre d'altres, a Josep Monràs, Jaume i Joan Codina, Montserrat Tura, Consol Garcia-Moreno, Maria Rosa Boada, Jordi Bertran i Dolors González.

Finalment, cal agrair l'aportació de Molletauro en cedir un vehicle per poder traslladar el fons des de Reims a Mollet en les millors condicions de seguretat i comoditat.

FORT, O. (2021). «Anem a buscar el papa!». Cisqueta Ambròs: l'exili d'una nena molletana (1939). Notes, 36: 129-158. Centre d'Estudis Molletans. Mollet del Vallès.

MUSEU ABELLÓ

Mollet: musa i vinclle entre artistes

Àlex Garcia Delgado*

271

Font: Fundació Municipal Joan Abelló

Autor: Joan Abelló i Prat

Títol: Paisatge de Mollet

Any: 1949

Tècnica: oli sobre tàblex

Mides: 44 x 68 cm

Número de registre FMJA: 0119

* Historiador de l'Art, alexdelgado_26@hotmail.com

Article rebut el 17 de setembre de 2020; acceptat el 8 d'octubre de 2020.

Resum: A *Paisatge de Mollet*, Joan Abelló plasma un paisatge de la seva ciutat natal, Mollet, influenciat per l'estil pictòric de Joaquim Mir. Mir va viure a Mollet durant una època a principis del segle XX i, tot i no coincidir mai amb Abelló, aquest va sentir-se atret des de ben jove per les moltes obres del pintor que havia vist en masies de la zona i que representaven paisatges típics de l'entorn. En l'obra de Mir, la natura és la principal protagonista, i la plasma en els seus paisatges a partir de la interpretació de la llum i els

colors. En la recerca de personalitat pròpia, Abelló va experimentar estils ben diversos i el de Mir, tal i com ell mateix reconeix, va ser un dels primers. Poc a poc, l'artista molletà trobà el seu estil però el que mai va abandonar va ser la inspiració que li proporcionà Mollet i els paisatges de la plana vallesana, desvetllant, així, l'estimació i l'admiració que sentia pels seus orígens.

Paraules clau: Joan Abelló, Joaquim Mir, Mollet del Vallès, Museu Abelló, paisatge, pintura

Mollet del Vallès: muse and connection between artists

Abstract: In *Paisatge de Mollet* (Landscape of Mollet), Joan Abelló captures the landscape of his hometown, Mollet, influenced by the visual style of Joaquim Mir. Mir spent time living in Mollet at the beginning of the twentieth century and, although Abelló never met him, from a very young age, he was drawn to the painter's numerous depictions of the local landscape that often adorned the walls of the region's farmhouses. Mir's work puts the spotlight on nature, using light and colour to

capture it in his landscapes. In the search for his own artistic identity, Abelló experimented with a range of vastly different styles and, as he admits himself, Mir's was one of the first. Gradually, the Mollet-born artist developed his own style, but he never let go of the inspiration provided by his hometown and the landscapes of the Vallès plain, thus revealing the esteem and admiration he felt for his origins.

Keywords: Joan Abelló, Joaquim Mir, Mollet del Vallès, Abelló Museum, landscape, painting

“(…) Estimo el meu poble i és per això que li he consagrat aquest homenatge per mitjà de la meva obra, amb els arbres, les muntanyes properes, el riu, els camps, etc. Tota aquesta natura també m'estima, perquè arbres, camps i turons se'm mostren als ulls amb tota la seva bellesa”.² Aquestes paraules, d'entre moltes altres, ens permeten apreciar l'estret vincle que el pintor Abelló va tenir amb el seu poble des dels primers anys de la seva vida: un municipi del Vallès en evo-

lució constant i pròxim al riu Besòs, que va posar a l'abast dels ulls de l'artista una infinitat de múltiples i variats paisatges que Abelló va plasmar en les seves obres. Així ho va fer en tantes ocasions, que podríem observar tota la seva trajectòria artística a partir únicament de pinzellades de Mollet, observant des de paisatges de camps de secà pròxims a la ciutat a indrets amb certs aires místics provocats per la boira que tant agradava a l'artista. Però no son aquests aspectes els que

² Paraules de Joan Abelló a la revista *Sembra*, de Mollet del Vallès al febrer de 1955.

es volen posar de manifest en aquestes línies sobre aquest bonic vincle. La unió d'Abelló amb Mollet va més enllà, ja que el poble esdevé el mitjà a través del qual Abelló rep una de les majors influències artístiques de la seva vida: el jove Abelló descobreix l'art que vol aprendre a fer observant pintures de l'entorn que l'ha vist néixer creades mitjançant la pinzellada de Joaquim Mir.

“És difícil sempre determinar quin tipus de mòbils condicionen l'elecció del paisatge com a tema de la producció pictòrica dels artistes. Parlant de Mir, no ho és tant. La vida i obra de Joaquim Mir se'ns presenten associades al fenomen natural.”³ Amb aquestes paraules comença Teresa Camps, experta en la vida i obra de Mir, el discurs que obre el catàleg d'una de les exposicions més significatives de l'obra del pintor l'any 1972. La idea és clara: Mir és abans de res un pintor de paisatges en un moment en el qual aquest tema adquireix personalitat i autonomia com a motiu pictòric dins dels grans corrents de l'evolució de la història de l'art en l'àmbit català. Pot resultar senzill interpretar que això succeeix arran de les recents troballes dels impressionistes francesos i la seva repercussió en el món de l'art del moment, així com de la tradició local sobre aquest tema, situada a Olot, representada per Marià Vayreda, i a Sitges, per Mas i Fontdevila i Roig i Soler.⁴ Malgrat això, l'artista no coneixia aquests corrents: enfront de l'amplitud d'interpretacions artístiques que pot oferir aquest gènere, el

paisatge de Mir és únicament i exclusiva natural. En altres paraules, és un pintor el llenguatge paisatgístic del qual únicament engloba la pròpia naturalesa, que representa sense necessitat d'anècdota o figura: el treball de la llum i el color en la naturalesa són els protagonistes de l'obra de Mir excepte molt comptades excepcions. Això requereix encara un altre matís, i és que enfront d'altres paisatgistes que centren la seva obra en la natura, pocs la tracten com ell. Mir és un artista que necessita tenir davant la natura i que no concep la pintura de paisatge si no és envoltat d'ella. En paraules de Miralles: “Amb Joaquim Mir entrem en una altra dimensió del paisatge, (...) no fa servir l'estudi ja que és la contemplació de la natura, de manera directa, allò que li provoca els efectes de color que només ell veu. Mir no interpreta la natura, Mir no recrea la natura, Mir crea la seva natura davant de la natura. (...) En Mir el paisatge no és el tema, és l'excusa que li permet pintar, és allò que li encén la retina. És per aquest fet que no podia tenir deixebles.”⁵

És precisament aquest últim aspecte el que es podria qüestionar amb la simple observació del *Paisatge de Mollet* que el jove Abelló va pintar l'any 1949 i que es guarda actualment al seu museu, que coincideix perfectament amb aquesta manera d'encaixar l'art, el paisatge i la natura. És pràcticament segur que Mir no va tenir cap deixeble directe, però poques afirmacions existeixen en el món de l'art que no es puguin discutir. En el cas d'Abelló,

³ Camps, T. (1972) en *Exposició Joaquin Mir (1873-1940)*, Barcelona: Sadagcolor.

⁴ Arcadi Mas i Fontdevila (Barcelona, 1852 – Sitges, 1934) i Joan Roig i Soler (Barcelona, 1852 – 1902) es consideren els iniciadors de l'Escola luminista de Sitges.

⁵ Miralles, F. (2009): “Joaquim Mir: la consolidació d'un geni” en Miralles, F. (et al): *Joaquim Mir | antològica 1873-1940* | Barcelona: Fundació La Caixa p.16

la seva influència és directa i clara en les seves primeres obres: en les seves pròpies paraules, “d’en Mir, doncs, vaig rebre’n el primer impacte pictòric. Perquè el descobriment intern de la meva vocació per la pintura es despertà dins meu en els darrers anys de la meva infantesa. (...) En Mir va tenir una gran influència en els meus primers passos de pintor. Vaig veure moltes de les seves teles escampades per masies i llogarrets, i d’ell vaig aprendre la sensualitat del color. Aquesta mateixa sensibilitat colorística va ésser la meva primera escola pictòrica, la meva primera influència, en aquell temps ja llunyà de quan jo començava a recórrer els camps del Vallès... trobant per tot arreu pagesos que em deien: “Aquí on ara pinteu, ja hi havia estat un pintor que es deia Mir.”⁶ Mollet i el seu entorn, per tant, van exercir tant de models com de vincle artístic entre tots dos artistes, malgrat que no s’arribés a produir mai un magisteri directe entre ells dos: la seva pinzellada i el seu tractament del color van impactar tant el jove Abelló que, com Mir, va veure en la naturalesa i l’entorn de Mollet el seu model. Pintant a *plein air*, a vegades sol i altres amb la companyia de Castellsagués o Rosés,⁷ altres amics pintors, plasmava sobre la tela escenes de paratges i masies de l’entorn, com can Pujol, can Magre o la riera.

Possiblement amb intenció d’evocar aquest tendre ambient, i sent una de les poques peces que es troben al Museu on la influència de Mir sigui tant evident, Abelló va crear el seu *Paisatge de Mollet* l’any 1949. Es tracta d’un paisatge en el qual destaquen una masia de tons vermells a mà esquerra

i un arbre a mà dreta. La resta de la composició està formada per la vegetació típica del Vallès a la part inferior i per un cel gris a la part superior. Tot està desdibuixat sense marcar cap contorn ni cap element, amb aires postimpressionistes. Cromàticament domina, en general, el to morat, combinat amb tons blavosos per a les muntanyes del fons, verds, marrons i vermellorsos a la part de la masia. Tot plegat trenca cromàticament amb un petit conjunt de pinzellades taronges a l’angle inferior dret. Si, partint d’aquest paisatge, observem peces del Mir de Mollet, tals com *Aigües de Moguda* o *L’alzina i la vaca*, obra que per cert va guanyar la medalla d’or de l’Exposició Universal de Belles Arts de 1917, les similituds són molt notables. Peces com aquestes, produïdes durant una de les èpoques més fèrtils i riques de la trajectòria artística de Mir, van esdevenir el motor creatiu del jove Abelló que, curiosament, crearia un museu anys després just davant d’on Mir va viure els anys que va passar a Mollet.

Aquest paisatge d’Abelló se situa en un moment de la trajectòria artística del pintor molt interessant en el qual no deixa de banda el seu caràcter experimentador i curiós, creant composicions molt variades en busca del seu estil. Són uns anys, també, en els quals el pintor comença a realitzar projectes expositius: el mateix 1949, per exemple, Abelló celebrarà una nova exposició a Barcelona, a les Galeries Lars, on la crítica ja va començar a definir i conèixer la seva personalitat. A partir d’aleshores, i com ja havia fet fins al moment, es multipliquen les representacions de

⁶ Abelló, J. 1961): *L’hora del te*, Barcelona: Editorial Mediterrània. p. 136

⁷ Joan Castellsagués i Pere Rosés

la seva ciutat natal i dels voltants del Vallès, en tots els moments, facetes i llenguatges possibles: Mollet esdevé el seu referent i el seu entorn esdevindrà en moltes ocasions el model. Prova d'això són obres com *Carrer de la Ganiveta*, *Primavera a Can Mollet*, *El café Marfà* i *Valldeoriolf. Camps vermells*, realitzat aquest últim amb una paleta generosa i completa de textura quasi

escultòrica tan típica del seu famós explosivisme. Abelló ens permet, per tant, passejar per Mollet i observar-ne, alhora, l'evolució artística mitjançant escenes que, de jove, el van empènyer al meravellós camí de l'art de la mà de Joaquim Mir, i van fer possible dotar la seva ciutat d'una tradició cultural pròpia, diferenciada i molt valuosa pel que fa a les arts plàstiques.

ARQUEOLOGIA

Menhir de Mollet o del Pla de les Pruneres

Jordi Bertran Duarte*

Nom: Menhir de Mollet o del Pla de les Pruneres¹

Cronologia: 3.500 – 2.500 ANE²

Dimensions: 490 x 120 x 70 cm

Pes: 6.200 kg

Emplaçament actual: Jardí Literari – parc de Can Mulà

Protecció legal: Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN)

277

Resum: L'anomenat Menhir de Mollet o del Pla de les Pruneres és un megàlit de grans dimensions, del Neolític final, format per un sol bloc esculpit, que li dona la condició d'estàtua menhir. Tota la superfície del bloc fou regularitzada per repicat. En una de les cares s'observen diversos gravats esquemàtics i, en la cara oposada,

un relleu que representaria un rostre. De manera molt sintètica es presenta la successió d'esdeveniments des de la seva descoberta –el 2009– fins a l'estat actual de coneixements.

Paraules clau: arqueologia, estàtua menhir, menhir, Mollet del Vallès, Neolític final, Pla de les Pruneres

* Geòleg, director del Centre d'Estudis Molletans i tècnic d'Estudis i Recerca de l'Ajuntament de Mollet del Vallès, jbertran@molletvalles.cat

Article rebut el 2 d'octubre de 2020; acceptat l'11 de novembre de 2020.

¹ *Menhir de Mollet* és la designació utilitzada per l'Ajuntament de Mollet del Vallès des del moment de la descoberta. La Generalitat de Catalunya utilitza *Menhir del Pla de les Pruneres*, d'acord amb el conveni de mantenir els noms històrics o bé, en el seu defecte –com és aquest cas–, assignar un topònim concret.

² Abans de la Nostra Era

The Menhir of Mollet or the Pla de les Pruneres

Abstract: The Menhir of Mollet, also known as the Menhir of Pla de les Pruneres, is a large late Neolithic megalith composed of a single sculpted block, which classifies it as a statue menhir. The entire surface of the stone has been shaped by chiselling. On one side, you can observe several schematic engravings and on

the opposite side, a relief that could represent a face or body. We present a brief summary of the sequence of events from its discovery – in 2009 – through to our present-day knowledge of the object.

Keywords: archaeology, statue menhir, menhir, Mollet del Vallès, late Neolithic, Pla de les Pruneres

Descobriment

El 6 d'abril de 2009 té lloc la troballa fortuïta del menhir al pla de les Pruneres, durant les obres de construcció del pàrquing del futur parc de les Pruneres. Abans d'iniciar-se els moviments de terres, el menhir, sense saber-ho, va ser danyat per la perforació d'un pilotatge. Dies més tard –el 6 d'abril–, va aparèixer a 8 m de fondària.

Catalunya (CRBMC), a Sant Cugat del Vallès, perquè es netegi, restauri i estudiï. Allà hi estarà un any.

El Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya designa l'arqueòleg Josep Bosch Argilagós com a responsable de l'estudi del menhir.³ L'estudi de materials el farà el Grup de Recerca Aplicada al Patrimoni Històric de la Universitat de Barcelona (UB) i, la documentació amb escàner 3D, les empreses Metrics & Solutions, SL i Estrats, Gestió del Patrimoni Cultural, SL.

278

Intervenció arqueològica i geològica

La Direcció General del Patrimoni Arqueològic de la Generalitat de Catalunya autoritza una intervenció d'excavació i control, del 27 d'abril al 24 de juliol de 2009, sota la direcció de l'arqueòleg Pablo Martínez Rodríguez (Estrats, Gestió del Patrimoni Cultural, SL). Es porta a terme un estudi arqueològic i geològic que determina que la peça està descontextualitzada i colgada de sediments al·luvials del Besòs i els seus afluents.

Restauració i estudi

El 7 de maig de 2009, la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya autoritza el trasllat provisional del menhir al Centre de Restauració de Béns Mobles de

Protecció legal

El 30 d'abril de 2010, el menhir és donat d'alta com a Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN),⁴ amb el número de registre 4108.

Emplaçament originari

Totes les dades geològiques i arqueològiques evidencien que el lloc de la troballa no coincideix amb l'emplaçament originari, que, probablement, se situaria en algun punt elevat no gaire distant. Es proposa com a possible emplaçament hipotètic el turó on s'emplaça l'església parroquial de Sant Vicenç, pel fet que ha estat l'origen de tots els assentaments

³ Tres anys més tard, la Generalitat de Catalunya publicarà l'estudi: Bosch i Jorba (2012).

⁴ Es tracta de la màxima categoria de protecció legal del patrimoni cultural català, atorgada per la Generalitat de Catalunya.

de la ciutat. Des d'aquí, el menhir hauria estat transportat i abandonat al pla de les Pruneres, on va quedar sepultat i d'aquesta manera preservat per sediments al·luvials.

Emplaçament actual i visites

A petició de l'Ajuntament de Mollet, el Servei d'Arqueologia i Paleontologia de la Generalitat de Catalunya autoritza, el 31 de maig de 2010, el retorn del menhir a Mollet, en qualitat de dipòsit provisional.

El 10 de juny de 2010, el menhir queda exposat al Jardí Literari del parc Can Mulà i el Museu Municipal Joan Abelló se'n fa càrrec de la conservació i les visites.

L'11 d'octubre de 2011, es col·loca una rèplica al parc de les Pruneres, en l'extrem diagonalment oposat al lloc de la troballa.

Morfologia, dimensions i pes

Morfologia: prisma rectangular amb els cares arrodonits (secció gairebé el·líptica) i l'extrem superior apuntat. Morfologia d'origen antròpic com a resultat de la regularització per repicat amb un objecte dur de punta arrodonida. Els motius decoratius se situen en les dues cares estretes del prima rectangular.

Dimensions: 490 x 120 x 70 cm

Pes: 6.200 kg

És el menhir més gran de la península Ibèrica i un dels més grans de tota l'Europa meridional, només superat pel menhir de la Cham des Bondons (Losera, França), amb 6 m, i el menhir de Conòsols (Aude, França), amb 8,9 m. Si tenim en compte que es tracta d'una estàtua menhir, aleshores es converteix en la més gran de tota Europa.

Litologia

Arcosa, un gres ric en feldspats. S'observen estructures sedimentàries (estratificacions encreuades) i alguns enclavaments de roques metamòrfiques.

A hores d'ara, es desconeix l'àrea font d'aquesta roca, atès que no hi ha cap aflorament conegut, de característiques semblants, en l'entorn vallesà.

Motius decoratius (gravats i relleu)

A diferència d'altres menhirs, els motius decoratius es troben a les dues cares estretes i no pas a les amples.

En una de les cares s'observa un rostre esquemàtic en relleu, de tradició mediterrània, conegut en l'estatuària megalítica prehistòrica com a *bloc en T* o *T facial*. Està realitzat amb una tècnica escultòrica precisa i molt detallada. El bloc en T està format per una traça vertical, en posició central, que representa el nas, i una traça superior horitzontal que representa les celles. A banda i banda del nas trobem dos punts que representen els ulls. Als extrems de la traça horitzontal (celles) trobem uns motius,⁵ també esculpits en relleu, que baixen verticalment amb traç curvilini. Primer s'obren de manera progressiva cap a l'exterior però al final giren, de manera sobtada, cap a l'interior del bloc en T. Aquest gir final, detectat per Pablo Martínez (Moya, Martínez, López, 2010, Martínez, 2011 i Martínez, Moya i López, 2015), només és visible amb un joc de llums i ombres molt precís. Finalment, per sobre de les celles, hi ha un altre motiu en relleu del qual només es conserva un petit segment, a causa dels danys provocats per un pilotatge durant les obres.

En la cara oposada s'observen diferents gravats esquemàtics, de tradició atlàntica, en forma de serp, jou, escuts i semicercles. Els solcs són estrets

⁵ Només s'ha conservat bé el motiu del costat esquerra.

i estan realitzats amb una tècnica escultòrica simple.

Hipòtesis interpretatives

A hores d'ara, s'han formulat dues hipòtesis interpretatives.

Segons Pablo Martínez (Moya et al. 2010, Martínez, 2011 i Martínez et al. 2015) el bloc en T s'identificaria amb un rostre i les traces curvilínies que baixen de les celles serien els braços. Al final d'aquestes traces curvilínies, quan giren sobtadament cap a l'interior, es trobarien esculpides les mans, avui desaparegudes. Aproximadament a la mateixa alçada del bloc en T però en el costat oposat del menhir s'observen dos gravats curvilínies simètrics en forma de jou, que en conjunt formem una "M" amb els angles superiors corbats, que s'identificarien amb els omòplats, de manera que ambdues cares del menhir podrien estar relacionats. Per a Martínez, la resta de gravats són de difícil interpretació per bé que apunta algunes possibles relacions amb altres estàtues menhir. Per a aquest autor, la condició d'estàtua menhir es basa en el conjunt del menhir.

Segons Josep Bosch (Bosch, 2011 i Bosch i Jorba, 2012) el bloc en T s'identificaria amb un rostre i les traces curvilínies que baixen de les celles serien la cornamenta d'un ur⁶ (bou salvatge prehistòric) en posició d'investida. Aquesta figura, mig humana mig animal, s'associaria amb una divinitat masculina que, en el corpus mitològic de les cultures mediterrànies antigues, es relaciona amb les aigües fluvials. L'ur és l'animal més gran i fort que ha poblat la Mediterrània des de la prehistòria. La

virilitat i la força d'aquest animal són comparables al poder de fecundació i també de destrucció de les aigües. Per a Bosch, els gravats de la cara oposada són de difícil interpretació i no estarien relacionats amb el relleu de la cara oposada. Per a aquest autor, la condició d'estàtua menhir es basa sobretot en l'existència del rostre en relleu.

Cronologia

La intervenció arqueològica de 2009 va permetre trobar un nivell, amb restes carbonitzades, situat tot just per sobre del menhir. La datació radiomètrica ¹⁴C d'aquests carbons ha proporcionat l'única datació absoluta disponible fins ara. L'edat dels carbons és 3717 ± 50 BP,⁷ que correspon a una edat calibrada de 2.290-1.960 ANE (Martínez, 2011), fet que indica amb certesa que, en aquest moment, el menhir ja estava colgat de terra.

Pablo Martínez (Moya, Martínez, López, 2010, Martínez, 2011 i Martínez, Moya i López, 2015) proposa la seqüència cronològica següent:

- 3.300-2.200 ANE. Realització del relleu en el mateix moment que es repica tot el bloc. Els gravats podrien ser coetanis però realitzats per una persona diferent o bé posteriors, ja sigui fets amb molt poc temps de diferència o fins a uns segles més tard.

Josep Bosch (Bosch i Jorba, 2012) proposa la seqüència cronològica següent:

- 3.500 ANE. Repicat de tot el bloc i realització dels gravats en una de les cares
- 3.000 ANE. Realització del relleu en la cara oposada

⁶ L'ur (*Bos primigenius*) era originari de l'Índia i arriba a Europa durant el plistocè inferior. L'ur fou caçat per l'home de Neandertal. A l'edat mitjana queda reduït a l'Europa occidental i està en perill d'extinció. El darrer exemplar fou caçat a Polònia el 1627.

⁷ Edat Radiocarboni Convencional (ERC) indicada en unitats BP (Before Present –abans del present–, establert el present, per conveni, en l'any 1950). Els valors ERC no indiquen de manera directa l'edat de la mostra, ja que cal dur a terme una calibració.

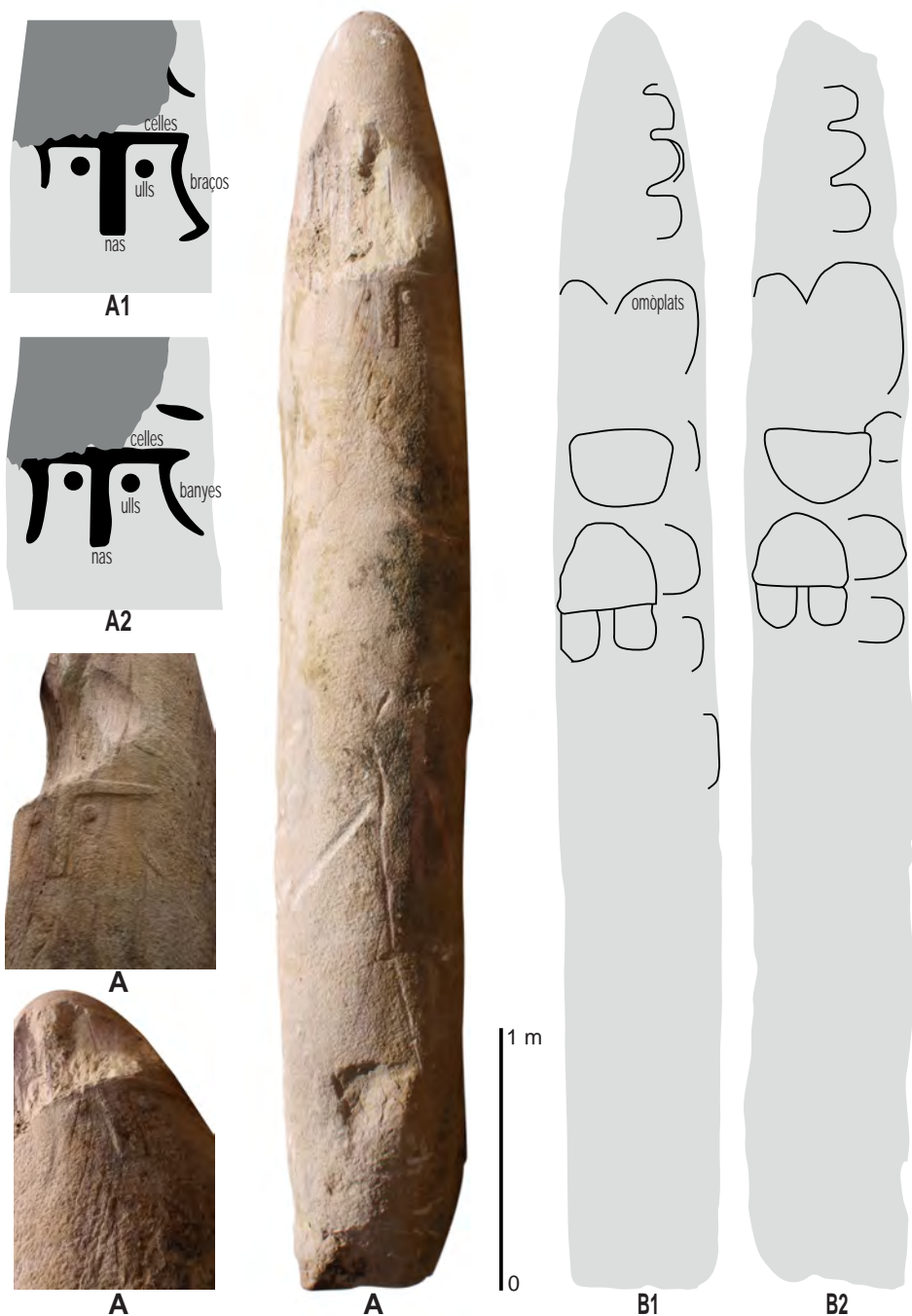

Figura 1. A) Fotografia del costat estret on se situa el rostre en relleu i detalls; A1) Traçat del rostre en relleu segons el dibuix d'Aida Alarcos (Martínez 2011); A2) Traçat del rostre en relleu segons el dibuix d'Elisa Sarrià (Bosch i Jorba 2012); B1) Traçat dels gravats segons el dibuix d'Aida Alarcos (Martínez 2011); i B2) Traçat dels gravats segons el dibuix d'Elisa Sarrià (Bosch i Jorba 2012). Font: Jordi Bertran a partir dels originals citats.

- 2.500 ANE. Trasllat i abandó del menhir

Observi's que, per a Martínez, primer es faria el relleu i, coetàniament o a posteriori, els gravats. En canvi, per a Bosch, els gravats són anteriors i estan desvinculats del relleu, que és clarament posterior.

Altres menhirs del Baix Vallès

Amb la descoberta del Menhir de Mollet, ja són deu els menhirs dels quals es té coneixement al Baix Vallès, de manera que aquest territori es perfila com una de les majors concentracions de menhirs de Catalunya.

- Menhir de Castellruf (Sta. Maria de Martorelles)

- Pedra de Llinàs o Pedra del Diable (Montmeló)
- Pedra Serrada o Pedra del Diable (Parets del Vallès)
- Pedra Llarga, Pedra del Diable o Pedra del Diluvi (Palau-solità i Plegamans)
- Menhir de Can Tarragona (Palau-solità i Plegamans)
- Pedra Salvadora (Mollet del Vallès). Desaparegut
- Pedra de Gallicant, Pedra de Can Traïdor o Menhir de Gallecs (Mollet del Vallès). Desaparegut
- Pedra de Can Falguera (Palau-solità i Plegamans). Desaparegut
- Pedra Fita (Montornès del Vallès). Desaparegut

Bibliografia

282

- Bertran, J. (2016). L'aigua en l'essència molletana. *Notes*, 31, 89-106.
- Bertran, J., Bosch, J. i Tenas, M. (2011). Els menhirs del Baix Vallès abans de la descoberta del menhir de Mollet: geologia, arqueologia, història i etnografia. *Notes*, 26, 121-148.
- Borgoñoz, M. (2011). La conservació - restauració del menhir de Mollet. *Notes*, 26, 157-162.
- Bosch, J. (2010). El menhir de Mollet: una de les primeres estàtues?. *Notes*, 25, 101-103.
- Bosch, J. (2011). El menhir de Mollet: aspectes arqueològics. *Notes*, 26, 167-178.
- Bosch, J. i Jorba, A. (2012). *El menhir del Pla de les Pruneres*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, departament de Cultura, Col·lecció Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 20.
- Bosch, J., Tenas, M. i Bertran, J. (2011). El menhir de Mollet i el megalitisme al Baix Vallès. *Vallesos*, 100-103.
- Martínez, P. (2010). Estàtues-menhirs, testimonis d'una religió que va abastar tot Europa en el tercer mil·lenni aC. *Notes*, 25, 81-99.
- Martínez, P. (2010). Informe de la intervenció arqueològica al pla de les Pruneres (Mollet del Vallès, Vallès Oriental). Barcelona: Generalitat de Catalunya, departament de Cultura, informes d'intervencions arqueològiques a Catalunya.
- Martínez, P. (2011). La estatuamenhir del Pla de les Pruneres (Mollet del Vallès, Vallès Oriental). *Complutum*, 22 (1), 71-87.
- Martínez, P. i Palazón, J.A. (2011). L'estàtuamenhir de Mollet, el descobriment. *Notes*, 26, 149-155.
- Martínez, P., Moya, A. i López, J.B. (2015). Catalunya, tierra de colosos. Las estatuas-menhires decoradas del Neolítico final-Calcolítico catalán: singularidades y vínculos con la estatuaria del Midi francés. Dins G. Rodríguez i H. Marchesi (ed.) *Statues-menhirs et pierres levées du Néolithique à aujourd'hui. Actes du 3e Colloque International sur la statuaire mégalithique* (pp. 269-284). Saint-Pons-de-Thomières: Direction régionale des affaires culturelles Languedoc-Roussillon i Groupe Archéologique du Saint-Ponais.
- Moya, A., Martínez, P. i López, J.B. (2010). Éssers de pedra. Les estàtues-menhirs i esteles antropomorfes de l'art megalític de Catalunya. *Cypsela*, 18, 11-41.
- Palazón, J.A. (2010). Estudi geològic de la intervenció arqueològica del Pla de les Pruneres a Mollet del Vallès (Vallès Oriental). Informe inèdit.
- Vendrell, M., Giráldez, P. i Ventolà, L. (2011). El menhir de Mollet: materials i recobriments. *Notes*, 26, 163-165.

ART URBÀ

El meu primer dia¹

Rocio Abalos García*

283

Tipologia: Pintura mural exterior (grafit)

Títol: El meu primer dia

Autoria: Rocio Abalos García

Cronologia: 2018

Tècnica: stencil sobre mur exterior

Mides: 172,5 x 1.050 cm

Localització: Rambla de la Unió, en el mur exterior de Ca n'Arimon

* Estudiant de Belles Arts, 01.garcia.abalos.rocio@gmail.com

Article rebut el 6 de juny de 2020; acceptat el 24 de juny de 2020.

¹ L'art urbà és efímer. En el moment de publicar aquest article, l'obra ha desaparegut.

Resum: El meu primer dia és l'òpera prima d'una adolescent que s'inicia en la pintura mural a través del disseny i la materialització d'un grafit. Es tracta d'una obra molt personal —que sorgeix en un moment de canvis molt importants per a l'autora— però alhora col·lectiu, ja que en el projecte també hi participen els seus companys de classe, quan cursaven batxillerat artístic a l'Institut Mollet del Vallès. El projecte del grafit fou també el motiu del treball de recerca de batxillerat de l'autora.

Paraules clau: art urbà, grafit, pintura mural, stencil

El meu primer dia (My First Day)

Abstract: El meu primer dia (My First Day) is the artistic *début* of a young girl taking her first steps in the world of mural painting through the design and creation of a piece of graffiti. It's a highly personal work, reflecting a time of significant change for the artist. Yet, it's also collective because it includes contributions from her classmates who added to the piece while they were studying for the artistic university preparation course at the Mollet del Vallès High School. The graffiti project also formed the basis of the artist's research project for her university preparation course.

Keywords: street art, graffiti, mural painting, stencil

Qui no ha estat mai nerviós, angoixat, preocupat, amb inquietuds, ple d'emocions i incerteses a l'hora d'estar davant d'un primer dia? I sobretot, qui no ha tingut por del futur que li espera després d'haver passat per aquell dia tan esperat?

És normal voler tenir-ho tot controlat, però això no és possible. La incertesa és difícil de gestionar i està present en les nostres vides quotidianes en nombrosos esdeveniments del nostre dia a dia.

En la majoria dels casos, ens preguntem: estic prenent la millor decisió? Aquestes són les incògnites que sovint no ens deixen gaudir del present però alhora, un cop superades, són els millors records que ens queden i que podem arribar a explicar al llarg de tota la vida.

Per això mateix, com a repte personal en un moment de canvis im-

portantíssims a la meua vida, vaig agafar aquesta temàtica per al meu projecte artístic.² Un moment que va coincidir també amb el canvi d'escola i l'inici del batxillerat artístic a l'Institut de Mollet, on em trobava, per primer vegada, amb nous companys, que també vivien el seu primer dia.

Tot va començar el 14 de juny de 2017 quan vaig col·laborar en el projecte ErbMon Arts³ on, junt amb altres companys, vam pintar uns murals a Mollet. Després, em van oferir la possibilitat de crear un mural jo sola però, en un principi, em vaig negar per por al que pogués dir la gent, en el cas que l'obra no agradés. Però quan ens van parlar del treball de recerca de batxillerat, vaig recapacitar al veure que podia replantejar el projecte com una obra personal però alhora col·laborativa, on participessin també els meus nous companys de classe.

² Aquest projecte artístic esdevindrà el treball de recerca de batxillerat de l'autora.

³ Projecte, impulsat per l'Ajuntament de Mollet del Vallès, on una vintena de joves van crear dos grans murals urbans a les parets dels carrers de Portugal i de Can Pacià, tutelats pel prestigiós artista brasiler ErbMon.

Aquella inquietud de com seria aquell dia per a ells, i si en aquell moment estaven passant pels mateixos nervis que jo, va esdevenir la principal motivació del projecte.

Un cop presa la decisió, vaig parlar amb els meus professors, la direcció de l'Institut i també amb l'Ajuntament, per sol·licitar els permisos.

La primera acció participativa del projecte va consistir en veure com és un primer dia des del punt de vista d'un adolescent, bo o dolent, mitjançant l'elecció de colors en les plantilles dissenyades pels meus companys. D'aquesta manera es mostren els positius amb colors càlids i els negatius amb colors freds. La segona acció, la principal, dissenyar i materialitzar una intervenció artística permanent –el mural–, que acompanyaria amb una acció performativa.

Vaig voler que la figura central del mural fos un nadó, ja que considero que és oficialment el primer dia d'una persona. Però, a més a més, vaig voler representar-lo amb la seva progenitora, en record a la meua

mare. Per dibuixar aquesta figura vaig demanar ajuda al grafiter Liza, ja que fer-la jo encara em feia por. Al voltant de la figura central vaig situar les representacions gràfiques de les experiències vitals dels meus companys. Les experiències bones i dolentes que tots arrosseguem al llarg de la vida. A la part inferior, vaig afegir una frase en castellà: "La vida no es como la pintan es como tú la coloreas". Amb aquesta frase vaig voler motivar a tots els lectors a tenir ànims en situacions adverses, a esperonar-los a provar coses noves sense por al que pugui dir o pensar la gent. Finalment, la força col·laborativa del mural, queda ben manifesta amb el *taq*⁴ i l'empremta de la mà de tots els companys.

L'acció performativa va tenir lloc el 15 d'octubre de 2018, a les 18 h. L'escola de dansa La Tramolla es va oferir per exhibir una coreografia amb els seus alumnes.

Allò va donar pas a la inauguració del mural, una forma d'expressió artística i emocional, on vam crear un record inoblidable tots junts.

⁴ El *taq* és la signatura.

**Centre
d'Estudis
Molletans**

Ajuntament de
Mollet del Vallès

